

ADİL BABAYEV

ƏSƏRLƏRİ

ON YEDDİ CİLDDƏ

XII CİLD

**SİYASİ DÜŞÜNCƏMDƏ HEYDƏR ƏLİYEV
FENOMENİ**

BAKİ – 2023

Redaktor:

akad. NİZAMİ CƏFƏROV

BABAYEV Adil Məhəmməd oğlu. Əsərləri.
17 cildə. XII cild. “MSV NƏŞR” nəşriyyatı, 2023

Bu cildə müəllifin Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev haqqında yazmış olduğu məqalələri və həmin mövzuda qələmə aldığı “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” mənzum pyesi, habelə Heydər Əliyevin də iştirak etdiyi “Apardı sellər Saranı” pyesi verilmişdir.

Adil Babayev, 2023
“MSV NƏŞR” nəşriyyatı, 2023

ADİL BABAYEV

**SİYASİ DÜŞÜNCƏMDƏ
HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ**

BAKİ – 2016

Elmi redaktoru:

Qulu Novruzov

hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Siyasi düşüncəmdə Heydər Əliyev fenomeni. Bakı, “UniCild MMC”, Bakı, 2016, 160 səh.

Kitaba filologiya elmləri doktoru professor Adil Babayevin Ümummilli lider Heydər Əliyev haqqında etdiyi məruzə, çıxış və yazdığı məqalələr daxildir.

Bundan əlavə, A.Babayevin Ulu öndər haqqında yazdığı “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” adlı mənzum pyes haqqında müxtəlif siyasi xadimlərin və alimlərin müsbət rəyləri də kitaba daxil edilmişdir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

MÜƏLLİFDƏN

Ulu öndəri, mən 1969-cu ilin payızında Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) 50 illik yubileyində ana dilində danışdığına görə sevmişdim. O vaxt I katibin ana dilində danışması böyük hadisə hesab olunurdu. Sonradan mən ulu rəhbərin hər bir hərəkətində dərin mənə aradım və tapdım. Ona sevgim daha da artdı. Onun haqqında çoxlu məqalə və şeirlər yazdım. 1993-cü ildə “Koroğlunu Çənlibelə qoymurlar” hekayəsi yazdım. 1997-ci ildə “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” pyesini yazıb, kitab halında çap etdirdim. Rejissor Cənnət Səlim o vaxt əsəri bəyəndi, tamaşaya qoymağa hazırlaşdı... Qoymadılar!

Hətta kitabın bir nüsxəsini avtoqrafla Prezident Aparatına apardım... Nəhayət, Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri, şəxsiyyətinə böyük hörmət bəslədiyim, cənab Vasif Talıbovun yurdsevərliyi və Heydərsevərliyi dadımıza çatdı. Əsər Ulu öndərin 85 illiyi münasibətilə C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında tamaşaya qoyuldu. Tamaşa çox uğurlu alındı.

Məqalələrimdə dediyim və sənədlərdə təklif olunduğu kimi, mən institumuzda kiçik bir dəvətlə 1992-ci ilin sentyabrında Azərbaycanın yalnız Heydər Əliyev xilas edə bilər əqidəli adsız bir qrup yaratmışdıq. Bunu ucadan demək mümkün olmurdu. Elə bu səbəbdən də 91-lər hərəkəti (təşkilatı) gizli qalmış biz ondan xəbər

tutmamışdıq. Bu vaxt biz çoxlu hədə və təhdidlərlə üzləşirdik. Mənə çatdırdılar ki, əgər 1992-ci ildə mənim ali məktəblər üçün “Dilçiliyə giriş” dərsliyim çıxmasa, məni o vaxtkı rəhbərlik işdən qovacağmış. Bunu da qeyd edim ki, mən YAP-ın birinci təntənəli iclasında biletimi göstərərək bizi nə üçün may 1993-cü ildən YAP üzvü yazmışsınız deyə etiraz etmişəm (şəklim də çəkilməmişdir). Bundan sonra mən H.Əliyevin bütün əlamətdar anlarında məruzə ilə çıxış etmişəm. Təkcə Xətai rayonunda hər il ən azı iki dəfə məruzə etmişəm. Lənkəranda, Naxçıvanda keçirilən konfranslarda çıxış etmişəm. Bundan əlavə çoxlu məqalə və məruzələr etmişəm ki, çap olduqdan sonra indi əldə edə bilməmişəm.

Məsələn, aşağıdakı mətbu orqanlarda çıxan məqalələri əldə edə bilmədim:

- 1) “Poliqlot” qəzeti, №4, 2005; №10, 2005; №2, 2012.
- 2) “Cəmiyyət və lider” dərgisi. №1, 2004, səh.510 – 517.
- 3) “Azad Azərbaycan” qəzeti, №52, 2002.
- 4) “Respublika” qəzeti, №38, 2009.

Atalar demişkən, olana min şükür, axtarıb tapdıqlarımızı çap edirəm ki, vətənim və millətimi xilas edən bir şəxs üçün böyük borcun kiçik bir hissəsini

ödemiş olum. Onu da deyim ki, Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunda (BDU-dan) sonra ilk dəfə olaraq Heydər Əliyev muzey-lektoriyası mənim təşəbbüslə açılmışdır. İl yarımliq çalışmadan sonra Nazirlik belə bir müəssəsinin açılmasına icazə verdi. Mən rektorun 8.07.1998-ci il tarixli 1/185 sayılı əmri ilə ictimai əsaslarla könüllü olaraq məvacibdən imtina etdim ki, deyərlər: “Çalışması məvacib üçünmüş”. Bir necə il yaxşı işlədik. Sonra biz yalan olduq, gələnlər doğru. Muzey-lektoriya əvvəlki fəaliyyətini zəiflətdi. Muzey-lektoriyanın əvvəlki şəkil-eksponatları və s. yoxa çıxdı.

Amma mən və başqa Heydərsevənlər heç vaxt fəaliyyətimizi dayandırmamışıq. H.Əliyev ideyaları yaşadır bizi.

Mən bu kitaba 2 şeir, ulu öndər haqqında tapa bildiyimi çıxış və məqalələrimizi və bir neçə rəyi daxil etmişəm. Ümid edirəm ki, bu kitabı Heydər sevənlər sevəcək.

ULU ÖNDƏRƏ BÖYÜK MƏHƏBBƏTLƏ

(Redaktorun ön sözü)

Filologiya elmləri doktoru professor, Azərbaycan yazıçılar birliyinin və jurnalistlər birliyinin üzvü Adil Babayevin imzası həm elmi-ictimaiyyətə, həm sənət dünyasına çoxdan tanışdır. Çünki o, filologiya sahəsində çoxlu dərslisi, dərslər vəsaiti 20-dən çox fənn proqramının 250-dən artıq elmi və publisistik məqalənin müəllifidir. Onun rəhbərliyi ilə 20 nəfər elmlər namizədi və məsləhətçiliyi ilə 4 nəfər elmlər doktoru elmi dərəcəsi almışdır. 30-dan çox adamın namizədlik və doktorluq dissertasiyasının opponenti olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına əsasən respublikamızın bütün ali məktəblərində tədris edilən “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” fənni üzrə dərslinin alternativsiz müəllifidir. Filoloji fakültələrdə tədris edilən “Dilçiliyə giriş” fənni üzrə də yeganə dərslük müəllifidir. Ali məktəbimizdə tədris olunan “Azərbaycan dilçiliyinin tarixi” fənni üzrə iki cildlik dərslinin müəllifi də prof. Adil Babayevdir.

Onu fərqləndirən cəhətlərdən birincisi yüksək vətəndaşlıq və vətənpərvərlik hissləridir. Həmişə vətəninin və millətinin tarixini düşünən vətənpərvər alim aydın idrak duyğusu ilə dərk edirdi ki, Sovetlər birliyi dağıldıqdan sonra Azərbaycanı parçalanmaqdan xilas edə biləcək şəxs

məhz ümumilli lider Heydər Əliyev ola bilər. Ona görə də bu dahi şəxsiyyətə olan məhəbbəti Əliyev duhasına müxtəlif aspektdən yanaşmağı sövq etdi. Hələ 1997-ci ildə ulu öndərin xalqın təkidli tələbi və xahişi ilə hakimiyyətə qayıtmasını “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” adlı mənzum pyesi ilə qarşıladı. Bu əsər 2008-ci ildə C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Musiqili Dram Teatrında uğurla tamaşaya qoyuldu. Bu barədə istər Naxçıvan rəhbərliyi, istərsə də mətbuat yüksək fikirlər söylədi. Əsər bu gün də teatrın repertuarından düşməyib. Maraqlıdır ki, hələ ulu öndərin sağlığında yazılmış bu əsərdə dramaturq deyirdi:

*Bu gün ata kimi fəxr eylə ki, sən,
Xalqına qeyrətli ilham vermişən!
Vətən üçün sən yetirdin ilhamı,
O hamını sevir, onu da hamı!*

*Vətən gəmisinin sükanını sən,
İstədiyən anda ilhama versən,
Yararaq dalğalı coşğun dənizi,
Qələbə qütbünə çatdırar bizi!*

Məqsədimiz bu uğurlu tamaşa haqqında danışmaq deyil. Adil Babayev ulu öndərin siyasi fəaliyyəti, vətənsəvərliyi, Azərbaycançılıq ideyasının banisi olmasını onlarla məqalə və məruzələlərində dəfələrlə vurğulamışdır.

İndi müəllif Ulu öndər haqqındakı məqalə və məruzələrini ayrıca kitab halında buraxmaq qərarına gəlmişdir. Bu məqalə nə məruzələrin hamısında ulu öndər H.Əliyev alovlu vətənpərvər millətini və xalqını sevən böyük rəhbər, dil və mənəviyyat sahəsində böyük filosof, hərbi işinin mahir bilicisi böyük sərkərdə, sovet təhlükəsizlik sisteminin məkrli siyasətinin mahiyyətini dərk edən müdrik insan, gənclərin hamisi, millət dahisi kimi təqdim edilir. Müəllifin məqalə və məruzələrini mövzular üzrə şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a) H.Əliyev Azərbaycançılıq ideyasının müəllifidir.
- b) H.Əliyev Azərbaycan dilinin mahir bilisi və hamisidir.
- c) H.Əliyev Azərbaycan dilinin qoruyucusudur.
- ç) H.Əliyev öz həyatını xalqın yolunda qurban verən qəhrəmandır.

Ulu öndər, doğrudan da Azərbaycançılıq ideyasının müəllifi və ən böyük təbliğatçısıdır. Ulu öndər ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdana qədər dünya azərbaycanlıları arasında heç bir əlaqə yox idi. Ulu öndər bu gün dünyanı dolanıb azərbaycanlıları vahid bir ideya – vətən və millət ideyası altında birləşdirdi. İndi Azərbaycan diaspor

təşkilatı olmayan bir ölkə yoxdur. Bunu A.Babayevin məqalə və məruzəsindən əlavə “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” adlı mənzum pyesində də görə bilərik. Orada Ulu öndər ucadan dünyaya car çəkir:

*Eşitsin dünyada nə qədər ki, var,
Azərtürk soyundan olan qardaşlar,
Bilin, azad oldu sizin vətəniniz,
Vətənlə bir vursun ürəklərimiz!
Vətən sizinkidir siz də vətənin,
İstədiyiniz anda vətənə gəlin!
Tarix xoşbəxtliyə çağırır bizi,
Haydı, birləşdirək iradəimizi...
Kiçik bir ölkəni yaşatmaq üçün,
O, yer kürəsini dolandı bütün,
Hamıya bildirdi: “İşimiz haqdır”,
Dedi: “Azərbaycan yaşayacaqdır!”*

A.Babayevin əsərləri içərisində H.Əliyev və Azərbaycan dili problemi xüsusi yer tutur. Dərsliklərdə Ulu öndərin Azərbaycan dili haqqında çoxlu fikri, dövlət dili haqqında prezident sərəncamları çox geniş yer alır. Ulu öndərin: - Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir”, “Azərbaycan dili çox mükəmməl dildir, çox zəngin dildir, çox inkişaf etmiş dildir, böyük söz ehtiyatına malik olan dildir”, “Dil, dil, bir də dil”, “Hər bir xalq öz ana dili ilə yaranır” və s. bu

kimi onlarla tezisi Adil Babayevin məqalə və məruzələrində, ali məktəblər üçün yazdığı dərsliklərdə tez-tez xatırladılır və şərh edilir.

Adil Babayevin çoxsaylı məqalə və məruzələri içərisində, fikrimizcə, ən təsirli “Tufanlarda yanan çıraq” məqaləsidir. “Yeni əsr – yeni nəsil” dərgisinin 2003-cü il birinci sayında dərs edilmiş irihəcmli məqalədə A.Babayev H.Əliyevin Sovet təhlükəsizlik orqanlarındakı fəaliyyətindən bəhs edir. Əslində, məqalənin adı məzmunu haqqında çox şey deyir. Sovet dövründə ÇK, MQB, NKVD, KQB kimi adlar daşıyan bu təşkilat xalqımız üçün sanki ölüm dəyirmanı olmuşdur. Təkcə 1936/38-ci illərdə bu təşkilat xalqımızın 27854 nəfər alimini, şairini, yazıçısını, dövlət xadimini – bir qədər düşüncə sahibi olan insanını məhv etmişdi. 1950-ci ildə bu orqanda işə qəbul edilən H.Əliyev hər şeyi görür, amma heç nə edə bilmirdi. Təsəvvür edin xalqa işıq lazımdır, güclü tufan bu işıq mənbəyini söndürə bilər, lampa necə yansın ki, həm işıq salsın, həm də güclü tufandan qoruna bilsin. Məsələn bir qədər açıqlayaq. Həmin məqalədə oxuyuruq: “1950-ci ildə Heydər Əliyev gənc mütəxəssis kimi Dövlət təhlükəsizliyi sistemində işə gələndə KQB (Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi) 1035 zabit olmuşdur. Onlardan 404 nəfəri (39%) rus, 303 nəfəri (28,9%) erməni və başqa millət, 328 nəfəri (31,6%) azərbaycanlı idi. Amma azərbaycanlıların heç biri nəinki şöbə, hətta bölmə rəisi də deyildi. H.Əliyev bu orqanın rəhbəri olduqdan sonra 1965-ci ildə 300 zabitdən

169 nəfəri (51%) azərbaycanlı, 80 nəfər (26,6%) rus, 33 nəfəri (9,7%) erməni oldu. 1970-ci ildə 345 zabitdən 211 nəfəri (61,1%) azərbaycanlı, 80 nəfəri (25,7%) rus, 32 nəfəri (9,2%) erməni idi. H.Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nın I katibi olduqda da bu işə diqqəti azaltmadı. Belə ki, 1975-ci ildə bu orqandakı 409 zabitdən 258 nəfəri (63,3%) azərbaycanlı, 98 nəfəri (23,9%) rus, 35 nəfəri (8,5%) erməni idi (səh.15). Bu məsələnin bir tərəfi idi.

H.Əliyevin bir müsəlman olaraq “Məhəmməd Peyğəmbərin qəbrini öpmək, Məkkədəki məscidində namaz qılmaq, onun qəlbində neçə illər öncə həbs olunmuş arzular imiş, Allaha min şükürlər ki, Heydər Əliyev qəlbən də azad oldu. Allah-Təala bütün dualarımızı qəbul etsin cənab prezident! Rəbbimiz mərhəmət işığını heç zaman üzərimizdən əskik etməsin” (səh.15). Qeyd edək ki, məqalə H.Əliyevin sağlığında yazılmışdır. A.Babayev fəxr edir ki, Məkkə ziyarətinə gedən ilk prezident bizimki oldu. S.Dəmirəl (Türkiyə) və Rəfsəncani (İran) ondan sonra Həcc ziyarətinə getdi. H.Əliyev nə qədər məscid tikdirdi.

Adil Babayev hansı mövzuda yazırsa-yazsın H.Əliyev xudanın xalqımıza bir iltifatı kimi təqdim edir.

Vaxtilə Atatürk deyirdi: “Nə mutlu türkün deyənə!”

H.Əliyev dedi: “Mən fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!”

İnşallah Azərbaycan o dərəcədə yüksələcək ki, hər bir gənc bu ifadəni qürurla təkrar edəcək. Mən fəxr edirəm ki,

Azərbaycanlıyam. Ön söz yazdığımız kitabda A.Babayevin pyesi haqqındakı rəylərdə yer almışdır. Bu da yaxşıdır.

Kitabı oxuyub qurtardıq. Müəllifin öz qəlbində ulu öndərə necə böyük məhəbbət daşdığına şahidi olursan. İnanıram ki, kitabı oxuyanlar da bunu təsdiq edəcək.

Qulu Novruzov
hüquq elmləri namizədi

AZƏRBAYCANI YALNIZ HEYDƏR ƏLİYEV YAŞADA BİLƏR

*(23.10.1992-ci il tarixdə APXDİ-də keçirilən böyük mitinqdə
A.Babayevin çıxışı)*

Azərbaycan dili kafedrasının dosenti Adil Babayev: “Müxalifət”dən müxbir gəldiyinə görə çıxış etmək qərarına gəldim. İnanıram ki, vicdanlı jurnalist olacaqsınız (Sonra o şairənə surətdə “Qələmi sınsın, düzü-düz, əyrini-əyri yazmayan kəsin” deyərək, söhbətini mövzusunun Naxçıvaan hadisələrinə yönəltdi). Əvvəllər Naxçıvanda kim H.Əliyevin şəklini maşınında gəzdirmirdisə, ona benzin vermirdilər. İndi həmin benzin mafiyası və bəzi dönüklər H.Əliyevə “sənin başına güllə çaxaram”, deyir, onu topa tuturlar. Bu haradan gəlir, yaz mənim adımdan. Bir vaxtlar T.Qasimov deyirdi: “Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı üçün indi erməni təcavüzündən və rus müdaxiləsindən daha təhlükəlidir. Mənsə deyirəm, yox, Əliyev AXC tərkibində olan bir qrup pis adamlar üçün təhlükəlidir. Niyə? Çünki Əliyev hakimiyyət başına gəlsə, nə Pənah Hüseynov, nə Tofiq Qasimov, nə Arif Hacıyev onun qarşısında dayana bilməzlər”.

Müstəqil Azərbaycanı yalnız H.Əliyev yaşada bilər. Bunu hamı bilir. Ona görə də qarşıdurma yaradırlar. Bu gün söhbət rektorun çıxmasından deyil, ondan gedir ki, ali

məktəblərdə tətill mexanizmi işə düşsün. Noyabrın 17-dəki mitinq üçün “generalni repetsiya” başlansın.

BİZƏ SƏN ÖYRƏTDİN, EY BÖYÜK USTAD!

Ey ulu xalqımın ulu öndəri,
Sənə üz tutubdur Vətən ərləri.
Arzunla bağlıdır diləklərimiz,
Şöhrətli adınla fəxr edirik biz.

Xalqımızın qəddi bükülən zaman,
Vətənimdə qanlar tökülən zaman,
Vətən səmasında günəş kimi sən
Parladın, nurunla nurlandı Vətən.

Yurdumuzu tikə-tikə bölənlər,
Vəzifə kürsüsündən ötrü ölənlər,
Duruş gətirməyib qaçdı ölkədən.
Bu vaxt car çəkərək söylədin ki, sən.

“Önümdə haqq yolu, Qurani-Kərim,
Arxamca xalq gəlir, öndə gedirəm.
Eşitsin dostlarım və düşmənlərim,
Ömrümü xalqıma qurban edirəm!”

Məşələ çevirib ürəyini sən,
Dedin yad əllərə düşməsin Vətən.
Sənin gəlişinlə, ey böyük insan,
Dayandı Vətəndə tökülən al qan.

Oara bağlamadı gəlinlər daha
Oğullar qayıtdı şükür allaha.
Xalqını çıxardın “İpək yoluna”,
Allah qüvvət versin, sənın qoluna!...

Bakı-Ceyhan ilə birləşən zaman
Sənə ulu öndər deyəcək Turan!
Sən gəncliyi sevdin, gənclik də səni.
Gündüzə qatarıq sən hər gecəni.

Sabit bir həyata çıxardın bizi
Odur ki, sevirik hər kəlmənizi!
Vətəni, milləti, dili sevməyi,
Bizə sən öyrətdin, ey böyük ustad!

**Həç zaman itməmiş ustad əməyi,
Hər zaman verəcək bizə qol qanad.
Bu gün ata kimi fəxr eylə ki, sən,
Xalqına qeyrətli İlham vermişən.**

**Vətən üçün yetirdin sən İlhamı,
O hamını sevir, onu da hamı!
Vətən gəmisinin sükanını sən,
İstədiyın anda İlhamı versən.**

**Yararaq dalğalı coşqun dənizi,
Qələbə gütbünə çatdırar bizi.**

**Böyük Sərdar, önündə and içirik.
Azadlıq yolunda candan keçərik.**

Qarabağ uğrunda vuruşa getsən,
Ardınca gələcək bu böyük Vətən.
Arzumuz budur ki, gələn ildə sən,
Uca səslə dünyaya car çəkəsən:

“Eşitsin dünyada nə qədər ki var
Azərtürk soyundan olan qardaşlar!
Bilin, azad oldu sizin vətəniniz.
Vətənlə bir vursun ürəkləriniz!

Vətən sizinkidir, siz də vətənin.
İstədiyimiz anda Vətənə gəlin,
Tanrı xoşbəxtliyə çağırır bizi.
Haydı, birləşdirək iradəmizi!”

“Respublika gəncləri” qəzeti. №32, 2000

YURDUMUZA DOĞAN GÜNƏŞ

Qələbə ümidini itirən millət,
Sabahı görürdü qaranlıq zülmət.
Tanrının hökmüylə bir günəş doğdu,
Güclü ziyasilə zülməti qovdu.

İnsanlar yuxudan oyanan zaman,
Bakı radiosu dedi ucadan:
Əziz eşidənlər, danışır Bakı,
Siyasi mövzudur dalğamızdakı.

Başını uca tut, Vətən övladı.
Daha bədnam deyil Vətənin adı.
Erməni böhtanı bütün dünyada
Bizi vəhşi kimi tanıtmışsa da,
Əliyev dühası Nuh tufanıtək,
Böhtanı dağıtdı çaxaraq şimşək.

Vəhşi türk, adamxor milləttək bizi,
Çəkib göstərmişdi şəklimizi.
Başsız millət kimi başıaşağı,
Yaşadıq məğlub bir tayfa sayacağı.
Səsimiz dünyada eşidilmədi.
Nə edək, başçılar özü bilmədi.

Düşmən haray salır, bizsə susurduq,

Onlar qan içirdi, biz qan qusurduq!
İgidlər məhv olur, Vətənsə talan,
Böhtan doğru idi, həqiqət yalan!

İmkanı olanlar qaçdı ölkədən,
Xalqa rəhbər oldu hər gəlib-gedən.
Rəhbərlər dəyişir, vətən yanırdı,
Millət içəridən alovlanırdı.

“Azadlıq” söyləyəcək bir an içində,
Bakını boğdular qan dənizində.
Xalqının qırğının eşidən zaman,
Koroğlu nərəsi gəldi uzaqdan:
“Başsızımı gördün sən Azərbaycanı,
Əlini kəsərəm yerini tanı!”

Xalqının dadına o yetən gündən,
Dəyişdi vəziyyət burda kökündən.
Düşmən atəşini susdurdu qoçaq,
Çıxdı vahimədən hər ev, hər ocaq.

Kiçik bir ölkəni yaşatmaq üçün
O, Yer kürəsini dolandı bütün.
Hamıya bildirdi işimiz haqdır,
Dedi: “Azərbaycan yaşayacaqdır!”

“Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı”

AZƏRBAYCAN DİLİNİN DÖVLƏT STATUSU

Azərbaycan dili dünyanın qədim və zəngin dillərindən biridir. Bu dil müasir dünyada yaşayan 49.857.491 nəfər Azərbaycan türkünün ana dilidir. Azərbaycan türkcəsində Dədə Qorqud oğuz ellərinə öyüd vermiş, Nəsimi Ərəb Xəlifələrini xəvfiyə gətirmiş, Füzuli ülvə məhəbbət duyğularını bəyan etmiş, Şah İsmayıl fərman vermiş, Koroğlu dəlilərini səfərbər etmiş, Vaqif qəlbləri rıqqətə gətirmişdir. Əsrlər boyu ərəb dilinin güclü-dini təsiri, farsların “türki hünərəst” sözləri, rus təssübi altındakı sıxıntılar xalqın ən böyük sərvəti olmaqdan – xalqımızın milli mənəvi dəyərinin ən əsası olmaqdan uzaqlaşdırıb bilməmişdir. V.Humboldt yaxşı demişdir: Dünyada iki eynilik yoxdur ki, xalqın ruhu ilə dili arasındakı eynilik qədər eyni olsun: Humboldt heç oxumamış olan, türk dünyasının ulu öndəri M.Kamal Atatürk isə 2 sentyabr 1930-çu ildə belə demişdi: *“Milli hiss ilə dil arasında bağ çox qüvvətlidir. Dilin milli və zəngin olması milli hissənin inkişafında başlıca amildir. Lazımdır ki, dil şüurla işlənsin. Ölkəsini, yüksək istiqlalını istəyən türk milləti, dilini də yabancı dillər boyunduruğundan qurtarmalıdır”*.

Azərbaycanın görkəmli alimi və maarif xadimi F.Köçərli K.D.Uşinskinin fikrinə əsaslanaraq 1903-cü ildə yazırdı: *“Əgər millətin bütün maddi və mənəvi dövlətini əlindən alasan, vəli ana dilinə toxunmayısan, o millət*

ölməz və az müddətin ərzində yenə özünə mal və dövlət cəm edir. Və bil'əks heç bir mal-dövlət ilə bir milləti əhya etmək (oyatmaq, ayağa qaldırmaq, yaşatmaq – A.B.) olmaz, zəmani ki, ana dilisi və milli dili olmaya". Köçərli sonra deyirdi: "Tərəqqi və səadət fikrində olan və əbədi həyat arzusuna düşən qövmlər və millətlər gərəkdir. Ən əvvəl öz ana dilinin vüsət və qüvvət tapmasına səy və himmət eləsin".

Xalqımızın ulu öndəri H.Əliyev də deyirdi: *"Hər bir xalq öz dili ilə yaranır... Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir".*

Gözəl və böyük fikirlərdir. Amma biz belə hərəkət etmişikmi? Bütün türk xalqları kimi (İbn Sina, Əl Fərabî, Xətib və Qətran Təbrizilər və b.) Azərbaycan alim və mütəfəkkiri çox vaxt əsərlərini ərəb, fars dillərində yazmışlar. Hətta Konstitusiyamızda "Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan dilidir" maddəsi yazılmasına baxmayaraq 70 il dissertasiyaların 100 faizi (02.02 istisna olmaqla) fundamental elmi əsərlərin 90 faizi, idarələrarası yazışmaların təxminən 90 faizi rus dilində olmuşdur.

Azərbaycan xalqının görkəmli ziyalıları nə qədər çalışsa da, ana dilimizin xeyrinə danışanlar millətçi elan olunmuş, bir qismi 1937-ci ildə məhv edilmiş, bir qismi də susdurulmuşdur. Azərbaycan xalqı 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra məsələ başqa xarakter almışdır.

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasının 21-ci maddəsində deyilir: Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycanda dövlət Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

Bildiyimiz kimi, 1921, 1937-ci illərdə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR Konstitusiyasında dövlət dili haqqında bir kəlmə də yoxdur. Yalnız 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti 1937-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyaya belə bir əlavə etdi: Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Bu, o vaxtlar böyük sensasiya doğurdu. Nəticədə respublika rəhbərləri işdən götürüldü. Ondan sonra Sov. İKP MK 1959-cu ildə Azərbaycanda millətçilik haqqında məsələ müzakirə etdi. Yaxşı yadımdadır, 1977-ci ildə SSRİ Konstitusiyası qəbul edildi. 1978-ci ilin əvvəlində Azərbaycan SSR Konstitusiyasında dövlət dili haqqında maddə olmadığını institut rəhbərliyinin nəzərinə çatdırdım. Arqumentim belə idi: Əgər Azərbaycan həqiqətən müstəqil Sovet respublikasıdırsa, onda müstəqil dövlətin himni, paytaxtı, gerbi və dövlət dili olmalıdır. Əvvəlki üç atribut var. Bəs nə üçün dövlət dilimiz orada təsbit olunmasın. Təklif edirəm: Konstitusiyaya Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir maddəsi əlavə edilsin. 1978-ci il aprel ayında Konstitusiya Komissiyasının sədri Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Ə.Əliyev qəbul edilmiş təkliflər sırasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında maddəsinin də adını çəkdi. Bu böyük

qələbə idi. Amma yenə də dövlət idarələrində, qurultaylarında, partiya konfranslarında Azərbaycan dili işlədilmirdi. Müstəqil Respublikamızda isə onun prezidenti H.Ə.Əliyevin tələbi ilə Azərbaycan dili bütün sferalarda, bütün səviyyələrdə işlədilir. Azərbaycan dilini bilməyən məmurları məzəmmət etməsi hamının ürəyincədir. Prezident tələb edir ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini, Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir.

Keçən il iyun ayının 6-da Milli Məclis “Azərbaycan dilinin qorunması və işlədilməsi haqqında” məsələ müzakirə etmiş və Konstitusiyanın tələbləri səviyyəsində Azərbaycan dilinin hər yerdə işlədilməsini qanuniləşdirmək qərarına gəlmişdir. Qanun bu yaxınlarda qəbul ediləcək! Amma yenə hər şey özümüzdən dilimizə – ən böyük milli sərvətimiz olan dilimizə münasibətimizdən asılı olacaq. Gəlin dilimizi sevək və onu qoruyaq!

***“Milli müstəqilliyimiz, milli dövlətçiliyimiz,
milli dilimiz”. Respublika elmi-praktik
konfransının materialları.
ADU, Bakı, 2001***

**“DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ İŞİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA”
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
FƏRMANI MİLLİ DİLİMİZİN VƏ
DİLÇİLİYİMİZİN TARİXİNDƏ
YENİ MƏRHƏLƏDİR**

*Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi
dəyərlərini yaşadan, inkişaf
etdirən onun dilidir.*

Heydər ƏLİYEV

Genealoji əsasını türk dilləri qrupundan götürən Azərbaycan dili dünyanın ən qədim və zəngin dillərindən biridir. Əsrlərlə, minilliklərlə inkişaf, səlisləşmə və rəvanlaşma prosesi keçərək bu gün dünyanın ən zəngin dillərindən birinə çevrilən dilimiz öz şirinliyi və axıcılığı ilə seçilir. Bu dilin taleyi doğma xalqımızın taleyinə bağlı olmuşdur. Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dünyanın ən görkəmli siyasi xadimləri sırasında özünə şərəfli və önəmli yer tutan Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, “hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”. Bu elə bir danılmaz həqiqətdir ki, dil və xalq haqqında obyektiv şəkildə düşünə bilən hər bir adam belə bir nəticəyə gəlməlidir. Dil xalqın varlığının ən əsas, bəlkə də yeganə amilidir. Hələ XX əsrin əvvəllərində

F.Köçərli yazırdı: “Əgər xalqın cəmi maddi və mənəvi dövlətini əlindən alasan, vəli ana dilinə toxunmayısan, o millət fövt olmaz və az müddətin zərfində yenə özünə mal və dövlət cəm edər. Heç bir mal və dövlət ilə bir milləti əhya etmək (diriltmək – A.B.) olmaz. Zəmani ki, onun ana dilisi və milli lisam olmaya” (F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1978, 1 cild, səh. 382). Bu fikri vaxtı ilə Böyük Atatürk də təsdiq etmiş, V.Humboldtu, K.D.Uşinski, F.Köçərli belə oxumadan türk dünyasının böyük öndəri 1930-cu ilin 2 sentyabrında demişdi: “Milli hiss ilə dil arasında bağlılıq çox güvvətlidir. Dilin milli və zəngin olması milli hiss inkişafında başlıca müəssirdir (təsiredici amildir – A.B.). Yetər ki, bu dil şüurla işləsin, ölkəsini, yüksək istiqlalını qorumağı bilən türk milləti dilini də yabancı dillər boyunduruğundan qurtarmalıdır”.

Xalqın – millətin varlığı üçün dilin əsas amil olduğuna diqqəti cəlb etməkdə məqsədimiz budur ki, XX əsrdə meydana gəlib, həmin əsrdə də yer üzündən silinən Sovet imperiya rejimi xalqımızı məhv etmək üçün dilimizin məhvindən başlamaqla çox məkrli bir üsuldən istifadə etmişdi. Doğrudur, rəsmi sənədlərdə Azərbaycan dili dövlət dili elan edilmişdi. Amma bu, elə kağız üzərindəcə qalmışdı. Dilimiz bütün dövlət idarələrindən “qovulmuş”, kargüzarlıq sistemindən çıxarılmışdı. Bu iş 1969-cu ildə Heydər Əliyev hakimiyyət başına gələndə qədər, yəni Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olana qədər daha

sürətlə, daha aqressiv şəkildə davam edirdi. Azərbaycan dilində yazılan ərizələrə rusdilli məmurlar (onların çoxu erməni və rus idi) cavab verməyə can çəkir, çox vaxt ələ salırdılar. Rus qruplarında Azərbaycan dili dərsi demək? isə sözün əsl mənasında əzab və təhqir idi. Mən bu ixtisasın sahibi kimi öz üzərimdə belə bir hörmətsizliyi və təhqiri çox görmüşəm. Hətta bədən tərbiyəsi bir fənn kimi “Azərbaycan dili” dərindən hörmətli idi. Çünki onun arxasında Bədən tərbiyəsi və İdman Komitəsi (indiki Gənclər, Turizm və İdman Nazirliyi) dayanırdı. Azərbaycan dilinin isə arxasında duran, həqiqi mənada ona can yandıran yox idi. İndi ovaxtkı nazirlər və ya partiya funksionerləri etiraz edib deyə bilərlər ki yox, “biz ana dilimizi sevirdik”. Mən də onlara deyərdim: Dilimizin keşiyində durmalı “yoldaşlar” – yuxarı vəzifədə olan həmvətənlər, sizlərdən heç olmasa bircə nəfər öz övladına ana dilində təhsil veribmi?”

Yenə deyirəm, bu sahədə ən çox əzab çəkən “Azərbaycan dili” müəllimləri idi. Amma nədənsə, dilimizin mənəvi repressiyaya məruz qaldığı illərdə şair və yazıçıların adları çəkilir, müəllimlər isə yada düşür.

1969-cu ildən başlayaraq ana dilimizi yavaş-yavaş xilas etməyə başladıq. Bu işdə yenə böyük zəhmət və məsuliyyət H.Əliyevin üzərinə düşdü. Məhz onun birinci katib kimi razılığı ilə bir neçə ziyalı, o cümlədən bu sətirlərin müəllifi 1978-ci ildə “Azərbaycan dilini dövlət

dili” elan etmək haqqında konstitusiya komissiyasının sədrinə əsaslandırılmış məktubla müraciət etdi...

1991-ci ildə “Dövlət müstəqilliyi haqqında” konstitusiya aktı qəbul edildikdən sonra vəziyyət bir qədər dəyişdi. Prezident H.Əliyevin imzaladığı fərmanın necə qətiyyətli və təkanverici olmasını nəzərə çarpdırmaq məqsədilə bu məsələnin tarixinə bir qədər nüfuz etməyi lazım bilirik.

Əslində, Sov. İKP MK-nın 1985-ci il mart plenumundan sonra həyata keçirilən aşkarlıq və demokratiya siyasəti Sovet imperiyasını məhvə doğru aparırdı. Ona görə də milli respublikalarda milli azadlıq hərəkatının təsiri ilə ovaxtkı kommunist rəhbərləri bir sıra tədbirlər həyata keçirməli oldular. 1990-cı ilin sentyabrında Azərbaycan KP MK “Azərbaycan dilinin qrafikası haqqında” məsələ müzakirə etdi. Ondan bir neçə gün sonra Azərbaycan SSR Ali Soveti bu məsələyə baxıb yeni əlifbaya keçməyi zəruri saydı və yeni əlifba layihəsi hazırlamaq üçün Ali Sovetin Rəyasət Heyəti yanında 35 nəfərdən ibarət bir komissiya yaratdı. Həmin komissiya 1929–39-cu illərdə işlətdiyimiz latın qrafikalı əlifbanı kiçik dəyişikliklə bərpa edib Milli Şuranın müzakirəsinə verdi. Milli Şura həmin layihəni müzakirə edərək qərar qəbul etdi. Həmin qərar da deyilirdi:

1. Azərbaycan əlifbasının latından rus qrafikasına keçirilməsi haqqında 11 iyul 1939-cu il tarixli Azərbaycan SSR qanunu bu gündən qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

2. 1940-cı ilə qədər Azərbaycanda istifadə edilən 32 hərfdən ibarət latın qrafikli Azərbaycan əlifbası kiçik dəyişikliklərlə bərpa edilsin. (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 25 dekabr 1991. №33).

Ali Sovetin ovaxtkı sədri isə 25 dekabr 1991-ci il tarixli 34 №-li fərmanla latın qrafikasının bərpası mexanizmini müəyyənləşdirdi.

1992-ci ilin martına qədər hakimiyyətdə olan keçmiş iqtidar və 1993-cü ilin iyununa qədər hakimiyyətdə olan AXC bu istiqamətdə lazımi addım ata bilmədi. Belə bir qətiyyətli addımı yenə də H.Əliyev atdı. O, xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ana dilimizin, milli mentalitetimizin nüfuzunun artırılması istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü iş aparmağa başladı. Onun ana dilimizi öyrənməyin, bu dilə hörmətlə yanaşmağın zəruriliyi haqqında apardığı mübarizə dilimizin və millətimizin tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. H.Əliyevin ana dilimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi, respublikanın bütün idarə və təşkilatlarında dövlət dili kimi tətbiq edilməsi istiqamətindəki fəaliyyəti və qətiyyəti 1993-cü ildən sonra daha da qüvvətləndi. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili salnaməsinin ən parlaq səhifəsi onun

18 iyul 2001-ci il tarixli 506 №-li fərmanı oldu. Bu Fərman Azərbaycan dilinin 2000 illik tarixində ən önəmli bir sənəddir. Fərman əsasən üç cəhəti əhatə edir:

1) *Azərbaycan dili*;

2) *Azərbaycan dilçiliyi*;

3) *Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbası*.

Azərbaycan dili məsələləri. Prezident bu Fərmanda dilimizin inkişaf tarixini özünəməxsus şəkildə ümumiləşdirir və gələcək inkişaf perspektivlərini göstərir. Fərmanda deyilir: *“Azərbaycan Respublikasının onillik inkişaf yolunun təcrübəsi göstərir ki, digər sahələrdə olduğu kimi, ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır”*.

Fərmandakı bu tezisdən irəli gələn vəzifələri Dillər Universitetinin rəhbərliyi və Azərbaycan dilçiliyi kafedrası düzgün qiymətləndirmişdir. Ali məktəbimizə daxil olan hər bir adam burada prezidentin ali mövqeyinin, onun ana dili haqqındakı dərin mənalı fikir və mülahizələrinin şahidi ola bilər. Dillər Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasının genişləndirilməsi və nəzəri

dilçilik kafedrasına çevrilməsi bu qayğının əməli təzahürüdür.

Prezidentin məlum fərmanının 4-cü bəndində ana dilimizin ali və orta məktəblərdə tədrisi işinin daha da yaxşılaşdırılması tələb edilir. Orada deyilir: *“Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin”*.

Universitetimizin rəhbərliyi artıq öz təkliflərini iyul ayında Prezident aparatına vermişdir. Bu fərmanla bağlı universitetimizdə çox iş görülmüşdür.

Azərbaycan Dövlət Dillər Universitetinin dilçilik kafedrası yeni tələblərə cavab verən “Azərbaycan dili” dərsliyini hazırlamış, dilimizin tədrisinin keyfiyyəti ötən illərə nisbətən yüksəldilmişdir. Ali məktəbimizdə dilimizin tədrisi, təbliği sahəsində mərkəzə çevrilə biləcək “Azərbaycan dili” kabineti yaradılmaqdadır. Bunun ilk dəlili kimi kafedranın kompüterlə təmin edilməsini göstərmək olar. Lakin maliyyə çətinlikləri üzündən universitet rəhbərliyinin, xüsusilə rektorumuz professor S.Y.Seyidovun bütün səylərinə baxmayaraq, hələlik belə bir kabineti yaradıb formalaşdırmaq mümkün olmamışdır. Amma inanırıq ki, yaxın gələcəkdə respublika ali məktəbləri arasında ilk dəfə belə bir kabinet Azərbaycan Dillər Universitetində açılacaqdır.

Bundan əlavə, respublika ali məktəbləri arasında ilkin olaraq bizim universitetdə yeni bir fənn tədris planına daxil edilmişdir ki, bu da həmin fərmanın universitetimizdə çox dərindən anlaşıldığına əyani bir sübutdur.

Prezidentin fərmanında rəsmi yazışmalarda, kargüzərliq sənədlərinin tərtibində, reklamların, bildirişlərin yazılmasında ciddi qüsurlar olduğu göstərilirdi. Azərbaycan Dillər Universitetinin rəhbərliyi bu problemə də müsbət reaksiya verdi. Universitetin 4-cü kursundakı bütün qruplarda “Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları” adlı fənn tədris edilməsi qərara alındı. Qısa bir müddətdə bu fənnə aid dər vəsaiti və onun proqramı hazırlandı. İndi başlıca vəzifə bu fənnin yüksək səviyyədə tədris edilməsinə nail olmaqdır.

2001-ci il noyabrın 10-da Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayında qurultayın təşəbbüsçüsü və ideya rəhbəri prezident Heydər Əliyev demişdir: *“Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə gürür hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli mənəvi dəyərlərini, adət-ənənəsini yaşatmayılıq”*.

Prezidentin bu dər mənəli fikirləri qurultayın qətnaməsində də öz əksini tapmışdır. Qətnamənin 4-cü bəndində deyilir: *“Azərbaycan dilini, milli əxlaqi dəyərləri azərbaycanlıların bir xalq, millət kimi*

formalaşdığı tarixi vətənin şərəfini qorumaq, harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan icmasının, hər bir azərbaycanlının müqəddəs vəzifəsidir”.

Diqqət yetirin, istər prezidentin çıxışında, istərsə də qurultayın qətnaməsində azərbaycançılığın birinci əlaməti olaraq Azərbaycan dili göstərilir. Prezidentin özü öz fərmanını həyata keçirmək məqsədilə geniş və gərgin iş aparır. Elə Dünya Azərbaycanlılarının qurultayının çağırılmasını buna misal göstərmək olar. İndi ana dilimizin qayğısına təkcə Vətəndə yaşayan azərbaycanlılar deyil, bütün Dünya azərbaycanlıları qalacaq. Bütün bunlar Azərbaycan dilinin çoxəsrlik tarixində yeni mərhələdir.

Azərbaycan dilçiliyi. Prezidentin məlum fərmanı Azərbaycan dilçiliyinin də qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Fərmanda deyilir: *“Çox qəribə görünsə də, Azərbaycan dilçiliyinin sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur”.*

Bu sahədə də universitetimiz və kafedramız müəyyən uğurlar qazanmışdır. Bəzi süni məsələlərə baxmayaraq, kafedrada elmi kadrların yetişdirilməsi işini qənaətbəxş hesab etmək olar. Bu il kafedranın 4 dissertantı öz işini tamamlamış və müdafiəyə buraxılmışdır.

Müasir Azərbaycan dili dərsliyinin çap edilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu əsərin – dərsliyin nəşri fərmanın

dilçiliyimiz qarşısında qoyduğu vəzifələrə layiqli cavab olardı.

Başqa bir məsələyə də toxunmaq istərdim. Bu da dilimizin mənşəyi və təşəkkülü məsələsidir. Bu cəhətdən dilçilər tarixçilərə nisbətən çox irəli getmişlər. Bəzi başabəla tarixçilərimiz xalqımızın tarixini saxtalaşdırır. Quzey Azərbaycanda qədimlərdə qafqazdilli tayfaların, Güney Azərbaycanda isə fars dilli tayfaların yaşadığını iddia edirlər. Əsl vətənpərvər tarixçilər isə qədim mənbələrə, tarixi sənədlərə əsaslanaraq asanca sübut edirlər ki, Azərbaycanda yaşayan ilk aborijen tayfalar türkdilli tayfalardır. Bununla belə tarixçilər arasında tək-tək də olsa tariximizi qəsdən saxtalaşdırmağa meyl göstərənlər vardır. Amma dilçilər məhz tarixi və dil faktlarına, o cümlədən toponimlərə əsaslanaraq dilimizin mənşəyi haqqında bir-birindən fərqlənməyən fikirlər söyləyirlər.

Ə.Dəmirçizadə ədəbi dilimizin XIII-XIV əsrlərdə, Y.Əliyev IX-X əsrlərdə, M.Cahangirov XI-XV əsrlərdə, N.Xuduyev III-V əsrlərdə formalaşdığını göstərirlər. Prezidentin fərmanı dilçilərimizin qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Orada deyilir: *“Qədim və zəngin tarixə malik türk dilləri ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan dili tarixi miladdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır. Ayırı-ayrı türk boy birləşmələrinin ümumi anlaşma vasitəsi olan bu dil IV-V əsrlərdən etibarən ümumxalq danışiq dili kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.*

Dilimizin özəyini ta qədimlərdən Azərbaycan torpaqlarındakı türk əsilli boyların və soyların dili təşkil etmişdir”.

Bu tezis dilçilərimizin qarşısında yeni yaradıcılıq və axtarış üfüqləri açır. Onlar elmi şəkildə bu problemi sübut etməli, türkdilli aborigenlərin Azərbaycan ərazisində miladdan 500 il əvvəl belə yaşadıklarını sübut etməlidirlər. Bu dilçiliyimizin tarixində, həqiqətən dönüş nöqtəsi, yeni bir mərhələnin başlanğıcı olacaqdır.

Latin qrafikasına keçid. Azərbaycan yazısını latin qrafikalı yeni əlifba əsasında qurmaq haqqında yuxarıda dediyimiz qərarlardan 10 il keçməsinə baxmayaraq, bir qəzet də olsun latin qrafikası ilə çıxmırdı. Bəzi televiziya reklamları, qəzetlərdə bəzi başlıqlar, orta məktəb dərslərinin bəzisi istisna edilərsə latin qrafikasına yer verən yox idi. Hətta bəziləri latına keçmək haqqındakı qərarı ləğv etməyi tələb edirdilər. Heydər Əliyev 18 iyul tarixli fərmanında özünəməxsus şəkildə məsələni çox ciddi qoydu: *“Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-nə qədər bütövlükdə latin qrafikaşına keçməsinə təmin etsin”.*

Yeri gəlmişkən, göstərmək lazımdır ki, bizim universitetdə latin qrafikasına keçmək problemi olmamışdır. Burada artıq çoxdan bütün sənədlər, ərizələr,

əmərlər, sərəncamlar, protokol və aktlar, məktublar latın qrafikası ilə tərtib edilirdi. Azərbaycan dilçiliyi kafedrası bu sahədəki borcunu dərk edərək latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının üzünü çıxararaq ali məktəbin bütün qurumlarına göndərmişdi. Azərbaycan Respublikasının möhtərəm prezidenti cənab H.Əliyevin fərmanı dilimizin və dilçiliyimizin inkişafında yeni bir mərhələ olduğu kimi, dilçilərimizin qarşısında konkret vəzifələr qoyur. Bu vəzifələr çətin olduğu kimi də şərəflidir. Çünki hər birimizi azərbaycançılığın inkişafına çağırır. Nəticə olaraq demək lazımdır ki, prezidentin bu fərmanı dilimizin inkişafı, tədrisi və tədqiqi sahəsində yeni perspektivlər açır. Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına yeni təkan verən, onu stimullaşdıran bir fərman kimi dilçilərimizin qarşısında yeni vəzifələr qoyur.

Fərman latın qrafikasına keçid üçün qəti addım oldu.

***“Azərbaycan müstəqillik yollarında” mövzusunda
elmi-nəzəri konfransın materialları
(tarixi həqiqətlər, faktlar və reallıqlar).
BDU nəşriyyatı, 2 May, 2002.***

ANA DİLİMİZƏ QAYĞI DİQQƏT MƏRKƏZİNDƏDİR

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab Heydər Əliyevin 11 iyun 2001-ci il tarixli “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı geniş ictimaiyyət tərəfindən böyük razılıq hissi ilə qarşılanmış, bu istiqamətdə əməli işlərin görülməsinə diqqət artmışdır. Bəs bu sahədə universitetimizdə hansı işlər görülmüşdür və görülməcəkdir?

Azərbaycan xalqı öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra sosial-siyasi problemlərin həllində çox geniş perspektivlər açılmışdır. Bu böyük yenilik ictimai həyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi, elm və təhsil sahəsində də öz bəhrələrini verməyə başlayır. Xalqımızın soyköünə qayıdışı, habelə özünüdərk istiqamətində uğurlu addımlar atılır. Ana dilimizə qayğı, milli mental xüsusiyyətlərimizin ön plana çəkilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin, bütövlükdə millətimizin böyük və tarixi uğurudur. Azərbaycan Prezidentinin 1993-cü ildən başlayaraq, xalqımızın milli mental xüsusiyyətlərini ön plana çəkməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin, bütövlükdə millətimizin böyük və tarixi uğurudur. Onun ana dilimizin tədrisi, öyrənilməsi, tədqiqi və tətbiqi sahəsindəki ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti bütün respublikada yeni ruh

yüksəkliyinə səbəb olmuşdur. Respublika rəhbərinin 18 iyun 2001-ci il tarixli 506 sayılı fərmanı dilimizin bütün tarixində misli görünməmiş bir sənəddir. Bu sənəddə Prezident Azərbaycan dilinin keçmişini, tarixi durumunu dəqiqliklə qiymətləndirir və onun gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirir.

Fərmanda deyilir: *“Müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin geniş təbliğ edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilən haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirsə də, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha sürətli və dolğun olmasına təkan verir”*.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2000 illik bir tarixə malik olan Azərbaycan dilinin inkişafı üçün hələ heç bir dövlət rəhbəri belə bir cəsarətli, son dərəcə düşünülmüş bir fərman verməmişdir. Ana dilimiz 1502, 1918, 1957, 1978-ci illərdə də rəsmən dövlət dili elan edilmişdir. Amma Azərbaycan dilinin inkişaf tarixi hələ belə bir güclü, təkanverici dövlət sənədi görməmişdi.

Bu fərmanın böyüklüyünü, tarixi və siyasi əhəmiyyətini dərk etmək üçün, dilin, xalqın varlığı üçün nə qədər böyük əhəmiyyət daşıdığını bilmək lazımdır.

Görkəmli Azərbaycan alimi və pedaqoqu F.B.Köçərli 1903-cü ildə qələmə aldığı “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı” əsərində XIX əsrin görkəmli şairi Q.B.Zakirin sadə, gözəl ana dilində yazmasını yüksək qiymətləndirir və rus pedaqoqu K.D.Uşinskiyə aşağıdakı fikri iqtibas edir: *“Madam ki, bir millətin özünə məxsus ana dilisi xarici dillərin təqəllüb (qəlibini dəyişmə-təsir – A.B.) və təsəllutundan (hegemonluq – A.B.) salamat qalıbdır, o millət özü də salamatdır. Əgər onun cəmi maddi və mənəvi dövlətini əlindən alasan, vəli ana dilinə toxunmayasan, o millət fəvq olmaz və az müddətin ərzində yenə özünə mal və dövlət cəm edər. Heç bir mal və dövlət ilə bir milləti əhya etmək (diriltmək – A.B.) olmaz. Zəmani ki, onun ana dilisi və milli lisanı olmaya”*.

Görkəmli alim F.B.Koçərlinin fikirləri bu günümüzlə, prezidentimizin bu fərmanı ilə necə də səsleşməkdədir!

Dilə münasibət xalqın, müəyyən mənada namus, qeyrət məsələsidir. Hər bir xalqın ən böyük sərvəti, mövcud olması üçün ən əsas şərt onun ana dilinin olmasıdır. Bu mənada ana dili ilə heç vətən də yanaşı dura bilməz. Çünki xalq vətənsiz yaşaya bilər, amma ana dili olmadan yaşaya bilməz. Kürdlərin, qaraçıların vətəni yoxdur. Amma dilləri vardır. Öz dilləri hesabına milli mədəniyyətlərini yarada bilmişlər (Bununla biz vətənin əhəmiyyətini qətiyyən kiçiltmək istəmirik).

Sovetlər birliyi dövründə elə şərait yaranmışdı ki, milli dillər sıxışdırılıb məişət çərçivəsinə doğru kiçilməkdə idi.

Hətta dövlət idarələrindən qovulmuş ana dilimiz təhsil sistemində də sıxılmış vəziyyətə düşmüşdü. Ümumi-nəzəri fənnlərin yalnız rus dilində aparılması, bu fənnlər üzrə milli dillərdə dərslik nəşri və tərcüməsi məsləhət görülmürdü. Amma 1969-cu ildən başlayaraq Azərbaycanda milli dilə münasibət dəyişir. Respublikanın keçmiş rəhbərləri özlərindən “atalar sözü”də qondarmışdılar: Yoldaşın (arvadın) rusdur, işin dürüstdür.

Özləri ana dilini bilməyən rəhbərlər millətlə qeyri dildə danışdılar, 1969-cu ildən başlayaraq dilimiz öz qanuni hüquqlarını yavaş-yavaş almağa başladı. Bu o vaxt respublikanın rəhbəri H.Ə.Əliyevin qeyrəti sayəsində olmuşdu. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini qazandıq, amma rəhbərlərimiz (özləri demişkən 50-50-də olduğu üçün) xalqın dilinə məhəl qoymurdular, ya heç ana dilində danışmırdılar, ya da dediklərinin mənasını bilmədən pis mənə verən söz və ifadələr işlədirdilər.

1993-cü ildən vəziyyət dəyişir, respublika rəhbərliyinə qayıdan prezident H.Əliyev Moskvanın əvvəlki nəzarəti olmadığı bir şəraitdə, sözün həqiqi mənasında bir türk oğlu türk kimi ana dilimizin tətbiqi və inkişafı ilə ciddi məşğul olmağa başladı. Onun ilk devizi belə idi: *“Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir”*. Buna görə də dövlət məmurlarını məcbur edirdi ki Azərbaycan dilini öyrənsinlər.

Möhtərəm prezidentimizin ana dilimizə bu böyük sayğısı milli dilə münasibəti kökündən dəyişdi. Azərbaycan Dillər Universiteti ana dilimizə olan dövlət qayğısından bəhrələnərək ali məktəbimizdə bir çox işlər görməyə başladı. İlk tədbir dilimizin tədrisinin keyfiyyətini yüksəltmək üçün müstəqil Azərbaycan dili kafedrasının yaradılması oldu. Kafedranın üzvləri də ali məktəbin rəhbərliyinin qayğısına əməli işlə cavab verdilər: Tezliklə Azərbaycan dili dərsliyi və proqramı hazırlandı. Sonra türkiyəli tələbələrə Azərbaycan dilinin tədris edilməsi məsələsi irəli sürüldü. Bu fənn üçün də dərslük və proqram hazırlandı. Bu ilin aprel ayının 18–19-da kafedranın təşəbbüsü və Universitetin rektoru cənab S.Seyidovun hərtərəfli köməyi sayəsində ali məktəbimizdə “Milli müstəqilliyimiz, milli dövlətçiliyimiz və milli dilimiz” mövzusunda Respublika elmi-praktik konfrans keçirilmiş, burada ana dilimizin müxtəlif problemlərinə aid 63 məruzə dinlənilmişdir.

Universitetimizdə latın qrafikasına keçid çoxdan başa çatmışdır. Bu işdə universitet rektorluğunun tələbkarlığı da əsas rol oynamışdır. Azərbaycan dilçiliyi kafedrası latın qrafikalı əlifbanı çoxaldaraq bütün kafedralara göndərmişdir.

ADU rektorluğu öz təşəbbüsü ilə praktik “Azərbaycan dili” kafedrasını nəzəri “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasına çevirməklə faktik olaraq kafedranın respublika səviyyəsinə çıxmasına şərait yaratmışdır. İndi

“Azərbaycan dilçiliyi” kafedrası müdafiə şurasından gələn dissertasiyalara əlavə rəy verir, dilçi kadrlar hazırlayır və s.

Bu ilin iyun ayının 18-də Azərbaycan Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi” haqqındakı tarixi fərmanı bütün respublikada olduğu kimi, ADU-da da böyük ruh yüksəkliyinə səbəb oldu.

Bu fərmandan irəli gələn vəzifələr sırasında kafedramızın nəzdində “Azərbaycan dili” kabineti yaradılır.

Bu kabinet gələcəkdə dilimizin, dilçiliyimizin təbliğində, habelə görkəmli dilçilərlə görüşlər və yubileylər keçirilməsi üçün mərkəz rolu oynayacaq.

Prezident fərmanı Azərbaycan dilinin, dövlət dilinin inkişaf etdirilməsini, onun tədqiq və tətbiqini yeni səviyyəyə qaldırmağı hər bir azərbaycanlıdan tələb edir. Bu fərman, adi sözlə desək, hər kəsdən milli qeyrət tələb edir. Birinci növbədə dilimizin tədrisi və tətbiqi sahəsində çalışanların gündəlik əməli fəaliyyət proqramıdır. Fərmanın mahiyyətini düzgün qiymətləndirən ADU-nun rəhbərliyi və Azərbaycan dilçiliyi kafedrası bu sahədə xeyli iş görmüşdür. 2001-ci tədris ilində “Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları” adlı yeni bir fənnin tədris edilməsi də dediklərimizə misal ola bilər. Bu fənn pedaqoji fakültələrdə 7-ci semestrədə (30 saat), filologiya və Avropaşünaslıq fakültələrində isə 8-ci semestrədə (26 saat) praktik məşğələ kimi tədris

ediləcəkdir. Amma fənnin nəzəri cəhətini də diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır. Çünki üslub və üslubiyyatın, habelə funksional üslubun nə olduğunu bilmədən əməli yazı və sənəd tərtib etmək çox çətin olar. Buna görə də 4 saat fənnin nəzəri məsələlərinin şərtinə vaxt ayrılması məqsədə müvafiqdir. Məsələnin belə qoyuluşu təzədir. Deməli, bu fənnin tədrisi nə sırf üslubiyyatı əhatə edir, nə də sadəcə sənəd tərtibini. Azərbaycan dilinin üslubiyyatına aid çoxlu dərslük, məqalə və monoqrafiyalar həsr edilmiş, müxtəlif elmi əsərlərdə bu mövzuya toxunulmuşdur, “Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları”nın da dərslük vəsaiti və proqramı hazırdır. Bu hələ işin başlanğıcıdır, gələcəkdə bizi daha böyük işlər gözləyir.

Azərbaycan Dillər Universiteti
“Poliqlot”. №12(13),
Sentyabr, 2001

MİLLİ QURTULUŞ GÜNÜ

1988-ci ildən başlayaraq bütün cəmiyyətimizdə bir aşınma özünü biruzə verirdi. 1988-ci ildən genişlənməyə başlayan milli azadlıq meylləri hərəkata çevrilmişdi. İqtidar demokratiya faktorundan qorxaraq yetişməkdə olan müxalifətə təsir edə bilmədiyindən idarəetmənin özündə nizam və mizan pozulmuşdu. Xalq o vaxt müxalifətə inanır və onun arxasınca gedirdi. Amma hakimiyyətə gəldikdən sonra xalq və vətən problemləri onlar üçün arxa plana keçdi. Bütün məsələlərdə (xarici və daxili siyasət məsələlərində) ifrat radikallıq AXC – Müsavat rəhbərliyini beynəlxalq ictimaiyyətin gözündən saldı. Xalqımız beynəlxalq aləmdə təkləndi, ermənilərin güclü təbliğatı nəticəsində dünya xalqlarının nəzərində vəhşi türk-azərbaycanlı obrazı yaradıldı. Azadlığı dəstəkləmək haqqında aktın 907-ci maddəsinə əlavə də məhz bunun məntiqi nəticəsi idi.

İqtisadiyyatda tənəzzül, sosial həyatda özbaşınalıq, siyasətdə savadsızlıq, idarəetmədə səriştəsizlik, orduda fərarilik, müharibədə məğlubiyət, təsərrüfatda dağıntı, maliyyə sistemində infilyaslya və s. Bu idi müstəqilliyimizin ilk illərindəki vəziyyətimiz. Hələ bu da az imiş! Cəbhədəki uğursuzluq və xəyanət, vətən və millət xainlərinin cinayəti nəticəsində addım-addım Azərbaycan torpaqlarının itirilməsi.

Separatizm, xarici dövlətlərin gizli müdaxiləsi, Cənubdan Əlikramın, Şimaldan Sadvalın, mərkəzdən sapı özümüzdən olan baltaların xəyanətləri ölkəni dünya xəritəsindən silmək ərəfəsində idi. Xalqın ümidi bircə Allaha qalmışdı. Elə bu vaxt Allah xalqın səsini eşidib ona xilaskar göndərdi. Bu, xalqımızın xilaskarı Heydər Əliyev idi. Zamanın siyasi hadisələrinin qarışıqı, xalqımızın xilas olmaq harayı içindən Heydər Əliyevin saqraq səsi eşidildi.

*Önümdə haq yolu Qurani-Kərim,
Arxamca xalq gəlir öndə gedirəm.
Eşitsin dostlarım və düşmənlərim,
Ömrümü xalqıma qurban edirəm.*

Bəli, bu sözlər on il bundan əvvəl 1993-cü il mayın 15-də səsləndi. O gündən dostlarımız nə dərəcədə sevindisə, düşmənlərimiz bir o qədər məyus oldu.

Müharibə dayandı, ölkədə sabitlik bərqərar oldu, hamı öz yerini tanıdı, hər şey öz yerinə qoyuldu, xalqımız bütün yuxarıda saydığım bəlalardan, vətənimiz isə parçalanmaqdan qurtuldu.

Biz, Heydər Əliyev Prezident seçildikdən sonra onun gecəli-gündüzlü, ağır zəhməti, öz planitar nüfuzu sayəsində bugünkü həyata qovuşduq. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, bir azərbaycanlı klmi, qəlbi xalq və vətən eşqi ilə alışan bir vətəndaş kimi onun ürəyində çoxlu

arzular həbs edilib qalmışdı. MK katibi olanda o, ana dilimiz haqqında fərman verə bilərdimi? Hər il məscidə gedə bilərdimi? Məkkə və Mədinəyə gedib Peyğəmbərin qəbrini öpə bilərdimi? O gün Prezidentimizin özünün də mənəvi qurtuluş günü oldu. O, indi Azərbaycan, onun xalqı, dili, mədəniyyəti, mənəviyyəti haqqında bütün dünyanın eşidə biləcəyi bir səsle deyir: “Azərbaycan dövlətinin əsas məqsədi Azərbaycançılıqdır”. Biz də onun səsinə səs verərək deyirik:

*Xalqını çıxardın “İpək yoluna”,
Tanrı qüvvət versin sənin qoluna.
Bakı-Ceyhan ilə öpüşən zaman
Sənə ulu öndər deyəcək Turan,
Arzumuz budur ki, gələn il də sən,
Dünyaya car çəkib belə deyəsən:
Eşitsin dünyada nə qədər ki var,
Azərtürk soyundan olan qardaşlar!
Tanrı xoşbəxtliyə çağırır bizi,
Haydı birləşdirək iradəmizi!
Dünyada əks-səda doğursun bu səs
Xalqı sevən səni sevməyə bilməz.*

***Azərbaycan Dillər Universiteti
“Poliqlot”. №11(47),
İyun, 2003***

TUFANLAR İÇİNDƏ YANAN ÇİRAQ

Mən çoxsaylı çıxış və məqalələrimdə həmişə demişəm ki, Heydər Əliyevin həyatı nəsillərə min il bundan sonra da nümunə olduğu kimi, onun siyasi və elmi fəaliyyəti də onlarla monoqrafiyanın, dissertasiyanın tədqiqat obyektinə olacaqdır. Bu cəhəti xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, Əliyev sevarlərin bir qrupu, yəni yuxarı eşalonda olanlar hər yerdə bu şəxsiyyət haqqında yalnız xoş söz eşidir və xoş söz də deyir. Amma adi Əliyevçilər (mən özümü onların öncüllərindən hesab edirəm) çox vaxt müxalif mövqeli adamlarla debata çıxmalı olur. Xoşbəxtlikdən hər dəfə Əliyevi bir prizmadan təhlil edir, onun haqqında yeni-yeni faktlardan istifadə etdiyimizə görə ona məhəbbətimiz daha da artır. Müxalif mövqeli adamlara Əliyev və vətənpərvərlik, Əliyev və xalqsevərlik, Əliyev və ana dilimiz, Əliyev və milli mədəniyyətimiz, Əliyev və iqtisadiyyatımız (çoxşaxəli, çoxmövzulu), Əliyev və Azərbaycan tarixi və onlarla belə mövzular ətrafında çox şey deyirik. Amma bu böyük şəxsiyyətin həyatının böyük bir sahəsi, nəsillərə örnək ola bilən sahəsi xalqa hələ lazımınca çatdırılmamışdır. Bu, onun Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarındakı böyük və çətin fəaliyyətidir. Mövzunun şərhinə keçməmişdən əvvəl adamı bir sual düşündürür. Əgər H.Əliyev vaxtilə SSRİ DTK sistemində işləməsəydi, Moskvada onu gecə-gündüz izləyən Rusiya

DTK-sından yaxa qurtarıb özünü sağ-salamat xalqının harayına çatdıra bilərdimi?

Əgər H.Əliyev vaxtilə SSRİ DTK-sı sistemində işləməsəydi, 1993-cü ildə xalqımızın məkrli xarici və təhlükəli daxili düşmənlərinin planlarını puç edib onu xilas edə bilərdimi?

Bəzən siyasi cəhətdən kor və savadsız diletant siyasətçilərin dilindən “imperiya generalı” ifadəsini eşidəndə adamı qəzəb alovu yandırır! Axı sən imperiyanın ölüm dəyirmanında işləyən bu adamın xalqımız üçün nə qədər böyük işlər gördüyünü bilirsənmi? Hər kiçik riskin səni ölümə verə biləcəyi bir şəraitdə gözünlə görəsən ki, sən xalqına – millətə qarşı əsil genosid siyasəti yeridilir və qorxa-qorxa, çəkinə-çəkinə nə isə edə biləsən – bu çox böyük hünərdir. Bu ona bənzəyir ki, görürsən istədiyini adam yanır, onu xilas etsən özün də yanacaqsan. Bax ustalıq bundadır ki, onu xilas edəsən, özün isə yanmayasan! Bu ona bənzəyir ki, güclü yağış və tufanda elə bir çıraqlı olub yanasan ki, millətinin yolunu işıqladasan, onu uçurumdan, məhv olmaqdan xilas edəsən, amma tufan həmin çırağı söndürməsin və yağış onu sındırmasın.

Heydər Əliyev 39 il məhz belə bir çətin şəraitdə xalqı üçün çıraqlı kimi yanmış, öz həyatını, azadlığını itirmək təhlükəsi ilə üzləşsə də, xalqın ziyalı təbəqəsini ölüm dəyirmanından xilas etmişdir. Qeyd etmək istərdim ki, möhtərəm prezidentimizin öz təşəbbüsü ilə vaxtilə

repressiyaya məruz qalan bir çox alim, sənətkar, adi vətəndaş haqqında MTN arxivində saxlanan materiallar əsasında bir monoqrafiya, onlarla məqalə yazdıqdan sonra belə bir qərara gəlmişik ki, bu adda monoqrafik bir əsər yazaq. MTN arxivindəki materiallar sübut edir ki, Heydər Əliyev 39 il çox çətin bir şəraitdə millətimiz üçün çox böyük xilasedici qəhrəmanlıq tələb edən işlər görmüşdür. Bu böyük işlərin miqyasını təsəvvür etmək üçün Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının tarixinə bir nəzər salmaq lazımdır. Bu tarixin yazılmasının, xalqa çatdırılmasının vacib olduğunu Heydər Əliyev 1999-cu il aprel ayının 2-də Azərbaycan milli təhlükəsizlik orqanlarının yaranmasının 80 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley mərasimində bir daha göstərmişdir. O, həmin yubiley mərasimində çıxış edərkən demişdi: “Təhlükəsizlik orqanlarının tarixində müxtəlif dövrlər, hər dövrün özünəməxsus xüsusiyyəti olubdur. Ölkəmizin XX əsrdəki tarixini doğru-düzgün əks etdirmək, yazmaq üçün mütləq tədqiqatlar, tarixi araşdırmalar aparılmalıdır və obyektiv ədalətli əsərlər yaradılmalıdır”.

Məqsədimiz xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin bu orqandakı titanik fəaliyyəti haqqında məlumat verməkdir. Bunun üçün həmin orqanın tarixi haqqında qısa məlumat vermək lazım gəlir. Bu orqanın tarixi haqqında ən yaxşı, düzgün və yığcam məlumatı yenə Heydər Əliyevin özündən almaq olar. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları

əməkdaşlarının peşə bayramının təsis edilməsinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda bu orqanın tarixini gözəl şərh edərək demişdi:

“Bugünkü müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik orqanının başlanğıc tarixini 1918–20-ci illərdə yaşamış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının bu məqsəd üçün yaratdığı orqandan götürmək doğru, düzgün və çox məqsəduyğun qərardır. Bu təklifi mənə təqdim edən kimi bunu məmnuniyyətlə qəbul etdim və 28 mart gününü Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı günü elan etdim. 1919-cu il mart ayının 28-də ilk dəfə müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının təhlükəsizlik orqanı yaradılıbdır. O, demokratik respublika kimi az yaşayıbdır, ancaq tarixi hadisədir.

Ondan sonrakı dövrdə Azərbaycan xalqının yaşadığı dövlətdə, respublikada belə bir orqan mövcud olmuş, belə bir orqanda bir neçə nəsil insanlar xidmət göstərmişlər. Onların bir qismi xalqına, millətinə, torpağına sadıq olaraq xidmət göstərmiş, bir qismi isə xalqına xəyanət etmiş, yaxud da xalqının etimadını qiymətləndirə bilməmiş və özlərini mənfi cəhətdən göstərmişlər.

Azərbaycanda təhlükəsizlik orqanları ağır, çətin, əzab-əziyyətli, eyni zamanda cəsarətlə deyə bilərəm ki, şərəfli yol keçibdir. Bu orqanlar və onlarda işləmiş insanlar,

yənə deyirəm, çox mürəkkəb yol keçiblər. 20-ci, 30-cu, 40-cı illərdə bu orqanlar Azərbaycan xalqına, onun mənəviyyatına, bütün həyatına çox böyük zərər gətirmişdir, zərbələr, yaralar vurmuşdur. Amma xalqımız buna dözmüşdür.

1920–21-ci illərdən başlayaraq siyasi repressiyalar, heç bir əsas olmadan ailəliklə, minlərlə, on minlərlə insanların yerindən-yurdundan orta Asiyaya, Qazaxıstana, Sibirə sürgün edilməsi xalqımıza dəhşətlər gətirmişdir. 30-cu illərin siyasi repressiyaları nə qədər insanların, nə qədər ailələrin həyatını pozmuşdur. Nə qədər günahsız insanları həyatdan, azadlıqdan məhrum etmişlər. Xüsusən 37–38-ci illərin repressiyaları Azərbaycan xalqına, onun ziyalılmasına, zəkali adamlarına, onun intellektual potensialına çox böyük zərbələr vurmuşdur.

Ancaq bu orqanlarda bu siyasət, bu istiqamət 40-cı illərdə və hətta 50-ci illərin əvvəllində də davam etmişdir. Bunlar tarixdən hamıya məlumdur, ancaq mən gənc yaşlarımdan bu orqanlarda işlədiyimə, fəaliyyət göstərdiyimə görə bunların çoxunu öz gözümlə görmüşəm, şahidi olmuşam. Bilirsiniz ki, 1941-ci ildə mən o vaxtkı Xalq Daxili İşlər Komissarlığı orqanında işləməyə başlamışam. Sonra qısa bir müddət Xalq Komissarlığı Sovetində, yəni Nazirlər Sovetində çalışmışam. 1944-cü ildən isə bilavasitə təhlükəsizlik orqanlarında işləmişəm.

Təəssüflər olsun ki, əgər insanlar siyasi cəhətdən öz fikrini bildirmək, demək istəyirdisə, yaxud başqa fikir söyləmək istəyirdisə, dərhal nəzarət altına alınır, haqqında ölçülər götürülür və bəzilərini də cəzalandırmağa çalışırdılar. Mən bunları görmüşəm, 40-cı illərin sonunda, 50-ci illərin əvvəllərində şahidi olmuşam. O vaxtlar 37–38-ci illərin materialları ilə tanış olmaq imkanına malik olduğuma görə onlarla da tanış olmuşam, görmüşəm. Ona görə də mən bilirəm ki, bizim xalqımızın başına nə bəlalar gətirilib, xalqımıza nə kimi zərbələr vurulub, nə qədər əziyyətlər veriləlidir.

O vaxtlar Azərbaycan Respublikası müttəfiq Respublika kimi Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu halda, təəssüflər olsun ki, bu orqanlarda, xüsusən təhlükəsizlik orqanlarında işləyən adamların tam əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi. Azərbaycanlılara qarşı repressiyalar edildiyinə görə azərbaycanlıların az bir miqdarı belə işlərə buraxılmırdı. Mən 37–38-ci illərin materiallarına baxanda, – bu, mətbuatdan da məlumdur, siz də bilirsiniz, – görürdüm: kim idi o vaxt NKVD-nin başında duran adamlar? Qriqoryan, Markaryan, bu gün orada birinin adını oxudum - Topuridze, yarı erməni, yarı gürcü idi, nə millətdir bilmirəm, Borşşov, sonra uzun illər – 1939-cu ildən 1953-cü ilə qədər Yemelyanov nazir idi. Xatirimdədir hamısı. O illərdə Azərbaycanın başında duran adamlar öz xalqına xəyanət edirdilər, azərbaycanlılara düşmən olan, ancaq bu orqanlarda

yüksək vəzifə tutan adamların əli ilə Azərbaycanın dəyərli insanlarını əzirdilər, cəza verir, azadlıqdan məhrum edir, repressiya altına alırdılar.

Stalin öləndən sonra, 1953-cü ildə Mircəfər Bağırov vəzifədən azad edildi, sonra həbs olundu və bu orqanlarda müəyyən dəyişiklik başladı. Ancaq bunu aparmaq da asan deyildi, çox çətin idi.

Azərbaycanda 37–38-ci və sonrakı illərdə repressiyalar etmiş adamlar 1956-cı ildə açıq məhkəmə ilə məhkum olundular. Mən o məhkəmənin iclaslarında olmuşam, o iclaslar bu gün də xatirimdədir. Müttəhim kürsüsündə oturanlar kim idi? Mircəfər Bağırov, Xoren Qriqoryan, Markaryan, Borşşov, Topuridze, Ağasəlim Atakişiyev – altı nəfər. Şübhəsiz ki, günahkarlar tək-cə bunlar deyildi. Amma ən yüksək səviyyəli, vəzifəli günahkarlar bunlar idi.

Ancaq ondan sonra da bu orqanlarda böyük təmizləmə işi görmək lazım idi, çünki bunlar bir ilin, iki ilin işi deyildi. Rəhbər vəzifələrdə azərbaycanlıların sayı, demək olar, tək-tük idi.

Mən 1950-ci ildə Leninqradda bu orqanın ali məktəbini bitirəndən sonra Bakıda işləməyə başladım. O vaxt Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyi adlanırdı. Təhlükəsizlik Nazirliyinin əks-kəşfiyyat şöbəsi çox böyük şöbə idi. Bu şöbənin altı bölməsi var idi. Bircə şöbənin rəisi azərbaycanlı idi. Müavinlərin ikisi erməni, biri başqa millətdən idi, ilk dəfə mən 1950-ci ildə azərbaycanlı kimi altı bölmədən birinə rəis təyin olunmuşdum.

İşləmək də çox çətin idi. Mənim xatirimdədir, – gənc zabit, buraya yeni gəlmiş bir adam idim. Çox çətin idi. 1953-cü ildə, Stalin öləndən sonra ciddi dəyişikliklər əmələ gəldi, bunu haqqına demək lazımdır. 1953-cü ilin sonunda mən birdən-birə həmin şöbəyə rəis təyin olundum. Bu, nadir hadisə idi. Nə qədər çətinliklər çəkdim ki, 37–38-ci illərdən, 30-cu illərdən qalmış və Azərbaycana xəyanət etmiş insanlardan, – onların da əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi, amma içərisində belə yaramaz azərbaycanlılar da vardı, – bu orqanları xilas edək və yeni, gənc adamlar cəlb edək, orqanlarda sağlamlaşma işi aparaq. Bu, çox çətin oldu. O qədər çətin oldu ki, mənə qarşı fitnələr də etdilər. Bir müddət o vəzifədən getməli oldum, yəni vəzifədən çıxardılar. Bir-iki ildən sonra məni yenə o vəzifəyə təyin etdilər, məcbur oldular ki, təyin etsinlər. Necə ki, 1993-cü ildə məni buraya dəvət etməyə məcbur oldular, o vaxt da məni yenə həmin vəzifəyə qoymağa məcbur oldular.

Mən bu gün açıq danışırım. Nə üçün? Çünki mən o zaman cəsarətli addımlar atmağa, təmizləmə işləri görməyə başladım, həmin şöbədə işləyən bir neçə zabitin cinayətkar olduqlarına görə həbs edilməsinə, cəzalandırılmasına, işdən çıxarılmasına nail oldum. Xatirimdədir, 1954-cü ilin əvvəli idi. Mən başladım təmizləmə işləri aparmağa. Ağasəlim Atakişiyev o vaxt hələ müavin idi. Gəldim onun yanına, dedim ki, iki-üç nəfər adamı, – adlarını demək istəmirəm, onların hamısı

gedibdir , – həbs etmək lazımdır. O kişi qorxusundan ağır vəziyyətə düşdü, dedi ki, sən nə danışırısan, cavan oğlansan, belə şeylər etmək olmaz. Dedim ki, bu bunun cinayəti, gördüyü işlər, bu sübut... Siz sadəcə buna icazə verməlisiniz, qurtardı getdi. Bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə bu addımları atdım və 1955-ci ildə də bunların, həmin o cəsarətli addımların qurbanı oldum. Amma öz iradəmdən dönmədim, həmin o təmizləmə işlərinə başladım.

1960-cı ildə bütün Sovetlər İttifaqında təhlükəsizlik orqanlarında çox ciddi dəyişikliklər prosesi gedirdi. Stalinlə əlaqədar, Stalini günahlandıran materiallar çıxarıldı, o cümlədən Beriyanın tutulması, Azərbaycanda və başqa yerlərdə gedən proseslər – Xruşşov dövründə bunların hamısı, 1937–1938-ci illərdən qalmış kadrların təmizlənməsi prosesi gedirdi. Azərbaycanda isə vəziyyət müəkkəb idi, ona görə ki, rəhbər orqanların, zabit kadrlarının tərkibinin əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi. Olan azərbaycanlıların bəzilərinin də 1937–38-ci illərdə günahları vardı, ona görə onları da azad etmək lazım gəldi. Bəli, o illərdə onların da günahı vardı”.

Azərbaycan təhlükəsizlik orqanının mərkəzi aparatında Qriqoryan, Ovanesyan, Ohanesyan, Markaryan, Badalyan və onlarla “yanlar” işlədiyi kimi, rayonlarda da bütün DTK rəisləri ya erməni, ya da qeyri-millətdən olurdu. Bunu mərkəzdən Mikoyan və başqa “yanlar” təşkil edirdi. Azərbaycan xalqına, eləcə də türkdilli xalqlara münasibət mənfi idi. Bu haqda möhtərəm Heydər Əliyev Azərbaycan

milli təhlükəsizlik orqanları yaradılmasının 80 illiyinə həsr edilmiş yubiley mərasimində çıxış edərkən demişdi:

“Cənubi Qafqazın digər respublikalarında vəziyyət belə deyildi. Orada təhlükəsizlik orqanlarına həm yerli, milli kadrlar əksəriyyət təşkil edirdi, həm də onların rəhbərləri, birinci şəxs həmişə öz yerli, milli kadrlarından idi.

Belə bir faktı xatırlayıram. Deyəsən, 1972, 1973, 1974-cü illərdə Ermənistanda Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədrini dəyişdirib oraya Moskvadan rus göndərdilər. Xatirimdədir, bir dəfə görüşümüzdə Andropov mənə danışdı ki, belə bir qərar qəbul ediləndən sonra Mikoyan ona telefonla zəng etmiş və öz etirazını bildirmişdi. Bəyan etmişdi ki, Ermənistana təhlükəsizlik orqanının başçısı vəzifəsinə rus təyin etmək mümkün deyildi, siz bunu nə üçün etdiniz? Azərbaycanda isə bu vəzifəni neçə illər başqa millətdən olan şəxslər idarə etmişlər”.

Əslində 1921–27 və 1929–30-cu illərdə bu orqanın başında guya azərbaycanlı (M.C.Bağirov) olmuşdur. Amma onun xalqımıza qarşı törətdiyi cinayətlər onu bu xalqın övladı hesab etməyə əsas vermir. M.C.Bağirovla X.Qriqoryan və ya S.F.Yemelyanov arasında fərq yoxdur.

Aprel çevrilişindən sonra aparılan yeni bolşevik siyasəti təhlükəsizlik orqanlarının da işində həlledici rol oynadı. İmperiya siyasətini həyata keçirən və Azərbaycanda

bolşevizmin möhkəmlənməsi istiqamətində işini quran Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası, bir qədər sonra Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsi və Xalq Daxili İşlər Komissarlığı... minlərlə adamın məhvinə səbəb oldu. Repressiya və deportasiyalar başlandı, istiqlalçılıq uğrunda mübarizə aparan Azərbaycanın bir çox oğulları - Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlmərdanbəy Topçubaşov, Mirzəbala Məmmədzadə, Rüstəmbəy Şərifbəyov, Əbdülvahab Yurdsevər, təhlükəsizlik orqanlarının ilk rəislərindən olan Nağı Şeyxzamanlı, onun müavini Mahmud Səfikürdski və başqaları mühacirət həyatı yaşamağa məcbur oldular. Hələ də çox ciddi elmi araşdırmalar gözləyən arxiv materiallarından görünür ki, 1920-ci ilin mayından 1921-ci ilin əvvəllərində 40 mindən çox adam Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası tərəfindən məhv edilmiş, 1936–1938-ci illərdə 27854 nəfər Xalq Daxili İşlər Komissarlığı tərəfindən 1-ci kateqoriya ilə məhkum olunmuş, yəni güllələnmişdir. Ümumiyyətlə, 20-50-ci illərdə məhv olunanların sayı 400 mini keçmiş, yarım milyondan çox adam isə sürgünlərə göndərilmişdir. Məzmununda həmişə və hər şəraitdə fəlakət ifadə edən “repressiya”, “deportasiya”, “soyqırımı” sözləri dilimizdə olduğu kimi, taleyimizdə də yaddan gəlmiş bir bəla kimi ciddi rol oynamışdır. Deportasiya, repressiya və soyqırımın təşkilatçıları və icraçıları da, əsasən yadlar olmuşdur.

Faktlara nəzər salaq: 1950-ci ildə, yəni Heydər Əliyev gənc mütəxəssis kimi Dövlət Təhlükəsizliyi sisteminə işə gələndə nazirlikdə 1035 zabit olmuşdur. Onlardan 404 nəfəri (39%) rus, 303 nəfəri (28.9%) erməni və başqa millət, 328 nəfəri (31.6%) Azərbaycanlı idi. Amma azərbaycanlıların heç biri nəinki şöbə, hətta bölmə rəisi də deyildi. Heydər Əliyev bu orqanın rəhbəri olduqdan sonra 1965-ci ildə buradakı 300 zabitdən 169 nəfəri (51%) azərbaycanlı, 80 nəfəri (26.6%) rus, 33 nəfəri (9.7%) erməni idi.

1970-ci ildə 345 zabitdən 211 nəfəri (61.1%) azərbaycanlı, 80 nəfəri (25.7%) rus, 32 nəfəri (9.2%) erməni idi.

Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçildikdən sonra da bu təşkilatın azərbaycanlılaşmasına diqqət verirdi. Belə ki, 1975-ci ildə bu orqandakı 409 zabitdən 258 nəfəri (63.3%) azərbaycanlı, 98 nəfəri (23.9%) rus, 35 nəfəri (8.5%) erməni idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev bunları böyük risk hesabına edirdi.

Heydər Əliyevin fəaliyyətinin başqa bir istiqamətini də günahsız vətən övladlarının xilas edilməsi işi təşkil edirdi. Sadalanması mümkün olan çoxlu faktlardan biri: 1956 – 57-cı illərdə Böyük Vətən müharibəsi illərində əsir düşmüş adamların təqib edilməsi hələ davam edirdi. Kəşfiyyatın verdiyi məlumatlara görə Mehdi Hənifə oğlu

Hüseynzadə İtaliyada Adriatik sahillərində olmuşdur. Necə olub o, düşmən ölkələrdə olub? Bu sualı araşdırmaq və məlumat vermək lazım idi. Heydər Əliyev bu işə girişir və sübut edir ki, M.Hüseynzadə vətəndən uzaqlarda, İtaliyada məhz faşizm əleyhinə vuruşmuş və hətta böyük igidliklər göstərmişdir. Bu haqda sənədlər hazırlanıb “yuxarıya” təqdim edilir. Heydər Əliyevin bu arayışından sonra və həmin arayış əsasında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə M.Hüseynzadəyə 14.02.1957-ci il tarixdə ölümündən sonra Sovet İttifaqı qəhrəmanı adı verilmişdi. Beləliklə Heydər Əliyevin riskli qayğı və köməyi ilə bir nəfər vətən oğlu düşmənlər siyahısından vətənpərvər qəhrəmanlar siyahısına keçirilmişdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı üçün nələr edə biləcəyi 1993-cü ildə daha aydınlığı ilə aşkarlandı. 1993-cü ildəki vəziyyət ağıllı və obyektiv düşünməyi bacaran hər bir adamın yadındadır. Vətənimiz parçalanmaq, dövlətçiliyimiz məhv olmaq, xalqımız bütün dünya xalqları qarşısında rüsvay olmaq ərəfəsində idi. Həmin ilin iyun ayının 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri seçilir. İkiçə gün sonra prezident Əbülfəz Elçibəy müəmmalı şəkildə Bakını tərk edib Kələki kəndinə gedir. Sonra onunla Kələkidə görüşdüm. Bir qədər səmimi söhbətdən sonra mən Ə.Elçibəyə dedim:

Nə üçün Heydər Əliyevi tez gətirmədin? Əgər o, Bakıya ikiçə ay tez gəlsəydi, bu qədər qəliz hadisələr baş verməzdi .

O dedi: Gəlmək istəmirdi.

Mən: Bəs indi niyə gəldi ?

O: Gördü ki, vəziyyət çox gərgindir. Ayın 19-da Moskvanın əli ilə dövlət çevrilişi planlaşdırılıbmış.

Bu sözlər Heydər Əliyevin saysız-hesabsız bəyanatlarında həmişə təsdiqlənibdir ki, onu xahiş edib Bakıya gətiriblər. 1993-cü il iyun ayının 15-də Gəncədən qayıtmış Heydər Əliyevə onun bu qayıdışından narazı olan Milli Məclisin üzvü İbrahim İbrahimovün “Siz Azərbaycan xalqına qarant verə bilərsiniz, yoxsa yox?” sualına cavab verərkən demişdi:

Mən Moskvadan bura özüm gəlməmişəm. Məni bura dəvət ediblər, məndən dəfələrlə İsa Qəmbər, Pənah Hüseynov və Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəy xahiş ediblər ki, gəlim burada bir vəzifə tutum və bərabər bu məsələlərin həll olunmasında iştirak edim. Neçə gündür ki, mənimlə danışıqlar gedir. Mən bu vəzifədən imtina etmişəm. Bu gün də imtina edirəm.

Heydər Əliyevin Bakıya gəlməsi, Respublika Ali Sovetinin sədri seçilməsi ilə də vətənimizdə ab-hava dəyişdi. Xalqımız sabahkı günə ümidlə yaşamağa başladı. Xalqın mərd oğullarının cəbhədə həlak olmasına, ayrı-ayrı adamların yaratdıqları silahlı dəstələr arasındakı qanlı

toqquşmalara, aclığa, səfalətə, hakimiyyətsizliyə son qoyuldu. Bunu sonralar respublika ictimaiyyəti “Qurtuluş” adlandırdı və Milli Məclis həmin günü “Qurtuluş günü” elan etdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı həm Azərbaycan üçün, Azərbaycan xalqı üçün, həm də onun özü üçün qurtuluş oldu. Bu hadisənin bütün Azərbaycan üçün qurtuluş olduğu aydındır. Bəs Heydər Əliyevin özü üçün?

İstər təhlükəsizlik orqanlarında işlədiyi, istər Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olanda o, əməli ilə xalqa xidmət edirdi. Amma doğma xalqına çox şeyi deyə bilmirdi. Kommunist rejiminin təzyiqi altında xalq və millət üçün bir söz deməkmi olardı? Dərhal ona millətçi damğası vurardılar. Amma müstəqillik şəraitində xalqına başçılıq etmək ona həm ürəyi, həm dili, həm əməli ilə xalqa bağlı olduğunu sübut etməyə imkan verdi. 1993-cü ilin oktyabr ayının 10-da o, qəlbini tamamilə xalqına açdı. Çünki tufan söndürülmüşdü. İndi bu çırağı söndürə biləcək qüvvə yox idi. Heydər Əliyev bütün Azərbaycan xalqına müraciətlə prezident andı içərək dedi: *“Əlimi Azərbaycan Konstitusiyasına basaraq and içirəm ki, biliyimi, təcrübəmi, qüvvəmi Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının rifahına həsr edəcəyəm. And içirəm ki, prezident vəzifəmi ali məqsədlər, amallar naminə yerinə yetirəcək, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.*

And içirəm ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarının həyata keçirilməsinin tam təminatçısı olacaq, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Azərbaycan vətəndaşlarının hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasının, müdafiə edilməsinin təminatçısı olacağam... Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət edəcəyəm...

Əlimi Qurani-Şərifə basaraq and içirəm ki, Azərbaycan xalqının milli və mənəvi ənənələrinə daim sadıq olacaq və bu ənənələrin Azərbaycanda bərqərar olmasına, yaşamasına təminat yaradacağam”.

Bundan bir il keçməmiş Heydər Əliyev Müqəddəs Məkkəni - Kəbəni, Mədinədə kainatın fəxri Məhəmməd Peyğəmbərin qəbrini ziyarət edən ilk prezident oldu.

Məhəmməd Peyğəmbərin qəbrini öpmək, Mədinə məscidində namaz qılmış onun qəlbində neçə illər öncə həbs olunmuş arzular imiş. Allaha min şükürlər ki, Heydər Əliyev qəlbən də azad oldu. Allahu-təala bütün dualarınızı qəbul etsin cənab prezident! Rəbbimiz mərhəmət işığını heç zaman üzərinizdən əskik etməsin.

Kommunist ideologiyası vaxtı Heydər Əliyev Məhəmməd Peyğəmbərin qəbrini öpə bilərdimi, Mədinə Məscidində namaz qıla bilərdimi. Bütün bunlar onun qəlbində həbs olunmuş arzular imiş. Allaha şükür, Heydər

Əliyev qəlbən də azad oldu. Arzu edirik ki, Heyder Əliyev ziyası bütün qəlblərə nur saçsın. O, artıq tufanda yanan çıraq deyil! İndi o, Azərbaycanı dünya qarşısında işıqlandıran bir məşəl, bir günəşdir.

“Yeni əsr, yeni nəsr”.
Aylıq ictimai-siyasi dərgi.
№1, May, 2003

DÜNYA, BASIN SAG OLSUN!

(I məqalə)

Hər bir yazıçının, alimin, memarın çoxsaylı əsəri olur. Amma bunlardan biri mahiyyət və məzmun baxımından başqalarından daha çox seçilir. Buna şah əsər deyirlər. Heydər Əliyev də xalqımızın min ildən artıq dövlətçilik tarixində yaratdığı, yetirdiyi şah əsərdir! Onun dahi şəxsiyyət və siyasətçi olduğunu bütün planetin böyük dövlət və siyasət xadimləri qəbul edir.

Elə dövlət başçıları olur ki, onların fəaliyyətləri yalnız öz ölkəsi çərçivəsində məhdudlaşır, elələri də olurki, dünyamiqyaslı işlər görür.

Heydər Əliyev isə Azərbaycan, türk dünyası və bütün planet üçün əhəmiyyətli bir şəxsiyyət idi. Bu dahi insan çox çətin və şərəfli bir həyat yolu keçmişdir. Onun həyatının üç mərhələsinə nəzər salaq:

I əl-qolu bağlı dövr: Bu dövrdə onun hər bir hərəkəti, hətta yerışı də nəzarət altında idi. Bu dövr onun DTK-da işlədiyini 15 ili əhatə edir. O, bu zəhmli və amansız təşkilata doluşmuş erməni və rus cəlladlarının əlindən xalqını xilas edə bilir. Amma DTK-da geniş əl-qol açmaq mümkün deyildi. Bir anın içində onu məhv edərdilər. Amma o, qorxmadan incə siyasətlə millətini xidmət edə bildi.

II əl-qolu açıq, amma dili bağlı dövr: Bu dövrdə onun hər kəlməsini xüsusi orqanlar təhlil edirdi. Bu, onun 1969-1987-ci illəriə hatə edən dövrüdür. Müəyyən ixtiyarı olsa da, heç nə deyə bilmirdi. Ordu hissələrinə gedir, amma soruşa bilmir ki, burada neçə azərbaycanlı zabir var? Yalnız onda 2000-ci ilin noyabrında dediyi “Fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” sözlərini deyə bilir. Amma bu dövrdə o, nələr etmədi?

III dövr, həm iradəsi, həm dili, həm də əl-qolu açıq dövr: Müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyini qoruyub saxladığı, onu bütün dünyaya tanıtdığı dövr. Kaş bu dövr 10 il yox, 20-cə il davam edə idi.

Bu 10 ildə o, Azərbaycan üçün nələr etdi? 1993-cü il iyunun 14-də Heydər Əliyevə nə kimi bir ölkə vermişdilər? İqtisadiyyatda tənəzzül, aclıq, bəli, aclıq, maliyyədə infilyasiya, sənaye və kənd təsərrüfatında dağıntı, orduda fərariilik və başıpozuqluq, elm-təhsildə biganəlik, beynəlxalq imicimizdə vəhşi, qaniçən türk, daha nələr, nələr!.. Heydər Əliyev işə başladıqdan sonra 3 il daxili və xarici düşmənlərin təxribatı ilə mübarizə aparmalı oldu. Bu müddət ərzində ölkədə bolluq yaratdı, əmək haqlarım dəfələrlə artırdı, güclü nizami Azərbaycan ordusu yaratdı. Azərbaycan həqiqətlərini uca səsle özünəməxsus bir tərzde dünyaya yaydı. Bütün dünya bildi ki, biz kimik! Azərbaycan belə bir oğlunu, milli

dövlətçiliyimiz özünün şah əsərini itirdi! **Azərbaycan, başın sağ olsun!**

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, elə rəhbərlər vardır ki, onlar təkcə öz respublikalarında iş görür. Amma Heydər Əliyev bütün Turan üçün çalışdı. Atatürk Türkiyəni xilas etdi, Heydər Əliyev isə bütün Turanı birləşdirdi. İpək yolunun bərpası Çindən tutmuş Yakutiyanı, Qazaxıstanı, Qırğızıstanı, Özbəkistanı, Türkmənistanı, Azərbaycanı və Türkiyəni iqtisadi, habelə siyasi cəhətdən birləşdirir, əlaqələndirir. Artıq Bakıda “İpək yolunun” 9 mərtəbəli katibliyi hazırdır. Bunun memarı kimdir? Heydər Əliyev!

Bakı-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri yenə Qazaxıstanı, Türkmənistanı, Azərbaycanı, Türkiyəni sıx şəkildə gündəlik iqtisadi əlaqələrdə birləşdirəcək. Türkiyə neft ölkəsi olacaq: ucuz neft olacaq, əvvəl sadaladığım respublikalar isə öz məhsulunu sata biləcək! Bakı-Ərzurum qaz kəməri də eyni rolunu oynayacaq. Bunları edən kim idi? Heydər Əliyev! Ona görə də deyirik: Türk dünyası, başın sağ olsun!

Her şeydən əvvəl dünyanın bütün böyük və kiçik dövlət başçıları bu böyük şəxsiyyətlə hesablaşır və ondan məsləhətəlidirlər.

Əsrin müqaviləsini 23 böyük şirkət imzalamışdır! ABŞ, Kanada, Britaniya, Fransa, Norveç, Almaniya, Rusiya, Çin, Yaponiya, Türkiyə və İran. Bu ölkələr planetin bütün qitələrini əhatə etmirmi? Bu ölkələrin iqtisadi maraqları

mərkəzi Azərbaycandır. Əgər burada sabitlik və nüfuzlu dövlət rəhbəri olmasaydı, bu dövlətlər özünün milyonlarla dollarını Xəzər dənizinə tökərdi? Əlbəttə, yox.

Bu neft müqavilələri dünya iqtisadiyyatına güclü təsir edəcək. Müqaviləni imzalayan dövlətlər öz tarixinə bu hadisəni şərəfli bir səhifə kimi yazacaq. Deməli, Heydər Əliyev bütün dünya üçün çox önəmli bir şəxsiyyət idi. Ona görə də deyirik: Dünya, başın sağ olsun!

*“Müdrilik zirvəsi”. “XXI əsr” qəzetinin
xüsusi buraxılışı. 2003*

DÜNYA, BASIN SAĞ OLSUN!

(II məqalə)

Hər bir yazıçının, alimin, memarın çoxsaylı əsəri olur. Amma bunlar içərisində elə biri olur ki, o, mahiyyət və mündəricəsi ilə başqalarından seçilir. Buna şah əsər deyirlər. Heydər Əliyev də xalqımızın min ildən artıq dövlətçilik tarixində yaratdığı, yetirdiyi şah əsərdir! Onun dahi şəxsiyyət və siyasətçi olduğunu bütün planetin böyük dövlət və siyasət xadimləri qəbul edir. Elə dövlət başçıları olur ki, o yalnız öz ölkəsi çərçivəsində məhdudlaşır, elələri də olurki, dünya miqyasında tanınır. Heydər Əliyev Azərbaycan, türk dünyası və bütün planet üçün əhəmiyyətli bir şəxsiyyət idi.

Heydər Əliyev müstəqil respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrdə nizami Azərbaycan ordusu yaratdı, Azərbaycan həqiqətlərini uca səslə dünyaya yaydı. Bütün dünya bildi ki, biz kimik! Azərbaycan belə bir oğlunu, milli dövlətçiliyimiz özünün şah əsərini itirdi!

Atatürk Türkiyəni xilas etdi, Heydər Əliyev isə bütün Turanı birləşdirdi. İpək yolunun bərpası Çindən tutmuş Yakutiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Azərbaycan və Türkiyə bir ox ətrafında iqtisadi (habelə siyasi) cəhətdən birləşir, əlaqələnilir. Artıq Bakıda “İpək yolu”nun 9 mərtəbəli katibliyi hazırdır. Bunun memarı isə Heydər Əliyevdir.

Bütün bunlardan sonra belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, deməli, Heydər Əliyev bütün dünya üçün çox önəmli bir şəxsiyyət idi. Onu dünya itirdi!

Dünya başın sağ olsun! Türk dünyası, başın sağ olsun!

*“Təhsil” qəzeti, №17,
19 dekabr 2003*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİLİMİZİN DÖVLƏT STATUSU PROBLEMİ

Azərbaycan dili 1920-ci ildən dövlət dili elan edilmişdir. Lakin bu, tam mənası ilə dövlət dili hüququ verilməsi demək deyildi. Doğrudur, mətbuat radio-televiziya, təlim-tədris və s. bu dildə aparılırdı. Lakin ana dilimiz dövlət idarələrindən qovulurdu. Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının 83-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Dilinin Azərbaycan dili olmasına baxmayaraq, heç bir rəsmi dairədə işlədilmirdi. Hətta çox adam uşağını da bu dildə oxutmurdu. Son vaxtlar Azərbaycan xalqında öz söykökünə qayıtmaq meyli güclənmiş və bu, dövlət əhəmiyyəti almışdır. Belə ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi bütün idarə və təşkilatlarda işlədilməsi haqqında 1988-ci il 18 avqust tarixli, habelə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 23 sentyabr tarixli qərarı dilimizin hörmətini qaldırmağa xidmət etmişdir. Amma dilə kəməlifat münasibət xalqımızın bəzi təbəqələrinə 70 ildə elə sirayət edib ki,

hələ də onlar ana dilinin mənasını, onun işlədilməsinin nə demək olduğunu bilmirlər. Azərbaycan dilinin nüfuzunun qaldırılmasında H.Əliyevin xüsusi xidmətləri vardır. Heç bir dövlət başçısı öz ana dili haqqında bu qədər böyük qayğı göstərməmişdir. Respublika prezidenti kimi H.Əliyev Azərbaycan dilinin tətbiqi və qorunması haqqında 18.06.2001, 04.07.2001, 19.04.2002, 30.09.2002, 05.01.2003 tarixdə 5 fərman vermişdir. Müasir Azərbaycan dili geniş şəkildə tədris və tətbiq edilməlidir. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş soydaşlarımız bu dili sevirlər və göz bəbəyi kimi qoruyurlar.

Azərbaycan dili – Sovet hakimiyyəti illərində demək olar ki, bütün böyük məclislərdən (qurultay, plenum, Konfrans, Sessiya) qovulmuşdu. Hətta Konstitusiyanın 73-cü maddəsinə də əməl edilmirdi. Müstəqillik qazandıqdan sonra dilimiz Dövlət statusu aldı. Azərbaycan prezidenti H.Əliyev dilimizin Dövlət səviyyəsində qorunması və tətbiqi üçün 4 fərman verdi. Yazılı nitq mədəniyyəti və linqvistik əhəmiyyətini nəzərə alaraq həmin fərmanları bütövlükdə veririk.

**DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ İŞİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PREZİDENTİNİN FƏRMANI**

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Müstəqil dövlətimizin rəsmi dil statusu almış Azərbaycan dilinin geniş tətbiq edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirsə də, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha da sürətli və dolğun olmasına təkan verir.

Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərində belə onun milli mənliliyini, xoşbəxt gələcəyə

olan inamını qoruyub möhkəmlətmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri incə çalarındanək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır.

Azərbaycan dilinin dünya dilləri arasında ən kamil dillərdən biri olduğu həqiqəti də dönə-dönə etiraf edilmişdir. Onlar öz əsərlərində bu dili XIX əsrdə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək, onu Avrasiyanın hər tərəfində işlədilən bir dil

kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Milyonlarla azərbaycanlının hazırda mədəni inkişaf vasitəsi olan bu dil tarixən ninki Qafqazda yayılmışdır, hətta müəyyən dövrlərdə daha geniş məkanda müxtəlif dilli xalqların da istifadə elədikləri ümumi bir dil olmuşdur.

Neçə-neçə böyük mədəniyyətin yaradıcısı olan xalqımızın tarixi qədər onun dilinin təşəkkül tarixi də olduqca qədimdir. Azərbaycan dili türk mənşəli ümumxalq canlı danışq dili zəminində əmələ gəlib şifahi ədəbi dilə çevrilənədək və sonrakı əsasda Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu təşəkkül tapana qədər yüz illər boyunca mürəkkəb bir yol keçmişdir.

Qədim və zəngin tarixə malik türk diləri ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan dilinin tarixi miladdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır. Ayrı-ayrı türk boy birləşmələrinin ümumi anlaşma vasitəsi olan bu dil IV-V əsrlərdən etibarən ümumxalq danışq dili kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Dilimizin özəyini ta qədimlərdən Azərbaycan torpaqlarındakı türk əsilli boyların və soyların dili təşkil etmişdir.

Azərbaycan dili dialekt və şivələrini Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək qədər rəngarəng olmasının başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyniköklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır. Şifahi dildə yayılan ilkin ədəbiyyat nümunələri dastanlar, nağıllar, bayatılar, laylalar və s. Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin erkən formalaşması və təkamülü zərurətini yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu da əlverişli tarixi şəraitdə ümumxalq dili əsasında təşəkkül tapmışdır. Xalq şifahi dildə yaratdıqlarını əbədiləşdirmiş və sonradan onları yazıya köçürmüşdür. Bu prosesin də yazı dilinin təşəkkülü və sabitləşməsində böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu olduqca səciyyəvidir. Abidənin bədii dilinin özünəməxsus səlisliyi bir daha göstərir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un meydana çıxma bilməsi üçün Azərbaycan dili böyük tarixi hazırlıq mərhələsi keçməli idi.

Qaynağını uzaq keçmişdən alan Azərbaycan dilinin ilk və ən qədim yazılı nümunələri günümüzədək gəlib çatması belə, ölkəmizin ərazisində qədim əlifbaların varlığı, ...yazı dilimizin bədii mənə kamilliyi və digər amillər bu dilin dərin tarixi köklərə malik olduğunu sübuta yetirən Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Füzuli kimi söz sənətkarları Azərbaycan ədəbi dilinin belə bir bünövrəsi üzərində yüksəlmişlər.

XVI əsr Azərbaycan dilinin mövqələrinin möhkəmlənməsi ilə əlamətdardır. Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə qalxaraq, rəsmi və dövlətlərarası yazışmalarda işlədilməyə başlandı. Səfəvilər dövründə Azərbaycan dili sarayda və orduda tam hakim mövqe tutaraq dövlət dili kimi rəsmiləşdi. Anadilli ədəbiyyatın böyük ustadları Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli, xalq ədəbiyyatımızın adı bizə bəlli ilk qüdrətli nümayəndəsi Aşıq Qurbani bu dövrdə yetişmişdir. Əgər şifahi şeir dili Qurbaninin əsərlərində əks olunmuşdusa, xalq şeir dilinin yazılı qolu Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığı

ilə təmsil olunmuşdu. Füzulinin dolğun dili isə elmi və fəlsəfi olduğu qədər də xəlqi idi.

XVII əsrin xalq şeirində cərəyan edən proseslər XVIII əsrdə şifahi xalq ədəbiyyatının bədii dilə təsiri şəklində özünü göstərir. Ədəbi dildə sadəliyə, canlı danışıq elementlərinə meylin gücləndiyi bu dövrdə Azərbaycan dilinin yeni inkişaf mərhələsi məhz Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı ilə başlanır.

XVIII əsrdə Azərbaycan ədəbi dilində üslub baxımından da zənginləşmə gedir. Elmi üslubun təşəkkülü üçün şərait yaranır, ayrı-ayrı elm sahələrinə dair bir çox əsərlər yazılır.

XIX əsrdə ədəbi dilimizin inkişafı xalqımızın həyatında baş verən köklü bir hadisə ilə yaxından bağlıdır. Bu, Azərbaycanın ikiye parçalanması və nəticədə iki ayrı dövlətin tabeçiliyində bir-birindən fərqli mədəni mühitdə yaşamağa məhkum olması hadisəsidir. Müstəmləkəçilik siyasəti ilə yanaşı, Rusiyanın Şimali Azərbaycanda oynadığı mədəniləşdirici rol başqa elm sahələri kimi, dilçiliyin də inkişafına zəmin yaratmışdır. XIX əsrin

ortalarından Azərbaycan dilinə aid bir sıra dərsliklər və dərs vəsaitləri yazılıb nəşr olunmuşdur. Milli maarifçi ziyalılar özləri ana dilini öyrənməyin, onu qoruyub saxlamağın ən əsas yolunu məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılmasında gördüklərindən, Azərbaycan dilinə aid dərsliklər və lüğətlər yazmağa başlamışdılar. Azərbaycan dilinə dair ilk dərsliklərin yazılmasında o dövrün görkəmli maarifçiləri Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani, Aleksey Çernyayevski, Mirzə Əbülhəsən bəy Vəzirov, Səyid Ünsizadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məmmədağa Sidqi, Nəriman Nərimanov, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Abdulla Şaiq və başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır.

Zaman keçdikcə dövrün tələbinə uyğun olaraq Azərbaycan dilinin istifadə dairəsi də genişlənmiş, onun tətbiqinin və inkişafının elmi əsaslar üzərində aparılması ehtiyacı meydana çıxmışdır. Rusca-azərbaycanca və azərbaycanca-rusca lüğətlər, təcrübi-tədris kitabları nəşr olunmuşdur. Məhz bu dövrdən başlayaraq, Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının müəyyənləşməsində nəzəri-

dilçilik ideyaları təzahür edir. Bu baxımdan Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi dil haqqında milli ədəbiyyatın realist məzmununa uyğun gələn tezləri xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Dram, satira, realist nəsr dilinin yarandığı XIX əsrdə elmi üslubun əsası kimi müasir elmi-fəlsəfi dilin ilk nümunələrinə rast gəlirik. Mətbuat dili də keçən əsrin məhsuludur. “Əkinçi”dən başlayaraq yaranmış milli mətbuat bu dilin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

XX yüzillik isə Azərbaycan ədəbi dilinin ən sürətli tərəqqisi və çiçəklənməsi dövrüdür. Ədəbi dil məsələsi hələ əsrin əvvəlindən ictimai-siyasi mübarizənin tərkib hissəsi olmuşdur. Həmin dövrdə ana dili kitabları hazırlanmış, dərsliklər buraxılmış, müntəxabatlar tərtib olunmuşdur. Azərbaycan dilinin səs quruluşuna və qrammatik sistemə dair kitablar yazılmışdır. Mətbuat ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin önündə gedirdi. Ədəbi dil normasının müəyyənləşməsində bütün görkəmli ziyalılar iştirak edirdilər. Xalq dili xəzinəsinin qapıları “Molla Nəsrəddin” vasitəsilə ədəbi dilin üzərinə açılırdı.

Bu dövrdə yaranan səhnə sənəti də yeni milli-mədəni şəraitdə ədəbi dilə nitq vasitəsilə öz töhfəsini vermişdir.

Ana dilinin taleyinə heç br ziyalının laqeyd qalmadığı bu dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Ömər Faiq Nemanzadə kimi görkəmli söz ustaları Azərbaycan dilinin saflığı və onun yad ünsürlərdən qorunması uğrunda fədakarcasına mübarizə aparırdılar.

Azərbaycan ədəbi dilinin tarixində bundan sonrakı yeni mərhələ sovet dövrü ilə başlayır. Qeyd etdiyimiz kimi, ərəb əlifbasını daha uyğun bir əlifba ilə əvəz etmək məqsədilə 1922-ci ildə əlifba Komitəsi yaradıldı və həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtib etmək tapşırıldı. Bir qədər sonra isə yeni əlifbaya keçildi. 1926-cı ildə Bakıda Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultay çağırıldı. Bu, türk dünyası üçün böyük tarixi əhəmiyyəti olan bir hadisə idi. Qurultayın Bakıda keçirilməsini 20-30-cu illər Azərbaycanın dilçilik sahəsindəki elmi potensialına verilən qiymət, əsasən də

şərqin qapısı olduğu üçün seçilməsi kimi səciyyələndirmək olar.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, sonralar qurultayın qərarlarının yerinə yetirilməsi yolunda süni maneələr yaradıldı, türkdilli xalqların mədəni inteqrasiyasına yönəldilmiş bu nəcib iş siyasi məqsədlərə qurban verildi. Azərbaycanın dilçi alimlərinin böyük əksəriyyəti isə totalitar rejimin represiyalarına məruz qaldı. 1939-cu ildə latın qrafikalı əlifbadan Kiril qrafikası əsasında yaradılmış yeni Azərbaycan yazısına qəti və məcburi keçmək haqqında qərar verildi. Beləliklə, 1924-cü ildən 1939-cu ilə qədər keçən on beş il ərzində xalqın yazı mədəniyyətinə bir-birinin ardınca iki ağır zərbə dəydi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dili çətinliklə də olsa, bütün bu illər ərzində yenə öz saflığını qoruya bilmiş, elmi və bədii ədəbiyyatda, publisistikada böyük imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibində müstəqil Dilçilik İnstitutunun yaranması dilçiliyimizin bir elm kimi inkişafına də təkən verdi.

Dilçilik elmimiz XX əsrdə sürətli inkişaf dövrü yaşamışdır. Həmin dövrdə ədəbi dilimizi tədqiq edən Bəkir Çobanzadə, Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Əlövsət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və başqa dilçi alimlərimizin böyük ordusu yaranmışdır. Dərin qürur və fərəh hissi ilə demək olar ki, Azərbaycan dilçilərinin gərgin əməyi sayəsində dilçiliyin bütün sahələrində səmərəli işlər görülmüş, dil tarixi, dialektologiya, müasir dil, lüğətçilik sahələrində dəyərli tədqiqatlar aparılmışdır. Keçmiş sovet məkanında, eləcə də beynəlxalq miqyasda Azərbaycan türkoloji araşdırmaların önəmli mərkəzlərindən biri olmuşdur. Beləliklə, XX əsr bütövlükdə Azərbaycan dilinin yazı mədəniyyətinin əsl inkişaf yoluna qədəm qoyduğu bir dövrdür. Məhz bu dövrdə dilimizin funksional imkanları genişlənmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meylləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş

Konstitusiyada Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmişdir. Hər hansı bir dilin dövlət dili statusu alması, şübhəsiz ki, hər bir dövlətin bir dövlət kimi formalaşması ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan xalqının tarixində Azərbaycan dili XVI əsrdə Səfəvilər hakimiyyəti dövründə dövlət səviyyəsinə qalxsa da, milli dövlətçiliyin itirilməsi nəticəsində həmin ənənə uzun müddət qırılmışdır. Yalnız 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin yaranması ilə Azərbaycan dilinin geniş tətbiq olunması yolunda böyük imkanlar açıldı. Bu sahədə bəzi addımlar atılsa da, gənc respublikanın ömrünün qısa olması Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə dövlət dili kimi mövqelərinin tam bərqərar edilməsinə imkan vermədi.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti yaradııldıqdan sonra qəbul edilmiş ilk konstitusiyada, ümumiyyətlə, dövlət dili haqqında heç bir maddə olmamışdır. SSRİ-nin tərkibinə daxil olduqdan sonrakı dövrdə, daha doğrusu, Azərbaycanın 1937-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında da belə bir maddə yox idi. Yalnız 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali sovetinin qərarı ilə 1937-ci il

Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddə əlavə edildi. Lakin respublikanın o dövrdəki rəhbərliyinin mövcud siyasi vəziyyəti lazımcı qiymətləndirə bilməyərək, hadisələri sürətləndirmək cəhdləri bu nəcib işi uğursuzluğa düşər etdi.

Nəhayət, “Mərkəz”in bütün maneələrinə baxmayaraq, respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilən konstitusiyasına Azərbaycan dilinin Dövlət dili olması barədə maddənin daxil edilməsi müyəssər oldu. Bu, həmin dövr üçün çox cəsərətli və qətiyyətli bir addım idi.

Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan dilinin daha da inkişaf etdirilməsi yolunda geniş üfüqlər açıldı. Təəssüflər olsun ki, respublikanın o zamankı rəhbərliyinin səriştəsizliyi nəticəsində, xalqın iradəsinə zidd olaraq, dövlət dilinin adı qeyri-qanuni dəyişdirildi və məsələyə dolaşıqlıq, anlaşılmazlıq gətirildi. Dövlət dili haqqında məsələ 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində müzakirə edildi. Təssüf ki, belə taleyüklü məsələnin həlli üçün o zaman Milli Məclisdə cəmi 26 nəfərin lehinə səs

verməsi kifayət edirdi. Halbuki dövlət dili haqqında müddəa Konstitusiyada nəzərdə tutulduğuna görə, ona hər hansı dəyişiklik edilməsi ümumxalq müzakirəsi, ali qanunvericilik orqanı üzvlərinin ən azı üçdə iki səs çoxluğu ilə edilə bilərdi. Lakin o zaman adi qaydalara məhəl qoyulmamış, xalqın iradəsi nəzərə alınmadan volyuntarist və məsuliyyətsiz bir qərar qəbul edilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsinə baxılarkən dövlət dili, daha doğrusu, dövlətin dilinin adı haqqında müddəa geniş müzakirə obyektinə çevrildi. Həmin məsələ yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyada, kütləvi informasiya vasitələrində müxtəlif elmi forumlarda, yığıncaqlarda, idarə, təşkilat və müəssisələrdə sərbəst, demokratik şəraitdə hərtərəfli müzakirə olundu. Nəhayət, xalq 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə öz mövqeyini nümayiş etdirərək, Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması müddəasına tərəfdar olduğunu bildirdi. Ana dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıq

aradan qaldırıldı, onun hüquqları qorundu, cəmiyyətdəki mövqeləri tam bərpa edildi.

İndi Azərbaycan dilinin özünəməxsus inkişaf qanunları ilə cilalanmış kamil qrammatik quruluşu, zəngin söz fondu, geniş ifadə imkanları, mükəmməl əlifbası, yüksək səviyyəli yazı normaları vardır. Hazırda ölkəmizdə cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, Azərbaycan dili orada rahat işlədilə bilməsin.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının onillik inkişaf yolunun təcrübəsi göstərir ki, digər sahələrdə olduğu kimi ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq və s. sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımınca əməl edilmir. Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində ciddi qüsurlar müşahidə olunur. Kəskin tənqidlərə

baxmayaraq, reklam vasitələrinin hazırlanmasında bir çox hallarda xarici dillərə əsassız olaraq üstünlük verilir. Şəhər və qəsəbələrimizin görkəminə xələl gətirən əcnəbi dilli lövhələr yeni nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi-psixoloji təsir göstərir. Ölkə ərazisində yayımlanan televiziya kanallarının əksəriyyəti xarici dillərdə fəaliyyət göstərir. Kino və televiziya ekranlarında Azərbaycan dilinə dublyaj edilmiş xarici filmlərə nadir hallarda rast gəlmək olar. Dublyaj edilmiş ekran əsərlərinin tərcümə səviyyəsi isə olduqca aşağıdır. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət sahələrində, xüsusilə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən səfirlik, xarici nümayəndəlik və şirkətlərdə Azərbaycan dilinin işlənməsi yarıtmaz vəziyyətdədir. Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan dili dərsləkləri, tədris vəsaiti, ana dilində elmi və bədii ədəbiyyat, mətbuat və s. ilə təmin olunması qənaətbəxş deyildir.

Çox qərribə görünsə də, Azərbaycan dilçiliyinin sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə

olunur. Azərbaycan nitq mədəniyyəti məsələlərinin tədqiqinə və nizamlanmasına kəskin ehtiyac duyulur. Azərbaycan dilinin tətbiq dairəsi bəzən süni olaraq məhdudlaşdırılır. Rəsmi və elmi üslubun vəziyyəti heç də ürəkaçan deyildir. Azərbaycan dilinin orfoqrafik, izahlı, terminoloji və s. lüğətlərinin tərtibi və nəşri məsələləri yubadılır. Latın əsaslı Azərbaycan əlifbasının bərpa olunması barədə qanun qəbul edilməsindən on ildən çox keçsə də, onun həyata keçirilməsi çox ləng gedir. Bütün bu və digər məsələlərin əlaqələndirilməsi və tənzimlənməsinin, onların həlli prosesinə nəzarətin vahid mərkəzləşdirilmiş bir qurum tərəfindən həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Azərbaycan dövlət dilinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiqi və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısını artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi, elmi tədqiqinin fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və bu işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılsın. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, komissiya haqqında əsasnaməni bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun layihəsini əsasnaməni bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının nazirlik, idarə, təşkilat və müəssisə rəhbərləri öz tabeliklərində olan qurumlarda dövlət dilinin və latın əsaslı Azərbaycan əlifbasının tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı uzunmüddətli kompleks planlar hazırlayıb həyata keçirsinlər və 2001-ci il avqustun 1-nə qədər ilkin nəticələr haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim edilsin.

4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və

Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin və müvafiq təkliflər proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə latın əsaslı Azərbaycan əlifbası ilə yenidən çap olunması təklif olunan elmi və bədii əsərlərin lüğət və dərsliklərin çap proqramını hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

6. Azərbaycan Millilər Akademiyası bir ay ərzində Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif sahələri üzrə elmi araşdırmaların cəmi və perspektiv planlarına yenidən baxıb təsdiq etsin və onların yerinə yetirilməsinin gedişi barədə hər altı aydan bir Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

7. Respublikanın şəhər və rayon icra hakimiyyəti başçılarına tapşırılsın ki:

-Yerlərdə istifadə olunan lövhə, reklam tabloları, şüarlar, plakatlar və digər əyani vəsaitlərin Azərbaycan

ədəbi dilinin qaydalarına uyğunlaşdırılması baxımından tədbirlər görsünlər və bu tapşırığın yerinə yetirilməsi haqqında 2001-ci il avqustun 1-nə qədər Azərbaycan Prezidentinə arayış versinlər.

-Yerlərdə Azərbaycan dilinin və latın əsaslı Azərbaycan əlifbasının tətbiqi işinə nəzarəti gücləndirsinlər və bu işin gedişi barədə 2001-ci il avqustun 1-nə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versinlər.

8. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə tapşırılsın ki, əcnəbi ölkələrdə istehsal edilmiş və Azərbaycanda nümayiş etdirilmək üçün alınmış kino və televiziya məmulatının Azərbaycan dilində nümayiş etdirilməsi məsələləri barədə təkliflərini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

9. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki:

-Ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-nə qədər bütövlükdə latın əsaslı Azərbaycan əlifbasına keçməsinə təmin etsin.

-Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərmək, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara, latın qrafikasının tətbiq olunmasına maneələr törədilməsinə görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

-Mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında kargüzarlığın latın əsaslı Azərbaycan əlifbası ilə aparılmasını 2001-ci il avqustun 1-nə qədər təmin etsin.

-Bu fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikası Prezidenti,
Bakı şəhəri, 18 iyun, 2001-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT
DİL KOMİSSİYASININ TƏRKİBİNİN TƏSDİQ
EDİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli 506 nömrəli Fərmanının yerinə yetirilməsi məqsədilə qərara alıram:

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası aşağıdakı tərkibdə təsdiq edilsin:

Komissiyanın sədri: Heydər Əliyev – Azərbaycan Respublikası Prezidenti

Komissiya sədrinin müavinləri: Ramiz Mehdiyev – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri, Mahmud Kərimov – Azərbaycan Milli Elmlər

Akademiyasının prezidenti, Anar Rzayev – Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Milli Məclisin deputatı

Komissiyanın üzvləri: Vasif Talıbov – Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri, Milli Məclisin deputatı, Elçin Əfəndiyev – Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin müavini, Hacıbala Abutalıbov – Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı, Misir Mərdanov – Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri, Polad Bülbüloğlu – Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət naziri, Nizami Xudiyev – Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sədri, Milli Məclisin deputatı, Yusif Hümmətov – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının Ərazi idarəetmə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri, Əli Həsənov – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının İctimai-siyasi şöbəsinin müdiri, Fatma Abdullazadə – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının Humanitar siyasət şöbəsinin müdiri, Nizami Cəfərov – Azərbaycanda Atatürk mərkəzinin müdiri, Milli Məclisin deputatı,

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Bəkir Nəbiyev – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət bölməsinin akademiya katibi, Bəxtiyar Vahabzadə – xalq şairi, Milli Məclisin deputatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Mirvarid Dilbazi – xalq şairi, Nəbi Xəzri – xalq şairi, Qabil İmamverdiyev – xalq şairi, Cabir Novruz – xalq şairi, Fikrət Qoca – xalq şairi, Əkrəm Əylisli – xalq yazıçısı, Vaqif Səmədoğlu – xalq şairi, Milli Məclisin deputatı, Sabir Rüstəmxanlı – şair-publisist, Milli Məclisin deputatı, İsmayıl Vəliyev – “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyinin baş direktoru, Kamal Abdullayev – Bakı Slavyan Universitetinin rektoru, Mübariz Yusifov – Gəncə Dövlət Universitetinin rektoru, Ağamusa Axundov – Nəsimi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Vasim Məmmədəliyev – Bakı Dövlət Universitetinin İlahiyyat fakültəsinin dekanı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Məsud Mahmudov –

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Yusif Seyidov – Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri, Adil Babayev – Azərbaycan Dillər Universitetinin kafedra müdiri, Samət Əlizadə – Bakı Dövlət Universitetinin professoru, Əzizə Cəfərzadə – Bakı Dövlət Universitetinin professoru, Elbrus Əzizov – Bakı Dövlət Universitetinin professoru, Rəhilə Məhərrəmov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, Aydın Ələkbərov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun böyük elmi işçisi, Müseyib Məmmədov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun şöbə müdiri, İsmayıl Məmmədov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun şöbə müdiri.

Heydər Əliyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 4 iyul, 2001-ci il.*

**AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI VƏ AZƏRBAYCAN
DİLİ GÜNÜNÜN TƏSİS EDİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PREZİDENTİNİN FƏRMANI**

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr vermişdir. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vasitəsilə Qobustan və Cəmiqaya təsvirləri, həmçinin etnoqrafik şəkildə daşların yaddaşına həkk olunaraq günümüzədək yaşamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, bu qiymətli əsərləri yaradarkən Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişdir.

İslam dininin qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilmiş, zaman keçdikcə həmin abidələrin qələmə aldığı yazı şəkilləri unudulmuş və ya ərəb qrafikasına keçmişdir. İslamın yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə yolu ilə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin yeni mərhələsinədək zəngin mədəni irs

yaratmışdır. Ərəb əlifbası yüz illər boyu geniş məkanda müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşmışdır. Böyük Azərbaycan ədibləri, alimləri, mütəfəkkirləri islam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdirmişdir. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundzadə başda olmaqla dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalıların əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdir. Bu, Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu da yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı aktuallaşdırmışdır. XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni

proseslərin gedişatı mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdır.

1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni əlifba komitəsinin yaradılması, həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçilməsi yolunda atılmış ilk ciddi addım idi. 1923-cü ildən etibarən latın əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-cı ildə keçirilmiş Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edildi. Qısa bir müddət ərzində latın əsaslı Azərbaycan əlifbasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq həmin əlifba 1940-ci il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrdən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin səs quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyalılarını bu əlifbanın təkmilləşməsi

yolunda mütəmadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərilərsə də optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyildir, bu da onun nə vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirirdi.

Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu isə müvafiq qanun qəbul olunması ilə nəticələndi.

On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

1. Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin.

2. Bu fərman dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 9 avqust, 2001-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA
DÖVLƏT DİLİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
QANUNU**

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mənəvi özünümüdafiə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır.

Bu qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüququ statusunu nizamlayır.

FƏSİL 1. ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. *Dövlət dilinin hüquqi statusu*

1.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan dilidir. Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur.

1.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilir.

1.3. Azərbaycan Respublikası dövlət dilinin işlənilməsini, qorunmasını və inkişafını təmin edir.

1.4. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarında, dövlət qurumlarında, siyasi partiyalarda, qeyri-hökumət təşkilatlarında (ictimai birlik və fondlarda), həmkarlar təşkilatlarında, digər hüquqi şəxslərdə, onların nümayəndəliklərində və filiallarında, idarələrdə dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı

fəaliyyət bu qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir, o cümlədən kargüzarlıq işləri dövlət dilində aparılır.

1.5. Dövlət dilinin tətbiqinin normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

1.6. Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla (və ya onların nümayəndəlikləri ilə) və xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri ilə yazışmalar Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq xarici dildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaq şərtilə aparıla bilər.

Maddə 2. *Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu qanundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.*

Maddə 3. *Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri:*

3.0.0. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.0.1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının və bu qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi;

3.0.2. Dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlədilməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi;

3.0.3. Dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına müəyyənləşdirilməsinin təmin edilməsi;

3.0.4. Dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi;

3.0.5. Dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması;

3.0.6. Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi.

FƏSİL 2. DÖVLƏT DİLİNİN İŞLƏNMƏSİ, QORUNMASI VƏ İNKİŞAFI

Maddə 4. *Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə işlənməsi:*

4.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, dövlət qurumlarının keçirdiyi bütün rəsmi mərasim və tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində aparılır.

4.2. Bu qanun 4.1-ci maddəsinin tələbləri Azərbaycan Respublikasının təşkil etdiyi beynəlxalq səviyyəli rəsmi mərasimlərə və tədbirlərə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən digər ölkələrdə keçirilən hər hansı rəsmi mərasim və tədbirə şamil olunmur.

Maddə 5. *Dövlət dilinin təhsil sahəsində işlənməsi:*

5.1. Azərbaycan Respublikasında təhsil dövlət dilində aparılır.

5.2. Azərbaycan Respublikasında başqa dillərdə təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Belə müəssisələrdə dövlət dilinin tədrisi məcburidir.

5.3. Azərbaycan Respublikasında ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul zamanı Azərbaycan dili fənnindən imtahan verilməlidir.

Maddə 6. *Dövlət dilinin televiziya və radio yayımlarında işlənməsi:*

6.1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün televiziya və radio yayımları dövlət dilində aparılır.

6.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq dövlət dilində yayımlanan bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməlidirlər və onların səlis danışmaq qabiliyyəti olmalıdır. Televiziya və radio kanallarında dublyaj olunan filmlər və

verilişlər dövlətin müəyyən etdiyi dil normalarına uyğun olmalıdır.

Maddə 7. *Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda işlənməsi:*

7.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir. Əcnəbilərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də tətbiq oluna bilər. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda və s.) dövlət dili ilə yanaşı digər dillər də istifadə oluna bilər. Lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığının tutduğu sahədən çox olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.

7.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir.

7.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən, habelə ixrac edilən malların üzərindəki etiketlər və

digər yazılar müvafiq xarici dillərlə yanaşı, dövlət dilində də olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasına idxal edilən mal və məhsulların üzərindəki etiketlər və adlar, onlardan istifadə qaydaları barədə izahat vərəqələri başqa dillərlə yanaşı, Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

Maddə 8. *Dövlət dilinin xüsusi adlarda işlənməsi:*

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları, atalarının adları və soyadları dövlət dilində yazılır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları və soyadlarının dəyişdirilməsi müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir.

Maddə 9. *İnzibati ərazi bölgüsü ilə əlaqədar dövlət dilindən istifadə*

“Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası inzibati ərazi bölgüsünü təşkil edən inzibati ərazi vahidlərinin – şəhər, rayon, inzibati

ərazi dairəsi, qəsəbə və kəndlərin adları dövlət dilində yazılmalıdır, onların dövlət dilinin proqramlarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu maddədə göstərilən inzibati ərazi vahidlərinin adları dövlət dili ilə yanaşı, xarici dillərdə də yazıla bilər. Belə olan halda inzibati ərazi vahidlərinin adı əvvəlcə dövlət dilində və ondan sonra xarici dildə verilməlidir.

Maddə 10. *Coğrafi obyektlərin adlarında dövlət dilinin işlədilməsi*

10.01. Azərbaycan Respublikasında coğrafi obyektlərin adlarının dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir.

10.02. Azərbaycan coğrafi adlarının xarici dillərdə verilməsi Azərbaycan dilində səslənməsinə, coğrafi adların beynəlxalq yazılış qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

Maddə 11.

11.1. Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanlarında Azərbaycan Respublikasının dövlət dili işlənir. Dövlət dilini bilməyən şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməçidən istifadə edə bilirlər.

11.2. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, sərhəd qoşunlarında və daxili qoşunlarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, dövlət dili işlənir.

11.3. Azərbaycan Respublikasının notariat fəaliyyəti üzrə kargüzarlıq işləri dövlət dilində aparılır. “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq notariat hərəkətlərinin aparılması üçün müraciət etmiş şəxs dövlət dilini bilmirsə və ya notariat hərəkətinin hər hansı başqa dildə aparılmasını xahiş edərsə, notarius imkan daxilində tərəfindən rəsmiləşdirilən sənədlərin mətnlərini arzu edilən dildə tərtib edə bilər və ya mətn tərcüməçi tərəfindən ona tərcümə edilə bilər.

11.4. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət mühakimə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada məhkəmələrdən cinayət mühakimə icraatı digər dillərdə aparıla bilər.

11.5. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bütün növ məhkəmə icraatı digər dillərdə aparıla bilər.

Maddə 12. *Dövlət dilinin beynəlxalq yazışmalarda işlənməsi*

12.1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq yazışmaları müəyyən edilən dillərdə aparılır. Belə yazışmalar zəruri hallarda dövlət dili ilə yanaşı, müvafiq xarici dillərdən birində də aparıla bilər.

12.2. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri dövlət dilində də, çoxtərəfli

beynəlxalq müqavilələr isə müqavilə bağlayan tərəfin razılığı ilə müəyyən edilən dildə (dillərdə) tərtib olunmalıdır.

12.3. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (sazişlər və s.) və qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar (protkollar və s.) dövlət dilində nəşr edilməlidir.

Maddə 13. Dövlət dilinin normaları

13.1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər həmin normalara əməl etməlidirlər.

13.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq yazı dili normalarını təsbit edən lüğətin (orfoqrafiya lüğətinin) nəşr olunmasını təmin edir.

Maddə 14. Dövlət dilinin əlifbası

Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin əlifbası latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıdır.

Maddə 15. *Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi*

15.1. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən həyata keçirilir.

15.2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilində nəşr olunan çap məhsulları latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında buraxılmalıdır.

15.3. Azərbaycan yazı mədəniyyətinin tarixində mühüm rol oynamış ərəb və kiril əlifbalarından xüsusi hallarda (lüğətlərdə, elmi işlərdə ədəbiyyat göstəricisi və s.) istifadə edilə bilər.

Maddə 16. *Dövlət dilinin vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd və vahid nümunəli sənədlərdə işlədilməsi*

16.1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının doğum və nigah haqqında şəhadətnamələri, şəxsiyyət vəsiqəsi, əmək kitabçası, hərbi bileti və yalnız ölkə

daxilində etibarlı sayılan digər rəsmi və vahid nümunəli sənədlər dövlət dilində tərtib edilir.

16.2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasport və təhsil haqqında sənədləri, zəruri hallarda digər sənədlər dövlət dili ilə yanaşı, xarici dillərdə də tərtib edilir.

Maddə 17. *Dövlət dilinin dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrinin adında işlədilməsi*

Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adları Azərbaycan dilinin normalarına uyğun olaraq yazılır. Göstərilən təsisatların adını əks etdirən lövhələr, blanklar, möhürlər və kargüzarlıqla bağlı rəsmi xarakterli bütün digər ləvazimatlar dövlət dilində tərtib olunur.

Maddə 18. *Dövlət dilinin qorunması və inkişafı*

18.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli yaxud açıq təbliğat aparmaq, bu dilin işlənməsinə müqavimət göstərmək, onun tarixən müəyyən olmuş hüquqlarını məhdudlaşdırmağa cəhd göstərmək qadağandır.

18.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.) kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidir.

FƏSİL 3. YEKUN MÜDDƏALAR

Maddə 19. *Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət*

Bu qanunu pozan hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 20. *Qanunun qüvvəyə minməsi*

20.1. Bu qanun dərc olunduğu gündən “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1992-ci il tarixli 413 nömrəli qanunu qüvvədən düşmüş hesab edilir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 30 sentyabr 2002-ci il.

**“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT
DİLİ HAQQINDA” AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASI QANUNUNUN TƏTBİQ
EDİLMƏSİ BARƏDƏ AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
FƏRMANI**

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin qanunun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədilə, qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, bir ay müddətində:

-qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun uyğunlaşdırılması barədə təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin;

-Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktların həmin

qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etsin və bu barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin;

-həmin qanunun pozulmasına görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktlarının layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin;

-həmin qanunun 9-cu və 10.01-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müvafiq qurumun səlahiyyətlərini həyata keçrən orqana dair təkliflərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinə tədim etsin;

-“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan irəli gələn digər məsələləri öz səlahiyyətləri daxilində həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.5-ci, 13.1-ci və 13.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Dövlət dil Komissiyası həyata keçirir.

3. Bu fərman dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 2 yanvar, 2003-cü il.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİLİMİZİN FUNKSIONAL ÜSLUBLARI

H.Əliyev Azərbaycan dilini artıracaq dərəcədə sevdiyinə görə həmişə bu dilin qayğısına qalmış və özü ana dilinin bütün üslublarında: çıxış və məruzələrində, müxtəlif yaşlı adamlarla görüşlərində, habelə dünyanın böyük ölkələrinin başçıları ilə görüş və məktublarında dilimizin bütün ədəbi-bədii normalarına riayət etmişdir. Biz burada yalnız bir neçə məsələdən bəhs edəcəyik:

1) *Bəyanat*,

2) *Çıxış*.

Bəyanat* – Bəyanat ərəbcə *bəyan* sözündən olub *anlatma, izahetmə, şərhətmə, aydınlaşdırma, bildirmə* deməkdir. Klassik ədəbiyyatımızda demək, şərh etmək mənasında geniş işlənmişdir. Bəyanat sözü hər hansı bir məsələ, problem haqqında hökumətin və ya səlahiyyətli orqanın, dövlət başçısının hətta ayrı-ayrı vətəndaşların fikrini qəti şəkildə ifadə etməsidir. Rus dilində ərizə ilə

* Babayev A. Azərbaycan dilinin funksional üslubları. Bakı, 2001, s.203–209.

bəyanatın hər ikisi “Заявление” sözü ilə ifadə edilir (məsələn, Заявление советского правительства). Amma ərizə ilə bəyanatı eyniləşdirmək olmaz. İlk öncə onların forması müxtəlif olur. Bundan əlavə ərizədə ya xahiş, ya da şikayət məzmunu olduğu halda, bəyanat fikrin nə xahiş, nə şikayət formasında ifadəsi olmayıb, sərt şəkildə bildirilməsidir.

Müasir dövrdə xüsusi mülki şəxslər nadir hallarda bəyanat verir. Daha çox dövlət başçıları, Xarici İşlər Nazirliyi və s. bəyanatla çıxış edirlər. Azərbaycan Prezidenti H.Ə.Əliyevin bu yaxınlarda xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri ilə bağlı verdiyi bəyanat çox əhəmiyyətlidir. Həmin bəyanatın həmişəyaşar və tərbiyəvi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onun mətnini olduğu kimi veririk. Nümunə,

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı

-Hörmətli vətəndaşlar!

Ölkəmizin ictimaiyyətini və məni narahat edən bir hadisə ilə əlaqədar öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Bir neçə gün bundan öncə “Etimad” qəzetində Azərbaycanın dini rəhbəri, Qafqaz Müsəlmanlarının Şeyxülislami Allahşükür Paşazadənin ünvanına təhqirli yazılar yazılıbdır. Biz bu yazılarla əlaqədar ölkəmizin ictimaiyyətinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub olan şəxslərdən yüzlərlə məktublar almışıq. Bütün məktublarda insanlar belə bir hadisə ilə əlaqədar öz hiddətlərini bildirirlər və mənə, Azərbaycan prezidentinə müraciət edirlər ki, Azərbaycanın dini rəhbəri Şeyxülislamı təhqir edən qəzet cəzalansın. Mən bütün bu fikirlərlə razıyam.

Azərbaycanda söz azadlığı, mətbuat azadlığı demoktariyanın əsas prinsiplərindən biri olaraq tam bərqərar olunubdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, bəzi qəzetlər, ayrı-ayrı şəxslərə mənsub olan qəzetlər, yaxud müstəqil qəzetlər, müxtəlif partiyalara mənsub olan

qəzetlər Azərbaycanın Konstitusiyasının, Azərbaycanın qanunlarının mətbuat azadlığı, söz azadlığı haqqında yaratdığı şəraitdən sui-istifadə edirlər. Biz qəzətlərdə çox tez-tez ayrı-ayrı insanların təhqir olunması, onların haqqında böhtanlar, yalanlar yazılmasının şahidiyik. Mənim özümü də, Azərbaycan prezidentini də bəzi hallarda təhqir edirlər, mənə böhtanlar atırlar. Mənim haqqında müxtəlif uydurmalar yayırlar. Ancaq mən bunlara dözüürəm. Dözüürəm ona görə yox ki, mən bunlara qarşı qanun çərçivəsində tədbir görə bilmərəm. Ona görə ki, mən belə yazıların müəlliflərinin hərəkətlərini Azərbaycanın mənəviyyatına, Azərbaycanın dövlətçiliyinə zidd hərəkətlər kimi qəbul edirəm.

Azərbaycan prezidenti Azərbaycan dövlətinin simvoludur. Azərbaycanın dini rəhbəri bizim müsəlman dinimizi nəinki Azərbaycanda, bütün Qafqazda təmsil edən ən yüksək vəzifəli şəxsdir. Əgər Azərbaycanın dini rəhbəri bütün Qafqaz müsəlmanlarının Şeyxülislamı adını alıbsa, demək bu, bizim üçün böyük iftixar hissidir. Məlumdur ki, cənab Allahşükür Paşazadə tutduğu bu

vəzifədə 20 ildən artıqdır xalqa sədaqətlə xidmət edir. Azərbaycanın xarici siyasətində özünəməxsus imkanlardan istifadə edərək iştirak edir və Azərbaycanın dövlətçiliyinə xidmət edir. Onun haqqında bu cür əxlaqsız, mənəviyyatsız sözlərin yazılması bunun müəlliflərinin və o qəzetin nə qədər düzgün vəziyyətdə olduğunu nümayiş etdirir.

Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir. Əgər insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə, əgər vəziyyət o dərəcəyə çatırsa ki, hətta Azərbaycanın dini rəhbəri təhqir olunur, onda, təbiidir ki, bizi narahat etməlidir. Mən bunu nə üçün deyirəm? Çünki bu, indi Şeyxülislama yönəldilmiş bir təhqirdir. Amma ümumiyyətlə, təhqir, yalan, böhtan bizim bir çox mətbuat

orqanlarında adi hala çevrilibdir. Nə məqsəd daşıyırlar? Ölkədə, insanlarda müxtəlif fikir formalaşdırmaq. Buna nail ola bilməyəcəklər!

Ona görə də mən bu hadisəyə kəskin etirazımı bildirirəm, hiddətlənmişəm və cəmiyyətimizdə bu məsələ ilə əlaqədar yaranmış hiddətə tam təbii qiymət verirəm. Düşünürəm ki, bu barədə qanun çərçivəsində ölçülər götürülməlidir.

Hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Yəni də deyirəm, hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik. Amma bunun əvəzinə, bizim cəmiyyətimizdə bəzi qiüvvələr buraxdıqları ayrı-ayrı qəzetlərlə, jurnallarla xalqımızın

içərisində, xüsusən gənclərin içərisində pozuculuq işləri ilə məşğuldurlar.

Bakıda fəaliyyət göstərən bəzi gecə klublarında səhərə qədər müxtəlif oyunlar, əyləncələr təşkil edilir və çox vaxt da bu əyləncələr ifrat dərəcəyə gəlib çatır. Bütün Azərbaycan xalqının əxlaqına, mənəviyyətinə zidd forma alır və beləliklə də, bizim gənclərimizin bir hissəsinin əxlaqı pozulur. Bu, dəhşətli bir şeydir.

Ölkəmizin dərdi var, bu ümumi dərddir. O da Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının azad edilməsi və xüsusən bu torpaqlardan didərgin düşmüş, çadırlarda yaşayan insanların öz yerlərinə-yurdlarına qaytarılması dərdidir. Hələ ki, bunun mümkün olmadığı halda onların o çadırlarda minimum yaşayışını təmin etmək - bunlar bizim ümumi dərdimizdir. Amma bir qütbdə həddindən artıq zənginləşmiş, bəzi hallarda qanunsuz zənginləşmiş, öz vəzifələrindən sui-istifadə edərək zənginləşmiş, harınlaşmış insanlar və onların övladları eys-ışrət içərisindədir, o biri tərəfdən, çadırlarda yaşayan insanlar inildəyirlər, nə qədər əziyyətlər çəkirlər.

Hər bir vətənpərvər insan düşünməlidir ki, əgər mənim xalqımın bir hissəsi belə ağır vəziyyətdədirsə, mən bu qədər harınlaşmamalıyam. Amma harınlayanlar, bəzi zənginləşmiş adamlar var.

Biz insanların bəzilərinin bizneslə məşğul olaraq zənginləşməsinin əleyhinə deyilik. Ancaq bizə o da məlumdur ki, Avropanın, Amerikanın ən zəngin insanları birinci növbədə mənəviyyəti qoruyurlar. Onlar nə qədər zəngin olsalar da, milyardlarla dolların, böyük işlərin sahibi olsalar da heç vaxt mənəviyyətsiz yola getməzlər. İnsanlar varlandıqdan, zənginləşdikdən sonra xalqına, dövlətinə daha yaxşı xidmət etmək barədə düşünməli, daha çox iş görməlidir. Əldə etdiyi vəsaitə yeni işlər görüb Azərbaycanın iqtisadiyyatını inkişaf etdirməlidir. Amma təəssüf ki, bəziləri özləri də, övladları da əxlaqsızlığa, mənəviyyətsizliyə yol verirlər. Bəziləri bizim gənc qızlarımızı yoldan çıxarırlar, onları əxlaqsızlığa sövq edirlər. Bunların hamısı bizim yeni bəlalарımızdır. Bu bəlalарla mübarizə aparmaq lazımdır.

Mən bu gün şəhər icra hakimiyyətinin başçısı Abutalıbova və Daxili İşlər Naziri Usubova bu barədə lazımı göstərişlər vermişəm. Lazım olan ölçülər götürülməli və bütün bunların hamısına son qoyulmalıdır. Bizim məqsədimiz xalqımızın mənəviyyatını qorumaq və zənginləşdirməkdir.

Biz buna dözə bilmərik. Biz bunların hamısının qarşısını alacağıq. Ona görə də mən bu fikirlərimi cəmiyyətə bildirmək üçün bu gün televiziya və radio qarşısında çıxış edirəm. Güman edirəm ki, cəmiyyət mənim bu fikirlərimin tərəfdarı olacaqdır və hərə öz yerində bu cür mənəviyyatsız hərəkətlərin qarşısını almağa çalışmalıdır.

Azərbaycanın prezidenti kimi mən bu barədə qəti fikrimi bildirirəm. Bir də bəyan edirəm ki, biz Azərbaycanda demokratiyanın bütün tələblərini tətbiq etmişik və edəcəyik. Ancaq Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı, Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkətlərin hamısının qarşısı alınacaqdır və qanun çərçivəsində lazımı ölçülər götürüləcəkdir. Bu

sözləri deyərək mən bir daha Azərbaycan xalqına, Azərbaycanın vətəndaşlarına müraciət edirəm ki, hər bir insan vətəndaşlıq borcunu ən yüksək borc hesab etsin.

*Hər bir insan özü öz mənəviyyatını qorusun. Əgər görəndə ki, haradasa mənəviyyat pozulur, onun qarşısını alsın. Onun axarında getməsin. Parnoqrafiya halına düşmüş bəzi qəzetlər, jurnallar burada nəşr olunur və ayrı-ayrı adamlar tərəfindən alınır. Amma əgər onu nəşr edənlər bilsələr ki, bunlar alınmır, onlar nəşr etməzlər. Çünki onlar zərərə düşəcəklər, pul itirəcəklər və onda da belə şeylər olmazdı. Ona görə də mən həmin o şəxslərə də müraciət edirəm ki, düşünsünlər: onlar Azərbaycan xalqına məxsusdurlar. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri onları bugünkü günə gətirib çıxarıbdır. Bunlara xəyanət etmək olmaz. **Bu sözləri deyərək mən xalqımıza müraciət edirəm, Azərbaycan xalqını çağırıram ki, bizi narahat edən bu nalayiq və cəmiyyətimiz üçün təhlükəli olan halların qarşısının alınması üçün hərə öz səyini göstərsin. Sağ olun.***

Amma xüsusi adamların, mülki şəxslərin də bəyanat verməyə ixtiyarı vardır. Məsələn, 1990-cı ilin yanvar hadisəsi ilə bağlı çoxlu bəyanatlar olmuşdu.

ÇIXIŞ* – ÇIXIŞ natiqlik sənətinin, bizi maraqlandıran natiqlik üslubunun ən geniş yayılmış növüdür. Başqaları qarşısındakı monoloji nitq ÇIXIŞ adlanır.

İnsanlar isə tez-tez başqaları qarşısında monoloji nitqlə ÇIXIŞ edirlər. Dekanlıq nümayəndələrinin sinfə daxil olub, bir neçə dəqiqə danışması da, toy məclisində təbrik üçün söz demək də, hər hansı bir mitinqdə danışmaq da, dəvət olunduğun bir rəsmi məclisdə və ya görüşdə dediyin fikirlər toplusu da ÇIXIŞdır. ÇIXIŞ prosesində natiqin nitqi hansı münasibətdə və harada ÇIXIŞ etməsindən asılıdır. Hər məclisin öz sözü, öz ahəngi, öz tonu vardır. Matəm nitqində fonetik fasilə, təntənəli görüşdə sürətli ritmlə əvəz olunmalıdır. Natiqlik üslubunda dilin fonetik, prosodik vasitələrindən istifadə edə bilmək əsas şərtidir.

* Babayev A. Azərbaycan dilinin funksional üslubları. Bakı, 2001, s.221–225.

Çıxış, əsasən, üç hissədən – giriş, əsas məsələ və sonluqdan idarət olur.

Nitq – çıxış konspektsiz olsa daha yaxşıdır. Çünki canlı təmas zamanı nitq konspektində istədiyini axtaranda auditoriya ilə əlaqəsi itir. Natiqlik üçün əsas keyfiyyətlərdən biri də yaddaşdır. Natiq öz çıxışını, xalqda işlətdikləri kimi, “sindəftər” şəklində qurduqda nitq maraqlı olur, dinləyici ondan ayrılmır, qulaq asmaqdan yorulmur. Amma yaddaşı zəif olan natiqlər ardıcılıq üçün, həm də fakt və rəqəmləri unutmaq düzgün demək üçün qeydlərdən istifadə edə bilər.

Eyni mövzuda eyni adam kütlə və ya auditoriya qarşısında canlı təmas şəraitində hər cür əl hərəkətlərindən, mimikalardan istifadə edə bilər. Amma həmin adam ekran və efir şəraitində o cür danışa bilməz.

Dövrümüzün məşhur natiqlərindən biri Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevdir. Bu keyfiyyət həmişə yaşayacaqdır. Nümunə,

SƏRHƏD QOSUNLARININ 82-ci
İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUS TƏNTƏNƏLİ
YİĞİNCAQDA AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR
ƏLİYEVİN NİTQİ

-Əziz sərhədçilər!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizi Azərbaycan Sərhəd Qoşunlarının peşə bayramı münasibətilə, sərhəd qoşunlarının yaranmasının 82-ci ildönümü münasibətilə səmimi qəldən təbrik edirəm, Azərbaycan sərhədçilərinə qarşılarında duran şərəfli vəzifələri uğurla yerinə yetirməyi arzulayıram.

Sərhəd, ərazi bütövlüyü hər bir ölkənin dövlət müstəqilliyinin əsasını təşkil edən atributlardır. Təsadüfi deyil ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının prinsiplərinə görə dövlətlərarası münasibətlərdə, ümumiyyətlə, dövlətlərin müstəqilliyinin müəyyən edilməsində hər bir ölkənin ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı və sərhədlərin toxunulmazlığı əsas şərt kimi qoyulubdur.

Məşhur bir ifadə var ki, Vətən sərhəddən başlayır. Bu, həqiqətdir. Ona görə də sərhəd hər bir müstəqil dövlət üçün çox əzizdir, vacib bir sahədir və təbiidir ki, sərhədin qorunmasında xidmət göstərən hər kəs xalqımızın, millətimizin hörmət və ehtiramına layiqdir.

Son əsrlər ərzində, demək olar ki, ilk dəfə, 1919-cu il avqust ayının 18-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqil Azərbaycanın sərhədlərinin qorunması haqqında qərar qəbul etmişdir. Bunun böyük bir tarixi əhəmiyyəti var. Eyni zamanda bu, xalq cümhuriyyətinin çox çətin şəraitdə dövlət atributlarının müəyyən edilməsinə nə qədər böyük fikir verdiyini göstərir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra onun çox böyük təməli vardı. Ancaq bu dediyim sahələrdə nə təməl var idi, nə ənənə var idi, nə də təcrübə var idi. Ona görə bu sahələr tamamilə yenidən qurulmalıdır.

Bu gün bayramdır. Həm sərhədçilərdə, həm Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində, həm də bizim ictimaiyyətdə heç də, belə bir əhval-ruhiyyə yaranmasın ki, biz hər şeyi düzəldə bilmişik. Yox. Düzəldə bilməmişik. Birincisi, ona

görə ki, bir çox hallarda bizim imkanlarımız məhduddur. İkincisi də, təəssüflər olsun ki, sərhəd qoşunlarında xidmət edən bəziləri vəzifəsindən sui-istifadə edir, cinayət yoluna gedir, qaçaqmalçılıqla məşğul olan adamlara şərait yaradır, onlarla əlbir olur, onlara kömək edirlər. Beləliklə, qanunsuz qazanc əldə edirlər. Belə hallar da az deyildir. Belə hallar həm sərhəd-buraxılış məntəqələrində var, - o yerdə ki, sərhədçilər gömrük işçiləri ilə birlikdə insanların pasportla keçməsinə təmin edirlər, - həm də sərhədin başqa hissələrində var. Siz onları yaxşı bilirsiniz. Biz bunları müzakirə etmişik. Mən bunu artıq geniş izah etmək istəmirəm. Ancaq bunlar var. Bunlar da bizi narahat edir. Məsələn, o iki əsgər sərhədi qoruyarkən şəhid oldular və sizin təqdimatınızla mən onların “İgidliyə görə” medalı ilə təltif edilməsi haqqında fərman imzaladım. Belə nümunə də var. Ancaq təəssüflər olsun ki, belə nümunə azdır. Mən istəmirəm ki, bizim əsgərlərimiz şəhid olsunlar.

Azərbaycan əsgəri, Azərbaycan zabiti, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində xidmət edən hər bir kəs millətinə,

Vətəninə, torpağına, dövlətinə, xalqına daim sədaqət hissi ilə yaşamalıdır, işləməlidir. İnanıram ki, Azərbaycanın Sərhəd Qoşunlarının bütün şəxsi heyəti - əsgərləri də, zabitləri də, generalları da cəsurluq, nəşadət, qəhrəmanlıq, yüksək peşəkarlıq nümunələri göstərəcəklər və Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin içində nümunə olacaqlar.

Mən sizin hamınızı bir daha təbrik edirəm. Təbrik sözlərimi sərhədlərimizin keşiyində duran əsgərlərə, sərhədçilərə göndərirəm. Əmin olduğunu bildirmək istəyirəm ki, sərhəd qoşunları, hər bir sərhədçi Azərbaycan dövlətinin onlara göstərdiyi bu etimadı doğruldacaqdır. Sağ olun.

Rəsmi işgüzar məktublar – Adından da göründüyü kimi rəsmi məktublar işgüzar xarakterdə olub, əsasən ölkə başçıları arasında əlaqə yaradır. Belə məktubda diplomatik üsluba xas olan fikri dolayı yolla və ehtiyatla ifadə etmək əsas şərtidir. Rəsmi məktublarda dəqiq - yoxlanılmış fakt və rəqəmlər, habelə diplomatik terminlər

geniş şəkildə işlənir. Rəsmi məktubların məzmunu korrespondentlə adresat arasında olan münasibətdən asılıdır.

Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin bu ilin iyulunda ABŞ prezidenti C.Buşa göndərdiyi məktub dediyimizə misal ola bilər. Nümunə,

Amerika Birləşmiş Statlarının prezidenti zati-aliləri cənab Corc Buşa

Əziz cənab prezident!

Bakıda “Xəzər neft, qaz, neftayırma və neft kimyası VIII beynəlxalq sərgi və konfrans” münasibətilə mənə göndərdiyiniz məktuba görə Sizə təşəkkür edirəm.

Haqlısınız ki, artıq ənənə halını almış bu konfransın Bakıda keçirilməsi və onun işində dünyanın müxtəlif ölkələrini təmsil edən çoxsaylı şirkətlərin iştirak etməsi ölkəmizi Xəzər regionunda enerji sahəsinə qoyulan investisiyaların mərkəzinə çevirmişdir. Məmnunam ki, enerji sektorundakı əməkdaşlığımız uğurla davam edir. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neft və qaz

ehtiyatlarının işlənməsində və ixrac olunmasında Amerika şirkətləri xüsusi yer tutur. Azərbaycanda indiyə qədər imzaladığımız 21 neft müqaviləsinin 12-də Amerikanın 9 nəhəng enerji şirkəti fəal iştirak edir, iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələrində 100-dən çox digər Amerika şirkətləri və birgə müəssisələri müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər. Təkcə “Əsrin müqaviləsi” üzrə layihədən Amerika şirkətləri indiyə kimi yarım milyard dollara qədər mənfəət əldə ediblər. Bütün bunlar böyük işlərin yalnız başlanğıcıdır.

Mən əminəm ki, Şərq-Qərb enerji-nəqliyyat dəhlizinin Azərbaycana və bütün regionumuza gətirəcəyi faydalar barədə Sizin rəhbərlik etdiyiniz administrasiya regionumuzun iqtisadi çiçəklənməsində və region dövlətlərinin azadlığının və suverenliyinin möhkəmləndirilməsində olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən bu nəhəng layihələrin həyata keçirilməsində bundan sonra öz köməyinizi əsirgəməyəcəksiniz.

Mən Azərbaycanın tezliklə güclü, sabit və dinamik inkişaf edən iqtisadiyyata malik bir dövlət olacağına qəti

əminəm. Bunun üçün ölkəmizə sərmayə qoymaq istəyən xarici şirkətlərdən ötrü əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə biz bundan sonra da əlavə tədbirlər görəcək, apardığımız məqsədyönlü islahatları davam etdirəcəyik.

Ümid edirəm ki, biz bütün regionun inkişafına əngəl olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Sizin köməyinizlə sülh yolu ilə həll edilməsinə də nail ola biləcəyik. Bir daha Sizə bildirirəm ki, mən xalqımızın, dövlətimizin və regionumuzun gələcəyini düşünərək, sülhün, əmin-amanlığın bərqərar olmasının bütün regionun dirçəlişinə və xalqlarımızın fırvan yaşamasına necə böyük və müsbət təsir edəcəyini gözəl anlayaraq lazımi addımlar atmağa hazırım. Lakin bunun üçün gərək Ermənistan rəhbərliyi də konstruktiv mövqe tutaraq qarşılıqlı addımlar atsın.

Cənab Prezident!

Məktubunuza görə Sizə bir daha təşəkkür edirəm. Sizi əmin edirəm ki, biz Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycan arasındakı çoxtərəfli, qarşılıqlı surətdə faydalı siyasi, iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsinə,

dostluq və strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin daha da möhkəmləndirilməsinə daim sadıq qalacağıq və bunun üçün əlimizdən gələni əsirgəməyəcəyik.

Dərin hörmət və ehtiramla,

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının prezidenti

MİLLİ KİMLİYİMİZİN SİMVOLU

Açar sözlər: *Ulu öndər, Heydər Əliyev, milli-mənəvi dəyərlər, dil, din, adət-ənənə, Dədə Qorqud*

Key words: *Great leader, Heydar Aliyev, national and spiritual values, language, religion, tradition, Dede Gorgud*

Ключевые слова: *Великий лидер, Гейдар Алиев, национально-нравственные ценности, язык, религия, традиция, Дедэ Горгуд*

Dünyada mövcud olan xalqların geniş mənada millətlərin hər birinin özünəməxsus əlamət və keyfiyyətləri, rəmzləri vardır ki, bunların cəmi simvol anlayışına gəlir. Milli kimliyi olmayan bir icma xalq kimi formalaşa bilməz. Milli kimliyin tərkib hissələri çoxşaxəli və çoxsahəlidir. Bir milləti heç kəs etmək istəsən onun

milli kimliyini müəyyənləşdirən cəhətləri məhv et. Bunu həmişə böyük super güclər kiçik xalqların başına gətirmişlər. Əgər bütün türk xalqlarının – müsəlmanların başına gətirilən müsibətlərin tarixinə baxsaq, çox geniş müsibətlər aləmi ilə rastlaşarıq. Rus imperiyası başladığı bu müsibətləri sovet totalitar – qaniçən rejimi ən yüksək mərhələyə qaldırdı.

Konkret olaraq Azərbaycan türklərinin əlindən almaq istədikləri kimlik ştamplarına baxaq. Bu ştamplar hansılardır?

1. Dili.

2. Dini.

3. Adət-ənənəsi.

4. Milli-mənəvi dəyərləri.

5. Soykökünə bağlılıq və s.

Ümummillî lider Heydər Əliyevin bu sahədəki siyasəti və çox cəsarət tələb edən fəaliyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün bu mövzunu bir qədər geniş şərh etməyi lazım bilirik. Bu problemlərin geniş şərhini üçün böyük həcmli kitablar yazıla bilər, bir məqalənin həcmindən

imkanları daxilində bu barədə qısaca danışmaq istərdik. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, indi (və həmişə) İran adlanan ölkədə 40 milyona qarşı aparılan despot xarakterli siyasət yuxarıda göstərdiyimiz bir rəmzdən xalqımızı məhrum etmək məqsədi daşıyır. Deyə bilərlər ki, biz də müsəlmanıq İran da İslam respublikasıdır. Buna qəti cavab belədir: İranda İslam yoxdur! Bu problemdən danışmaq bizi mətləbdən uzaqlaşdıra bilər. Ona görə də Şimali Azərbaycandan bəhs etməyi lazım bilirik. Çünki məqsədimiz başqadır. 1828-ci ildən başlayaraq müsəlman-türk xalqlarına qarşı ayrı-seçkilik, zorakılıq, aşağılamaq və s. kimi siyasət aparılmışdı.

Bizi savadlanmağa qoymurdular, teatr açmağa qoymurdular, qəzet-jurnal çap etməyə icazə vermirdilər. Məktəb açmaq olmazdı. Bunların hamısı millətin savadsız olmasını sərtləndirirdi. Savadsız adama isə nə desən inanır. Xüsusilə dini düzənlərdən istifadə edirdilər.

M.Ə.Sabirin – Oxutmuram əl çəkin, učitellər, arzu, Bah! bu imiş dərsi-üsuli cədid və s. onlarla bu məzmununda olan satirik şeirlərində savadsız adamların oxuma-yazma

məsələsinə mənfi münasibəti öz əksini tapmışdır. Bu dindən öz məqsədi üçün istifadə edənlərin konsepsiyası idi.

Sovet-bolşevik rejimi isə tamamilə başqa bir yol seçmişdi. Adamları güllələyirdi (məsələn, Mirəhməd Abdullayevi və bir çox başqalarını) ki, nə üçün uşaqlarını – qızlarını oxumağa qoymursan!

Doğrudanmı sovet rejimi hamının savadlanmasını istəyirdi?

-Yox!

Bunu ona görə edirdi ki, proletar diktaturasının doktrinasını xalqın beyninə yerləşdirsin. Buna görə də qədim ədəbiyyatımız haqqında danışmaq olmazdı. Belə ki, Tomris, Astiaq haqqındakı tarixi faktlar M.H.Təhmasib qorxudan əfsanə adlandırmışdı, (Tomris əfsanəsi, Astiaq əfsanəsi) yəni məni öldürməyin bunlar əfsanədir. Elə buna görə də Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında ən aşağı səviyyəli bolşevik haqqında və ya dünya fəhlə hərəkatının bir nümayəndəsi haqqında

məlumat vardır. Amma Azərbaycanın keçmişinə aid iftixarverici şəxs və hadisələr haqqında məlumat yoxdur.

1. Dilimiz sovet dövründə bütün idarələrin dəftərxanasından, böyük idarələrin iş sistemindən, icaslardan qovulmuşdu, dilimizə cins kateqoriyası peyvənd edilmişdi. Məsələn, *aktyor – aktrisa, komsomol – komsomolka, pioner – pionerka.*

Adlarımız ruslaşdırılmışdı. Soyadlarımız ruslaşdırılmışdı. Nə üçün soyadımız “**ov, yev**”lə qurtarırdı?

Hətta böyük adamların hamısı “**oğlu**” yox, “**oviç, ovna**” olmalı idi. Məsələn,

Vəli Yusif oğlu yox – Veli Yusufoviç

İmam Daşdəmir oğlu yox – İmam Daşdemiroviç

Zemfira Nadir qızı yox – Zemfira Nadirovna

2. Dinimiz yasaqlanmış məscidlər ya uçurulmuş, ya da kolxoz anbarına çevrilmişdi. Quran oxuyanlar, oruc tutanlar panislamist damğası ilə güllələnirdi.

3. Toylarımız komsomol toylarına çevrilmişdi.

Novruz bayramını qeyd etmək qadağan olmuşdu.

4. Xalqımızın milli-mənəvi sərvətləri yasaqlanmışdı. Məsələn, “Dədə Qorqud” dastanı qadağan olmuşdu (bu haqda geniş bəhs edəcəyik).

5. Soykökümüz haqqında danışmaq “millətçilik” adlandırılır və bu maddə ilə güllələnirdi.

Bütün bunlar dünyanın siyasət korifeylərindən biri kimi Heydər Əliyevin gözü qabağında baş verirdi. Bir var heç nə başa düşməyəsən, bilməyəsən, bir də var ki, səni anlamaq dərdi əzib əzab versin.

Buna görə də Heydər Əliyev 1950-ci ildən başlayaraq açıq və gizli şəkildə millətinin bu dərdlərinə əlac etmək üçün yollar axtarır və əzablara düçar olurdu. Amma qorxmazlıq, cəsarət və xalq məhəbbəti onu bu yoldan çəkindirə bilmirdi. Heydər Əliyev dilimizin dövlət idarələrində və geniş mənada sosial həyatın bütün sferalarında öz layiqli yerini tutmasına öz varlığı ilə çalışırdı.

O, hələ sovet imperiya rejiminin dünyaya meydan oxuduğu bir vaxtda 1969-cu ilin oktyabrında Azərbaycan Dövlət Universitetinin 40 illik yubileyində təmiz, səlis

Azərbaycan dilində danışdı. Bu ovaxtkı MK katibləri üçün böyük risk idi. Buna baxmayaraq, ulu öndər öz siyasi nüfuzuna güvənərək ana dilində danışmaqla bütün ictimaiyyətimizə mesaj verdi. Bunun ardınca 1974-cü ildə “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinin müəlliflərinə (Ə.Dəmirçizadəyə, S.Cəfərova, M.Hüseynzadəyə, Ə.Abdullayevə, A.Həsənova, Y.Seyidova) Dövlət mükafatı verdi. 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR Konstitusiyasına Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan dilidir adlı maddə saldı. Bu ovaxtkı Moskvanın etirazına və gizli qəzəbinə səbəb olsa da, Heydər Əliyev öz cəsarətini itirmədi.

Yeri gəlmişkən, Ulu öndərin hər hansı bir siyasi addım atanda nə etməyin lazım olduğunu möhtərəm oxucuya çatdırmaq üçün kiçik bir ricət etməyi lazım bilirəm.

1977-ci ilin mart ayının əvvəli idi. Azərbaycan Xarici Dillər İnstitutunun rektoru mərhum Zenfira Verdiyeva məni çağırıb dedi:

– Adil, heç kimə demə Mərkəzi Komitəyə –
Konstitusiyaya Komissiyasının adına bir məktub yaz. Orada
Kommunist Partiyasının siyasətini əsas gətirərək belə bir
cümlə ver.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan
dilidir.

Yəni bunu sən sadə vətəndaş kimi xahiş edirsən.

Mən həmin məktubun əslini 46 ildən sonra burada
verməyi mümkün hesab edirəm: Hörmətli, Konstitusiyaya
komissiyası üzvləri (məktub 3 səhifədir).

Hörmətli Konstitusiyaya komissiyası üzvləri!

*Azərbaycan SSR-nin yeni Konstitusiyasının layihəsi
doğma respublikamızın hər yerində olduğu kimi, SSRİ-nin
50 illiyi adına Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər
İnstitutunun da əmək çəşğunluğuna və ruh yüksəkliyinə
səbəb olmuşdur. Xalqımızın sovet hakimiyyəti illərində
aldə etdiyi tarixi nailiyyətləri əks etdirən Konstitusiyaya
layihəsi sizin uzun müddətli və gərgin əməyinin bəhrəsidir
ki, bunun üçün respublikamızın bütün zəhmətkeşləri kimi,*

institutumuzun kollektivi də sizə dərindən təşəkkür edir və onun bütün müddəalarını ürəkdən bəyənir.

Öz müstəqil bayrağı, gerbi, paytaxtı olan suveren Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dilinə diqqətinizi cəlb etmək istərdik.

Sov.İKP Proqramında deyilir:

– Qardaş dostluğu və qarşılıqlı etimad şəraitində milli dillər hüquq bərabərliyi və bir-birini qarşılıqlı inkişaf etdirmə əsasında inkişaf edir [3, s.115].

Bu, ölkəmizdə Lenin milli siyasətinin Sov.İKP tərəfindən ardıcıl və dönmədən həyata keçirilməsinin nəticəsidir. SSRİ-də məcburi Dövlət dili yoxdur.

Kommunist Partiyasının və Sovet dövlətinin banisi V.İ.Lenin 1914-cü ildə “Məcburi Dövlət dili lazımdır mı?” adlı məqaləsində bəzi liberallara cavab olaraq yazırdı: “Məcburi dövlət dili olmamalıdır. Əhalinin bütün yerli dillərdə dərs keçilən məktəbləri olması təmin edilməlidir, Konstitusiyaya millətlərdən hər hansı birinə imtiyazlar verilməsini və azlıqda qalan millətin hüquqlarının hər

hansı şəkildə pozulmasını etibarsız elan edən əsas qanun daxil edilməlidir” [2, s.61].

Marksist-Leninçi dilçilik elmi öyrədir ki, kapitalizm cəmiyyətində hakim və məhkum siniflər olduğu kimi, dillər arasında da substrat və superstrat hadisələri baş verir. Sosializmdə isə Kommunist Partiyasının milli siyasətinin təntənəsinin bariz təzahürü olan milli dillər dövlət dili səviyyəsində bir-birini qarşılıqlı şəkildə inkişaf etdirir. SSRİ xalqlarının əsas beynəlmiləl ünsiyyət vasitəsi olan Rus dili sayəsində milli dillər qarşılıqlı şəkildə inkişaf etdiyi kimi, millətlər də bir-birinə getdikcə yaxınlaşır. Ölkəmizdə milli dillər ictimai həyatın bütün sferalarında bütün ictimai funksiyaları ilə çıxış edirlər.

Azərbaycan dili də qədim yazılı dillərdən biri kimi çoxəsrlik tarixə malik olsa da, məhz sovet hakimiyyəti illərdə dövlət dili səviyyəsinə yüksəlmişdir. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan SSR-nin yeni Konstitusiyasına bu maddəni əlavə etməni xahiş edirik:

Azərbaycan SSR dövlət və ictimai orqanların, mədəni və başqa müəssisələrin Azərbaycan dilindən istifadə

etməsinə təmin edir və onun inkişafına dövlət qayğısını həyata keçirir. Azərbaycan SSR hüquq bərabərliyi əsasında bütün bu orqan və müəssisələri rus dilindən, həmçinin əhalinin başqa dillərindən azad şəkildə istifadə etməsi ilə təmin edir. Bu və ya başqa bir dilin tətbiqində heç bir üstünlük və ya məhdudluğa yol verilmir.

Azərbaycan dili kafedrasının dosenti

Babayev A.M.

23.III.1978.

1978-ci il Konstitusiyasına belə bir maddə salındı “*Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir*”.

Bu, ovaxtki Sovetlər birliyində çoxlu etirazlara səbəb oldu. H.Əliyevi bir sıra sovet rəhbəri kəskin qınadı və tənqid etdi. 1931-ci ildə Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra Respublika rəhbərliyinə heç bir dövlətçilik təcrübəsi olmayan adamlar gəldi. Dilimizin adı dəyişdirildi, dövlətçiliyimiz düşmənlərin hədəfinə çevrildi, milli müstəqilliyimiz əldən gedir, xalqımız əsarətə düşmək,

vətənimiz parçalanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldı. Bu vaxt bir qrup ziyalı (91 nəfər) Naxçıvan MR-da Ali Məclisin sədri işləyən Heydər Əliyevə müraciət etdi. Müraciət belə idi:

Azərbaycan Sizin sözünüzü gözləyir

(Ziyalıların Heydər Əliyevə müraciəti)

Möhtərəm HEYDƏR BƏY! Hamımız görürük ki, respublikamızın, xalqımızın vəziyyəti gündən-günə ağırlaşır. Azərbaycan sözün əsl mənasında siyasi, mənəvi böhran keçirir. Bunun da əsas səbəbi son illər respublikada mövcud olan və getdikcə daha da güclənən hakimiyyət böhranıdır. Ali hakimiyyət və idarəetmə orqanları Konstitusiyaya zidd, “real vəziyyətə uyğun” fəaliyyət göstərməklə, əslində iflic vəziyyətinə düşmüşdür. Bir çox dövlət orqanları heç bir hüquqi əsas olmadan yaradılıb fəaliyyət göstərir.

Bir sözlə, mövcud iqtidar ictimai-siyasi gedişatlara tam nəzarət edə bilmir. Cəmiyyət obyektiv

qanunauyğunluqlardan daha çox subyektiv mülahizələrə əsasən idarə olunur. Ən dəhşətli odur ki, siyasi və iqtisadi sistemdə əsaslı islahatlar aparılmır. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktında təsbit olunmuş hakimiyyət bölgüsü havadan asılı qalmış, hüquqi dövlətin yaradılması yolunda real addımlar atılmamışdır. İqtidarın idarəetmə səriştəsi, təcrübəsi, bacarığı olmayanda zora əl atması təbiidir. Qəribə burasındadır ki, prezidentdən tutmuş respublikanın müxtəlif vəzifəli şəxsləri dəfələrlə öz müsahibələrində bildiriblər ki, artıq hakimiyyəti bizim əlimizdən heç kəs ala bilməz, çünki ordu və polis bizə xidmət edir.

Dünənə kimi küçə, meydanlarda səhərdən axşama qədər demokratiyadan danışanlar görünür demokratiyanın mahiyyətinin nə olduğunu dərk etmirlər. Əsl demokratik ölkələrdə ordu, polis, başqa inzibati orqanlar siyasətdən kənardır və bütün bu qüvvələr hakimiyyətdə olanlara deyil, xalqa xidmət edirlər. Rəhbərliyin siyasi naşılığından, idarəetmə səriştəsizliyindən, hakimiyyət hərisliyindən həm daxildən, həm də xaricdən müəyyən

qüvvələr öz mənafeləri üçün məharətlə istifadə edirlər. Əgər dünənə qədər Azərbaycanın sərvətləri bir istiqamətə daşınıb aparılırdısa, indi var-dövlətimiz bir neçə səmtə axıdılır. Bir sıra Şərqi ölkələrindən qovulmuş Qərbi inhisarçıları indi asanlıqla çoxdan həsrətində olduqları Bakı neftini ələ keçirirlər. Belə gədirsə biz siyasi əsarətdən qurtarmamış, tezliklə iqtisadi əsarətə məruz qalacağıq. Çünki respublikanın olan-qalan iqtisadi potensialı sürətlə dağılır, təbii sərvətlərimiz talan edilir.

Vəziyyətin ağırlığından, çıxılmazlığından, həyatın qeyri-sabitliyindən, gələcəyə ümitsizlikdən respublikanı yüzlərlə ziyalı – yüksəkixtisaslı kadrlar tərk edir. Sözsüz ki, ən ağır zərbə geniş xalq kütləsinə, aşağı təbəqəyə dəyir. Hadisələrin bu cür inkişafı göstərir ki, yaxın gələcəkdə sosial ədalətdən heç əsər-əlamət də qalmayacaq. Halbuki uzun illər boyu imperiya boyunduruğu və totalitar rejim altında inildəyən xalqımız bu gün demokratik qanunlara əsaslanan vətəndaş cəmiyyəti qurmaq arzusu ilə yaşayır.

Yaşadığımız dövrün səciyyəvi cəhətlərinin, cəmiyyətin inkişaf meyllərinin iqtidar tərəfindən düzgün qiymətləndirilməməsi, fərsiz kadr siyasəti, idarəetmə səriştəsi olmayan təsadüfi adamların dövlət strukturlarında yüksək vəzifələrə təyin edilməsi respublikamızın onsuz da ağır olan durumunu daha da dərinləşdirir.

Xalqımıza qarşı ən dəhşətli cinayətləri – 20 Yanvar, Xocalı, Şuşa, Laçın və digər faciələri törədildi [4, s.117–118].

1993-cü ildə xalqın xahişi və təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev 1993-cü ildə referendum yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına (maddə 21) Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan dilidir adlı maddə saldı. Ulu öndər hamıya car çəkib bildirdi ki, *“hər bir xalqın milliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan inkişaf etdirən onun dilidir”*.

Ulu öndər Respublika Prezidenti olaraq dilimizin dövlət səviyyəsində qorunması üçün 5 fərman (18-06-2001, 04-07-2001, 19-04-2002, 30-09-2002 və 05-01-

2003) imzaladı. Bu fərmanlar dilimizin və dilçiliyimizin inkişafına dövlət səviyyəsində güclü təkan verdi. Bu iş Ulu öndərin istedadlı və qeyrətli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Respublikamızın Prezidenti olaraq cənab İlham Əliyev dilimizin və dilçiliyimizin inkişafı üçün 2009-cu il 19 iyun tarixli 833 sayılı fərmanı ilə “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq etdi. Bundan sonra Prezident 19 aprel 2013-ci il tarixdə 2837 sayılı sərəncamı ilə Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramını təsdiq etdi. Bu Dövlət Proqramından əvvəl Prezident 23 may 2012-ci il tarixdə eyni məzmununda sərəncam vermişdi. Həmin sərəncamda deyilir:

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyinin bərpasına nail olduqdan sonra Azərbaycan dili xalqımızın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni həyatında dövlətin rəsmi dili kimi müstəsna əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri

Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında 18 iyun 2001-ci il tarixli və “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 2 yanvar 2003-cü ildə tarixli fərmanları ilə ədəbi dilimizin fəaliyyət meydanı daha da genişləndirilmiş, onun müxtəlif üslublarının potensialı bir daha üzə çıxarılmış, bütünlükdə dil mədəniyyətimiz qarşısında yeni üfüqlər açılmışdır. Bununla yanaşı, son dövrlərdə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin tükənməz imkanlarından lazımınca və düzgün istifadə edilməməsi diqqəti çəkir. Ədəbi dilimizin özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqlarına xələl gətirə biləcək yad üsürlərin üzə çıxarılması və qarşısının alınması istiqamətində mütəxəssislər heç də həmişə çeviklik nümayiş etdirə bilmirlər. Nəticə etibarilə, dövlət dilimizin tətbiqi sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verir. Dilin böyük ictimai-siyasi hadisə və mənəvi həyatımızın mühüm amili olduğunu çox zaman nəzərdən qaçıran bəzi mətbuat orqanlarında, radio və televiziya kanallarında ədəbi dil normalarının

pozulması adi hal almışdır. Bu sərəncam Azərbaycan dilindən istifadə edənlərin və ana dili Azərbaycan dili olanların qarşısında çox böyük tələblər qoyur. Eyni zamanda dilçilərimizin gələcək fəaliyyət istiqamətini və proqramını müəyyənləşdirir. Dövlət proqramının 6.2.2-ci bəndində ali təhsil müəssisələrində müvafiq ixtisaslar üzrə nitq mədəniyyəti fənninin tədris edilməsi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulur.

Bu haqda həmkarlarıma deyiləsi bir neçə sözümlərimdir. Bu fənnin mahiyyəti və əhəmiyyəti haqqında Ulu öndər demişdi: *“...İndi isə, şübhəsiz, bizdə təhsilin tam əksəriyyəti Azərbaycan dilində gedir. Ancaq bir var ki, Azərbaycan dilində oxuyursan, bir də var ki, dilin incəliklərini bilirsən, Azərbaycan dilində yüksək səviyyədə söz deyə bilirsən, fikrini ifadə edə bilirsən, nitq edə bilirsən. Bu hələ bizdə çox çatışmayan bir sahədir”*.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdik ki, Ulu öndərin bu göstəriş və məsləhətlərinə görə Ali Məktəblərdə “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” fənni tədris edilirdi. Dərsliyini də biz yazmışdıq. İndi təhsil

sistemimizdə qəribə hadisələr baş verir: Böyük rəhbərin mövqeyinə məhəl qoymadan həmin fənn tədris sistemindən çıxarılaraq “İşgüzar üslub və akademik kommunikasiya” adlı qondarma bir fənn tədris olunur. Soruşmaq lazımdır:

1) Siz nə üçün böyük rəhbərin göstərişindən kənar oldunuz.

2) Bəs məişət üslubu?, Bəs rəsmi üslub, bəs bədii üslub və s.??

2. Dini. Sovet dönəmində yasaqlanan dinimiz Panislamizm damğasına çevrilmişdi. Ulu öndər hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra (15 iyun 1993-cü il) həmin ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Prezident kimi andiçmə mərasimində ilk dəfə dedi:

“Əlimi Qurani-Şərifə basaraq and içirəm ki, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi ənənələrinə daim sadıq qalacaq və bu ənənələrin Azərbaycanda bərqərar olmasına, yaşamasına təminat yaradacağam”.

Bundan bir il keçməmiş Heydər Əliyev ilk müsəlman dövlət rəhbəri olaraq müqəddəs Məkkəni-Kəbəni, Mədinədə kainatın fəxri Məhəmməd Peyğəmbəri öpdü (Məhz ondan sonra S.Dəmirəl və Rəfsəncani Həcc ziyarətinə getdi). Bakıda öz adına Heydər məscidi tikdirdi.

Roma Papasını Bakıya dəvət etdi ki, burada katolik kilsəsi tikmək istəyirəm. Sən özün onun formasını təklif et. Belə də oldu: Bakıda katolik kilsəsi də tikildi. Bu da islami mövqedən çıxış – başqa dinlərə hörmət!!! Multikulturalizm!

3. Adət-ənənə. Tarixən bir sıra Şərqi xalqları martın 20–21-də gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi günü ilin ilk günü kimi bayram edir. Bu bayramı Türk xalqları min ildən artıq bir dövrdə qeyd etmişdir (indi erməni – farslar bunu da özünə çıxaraq “Novruz” adlandırırlar). Bu bayram da milli ənənələrimizin təkrarlanmasını – yaşamasını təmin etdiyi üçün Sovet rejimi tərəfindən yasaqlanmışdı. Hətta 1965-ci ildə bu bayramı qeyd etməyə kömək etdiyi üçün Azərbaycan KP MK katibi Ş.Qurbanov həyatdan getdi. Ulu öndər heç kəsdən

qorxmayaraq bu günü böyük çəşqu ilə keçirdi və xalqımıza böyük mənəvi sərvətini qaytardı.

4. Milli-mədəni dəyərlər. Xalqımızın milli-mənəvi-əxlaqi dəyərlər toplusu “Kitabı-Dədə Qorqud” dastanlarıdır. Doğrudur, mifik təfəkkürümüzdə, habelə “Tomris” və “Astiaq” dastanlarında milli əxlaqi dəyərlərimiz gözəl ifadə olunur.

Amma “Dədə Qorqud”da xalqımızın mənəvi-əxlaqi bütövlüyü özünün bütün varlığı ilə ifadə edilir. Xalqımızın milli-mənəvi yaddaşını unutturmaq üçün bolşevik rejimi bu əsəri yasaqlamışdı. Buna baxmayaraq, bu yasaqlanmadan əvvəl olduğu kimi sonra da bir sıra xalqlar bu dastana sahib çıxmaq istəyirdi. Heydər Əliyev qətiyyəti, iradəsi bu cərəyanın qarşısını aldı. Ulu öndər Dədə Qorqudun 1300 illik yubileyini keçirmək üçün 27 fevral 1997-ci ildə fərman imzaladı. Böyük axtarış – hazırlıq işlərindən sonra 8 aprel 2000-ci ildə YUNESKO səviyyəsində Dədə Qorqudun yubileyini keçirdi. Bununla bütün dünyaya bildirdi ki, Dədə Qorqudda bütün türk xalqlarının mental cəhətləri vardır. Amma Dədə

Qorqudun vətəni Azərbaycandır. O, Azərbaycan-türk tayfasının Oğuz elinin, Bayat qolunun oğludur. Bu məzmununda böyük bir məruzə etdi və məqalə yazdı [1, s.6–17].

Bu barədə çox danışmaq olar. Amma bu mövzu artıq geniş şəkildə işləndiyi –araşdırıldığı üçün bununla kifayətlənirik.

5. Soy kökünə bağlılıq. Bu problem Ulu öndərin öz diktəsi ilə tərtib edilmiş “Yeni Azərbaycan Partiyası” kitabında “Azərbaycançılıq” başlığı altında belə ifadə edilir.

Azərbaycançılıq, vətəncilik prinsipi: Yeni Azərbaycan Partiyası dilindən, dinindən, etnik və sosial mənşəyindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe olan, ölkəmizdə və onun hüdudlarından kənarında yaşayan bütün Azərbaycan vətəndaşlarını Azərbaycan xalqı, Azərbaycanı isə onların ümumi, bölünməz vətəni, doğma yurdu hesab edir.

Partiyamız Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin, adət-ənənələrinin, milli əxlaqi mentalitetinin,

dilinin, dininin qorunmasını hamı üçün ümumi Vətən hesab olunan və xalqımızın dövlətçilik hisslərini, dövlət rəmzini yaşadan vahid Azərbaycan dövləti ilə bağlayır.

Azərbaycan dövləti bizim milli varlığımızın, birliyimizin, dinc və firavan həyatımızın təmin edilməsinin, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının qorunmasının yeganə, etibarlı vasitəsidir. Odur ki, partiyanın üçüncü əsas prinsipi özündə milli, mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən Azərbaycançılıq və vətənçilikdir [4, s.166-167].

Ulu öndər Heydər Əliyev bu ideyaların yenidən canlandırılması, zamanın tələblərinə görə uyğunlaşdırılması ideyasının müəllifi olduğu üçün onu qətiyyətlə milli-mənəvi dəyərlərimizin simvolu – rəmzi adlandırmaq olar!

ƏDƏBİYYAT:

1. Dədə Qorqud dünyası. Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2004.
2. Leninin əsərləri V.İ. XX cild, 1951.
3. Sov.İKP Proqramı.

4. Yeni Azərbaycan Partiyası (yaranması, formalaşması və əsas istiqamətləri). Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2002.

Резюме

Символ нашей национальной идентичности

В данной статье готовится о значении и истории национально культурных-духовных ценностей Азербайджанского народа и роли общенационального лидера Гейдара Алиева в развитии этих ценностей.

Summary

Symbol of our national identity

This article is about the significance and history of the national cultural and spiritual values of the Azerbaijani people and the role of national leader Heydar Aliyev in the development of these values.

Adil Babayev
filologiya elmləri doktoru, professor

DİLİMİZİ KİM QORUYACAQ

*Ulu babalardan miras qalan bu
ən qiymətli milli sərvəti hər bir
Azərbaycan övladı göz bəbəyi
kimi qorumalıdır.*

Heydər ƏLİYEV

Təbiət və cəmiyyət qanunlarına müxtəlif baxışlar ola bilər. Yəni bu və ya digər təbii və sosial-siyasi hadisələrə, habelə əşyalara hər kəs öz mövqeyindən yanaşa bilər. Bu, şəxsiyyətin azad düşüncəsinin əsas şərtidir. Bunsuz insanın vicdan azadlığını təsəvvür etmək olmaz.

Amma 3 anlayış vardır ki, ona subyektiv mövqedən yanaşmaq olmaz. Bu üç şey – dil, vətən və millətdir. Burada şəxsi münasibətlər yolverilməzdir. Amma təəssüf ki, bu 3 anlayışa da subyektiv yanaşanlar vardır. Hamı – hər bir vicdanlı vətəndaş bilməlidir ki, bu mənim ana dilimdir, bu mənim ana vətənimdir, bu mənim öz millətimdir! Bəli, bilməlidir. Amma çoxları bunun mahiyyətini dərk etmədiyindən deyir: “Nə fərqi var hansı dildə yazılır, əsas odur ki, mənim malım satılsın; “nə fərqi var bura haradır, (vətəndir ya qürbət) təki günüm yaxşı keçsin”; “nə fərqi var filankəs hansı millətə mənsubdur,

təki ondan mənə xeyir gəlsin”. Belə bir psixologiyanın, düşüncənin sahibinə vətəndaş demək olmaz! Əsiində, bunun səbəbi həmin adamların bu üç şey haqqında bilik və təsəvvürlərinin naqisliyidir. Dil, millət, Vətən haqqında çox deyilmişdir. “Amma yenə də hər dövrün tələbinə görə deyilməlidir. Hələ keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dilimizin, milli varlığımızın uğrunda cəhalət dünyası ilə ölüm-dirim savaşına girən C.Məmmədquluzadənin milli mənlik mücadiləsi bayrağında bu sözlər yazılmışdı: “Vətən, Vətən, Vətən; millət, millət, millət; dil, dil, dil!”

Böyük ədibin lakonik şəkildə ifadə etdiyi bu üç sözün təkrarı böyük bir kitaba dəyər. Amma bizə belə gəlir ki, bu sırada dili önə çəkmək lazımdır. Çünki a) insanların millət halında birişməsinin əsas şərti dildir, b) millət vətənsiz yaşayar (məsələn, qaraçıların vətəni yoxdur), amma dilsiz yaşaya bilməz. Bunu nəzərə alaraq dilimizin indiki vəziyyəti və bizim vətənimiz haqqında bir neçə kəlmə demək istərdim. Bizim dilimiz öz gözəlliyinə, rəvanlığına görə dünyanın ən ahəngdar dilləri ilə bir sırada durur. Hələ 1944-cü ildə Azərbaycanın dahi müğənnisi Bülbül Leninqrad Fonoloji Məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Lev Rafaeloviç Zinderə məktub göndərərək ondan xahiş etmişdi ki, italyan dilinin fonetik sistemi haqqında bəzi asilloqrafik məlumatları ona göndərsin. L.R.Zinder Bülbülün xahişini yerinə yetirmişdi. Bülbül elmi müqayisə nəticəsində belə bir önəmli nəticə

çıxarmışdı ki, musiqililik cəhətdən Azərbaycan dili İtalyan dilindən daha məlahətlidir. Çünki bizim dilimizdə 9 saat (vokal) səs vardır. Bundan əlavə, dünya dillərindən yalnız türk dilləri ailəsində ahəng qanunu mövcuddur. Bu dillərdən isə ahəng qanununu ən yaxşı qoruyub saxlayan Azərbaycan dilidir. Bunu deməklə dilimizi bəyənməyənlərə bir daha xatırlatmaq istəyirik ki, dilimiz dünyanın hər hansı bir dili ilə müqayisəyə və mübahisəyə girə bilər. Milli varlığımızın birinci əlaməti olan ana dilimizi bugünkü qloballaşma şəraitində də qoruyub saxlamağı bacarmaq üçün ilk növbədə onu sevmək, onun şirinliyini, ahəngdarlığını, rəvanlığını başa düşmək lazımdır. Azərbaycan xalqının böyük oğlu Şah İsmayıl Xətai hələ VI əsrdə deyirdi: “Vətənin bir ovuc torpağını bir ovuc altundan, dilimizin bir kəlməsini bir ölçü mücəvhərdən (**o vaxt cəvahiratı xüsusi ölçü qabı ilə – A.B.**) üstün bildim. Dilimizi dinimiz, qeyrətimiz, Vətənimiz!”

Azərbaycan dilinin gözəlliyi, qrammatik quruluşunun cilalılığı və sadəliyi, şirin avazlığı və gözəl tələffüzü haqqında İbn Hövğəl (X əsr), Şarden (XVII əsr), F.Bodensted, B.Meynar, Y.Veydenbaum, Avqust-Fon Qaksthäuzen, A.A.Bestujev-Marlinski, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, L.Budaqov, Qruber, M.Q.Beltadze, X.Abovyan (XIX əsr) ən yüksək fikirlər söyləmişlər. Burada iki cəhət diqqəti çəkir, birinci bu adamların fikirlərinin, demək olar ki, üst-üstə düşməsi və

müəlliflərin çoxunun məhz XIX əsrə aid olması. Dilimiz haqqında bu adamların bir neçəsinin fikrinə baxaq:

1. F.Bodensted: Qafqazda yaşayan adamlarla ünsiyyətdə olmaq üçün bu dili (**Azərbaycan dilini – A.B.**) bilmək kifayət edərdi.

2. Sarden: Şahların İsfahandakı sarayında fars dilindən çox Azərbaycan (türk) dilindən istifadə olunur.

3. Y.Veydenbaum: öyrənmək üçün sadə və əlverişli olması türk (**Azərbaycan – A.B.**) dilini bütün şərqi Zaqafqaziya üçün beynəlxalq dilə çevirmişdir.

4. Qaksthauzen: Ermənilər erməni dilində yox, tatar dilində mahnı qoşurlar. Ən məşhur erməni şairləri öz əsərlərini daha geniş yaymaq üçün həmişə tatar (**Azərbaycan – A.B.**) dilində yazırlar.

5. A.A.Bestujev-Marlinski: Avropada fransız dili ilə olduğu kimi, bütün Asiyayı onunla (**Azərbaycan dili ilə – A.B.**) başdan-başa gəzmək olar.

6. M.Y.Lermontov: Avropada fransız dilini bilmək nə qədər vacibdirsə, burada (**Zaqafqaziyada – A.B.**) və ümumiyyətlə Asiyada bu dili bilmək o qədər vacibdir.

7. Qruber: Zaqafqaziya əyalətlərindəki yerli dillərdən ən əhəmiyyətli bu (Azərbaycan dili) dildir.

8. X.Abovyan: Yeni erməni dili türk (**Azərbaycan – A.B.**) dilinə bənzəyir (O, XIX əsrdə və ondan əvvəl Azərbaycan dilinin erməni dilinə güclü təsiri nəticəsində alınmış mənzərəni nəzərdə tuturdu – **A.B.**) ...Ona görə də erməni şair və aşıqlarının çoxu türk dilində mahnı və şeir qoşur.

XX əsrdə mərkəz Tiflis olmaqla Zaqafqaziya bütün Avropanın və Rusiyanın diqqət mərkəzində idi. Bu fikirlərin XIX əsrə aid olmasının əsas səbəbi də bu idi. Hətta gürcülər ermənilərlə (rus dilini yaxşı bilmədikləri üçün) Azərbaycan dilində danışirdilər.

Dilimizin Azərbaycan mütəfəkkirləri tərəfindən yüksək dəyərləndirilməsini adi və təbii hesab edərək bu məsələyə toxunmuruq. XX əsrin ilk ilində ana dilimiz XIX əsrdəkindən daha sürətlə və qüvvətlə inkişaf etdi.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində xalqımıza verilən mədəni muxtariyyət sonralar əlimizdən alınsa da, dilimizin bir sıra üslubu lazımi səviyyədə inkişaf etdi. İndi müstəqillik dövrü başlanmış, həyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi, dilimizi inkişaf etdirmək, onu yad ünsürlərdən qorumaq işi də öz əlimizdədir. Dünya qloballaşır. Dilimizi qoruya bilsək qloballaşmaya (inteqrasiyaya) uğurla qoşula biləcəyik.

Təsəvvür edək ki, dünya qloballaşaraq bir mərkəzə toplaşır. Biz də orada olmalıyıq. Orada öz qiyafəmizdə olmalıyıq, ya başqa qiyafədə (yeri gəlmişkən musiqimizin və bir sıra adətlərimizin özgələşməsi bütün ziyalıları narahat edir). Təcrübə göstərir ki, ana dilini bilməyən millətini və Vətənini sevməz, vətən və millət sevgisi ana dili ilə başlanır.

Ana dilini bilmək onu qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirmək sahəsində heç kəsi ümummilli liderimiz Heydər Əliyevlə müqayisə etmək olmaz. Bu problemi dövlət səviyyəsinə qaldıran Heydər Əliyev ölkə Prezidenti kimi Azərbaycan dili haqqında dörd fərman vermişdir. O özü bu problemi dərinlən dərk edərək deyirdi ki, “hər bir xalq öz dili ilə yaranır”, “Mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağım fəxr edirəm”, “Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir”.

Bu dahi şəxsiyyət həmişə hər yerdə ana dilini sevməyi, onu “göz bəbəyi kimi qorumağı” tələb edirdi. Amma gəlin görək böyük öndərin səviyyəsində qoyulan bu tələblərə tamamilə əməl olunurmu? Və dilimizin hüquqlarını kim pozur? Yadlar, ya özümüz?

Buna birmənalı cavab vermək olmaz. Həm yadlar, həm də özümüz dilimizin korlanmasına səbəb oluruq. Əgər yadlar buna şərait yaradırsa, dil qanunlarını əməli şəkildə özümüz pozuruq. Doğrudur, qloballaşma yad-ekstralinqvistik təsirdir. Belə təsir hələ sovet dönəmində

də var idi. Amma bu təsir erməni və gürcü dilində o qədər də hiss olunmurdu. Onlar öz dillərini qoruyurdu. Amma biz nəinki ana dilimizi qorumur – dövlət idarələrində, kargüzarlıqda, yığinclarda (bircə rus olmasa belə) rus dilindən istifadə edirdik. Böyüklər ana dilimizi bəyənməzdi, övladları dilimizi bilməzdi. Rus dilini bilməsən ucqar bir rayona kolxoz sədri və ya Azərbaycan məktəbinə direktor ola bilməzsən, Ana dilində bir idarəyə ərizə yaza bilməzdin (cavab verməzdilər).

Müstəqilliyin bizə verdiyi ən böyük milli-mənəvi dəyərlərimizi yaşatmaq hüququ oldu. Heç olmasa, indi gözü açıq olaq. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin dediklərinin onda birinə əməl etsək, işlərimiz yaxşı gedəcək.

Prezidentimiz 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanında dilimizlə bağlı, demək olar ki, bütün məsələləri həll etmişdir. Məsələn, tərcümə prosesində dilimizin qanunlarına hörmət və əməl edilməsi məsələsi bədii əsərlərin və xarici dildə olan filmləri dublyaj edənlərin qarşısına vəzifə kimi qoyulurdu. Fərmanda ölkə ərazisindəki kanallarda xarici dildə filmlər göstərilməsi tənqid edilirdi. Fərmanda oxuyuruq: “Ölkə ərazisində yayımlanan televiziya kanallarının əksəriyyəti xarici dillərdə fəaliyyət göstərir. Kino və televiziya ekranlarında Azərbaycan dilinə dublyaj edilmiş xarici filmlərə çox nadir hallarda rast gəlmək olar. Dublyaj edilmiş ekran əsərlərinin tərcümə səviyyəsi isə olduqca aşağıdır”.

“İzbrannitsa” rus dilində sevilib-seçilmiş qadın deməkdir. Onu Azərbaycan dilinə “Arzularımın qadını” – yəni (“Женщина моей мечты”) kimi tərcümə etmişdilər. Azərbaycan dilində belə ifadə yoxdur. Heç olmazsa “Arzuladığım qadın” kimi vermək olardı. Başqa bir misal, yenə ANS kanalında göstərilən “Qisas” serialında onlarca səhv cümləyə rast gəlmək olur. Onlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

1. Fernando soruşur: Burada nə baş verir (что здесь происходит?) və ya “Valentina ilə nə baş vermişdir?” (что случилось с Валентиной?) Halbuki bu cümlələr dilimizdə çox sadə şəkildə Burada nə olub – burada nə var; Valentinaya nə olub – şəkildə ifadə edilə bilər.

Bəzən televiziya jurnalistləri və aparıcılar da dilimizin qanunlarını pozurlar. Əvvəlcə onu deyək ki, hər hansı bir dilin dəqiq texniki fonetik tədqiqini diktorların, aparıcıların cümlələri üzərində aparırlar. İkinci, dilimizi bilənlər və bilməyənlər onun səslənmə gözəlliyini, düzgün sintaqmlanma cəhətlərini məhz onların danışığı əsasında müəyyənləşdirirlər. Bu, onların dilimizin qarşısındakı məsuliyyətini “birə beş” qat artırır.

Bir sıra televiziya aparıcıları elə bilir ki, tez-tez danışmaq və nitqində yeni əcnəbi sözlər işlətmək savadlılıq əlamətidir. Qətiyyənlər belə deyil!

Bizə belə gəlir ki, özəl televiziyanın diktör və aparıcıları xüsusi komissiyadan keçməlidir. Onda səsi

kobud, avazı qüsurlu adamlar diktor olmazlar (subyektiv münasibət burada yol verilməzdir).

Televiziya diktorları, aparıcılar bilməlidir ki, onların danışığını minlərlə adam dinləyir. Dil qanunlarını pozmaq olmaz. Məsələn: “Bura ənif adlanır, harada ki biz yerləşirik”. Bir cümlədə iki kobud səhvə yol verilmişdir.

Dilimizin qorunmasından danışarkən reklam və afişalardan, habelə müəssisələrin üzərindəki yazılardan mütləq bəhs etmək lazımdır.

Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda deyilir:

7.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir... Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarada, plakatlarda və s.) dövlət dili ilə yanaşı digər dillər də istifadə oluna bilər. Lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığın tutduğu sahədən böyük olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.

Gəlin bir şəhərə çıxmaq “United kredit Bank”ın “Parfums de France”nin, “Eurodekor”un, “Compusall”nın, “Brother”in, “Zanusi”nin, “Unitech”in və yüzlərlə bu kimi əcnəbi dildə yazılmış lövhə, tablo və reklamın nə demək olduğunu bilməyə çalışaq. İnsafsız, dilin əhəmiyyətini dərk etməyən sahibkarların günahı ucbatından ya doğma

şəhərdə yabancılıq olmalıyıq, ya özümüzlə ensiklopedik lüğət gəzdirməliyik, ya da prezident fərmanının pozulmasına göz yumaraq ötüb keçməliyik.

Bir sözlə, şəhərimizdəki reklam və tablolarla özbaşnalıq baş alıb gedir. Yüzlərlə reklam və elanlarda ideoloji, milli-əxlaqi dəyərlərimizə hörmət qoyulmur. Bu cəhətdən Bakı Azərbaycan şəhərinə az oxşayır.

Bunları yazdıranlar ana dilinin nə demək olduğunu bilmədikləri üçün mənəvi kasıblıqlarını biruzə verirər. Bu heç. Bəs Prezident fərmanı ilə təsbit edilmiş qanunu pozduqları üçün hüquqi məsuliyyət daşımırarmı? Bu həm əxlaqi həm də hüquqi məsuliyyətsizlikdir. Çayların və başqa şeylərin reklamında da tam hərc-mərclik hökm sürür. Reklamçılar birliyi bu cəhətə ciddi fikir verməli, ana dilimizə, dövlətimizin qanunlarına sayğısızlıq göstərməməlidirlər.

*“Respublika gəncləri” qəzeti.
Dekabr, 2006*

DİL MİLLƏTİN TƏK NİŞANIDIR

(I məqalə)

*Hər bir xalq öz dili yaranır...
Xalqın mənəviyyatını və milli
dəyərlərini yaşadan onun
dilidir... Mən öz ana dilimi sevir
və bu dildə danışmağım fəxr
edirəm!*

Heydər ƏLİYEV

Bu sözlər XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələrindən biri, maarifçi, publisist, ictimai xadim, öz millətini və dilini hədsiz dərəcədə sevən, öz əqidəsi və milli mövqeyindən ötrü qurban gedən ömər Faiq Nemanzadəyə (1872–1941) məxsusdur. Biz bu mövzuda demək olar ki, çox yazmışıq. Amma yenə də yazmaq məcburiyyətindəyik. Əvvəlcədən bilirəm ki, yazdığımın nəticəsi olmayacaq. Necə ki, üç il bundan əvvəl “Respublika” qəzetində “Dilimizi kim qoruyacaq?” adlı məqalədə demişdik:

Təbiət və cəmiyyət qanunlarına müxtəlif baxışlar ola bilər. Yəni bu və ya digər təbii və sosial siyasi hadisələrə, habelə əşyalara hər kəs öz mövqeyindən yanaşa bilər. Bu,

şəxsiyyətin azad düşüncəsinin əsas şərtidir. Bunsuz insanın vicdan azadlığını təsəvvür etmək olmaz.

Amma 3 anlayış vardır ki, ona subyektiv mövqedən yanaşmaq olmaz. Bu üç şey – dil, Vətən və millətdir. Burada şəxsi münasibətlər yolverilməzdir. Amma təəssüf ki, bu 3 anlayışa da subyektiv yanaşanlar vardır. Hamı - hər bir vicdanlı vətəndaş bilməlidir ki, bu mənim ana dilimdir, bu mənim ana Vətənimdir, bu mənim öz millətimdir! Bəli, bilməlidir. Amma çoxları bunun mahiyyətini dərk etmədiyindən deyir: *“Nə fərqi var hansı dildə yazılır, əsas odur ki, mənim malım satılsın; nə fərqi var bura haradır, (Vətəndir ya qürbət) tək günüm yaxşı keçsin; nə fərqi var filankəs hansı millətə mənsubdur, tək ondan mənə xeyir galsin”*. Belə bir düşüncənin sahibinə vətəndaş demək olmaz! Əslində, bunun səbəbi həmin adamların bu üç şey haqqında bilik və təsəvvürlərinin naqisliyidir. Dil, millət, Vətən haqqında çox deyilmişdir. Amma yenə də hər dövrün tələbinə görə deyilməlidir. Hələ keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dilimizin, milli varlığımızın uğrunda cəhalət dünyası ilə ölüm-dirim savaşına girən C.Məmmədquluzadənin milli mənlük mücadiləsi bayrağında bu sözlər yazılmışdı: *“Vətən, Vətən, Vətən; millət, millət, millət; dil, dil, dil!”*

Doğrudur, indi söz azad, dil azaddır. Nə istəsən de, necə istəsən yaz. Bu, müstəqilliyin bizə verdiyi ən böyük nemətlərdən biridir. Yaxşı yadımızdadır, 2001-ci ildə ümummilli lider (o zaman respublikamizm prezidenti)

Heydər Əliyevə “jurnalistlərin dostu” mükafatı təqdim ediləndə o demişdi: *“Biz senzuranı ləğv etdik, Konstitusiyaya ilə təsbit olunmuş söz azadlığını, mətbuat azadlığını tamamilə təmin etdik, mətbuata geniş imkanlar yaratdıq. Mətbuat Azərbaycanda həqiqətən çox sərbəstdir, azaddır. Bu da o deməkdir ki, söz azaddır, fikir azaddır”*.

Söhbət 1998-ci ildə senzuranın ləğv edilməsindən və bundan sonrakı söz və fikir azadlığından gedirdi.

Amma bir şeyi yadda saxlamaq (bəlkə də başa düşmək) lazımdır ki, azadlıq özbaşınalıq deyil!

Baş a düşmək olmur, hər hansı bir məsələnin həllində ölkə prezidentinin fərmanından da mötəbər sənəd olarmı? Ümummilli lider, müstəqil Azərbaycanın qurucusu öz titanik fəaliyyətilə, dahiyənə idrakı ilə Həzrəti Musanın əsası ilə, Süleyman peyğəmbərin xalçası ilə göstərdiyi möcüzəyə bərabər bir möcüzə göstərdi. O, dağılmış iqtisadiyyatı bərpa etməklə, yox olmaq təhlükəsi ilə üz bəüz dayanan dövlətçiliyimizi qoruyub saxladı. O, sanki Həzrət Süleymanın xalçasına əyləşib, Musa peyğəmbərin əsasını əlinə alaraq dünyanı dolaşdı. Həzrəti Davudun sehri səsi ilə Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamları şəklində dünyaya müraciət etdi: Azərbaycan adlı bir dövlət var! Azərbaycanı dünyanın iqtisadi və siyasi maraq dairəsinə daxil etdi.

İlk prezident kimi Həcc ziyarətinə getməklə, məscidlərimizi bərpa etməklə, dəfələrlə dini mərasimlərdə iştirak etməklə dinimizi bütün Azərbaycan səmasına qaldırdı.

Çoxsaylı lakonik, müdrik kəlamları, xüsusi fərmanları ilə dilimizi xalqımızın ən böyük sərvəti və milli varlığımızın birinci şərti olduğunu millətimizin inamına çevirdi.

Bəziləri düşünə bilər ki, bunları nə qədər deyərlər. Bu adamlara sözüüm bircədir: Bakıya baxın - reklam və tabloları oxuyun, vaxtınız olsa, televiziya kanallarını izləyin.

Əvvəlcə bu qəbildən olan məqalələrimizdə misallar verirdik ki, filan yerdə filan tabloda ədəbi dilimizin normaları pozulub. Amma indi misal çəkmək mümkün deyil. Çünki “qeyrətli Vətən övladlarının” sayəsində Azərbaycan dilində reklam və tabloya nadir hallarda rast gəlmək olar. Azadlıqdır: Kim hansı dildə istəyir tablosunu yazdırsın, reklamını versin (özü başa düşməsə də eybi yoxdur, tək xarici dildə olsun)

Möhtərəm Heydər Əliyev prezident kimi 18.06.2001-ci il, 30 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanlarının hər ikisinin 7-ci bəndi tabloların, reklamların yazılması barəsindədir. Orada deyilir:

7.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda döviət dili işlənir... Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda və s.) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də istifadə oluna bilər. Lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığın tutduğu sahədən böyük

olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.

Ulu öndərin bu sözlərini əsas götürüb şəhərə çıxın. Bakını tanımayacaqsınız. Sözüm sizədir Hacıbala müəllim! Axı siz Dövlət Dil Komissiyasının üzvüsünüz. Sizin əlinizdə böyük imkanlar var. Nə üçün mütəxəssis ziyalıların çaldığı həyəcan təbilinə reaksiya vermirsiniz? Bəlkə doğrudan da, dilimiz, Allah eləməsin, ləyaqətsizdir? Yox! Onlarla dostlarımız və ziyalılarımız dilimizin gözəlliyindən, nəfisliyindən, ahəngdarlığından danışmışlar. Bunları təkrar etməyə lüzum yoxdur. Hətta düşmənlərimiz də dilimizin gözəlliyini və başqa linqvistik cəhətlərini etiraf etmişlər.

X.Abovyan, Q.Antonyan, M.Avanesyan Azərbaycan dilinin asanlıığı, gözəlliyi, zənginliyi, ifadəliliyi və s. cəhətləri haqqında çox danışmışlar. Xalqımızın düşməni olduğunu bir an belə unutmayan M.Saginyan 70-80 il bundan əvvəl yazdığı bir məqalədə deyirdi: “Şərqlilləri ailəsində Azərbaycan dili ən çox imkanlara və yayılma perspektivlərinə malik olan dillərdən biridir. Ecəzkar dərəcədə aydın, asan və lakonik olan bu dil şərqlillər nitq mədəniyyətinin bütün gözəlliklərini özündə cəmləşdirmişdir. Bu dili öyrənmək o qədər də çətin deyildir. Onu öyrəndikdən sonra isə demək olar ki, bütün Şərqlillərini başa düşmək olar”.

Bu, həmişə belə olmuşdur. Qafqazda Azərbaycan dili ümumünsiyyət vasitəsi olmuşdur.

XIX əsrin 80-ci illərində Simali Qafqazdan Rusiya çarına və onun yüksək vəzifəli məmurlarına ərəb əlifbası ilə yazılmış müxtəlif sənədlərin çoxu azərbaycan-türk dili ilə yazılmışdır. Belə ki, 1783-cü ildə Tiflisdən general P.S.Potyomkinə və başqalarına göndərilmiş 219 sənəddən 195 (89%-i) azərbaycan-türk dilində yazılmışdır. Sonrakı yazışmalar haqqında da eyni sözü söyləmək olar.

Peterburqda 1848-ci ilin dekabrında təsdiqlənmiş “Qafqaz təhsil dairəsi... haqqında “Əsasnamə”nin 100-cü və 1853-cü ilin 29 oktyabrında imzalanmış “Əsasnamə”nin 89-cu maddələrində deyilir ki, “Tiflis və Kutais quberniyalarının gürcü qəzalarında - gürcü dili, Zaqafqaziya ölkəsinin digər qəzalarında və Stavropol quberniyasında isə tatar dili (Azərbaycan – A.B.) yerli dillər sayılır” Başqa bir vacib sənədə baxaq. Qafqaz canişiliyindən Peterburqa Rusiya Maarif Nazirliyinə 18 fevral 1855- ci il tarixli 120 sayılı rəsmi məktubunda kadrlar hazırlamaq üçün gürcü və Azərbaycan-türk dillərinin öyrənilməsi zərurətindən bəhs edilərək deyilirdi ki, “Gürcü dili Tiflis və Kutais quberniyalarının yalnız müəyyən yerlərində çinovniklər üçün əlverişli ola bilər; tatar dili (Azərbaycan dili. - A.B.) isə Qafqazın digər hissələrində və bütövlükdə Qafqaz ölkəsində yararlıdır”.

Belə olan təqdirdə nə üçün dilimizi sevməyək? Nə üçün əcnəbi dilləri öz dilimizdən üstün tutmaq? Əcnəbi dilləri

bilmək müasir dünyanın tələbidir. Amma başqasına aludə olub özünü unutmaq olmaz. Yenə ömər Faiq Nemanzadənin sözləri yadımıza düşür.

O, yazırdı: Bir millətin yaşaması dili ilədir. Dil yoxluğu millət yoxluğudur. Mən inanmıram ki, dilini sevməyən millətini sevsin. Çünki dil millətin tək nişanıdır, millət sevgisinin birinci əlamətidir. Milli dilində danışmaq istəməyən millətpərvərlikdən dəm vurması yalançılığın təzə modasından özgə bir şey ola bilməz. Türk dili dünyadakı asan və gözəl dillərdən biridir. Elə asanlıq səbəbindəndir ki, bəzi millətlərin arasında ümumi dil kimidir. Bir rum ilə erməninin türkcədən özgə dil ilə danışdıqlarını görməzsiniz...

Millətimizi sevmək üçün ən irəli dilimizi sevməliyik. Həm də eşq və məhəbbətlə sevməliyik ki, heç bir şey ona əngəl ola bilməsin. Məhəbbətlərimizin ən üst qatına dil məhəbbətini çıxarmalıyıq. Dilimizi sevmək hamımızın ən birinci müqəddəs borcu olmalıdır. Biz özümüzü bilməsək, öz dilimizi bəyənməsək, kim bizə hörmət edəcək və nədən ötrü də etsinlər. Heç düşünmürük ki, biz özümüzü istəməyəndə özqələrin bizi istəmələrini ummaq dəlilikdir.

Nədən gözəl dadlı dilimizi bəyənmirik. Nədən bu gözəl dilimizi yaymağa can başla çalışmırıq? Yox, yox, belə olmaz. Biz də gərək özümüz öz qədrimizi qanaq! Dilimizə ən dərin eşq və məhəbbətlə sarınaq. Bunun xatirini heç bir xatirə dəyişməyə. Millət düşüncəsini yenə milli dil ilə ürəklərdə birləşdirək. Arada olacaq incikliklərə,

küsmələrə gərək qulaq asmayaq (Ömər Faiq. Əsərləri. V.,
1992. səh.229-230).

“Respublika gəncləri” qəzeti.
№37(328), Dekabr, 2009

DİL MİLLƏTİN TƏK NİŞANIDIR

(II məqalə)

*Hər bir xalq öz dili yaranır...
Xalqın mənəviyyatını və milli
dəyərlərini yaşadan onun
dilidir... Mən öz ana dilimi sevir
və bu dildə danışmağım fəxr
edirəm!*

Heydər ƏLİYEV

Bu sözlər XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələrindən biri, maarifçi, publisist, ictimai xadim, öz millətini və dilini hədsiz dərəcədə sevən, öz əqidəsi və milli mövqeyindən ötrü qurban gedən ömər Faiq Nemanzadəyə (1872-1941) məxsusdur. Biz bu mövzuda demək olar ki, çox yazmışıq. Amma yenə də yazmaq məcburiyyətindəyik. Əvvəlcədən bilirəm ki, yazdığımın nəticəsi olmayacaq. Necə ki, üç il bundan əvvəl “Respublika” qəzetində “Dilimizi kim qoruyacaq?” adlı məqalədə demişdik:

Ulu öndər Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev 2008-ci il oktyabrın 24-də ikinci dəfə prezident seçilməsi münasibətilə keçirilən andiçmə

mərasimində demişdi: *“Bu gün Azərbaycan sözün əsl mənasında müstəqil ölkədir, biz həm daxildə, həm də xaricdə müstəqil siyasət aparırıq. Bizim siyasətimiz Azərbaycan xalqının maraqlarına xidmət göstərir. Azərbaycan xalqının maraqlarının qorunması, Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi mənim üçün və bilirəm ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün ən başlıca vəzifədir, ən başlıca məqsəddir”*.

Belə olan təqdirdə müstəqil Azərbaycan respublikasının dövlət dilinin xalqımızın milli varlığının **“İlk nişanı”** olan Azərbaycan dilinin qorunması, inkişaf etdirilməsi işinə bəzi adamların kəm iltifat münasibətinə nə üçün biganə qalaq. Əslində, fikrimizi sübut etmək üçün bir neçə misal verməli idik. Amma buna ehtiyac yoxdur. Təkcə şəhərə çıxıb xüsusi mağazaların tablolarına, ticarət mərkəzlərinin adlarına, bəzi reklamlara baxmaq kifayətdir ki, qəlbində həyəcan təbili səslənsin.

Bir neçə kəlmə də ana dilimizin, dövlət dilinin ali məktəblərdə tədrisi barədə demək istərdim.

1. Azərbaycan dili (rus və qeyri-dillərdə təhsil alanlar üçün) və ya müasir Azərbaycan dili fənləri ali məktəblərimizdə eyni səviyyədə, eyni saat miqdarında olmalı, özü də məcburi fənlər blokunda tədris edilməlidir.

2. Bütün texniki ali məktəblərdə, Tibb İnstitutunda və başqa ali təhsil ocaqlarında “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” fənni tədris edilməlidir. Çünki mühəndis, iqtisadçı, həkim və başqa sənət sahibləri çox vaxt Azərbaycan dilinin zənginliyindən istifadə edə bilmirlər, nitqləri qüsurlu olur, danışıq prosesində sözləri düzgün seçə bilmir, dialekt elementlərindən istifadə edirlər. Hələ onu demirik ki, vulqarizmlərdən də xilas ola bilmirlər.

3. Əgər ali məktəb mütəxəssislərinin yüksək intellekt sahibi kimi görmək istəyiriksə, onda onlara peşə üzrə ali təhsil verdiyimiz kimi, savadlı, ziyalı kimi də yetişdirməliyik. Heç kəsə sirr deyil ki, ali təhsilli mütəxəssislərin çoxu ən zəruri sənədləri (akt, protokol, protokoldan çıxarış, ərizə, vəsatət, əmr, təliqə, avtobioqrafiya və s.) yaza bilmirlər.

Buna görə də bütün ali məktəblərimizdə “funksional yazı üslubu” fənnini məcburi tədris etmək lazımdır.

Ana dilimizi sevib-sevdirmək hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcudur. Çox vaxt ali məktəbin təmayülünü, kontingentin müxtəlifliyini bəhanə gətirərək Azərbaycan dilinin işlənmə dairəsinə, onun genişlənməsinə fikir vermirlər. Belələrinə demək istərdim ki, əgər təcrübəniz yoxdursa, Azərbaycan Dillər Universitetinə gəlin. Məlumdur ki, bu ali məktəb rəsmi şəkildə 2000-ci ildən Dillər Universiteti adlansa da, onun qarşısında xarici dil

müəllimləri hazırlamaq vəzifəsi qoyulduğundan indi də ona qeyri-rəsmi olaraq Xarici Dillər institutu deyirlər.

Bununla belə, burada ana dilinə, Respublikamızın dövlət dilinə münasibət bir gün də dəyişməmişdir Biz demirik ki, bütün ali məktəblərdə Azərbaycan dili öz nəzəri problemləri ilə tədris edilsin. Yuxarıda sadaladığımız təklifləri həyata keçirə bilmək üçün Azərbaycan Dillər Universitetinin təcrübəsindən istifadə etmək olar. 2000-ci ildə Respublika prezidentinin fərman ilə Xarici Dillər İnstitutu Dillər Universiteti adlanan kimi ana dilimizin tədrisi ilə məşğul olan Azərbaycan dili kafedrası nəzəri xarakter olaraq Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına çevrildi. Cəmi 9 ildə burada çoxlu dissertant namizədlik dissertasiyası yazaraq müdafiə etdi. İndi kafedranın aspirantura və dissertanturası xətti ilə 10 nəfər elmi araşdırma aparır. Elə bir il olmur ki, bu kafedra üzrə 1 nəfər ya doktorluq, ya da namizədlik dissertasiyası müdafiə etməsin. Kafedranın nəzdində magistratura da fəaliyyət göstərir.

Universitet rektorunun qayğı və dəstəyi sayəsində kafedranın təşəbbüsü ilə ali məktəbdə türkoloji qurultayın 80 illik yubileyi, “Milli dilimiz, milli müstəqilliyimiz”, “Mirzə Kazımbəy – 200”, “Dədə Qorqud – 1300”, “Dilimiz və dilçiliyimiz”, habelə “Mahmud Kəşgari – 1000” ünvanı ilə respublika elmi-nəzəri və elmi praktik konfranslar keçirilmiş, materialları dərc edilmişdir. Azərbaycan Dillər Universitetinin hər bir məzunu

“Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti”, “Azərbaycan dilinin funksional yazı üslubu” fənlərini dərindən öyrənir.

Ali məktəbin rektorunun təşəbbüsü ilə universitetdə xüsusi “Dil və Ədəbiyyat” dərgisi nəşr edilir. Burada universitetin alimlərinin (o cümlədən Azərbaycan dilçiliyi üzrə) ən yaxşə, konseptual, iri həcm- li məqalələri pulsuz çap edilir. İndiyədək Azərbaycan dilçiliyi kafedrası üzvlərinin onlarla məqaləsi bu dərgidə çap olunmuşdur.

Bu ildən universitetimizdə “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” müəliimi ixtisası ilə yanaşı, sırf Azərbaycan filologiyası ixtisası verən şöbə də açılmışdır. Burada tələbələr Azərbaycan dilinin bu günü, tarixi, dialektləri, türk sistemli dillər içərisində yeri və s. kimi problemləri öyrənəcəklər.

Dil, Vətən və millət sevgisini Şah İsmayıl Xətai bizə vəsiyyət etmiş, ulu öndər Heydər Əliyev isə əməli şəkildə həyata keçirmişdir. Amma yenə də bəzən...

Bu sətirləri yazanda mənim yadıma Azərbaycan KP MK-nın 1959-cu il 16 iyun tarixli plenumu düşdü. Orada Azərbaycan dili məsələsində görkəmli yazıçı, akademik Mirzə İbrahimovun gündəlikdə olmayan məsələsi müzakirə edilirdi. Hətta “Baş üstə, təşkil edərik, yoldaş filankəsov” kəlmələrindən başqa bir şey bilməyən bəzi raykom katibləri də çıxış edərək deyirdilər.

“Mı toje lyubim Azerbaydjanskiy yazık. No qovorit ob etom na urovne Qosudarstva - eto ne dopustimo, eto naçionalizm”.

Tarix nə göstərdi. Axırda millət və onun arzuları qalib gəldi. Ulu öndər dedi: - “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır... Xalqın mənəviyyatını və milli dəyərtərini yaşadan onun dilidir... Mən öz ana dilimi sevir və bu dildə damşmağım ilə fəxr edirəm!”

Gəlin bir də qloballaşan dünya birliyinə öz qiyafəmizdə - öz dilimizlə, öz milli dəyərlərimizlə daxil olaq. Yoxsa bizi sevməyəcəklər! Hörmətimiz olmayacaq!

***“Respublika gəncləri” qəzeti.
№38(329), Dekabr, 2009***

ZİYARƏTGAHA ÇEVRİLMİŞ GUŞƏ

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində böyük dövlət başçıları sırasında özünə şərəfli yer tutan H.Əliyev, nəinki türk dünyası liderləri cərgəsində, habelə dünyanın ən böyük dövlət başçıları sırasında özünə şərəfli yer tutan dahi şəxsiyyətdir. Əslində hər dövlət başçısına dahi demək olmaz. Çünki dahilik zirvəsinə yüksəlmək üçün həm ideal rəhbər, həm geniş və dərin bilik sahibi, həm xalqın və vətənin nadir yetirməsi olmalısan! C.Vaşinqton, De Qoll, Atatürk, U.Çerçill kimi H.Əliyev də yuxarıdakı keyfiyyətləri ilə dahilik zirvəsinə yüksəlmişdi. Biz Xarici Dillər İnstitutunun bir qrup müəllimi hələ YAP rəsmi olaraq özünü təsdiq etməkdən (21.XI.1992) 5 ay əvvəl ali məktəblərimizdə H.Əliyev təşkilatı yaratmışdıq. Nədənsə bizə ali məktəbdə bir qərribə münasibət yarandı. Bizi işdən çıxarmaq məsələsi dururdu. Yaxış ki, 1992-ci ildə mənim ali məktəblər üçün dərsliyim çıxdı. Müxalifətçi yoldaşlardan biri dedi ki, nə yaxşı kitabın çıxdı, yoxsa sən də gedəcəkdin. Sonra bir az da ara qarışdı biz də baxdıq ki, bizim YAP-a daxil olma tariximiz 1993-cü ilin mayından hesablanmışdı. İclasda mən buna etiraz etdim. Dedilər, nə mənası var?

1993-cü ilin 14 iyununda ulu öndərin hakimiyyətə qayıtması hamımızı sevindirdi və sabaha ümidimizi artırdı. Bir daha fəal işləməyə başladıq. BDU-da H.Əliyev

lektoriyası yarandı. İkinci olaraq bizim institutda təşəbbüsü mən qaldırdım. Fikrimi o vaxt Tərbiyə işləri üzrə prorektor işləyən Ələsgər İsmayıl oğlu Əlizadəyə bildirdim. O, mənim fikrimi bəyənib – rektor Qorxmaz Quliyevə dedi. Qorxmaz müəllim xüsusi məktubla Təhsil Nazirliyinə müraciət etdi. Mən Qorxmaz müəllimə yazdığım təqdimatda “Heydər Əliyev Muzey-lektoriyası” sözlərini yazmışdım. Tezliklə Təhsil Nazirliyindən cavab gəldi ki, Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunda “Heydər Əliyev Muzey-lektoriyası” açılmasına icazə verilir. Məktubda Muzey-lektoriyaya 1 nəfər rəhbər 2 nəfər də elmi-texniki işçinin fəaliyyət göstərməsinə icazə verilirdi. Rektorun 08.VII.1998-ci il tarixli 1/185 sayılı əmri ilə mən Muzey-lektoriyanın açılmasının təşəbbüsçüsü olduğum üçün müəssisənin rəhbəri təyin olundum. Əvvəllər mənə “heç olmazsa bir laborant məvacibi al” deyə müraciət etdilər.

Mən – onda özünə məvacib yeri axtarırmış kimi sözlərlə mənim ulu öndərə olan seçvi və məhəbbətimi kiçildərlər - dedim.

Tezliklə rektor iki nəfər işçi götürdü və bizə yaxından kömək etdilər. İkinci məktəbdə 220 sayılı otağı Heydər Əliyev Muzey-lektoriyası etdik. İlk növbədə iş planımızı rektora təsdiq etdirdik. Birinci dərəcəli işlərimizə bunlar daxil idi.

1. H.Əliyevin uşaqlıq, gənclik illəri, I katib olandakı fəaliyyətini və müstəqillik illərindəki fəaliyyətin əks etdirən iri həcmli foto şəkillərin əldə edilməsi və bunun üçün ayırdığımız guşələrə vurulması.

2. H.Əliyevin dünyanın bir sıra dövlət və hökumət başçıları ilə görüşlərini əks etdirən foto şəkillərin əldə edilməsi və müvafiq guşədə asılması.

3. Heydər Əliyevin dil, mədəniyyət, millət, vətən, xalq və s. haqındakı müdrik kəlamlarının rəssamlara yazdırılması və müəyyən olunmuş yerlərə vurulması.

4. Muzey-lektorıyanın lazımı avadanlıqla – mebel, mikrofon və s. ilə təchiz edilməsi.

Bunlar cəmi 20 günə həll edildi. Doğrudur, H.Əliyevin şəxsi əşyaları muzeyimizdə yox idi, amma bura girən hər bir adam özünü H.Əliyev dünyasında hiss edirdi.

Rektorun təsdiq etdiyi illik iş planımızda ulu öndərin həyat və siyasi fəaliyyətinin ən önəmli tarixləri özünə yer almışdı və onlar yerinə yetirilirdi. Ali məktəbimizə gələn bütün qonaqları buraya fəxrlə dəvət edirdik. Burada H.Əliyevlə bağlı müntəzəm tədbirlər keçirilirdi. Bura sanki müqəddəs bir ziyartgah idi.

Adil Babayev

*H.Əliyev adına Muzey-lektoriyasınının rəhbəri
“Poliqlot” qəzeti 10 oktyabr 2005*

MİLLİ VARLIĞIMIZ MİLLİ DİLİMİZDƏN ASILIDIR

Millətin varlığı üçün bir çox amillər vardır: Vətən, mədəniyyət, adət-ənənə birliyi, psixoloji dünyabaxışı və s. Bunların heç biri milli varlıq üçün dili əvəz edə bilməz. Başqa amillərin əhəmiyyətini kiçiltmədən demək olar ki, “dil millətin tək nişanıdır” (Ö.F.Nemanzadə). Qaraçıların vətəni yoxdur. Amma onlar qaraçı dili əsasında öz mədəniyyətlərinin bütün elementlərini yaradıb yaşatmış, xalq kimi tarix səhnəsindən silinib getməmişlər. Millət özünün bütün azadlığını və milli hüquqlarını itirə bilər, dilini itirməzsə, yaşayacaqdır. Tarix göstərir ki, əsarət altına düşmüş heç bir xalq öz milli varlığının və dilinin məhv edilməsinə razı olmamışdır. Belə xalqlar siyasi istiqlalıyyət və dövlətdən məhrum olduqları halda belə ölüm-dirim mübarizəsindən əl çəkməmiş, öz milli varlıq, milli mədəniyyət və ana dillərinin saxlanmasına və tərəqqisinə səy etmişlər. Beləliklə, ta qədim zamanlardan bəri ana dili, hər xalqın həyat və azadlıq mübarizəsində misilsiz bir silah olmuşdur. Digər tərəfdən, hər hansı bir xalqın dili onun fikri deməkdir. Xalqın ümumi ictimai-iqtisadi tərəqqisindən asılı olaraq onun şüuru, təfəkkürü nə dərəcədə isə, dili də o dərəcədə olur. Məsələn, öz inkişafının xüsusiyyətinə görə astronomiya elmi ilə məşğul olmayan bir xalqın dilində bu elmə aid məfhumlar

axtarmaq əbəsdır. Yəni dil xalqın ümumi tarixi, həyat yolu ilə bağlı olaraq yaranır və bu yolun əsas xüsusiyyətlərini mütləq əks etdirir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dil canlı tarixdir, mütləq xalqın həyat və tarixinin hərəkət və dəyişikliklərilə həssas surətdə əlaqədardır.

Azərbaycan dili də Azərbaycan xalqının çox qədim tarixi və mürəkkəb həyat yolu ilə bağlı olaraq meydana çıxmış, mühit və zamanın şəraitinə görə tərəqqi etmiş, dəyişmişdir. Yəni Azərbaycan dilinin tarixi də böyük Azərbaycan xalqının və müqəddəs Azərbaycan torpağının tarixi qədər qədimdir.

Həmişə böyük xalqlar özündən asılı olan xalqların dilini sıradan çıxarmaq istəmişlər. Buna dilçilikdə zorakı assimilyasiya - superstrat deyilir. Adətən, superstratın dərəcəsi iki faktordan asılıdır: a) hakim dilin aqressivliyi (bu gün cənubi Azərbaycanda fars dili kimi), b) məhkum dilin inkişaf etməsindən. Əgər hakim dil çox aqressivdirsə, məhkum dilin sıradan çıxmasına güclü təsir göstərir. Əksinə, məhkum dil güclü olduğu halda aşağıdan yuxarıya əks təsir - substrat meydana gəlir. Məsələn, Sovet dönəmində bolşevizm siyasəti nəticəsində rus dili başqa dilləri sıxışdırardı. Bütün böyük məclislərdən, iclas salonlarından dilimiz qovulmuşdu. Amma Azərbaycan dilinin monolit qrammatik qanunları və normaları rus dilinin bu hücumu qarşısında davam gətirib yaşamasını təmin etdi. Bu, o deməkdir ki, xalq öz dilini yaşatmaqla

milli özümlüyünü qoruyub saxladı. Xalq öz adət-ənənəsini, milli düşüncəsini, ruhunu dilində yaşadır. Burada dil probleminə bir dilçi həssaslığı ilə yanaşmağı bacaran ulu öndərimiz H.Əliyevin aşağıdakı sözləri yada düşür: *“Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir... Nər bir xalq öz dili ilə yaranir. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”*.

Bax, mən də məhz bu məsələdən danışmaq istəyirəm. Necə ola bilir ki, savadlı adamlar, dilimizə sayğısızlıq göstərirlər? Buna heç cür yol vermək olmaz ki, məhz ali təhsilli adamlar dilimizə qənim kəsilsinlər. Hər bir millətə olan sevgi ana dilindən başlanır. Bu gün Bakıya gələn xarici qonaq hansı ölkənin, hansı xalqın paytaxt şəhərində olduğunu müəyyən edə bilməz.

Hələ 2001 və 2002-ci illərdə ulu öndərimiz ana dilimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi və tətbiqi ilə bağlı iki fərman imzalamışdı. Nər iki fərmanın yeddinci bəndi reklam-elan və tablolar haqqındadır. Orada deyilir ki, Azərbaycanda reklam-elan və tablolar Azərbaycanın dövlət dilində olmalıdır. Əgər xarici dildə reklam-elan və tablo yazılması zərurəti yaranarsa, onda Azərbaycan dilindən aşağıda və özü də ondan iki dəfə kiçik həcmdə yazılmalıdır. Bəs indi Bakıda vəziyyət necədir? Reklam-elan və tablolar yalnız xarici dildə yazılır: ingilis, fransız,

italyan, rus və s. dillərdə yazılan reklam və tabloları oxuyub başa düşmək olmur. Bunları edənlər kimlərdir? Ana dilinə biganə olanlar! Belə adamlar haqqında Ö.F.Nemanzadə vaxtilə çox gözəl demişdi: *“Mən ana dilini sevməyən adamın millətini və vətəninə sevməsinə inanmıram”*. Bu, həqiqətən belədir. Deyək ki, biznesmen ana dilini bilmir. Çünki onu maraqlandıran biznesi və qazancıdır. Bəs dilimizin təbliğatçısı olan televiziya aparıcılarının hərəkətlərinə nə ad verək?

Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan dilinə az bələd olanlar və ya onu bilməyənlər dilimizin orfofonik gözəlliyini məhz televiziya diktorlarının və aparıcılarının nitqi ilə ölçürlər. Bəzən aparıcı elə sürətlə danışır ki, nitqində sintaqmlar seçilmir, cümlə bitmişlik intonasiyası ilə tamamlanmır. Hələ onu demirik ki, səsləri qulaqları “cırmaqlayır”. Bundan əlavə, KİV-dən özəl televiziya aparıcılarının nitqində bir sıra başqa qüsurlara, yanlışlıqlara rast gəlmək olur. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

Söz seçməkdə çətinlik çəkdiklərindən leksik vahidləri yerində işlətmirlər. Məsələn, “Avtobus son dayanacağı - 20 yanvar stansiyasına gələnə qədər düz 45 dəqiqə xərclədi” (yəqin ki, “vaxt sərf etdi” kimi başa düşməliyik).

Alınma sözlərə qarşı güclü meyl. Bu çoxumuzun psixologiyasında özünə yer tutub ki, əgər nitqində xarici söz işlətsən sənə “savadlıdır” deyərlər. Doğrudur, dilə müntəzəm şəkildə yeni sözlər daxil olur. Təkcə ölü dillər

başqasından söz almaz. Amma bunun da ekstralinqvistik cəhətləri vardır. Əgər öz dilimizdə mahiyyəti ifadə edən söz varsa, onun əvəzinə başqa dildən söz almaq olmaz. Dildə olmayan söz təfəkkürdə olmayan anlayışla, həyatda olmayan əşya ilə birlikdə keçərsə, onda dili zənginləşdirər. Məsələn, “investisiya”, “aqrolizinq”, “ipoteka krediti” bu kimi sözlər son vaxtlar dilimizə keçərək yeni anlayışlar gətirmişdir.

Amma elə sözlər də vardır ki, dilimizə lüzumsuz olaraq gətirilir. Dilçilərin və dilin təmizliyi keşiyində duran adamların təəccübünə (hətta qəzəbinə) səbəb olan budur ki, bəzən fellərimizə qarşı müharibə elan edirlər. Bəllidir ki, dilin sabitliyini təmin edən əsas nitq hissəsi feldir. Fellər bir dildən başqa dilə keçmir. Hətta Sovet dönəmində nə qədər zorakı assimilyasiya olsa da, dilimizə bircə fel gəlmədi. Amma indi müstəqillik illərində, dilimizin rəsmi dövlət dili elan edildiyi vaxt (konstitusiyamızın 21-ci maddəsinə əsasən) özəl televiziyaaların aparıcıları bəzi feillərimizə qarşı açıq müharibə elan etmişlər. Bunu başlamaq, baxış keçirmək, köçürmək və s. kimi feillərimizin lazımsız əllaməlik ifadə edən söz birləşmələri ilə əvəz edilməsində görə bilərik. Məsələn, “tikinti işlərinə start verildi” (başlandı əvəzinə). Demək olar ki, “başlamaq” sözü hər yerdə yerli-yersiz işlədilən start vermək söz birləşməsi ilə əvəz edilir.

“Start” idman aləmində termin kimi bir sıra sözlərlə birləşmə əmələ gətirir: start xətti, start vermək, start fiti,

start işarəsi və s. termin kimi işlətmək olar. Amma hər yerdə o, başlamaq sözünü əvəz edə bilməz. Bu, yolverilməkdir!

Eyni sözü “köçürmək” feli haqqında da demək olar. Onu yerli-yersiz olaraq “evokuasiya etmək” birləşməsi ilə əvəzləmək yolverilməkdir. Evokuasiya sözü də fəvqəladə hallar mövzusunda yazılan elmi əsərlərdə termin kimi işlədilə bilər. Amma - “Salyanda Kür çayı daşmışdı, adamlar evlərindən evokuasiya edildilər” və ya “Ə.M.Əfəndiyev adına xəstəxanada hadisə oldu, xəstələr oradan evokuasiya edildilər” və s. kimi cümlələrdə ümumişlək söz olan “köçürüldü” işlənməli idi.

Bəzən sözün mənasını başa düşmədiklərindən cümləni düzgün qura bilmirlər. Məsələn, Hərərət sözü ərəb dilindən dilimizə keçmiş “istilik” deməkdir. Televiziya aparıcıları isə onu belə işlədirlər: “Sabah mərkəzi aran rayonlarında havanın hərərəti mənfi 10 dərəcə təşkil edəcək”. Bu cümlədə iki səhvə yol verilir: əvvələ, hərərət və şaxta antonim sözlər olduğu üçün biri-birinin atributu ola bilməz. İkinci, hərərət təşkil etməz. Bu mövzudan danışanda aparıcılar yerli-yersiz şərait sözünü aludəçiliklə işlədirlər. Məsələn, “Hava beş dərəcə isti təşkil edəcək”. Bunun əvəzində “Hava beş dərəcə isti olacaq” demək lazımdır.

Sözlərin representativ funksiyasından düzgün istifadə edilmir. Yəni sözlərin ilkin - əsil mənasına əhəmiyyət verilmir. Məsələn, “imza atmaq” birləşməsi həm mənfi,

həm də müsbət anlamda tez-tez və yersiz işbdilir. Budur, aparıcı deyir: “21 yaşlı evli gənc dördüncü dəfə oğurluq edərək yeni cinayətə imza atdı” (yəni cinayət törətdi).

Bəzən reklamçılar reklam etdikləri fikri elə şəkildə ifadə edirlər ki, onu heç kəs başa düşmür. Məsələn, “Milla” südünü reklam edərkən deyirlər: “Milla - ən yaxşısı ilə paylaş”. Bu cümlənin mənası-məzmunu kimə aydın olur? Paylaşmaq felin qarşılıq müştərək formasındadır. Amma indiyədək dilimizdə belə söz islənməyib. Bu, Türkiyə türkcəsinə lüzumsuz aludəlikdən irəli gəlir. Və yaxud: “Baxmağa doymadığımız... Həziran gecəsi”. Necə yəni baxmağa doymadığımız? Bəllidir ki, Türkiyə türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsi arasında yönlük və yerlik, çıxışlıq hallarda fərqlər var.

Biz deyirik: Səndən soruşuram.

Onlar deyir: Sana soruyorum.

Ana dili qanunlarına əməl etmək hamının borcudur. Bunun bir yolu vardır: Özəl televiziya dilimizin qanunlarına əməl etmək üçün aparıcıları tanışlığa görə deyil, onların dilbilmə qabiliyyətinə görə seçməlidir.

Ali məktəbrimizin hamısında nitq mədəniyyəti fənni tədris edilməlidir. Çünki nitqi qüsurlu olan adamlar dilimizin gözəlliyinə xələl gətirirlər.

“Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi”.

Elmi-metodiki jurnal. №3(233),

İyul-Sentyabr, 2012

AZƏRBAYCAN DİLİ HAQQINDA PREZİDENT SƏRƏNCAMI ƏSAS SOSİOLİNGVİSTİK FAKTORDUR

Məlumdur ki, dil ümumi qanunları hesabına inkişaf edir. Bu, dilin daxili strukturuna aiddir. Ümumiyyətlə, dilin bütövlükdə inkişafı isə ekstralingvistik faktorlardan asılıdır. Dilin bütövlükdə inkişafı və yaxud inkişafdan geri qalması dil üçün yaradılan şəraitdən asılıdır. Qədim Yunan, Latin, Urartu, Xet, Nesit, Toxar və onlarla başqa dilin ölməsinə səbəb onların heç birinin daxili struktur eroziyası nəticəsi deyil, onların yaşaması üçün şəraitin olmaması olmuşdur.

Buna görə də əgər millət (xalq) yaşamaq istəyirsə, öz dilini yaşatmalı onun üçün şərait yaratmalıdır. Bir obyektiv faktor olaraq dövlətin milli dilə qayğısı, onun inkişafını planlaşdırması, habelə proqnozlaşdırması əsas şərtidir. 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının prezidenti Azərbaycan dilinin “Dövlət dili” kimi işlədilməsi, tətbiqi, qorunması ilə bağlı bir qanun, üç fərman imzalamış, hətta həmin fərmanlardan irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək üçün öz sədrliyi ilə Dövlət dil Komissiyası da yaratmışdır. Amma dilin inkişafını təkcə fərmanla təmin etmək çətindir. M.F.Axundov demişkən “Millətin özü gözüaçıq olmalıdır”. Millətin bütün təbəqələri ana dilinin

əhəmiyyətini başa düşməli, onu sevməlidir. Uzağa getmək lazım deyil: Bakıda reklam və tabloları, özəl televiziya kanallarında, filmlərin dublyajında ana dilimizə sayğısızlıq baş alıb gedirdi.

İdarə və obyektlərin üzərinə vurulmuş tabloların dili haqqında danışmaqla qurtarmaz. İngilis, fransız, rus, alman hətta italyan dillərində tablolar yazılır. Azərbaycan dili yada düşmür. Bir azərbaycanlı ya bir neçə xarici dil bilməlidir, ya da öz doğma şəhərində yad adam kimi, savadsız adam kimi dolanmalıdır. Çünki şəhərdəki yazılardan heç nə başa düşməyəcək. Biz bu haqda bir neçə dəfə qəzetlərdə məqalə çap etdirmiş və konfransda məruzə etmişik. Amma qəzet məqaləsinə əhəmiyyət verən yoxdur. Bakı şəhəri icra hakimiyyəti (onun sədri dövlət dil komissiyasının üzvü olmasına baxmayaraq) bu məsələdə çox böyük laqeydlik göstərir. Bu fakta nəşə göz yummaq olar ki, sənin şəhərində sənin dilinə sayğısızlıq göstərirlər. Özəl televiziya kanallarının demək olar ki, bütün aparıcıları ana dilində mükəmməl danışa bilmir. Hava haqqında məlumat verənlər şərait sözündən istifadə edirlər. Məsələn, Sabah hava şəraiti yağmurlu keçəcək; Hava şəraiti 15 dərəcə isti təşkil edəcək və s. Bir özəl kanalın mart ayının bircə həftəsində aparıcıların savadsız və dilə sayğısız münasibətini göstərən bir neçə misala diqqət çəkmək istəyirəm:

Savadsızlığa aid - 14.03.1912 (Xəbərlərdə)

1) “İran prezidenti məclisə ifadə verdi” aparıcı bilmir ki, ifadə vermək - məhkəmədə şahidlik etmək, müstətiqin sorgusuna cavab vermək deməkdir.

2) 19.03.2012-ci il tarixdə aparıcı deyir: Salyanda bacısını qaçırdığı, sonra boşadığı üçün N. 26 yaşlı Ə.-ni güllələyib. Elə həmin gün aparıcı deyir: Fransada 3 uşaq güllələndi.

3) 26.03.2012-ci il. Filankəs ov tufəngi ilə filankəsi güllələyib. Güllələmək – ən ağır cəza, ölüm cəzasının yerinə yetirilməsidir. Ali təhsilli adam bunu bilmirsə, ona necə belə məsul iş tapşırmaq olar? Güllələmək (tufəng və ya tapança ilə vurmaq) sözündən bu gün də belə savadsızcasına istifadə edilir.

Dilə sayğısızlıq: 22.03.2012-ci il. Xəbərlərdə aparıcı deyir: Əfqanıstanda Amerika helikopteri qəzaya uğradı, geridə dəmir-dümür parçaları qaldı, həmin gün yenə aparıcı deyir: Beyləqanda üç otaqlı ev yanıb külə döndü. Geriyə quru divarlar qaldı. Başa düşmək olmur. Burada “geriyə” sözü niyə işlədilir? Axı o, heç yerinə düşməməkdən əlavə, fikri bayağılaşdırır.

Belə misalların sayı yüzlərlədir. Filmlər dublyaj edilərkən daha çox rus dili təsiri özünü göstərir. Məsələn, Sən oruc saxlayırsan? Bu rus dilində “T1 post derjiş?”

cümləsinin hərfi tərcüməsidir, yoxsa Orucu saxlamazlar orucu tutarlar.

Bütün bu dediklərimiz mahiyyətə Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu il 23 may tarixində imzaladığı fərmanda öz əksini tapıb.

Bu sərəncam Azərbaycan dilinin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edir bir növ planlaşdırır. Sərəncamda deyilir:

Azərbaycan dili xalqımız sərəvəti, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi sarsılmaz təməli, dövlətimizin müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biridir. Ana dilimiz. milli şüurun və milli-mənəvi dəyərlərin layiqincə yaşamasını və inkişafını təmin etmişdir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur.

Bu sərəncamın qərar hissəsi 5 bənddən ibarətdir. Bu mühüm sənədin birinci bəndində dövlət başçısı əlaqədar qurumlara tapşır ki, “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramının layihəsini hazırlayıb 2012-ci il oktyabr ayının 1-dək Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin”.

Göründüyü kimi, Prezident bu sərəncamla dilimizin həm tətbiqi, həm də inkişafı, habelə dilçiliyimizin inkişafı üçün perspektivlər müəyyənləşdirir. Biz əminik ki, yalnız ana dilini mükəmməl bilməklə başqa dilləri öyrənmək

olar. Azərbaycanda yaşayanların hər biri iki dil bilir. Azlıqda qalan xalqlar öz ana dilləri ilə yanaşı Azərbaycan dilini (çox vaxt xarici dillərdən birini) bilir, deməli Azərbaycan dili onlar üçün inteqrallaşdırma funksiyası yerinə yetirir. Azərbaycanlıların çoxu dünyanın müxtəlif dillərindən birini bilir. Buna görə də Azərbaycan dilinin dərinədən öyrənilməsilə başqa dilləri də öyrənmək olar. Ulu öndərimiz tövsiyə edirdi ki, Azərbaycan gəncləri dünyanın bir çox dillərini bilsinlər, amma ilk növbədə öz ana dillərini bilsinlər.

“Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri”.

Beynəlxalq elmi konfrans.

Bakı, 2012

MİLLİ VARLIĞIMIZIN TƏMƏLİ – ANA DİLİMİZ

(21 fevral Beynəlxalq Ana Dili Günüdür)

*Hər bir xalqın milliliyini,
mənəvi dəyərlərini yaşadan,
inkişaf etdirən onun dilidir.*

Heydər ƏLİYEV

21 fevral bütün dünyada Beynəlxalq Ana Dili Günü kimi qeyd olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 1999-cu ilin noyabrında Banqladeş səfirinin təşəbbüsü ilə fevralın 21-ni Beynəlxalq Ana Dili Günü elan edib. Hadisənin tarixi isə bir qədər də əvvələ gedir. 21-22 fevral 1952-ci ildə Pakistanda benqal dilinin qadağan edilməsinə etiraz olaraq keçirilən aksiyada polis və silahlı qüvvələrin müdaxiləsi nəticəsində 4 nəfər şəhid olub. Banqladeş nümayəndələri fevralın 21-ni məhz həmin şəhidlərin xatirəsinə ehtiram əlaməti kimi Ana Dili Günü adlandırılması haqqında müraciət ediblər. YUNESKO-nun Baş Konfransında 21 fevral Beynəlxalq Ana Dili Günü elan olunub və üzv ölkələrə bildirilib ki, həmin gün məktəblərdə, universitetlərdə Ana dilinin əhəmiyyəti ilə bağlı tədbirlər, konfranslar, seminarlar keçirilsin.

Dünyada məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşən dillərin qorunması məqsədilə hər il keçirilən Beynəlxalq Ana Dili

Günü hər kəsə öz doğma dilinin varlığını hiss etmək, onunla qürur duymaq, onu qorumaq, inkişaf etdirmək hüququ olduğunu bir daha xatırladır. Ən sadə şəkildə desək, dil ünsiyyət vasitəsidir, bununla bahəm, dil millətin simasını səciyyələndirən amillərdən biri, bəlkə də, birincisidir. O, hər hansı bir xalqın varlığının təzahürü, onun milli sərvəti, qan yaddaşındadır. Bu qənaət tarixin bütün dövrlərində bəşər övladlarının qeyd-şərtsiz qəbul etdiyi, sübuta ehtiyac duyulmayan aksiomadır. Xalqın taleyi, onun mənlisi, mənəviyyəti və mədəniyyəti olan dil cəmiyyətin təşəkkülü və inkişafı ilə birgə yaranır, tərəqqi edir. İnsanın təkamülündə ana dilinin rolu böyükdür.

Millətin dilinin dövlət statusuna yüksəlməsi isə tarixi hadisə, milli dövlətçilik tarixinin qızıl səhifəsidir. Bu məqam millətin millət olaraq təsdiqidir. Çünki dilin dövlət dili statusuna yüksəlməsi millətin öz taleyinə sahibliyinin, dövlət qurmaq və qorumaq qüdrətinin, eyni zamanda dilinin zənginliyinin sübutudur.

Nəzərə alsaq ki, bu gün planetimizdə yaşayan minlərlə millət, etnik qrup sayı heç iki yüzə çatmayan dövlətlərin bayrağı altında cəmləşib və bu dövlətlərin rəsmi dövlət dillərinin sayı 70-i keçmir, onda hər hansı bir millətin öz dilinin öz dövlətində dövlət dili olmasının əhəmiyyətini dərk etmək o qədər də çətin olmaz. Bu mənada, dilin dövlət dili statusu qazanması həqiqətən qürur gətirən tarixi hadisədir. Ana dilimiz olan Azərbaycan dili də bu tarixi hadisəni yaşayıb....

Genealoji əsasını türk dilləri qrupundan götürən Azərbaycan dili dünyanın ən qədim dillərindən biridir. Əsrlərlə inkişaf edən, bu gün dünyanın ən zəngin dillərindən birinə çevrilən ana dilimiz öz şirinliyi və axıcılığı ilə seçilir. Bu dilin taleyi doğma xalqımızın taleyinə bağlı olmuşdur.

Dil xalqın varlığının ən əsas, bəlkə də yeganə amilidir. Hələ XX əsrin əvvəllərində F.Köçərli yazırdı: *“Əgər xalqın cəmi maddi və mənəvi dövlətini əlindən alasan, vəli ana dilinə toxunmayasan, o millət fəvt olmaz və az müddətin zərfində yenə özünə mal və dövlət cəm edər. Heç bir mal və dövlət ilə bir milləti əhya etmək (diriltmək – A.B.) olmaz. Zəmani ki, onun ana dilisi və milli lisanı olmaya”*. Bu fikri vaxtı ilə Atatürk də təsdiq etmiş, türk dünyasının böyük öndəri 1930-cu ilin 2 sentyabrında demişdi: *“Milli hiss ilə dil arasında bağlılıq çox qüvvətlidir. Dilin milli və zəngin olması milli hiss inkişafında başlıca müəssirdir (təsiredici amildir – A.B.). Yetər ki bu dil şüurla işləsin, ölkəsini, yüksək istiqlalını qorumağı bilən türk milləti dilini də yabancılıq dillər boyunduruğundan qurtarmalıdır”*.

XX əsrdə meydana gələn, həmin əsrdə də Yer üzündən silinən sovet imperiya rejimi xalqımızı məhv etmək üçün dilimizin məhvindən başlamaqla çox məkrli bir üsuldən istifadə etmişdi. Rəsmi sənədlərdə Azərbaycan dili dövlət dili elan olunsada, elə kağız üzərindəcə qalmışdı. Dilimiz bütün dövlət idarələrindən “qovulmuş”, kargüzarlıq sistemindən çıxarılmışdı. Bu, 1969-cu ildə ulu öndərimiz

Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə qədər - yəni Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olana qədər daha sürətlə, daha aqressiv şəkildə davam edirdi. Azərbaycan dilində yazılan ərizələrə rüsdilli məmurlar (onların çoxu erməni və rus idi) cavab verməyə can çəkir, çox vaxt ələ salırdılar. Rus qruplarında Azərbaycan dili dərsi demək isə, sözün əsl mənasında, əzab və təhqir idi. Mən bu ixtisasın sahibi kimi üzərimdə belə bir hörmətsizliyi və təhqiri çox görmüşəm. Hətta bədən tərbiyəsi təhsil sistemində bir fənn kimi “Azərbaycan dili” dərindən hörmətli idi. Çünki onun arxasında Bədən Tərbiyəsi və İdman Komitəsi dayanırdı. Azərbaycan dilinin isə arxasında duran yox idi.

Ancaq 1969-cu ildən başlayaraq ana dilimizi yavaş-yavaş xilas etməyə başladıq. Bu işdə yenə böyük zəhmət və məsuliyyət Heydər Əliyevin üzərinə düşdü. Məhz onun birinci katib kimi razılığı ilə bir neçə ziyalı, (onların içərisində mən də var idim) 1978-ci ildə “Azərbaycan dilini dövlət dili” elan etmək haqqında konstitusiyaya komissiyasının sədrinə əsaslandırılmış məktubla müraciət etdik.... Buna görə də 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR Konstitusiyasına Dövlət dili haqqında maddə salındı. Bu, Heydər Əliyevin etdiyi böyük bir risk idi.

1991-ci ildə “Dövlət müstəqilliyi haqqında” konstitusiyaya aktı qəbul edildikdən sonra vəziyyət bir qədər dəyişdi. Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı fərmanın

necə qətiyyətli və təkanverici olmasını nəzərə çarpdırmaq məqsədilə bu məsələnin tarixinə bir qədər nüfuz etməyi lazım bilirik.

Əslində Sov.İKP MK-nın 1985-ci il mart plenumundan sonra həyata keçirilən aşkarlıq və demokratiya siyasəti sovet imperiyasını məhvə doğru aparırdı. Ona görə də milli respublikalarda milli azadlıq hərəkatının təsiri ilə o vaxtkı kommunist rəhbərləri bir sıra tədbirlər həyata keçirməli oldular. 1990-cı ilin sentyabrında Azərbaycan KP MK “Azərbaycan dilinin qrafikası haqqında” məsələ müzakirə etdi. Ondan bir neçə gün sonra Azərbaycan SSR Ali Soveti bu məsələyə baxıb yeni əlifbaya keçməyi zəruri saydı və yeni əlifba layihəsi hazırlamaq üçün Ali Sovetin Rəyasət Heyəti yanında 35 nəfərdən ibarət komissiya yaratdı. Həmin komissiya 1929-39-cu illərdə işlətdiyimiz latın qrafikali əlifbanı kiçik dəyişikliklə bərpa edib, Milli Şuranın müzakirəsinə verdi. Milli Şura həmin layihəni müzakirə edərək qərar qəbul etdi. Həmin qərarda deyilirdi:

1. Azərbaycan əlifbasının latından rus qrafikasına keçirilməsi haqqında 11 iyul 1939-cu il tarixli Azərbaycan SSR qanunu bu gündən qüvvədən düşmüş hesab edilsin;

2. 1940-cı ilə qədər Azərbaycanda istifadə edilən 32 hərfdən ibarət latın qrafikli Azərbaycan əlifbası kiçik dəyişikliklərlə bərpa edilsin (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 25 dekabr 1991. №33).

Ali Sovetin o vaxtkı sədri isə 25 dekabr 1991-ci il tarixli 34№-li fərmanla latın qrafikasmın bərpası mexanizmini müəyyənləşdirdi.

Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ana dilimizin, milli mentalitetimizin nüfuzunun artırılması istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü iş aparmağa başladı. Onun ana dilimizi öyrənməyin, bu dilə hörmətlə yanaşmağın zəruriliyi haqqında apardığı mübarizə dilimizin və millətimizin tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Heydər Əliyevin ana dilimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi, respublikanın bütün idarə və təşkilatlarında dövlət dili kimi tətbiq edilməsi istiqamətindəki fəaliyyəti və qətiyyəti 1993-cü ildən sonra daha da qüvvətləndi. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili salnaməsinin birinci ən parlaq səhifəsi onun 18 iyun 2001-ci il tarixli 506№-li fərmanı oldu. Bu fərman Azərbaycan dilinin 2000 illik tarixində ən önəmli bir sənəddir. Fərman əsasən üç cəhəti əhatə edir:

- 1) Azərbaycan dili;
- 2) Azərbaycan dilçiliyi;
- 3) Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbası.

2001-ci il noyabrın 10-da Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayında qurultayın təşəbbüsçüsü və ideya

rəhbəri ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: *“Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə gürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli mənəvi dəyərlərini, adət-ənənəsini yaşatmalıyıq”*.

Prezidentin bu dərin mənalı fikirləri qurultayın qətnaməsində də öz əksini tapmışdır. Qətnamənin 4-cü bəndində deyilir: *“Azərbaycan dilini, milli əxlaqi dəyərləri azərbaycanlıların bir xalq, millət kimi formalaşdığı tarixi vətənin şərəfini qorumaq, harada yaşaməsindən asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan icmasının, hər bir azərbaycanlının müqəddəs vəzifəsidir”*.

Bundan sonra ulu öndər dilimizin və dilçiliyimizin inkişaf etdirilməsi və sosial həyatımızın bütün sahələrində qeyd-şərtsiz işlədilməsi üçün 4 fərman (04.08.2001, 19.04.2002, 30.09.2002, 05.01.2003) imzaladı. Ulu öndər 9 avqust 2001-ci ildə imzaladığı fərmanla avqustun 1-ni hər il ana dili günü kimi qeyd etməyi qanuniləşdirdi və 1 avqust 2001-ci ildən Azərbaycan dilinin əlifbası olaraq latın qrafikalı əlifbaya keçmək barədə əmr verdi.

Bu sənəd ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqımıza və onun dilinə tükənməz məhəbbətinin, qayğısının parlaq nümunələrindən biridir. Bu ənənələri ölkə Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam etdirməkdədir. Dövlət başçısının müxtəlif vaxtlarda imzaladığı “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında” və “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının hazırlanması haqqında” sərəncamları və bu istiqamətdə görülən işlər də dilimizin inkişafına böyük qayğının təzahürüdür. Ana dilimizi qorumaq, inkişaf etdirmək bizim də borcumuzdur.

Hər bir azərbaycanlı öz ana dilinin qayğısına qalmalı, onun qanunlarının pozulmasına yol verməməli, dilimizin qorunması yolunda əlindən gələni etməlidir. Bu bizim vətəndaşlıq borcumuzdur.

***“Təhsil”. Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirliyinin orqanı.
№02(53), Fevral, 2015***

HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI YUSİF SEYİDOVUN SİYASİ TƏFƏKKÜRÜNDƏ

Yarım əsrdən artıqdır ki, Azərbaycanın filoloji ictimaiyyətinə Yusif Seyidov imzası geniş diapazonlu filoloq alimin ünvanı kimi özünə rəğbət qazanmışdır. Keçən əsrin ortalarında elmə gələn, təkcə öz indeksi – dilçilik üzrə professor indeksi üzrə deyil, filologiyanın müxtəlif sahələrində qələmini uğurla sınaqdan çıxaran Yusif müəllimin maraq dairəsi geniş olduğu kimi, fəaliyyət dairəsi də geniş və dərinidir. Azərbaycan dilçiliyinin ağsaqqalı, ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi Yusif müəllim ədəbiyyatşüqnaslıq sahəsində də aktual və dərin məzmunlu əsərlər yaratmışdır. O, 60 illik bir dövrü əhatə edən elmi əsərlərini toplayıb 15 cildə nəşr etdirir. Bu əsərləri ümumiləşdirib araşdırmaq vaxtı çoxdan çatmışdır. Yəni Yusif Seyidovun Azərbaycan dilçiliyi tarixindəki xidmətləri ən azı bir-iki namizədlik dissertasiyası mövzusuudur. Biz belə bir təşəbbüs irəli sürsək də, bəzi məqamlarda özü sağ olan adam haqqında dissertasiya yazmaq qabil deyil – dedilər. Mən etiraz etdim: necə olur ki, iki-üç povesti, bir romanı olan adam – orta səviyyəli, bir yazıçı haqqında elmi əsər yazıla bilir, bu qədər geniş elmi fəaliyyəti olan alimin dilçilik tarixindəki xidmətləri öz sağlığında qiymətləndirilə bilmir?! Dedilər olmaz?! Dedim yaxşı!

İndi budur, Yusif müəllim tam külliyyatının (15 cildlik) yarısı işıq üzü görmüşdür. Yuxarıda dediyim kimi, bu cildlərin hamısı haqqında ümumiləşmiş fikir demək böyük bir araşdırmanın mövzudur. Ona görə də alimin əsərlərinin təkcə beşinci cildi haqqında bəzi düşüncələrimizi – qeydlərimizi verməklə kifayətlənirik. Müəllif əsərlərinin beşinci cildini belə adlandırmışdır “Heydər Əliyev və demokratiyanın şərəfli yolu”. Adından da görüldüyü kimi, bu cildə müəllifin siyasi mövzuda yazdığı məqalələr toplanmışdır. Müəllif 20 illik bir dövrü əhatə edən siyasi fəaliyyəti dövründə cəsarətli siyasətçi və dərin müşahidə qabiliyyəti olan ictimai xadim kimi çıxış edir. Müəllif əsərin müqəddiməsində yazır: *“Siyasət geniş mənalı anlayışdır, onu təkcə diplomatiya ilə siyasi fəaliyyətlə məhdudlaşdırmaq doğru deyil. Siyasət vətənə, xalqa, millətə dilə məhəbbətlə bağlıdır. Adamların bir qismi siyasətlə məşğul olur. Bu, onlar üçün sadəcə məşğuliyyət deyil, onların ixtisası, ictimai işi, vəzifəsidir. Digər sahələrdə fəaliyyət göstərənlər, sırf siyasətçi olmayanlar dövrün, hadisələrin tələbi ilə siyasətə qoşularlar. Bu sətrlərin müəllifi ikinci qisim adamlardandır”*.

Buraya əlavə etmək olar ki, birinci qisim siyasətçilər arasında öz şəxsi ambisiyaları üçün, Mal-dövlət toplamaq, daha yüksək kürsülərə oturmaq naminə “siyasət”ə gələnlər vardır. Yusif müəllim belə adamları da görür, onları cəsarətlə tənqid edir. Bir vaxtlar xalqın dilini bilməyən,

Azərbaycanın coğrafiyasından xəbəri olmayan A.Mütəllibovlar, Ə.Vəzirovlar Respublikamızın yüksək kürsüsündə oturmuşdular. Onlar haqqında elə özləri vəzifədə olanda Yusif müəllim düzgün siyasi mövqedən çıxış edir və heç kimdən qorxmurdu. Sakitcə dayanıb məqam gözləyən siyasətbazlardan fərqli olaraq, Y.Seyidov həmişə ədalət mövqeyindən və tutarlı arqumentlərdən çıxış edirdi. Haqqında danışdığımız beşinci cilddə Yusif müəllimin siyasi və ictimai mövzuda yazdığı 81 məqaləsi çap olunmuşdur. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, bu cildə verilmiş məqalələrin çoxu 2001, 2002-ci illərdə çapdan çıxmış iki kitabda – “Demokratiyanın uzun yolu” kitablarında verilmişdir. Amma bu mövzu elədir ki, onu sevən qələm sahibi heç vaxt ondan ayrılı bilməz. Yusif müəllim də siyasətə kiminsə dəvəti ilə deyil, öz qəlbinin hökmü, vicdanının təkiqi ilə gəlmişdir. O, H.Əliyev haqqında gəlişi gözəl, kiminsə xoşuna gəlmək üçün məqalə yazmamışdır. Bütün vücudu, qanı və canı ilə sevdiyi millətin yeganə xilaskarı kimi H.Əliyev, Yusif müəllimin qəlbinin lap dərinliyində özünə yer tapmışdır. Moskvadan qayıtdıqdan sonra hələ heç yerdə işləməyən H.Əliyevi 1991-ci ildə Naxçıvanda ziyarət edən Yusif müəllim, həmin il Azərbaycan Ali sovetinə deputat seçilən H.Əliyevin çıxışını yarımçıq kəsməyə çalışan bəzi yaltaqların onu əsəbiləşdirdiyi gecə yenə öz qəlbinin hökmü ilə akad. C.Əliyevin evində H.Əliyevi ziyarət etmiş, bütün xalqın onu sevdiyini

söyləmişdi. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Yusif müəllimin H.Əliyev haqqında obyektiv həqiqətə söykənən məqalələri təsadüfi yazılmamışdır. Bu məqalələri oxuduqca inanırsan ki, Yusif müəllim heç vaxt H.Əliyev mövzusunda ayrılmayacaq, qələmi işlədikcə yazacaq.

Yusif müəllimin siyasi düşüncəsində H.Əliyev fenomeni bir neçə aspektdən dəyərləndirilir.

H.Əliyevin Azərbaycançılıq ideyası. Bəllidir ki, sözün geniş və həqiqi mənasında Azərbaycançılıq ideyasının müəllifi və müəssisi H.Əliyevdir. H.Əliyev öz xalqını və geniş mənada bütün türk dünyasını ürəkdən sevir. Bu haqda Y.Seyidov yazır: *“H.Əliyevin siyasi fikir aləmində 50 milyonluq böyük Azərbaycan dünyası var, bir də onunla bərabər, 250 milyonluq türk dünyası var. Heydər Əliyev Azərbaycanın da, onun daxil olduğu türk dünyasının da gələcəyinə böyük ümidlə baxır”*.

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyasının tarixi heç də ikinci dəfə 1993-cü ildə hakimiyyətə gəldiyi dövrdən başlanmır. Onun qəlbinin dərinliklərində azərbaycançılıq: millətsevərlik, vətənssevərlik, dinəqailik, dilə, milli adət-ənənələrə məhəbbət keçən əsrin ortalarında – Respublika DTK-da işlədiyi dövrlərdə yurd salmışdı... bu orqanın xarakteri elə idi ki, imperiyanın anti-türk, anti-azərbaycan xisslətini general H.Əliyevdən gizlədə bilmirdilər. O, “tufanlar içində bir çıraq” kimi milləti, dili üçün yanmalı idi. Hələ 1956-cı ildə Mehdi Hüseynzadə haqqında bəzi

xain təşkilatlar kompromat toplamışdılar. Bu kompromatlara görə xalqımızın bu igid oğlu xalq düşməni elan edilməli idi. Amma bu hadisələrin burulğanında olan H.Əliyev sübut etdi ki, M.Hüseynzadə vətənin düşməni yox, onun böyük oğludur. Buna görə də, M.Hüseynzadəyə 1957-ci ildə Sovet ittifaqı qəhrəmanı adı verirdi. Həmin təşkilatın qara siyahısına düşmüş B.Vahabzadəni də, Xəlil Rzanı da H.Əliyev xilas edə bildi. Əlbəttə bu, o vaxtlar böyük risk tələb edirdi. H.Əliyevin Azərbaycançılıq ideyasının ana xəttini dünya azərbaycanlılarının birləşməsi təşkil edir. H.Əliyev bəlkə bütün siyasi fəaliyyəti boyu gizlincə qəlbində daşdığı bu ideyanı Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra (daha dəqiq desək SSRİ dağıldıqdan sonra) həyata keçirməyə başladı. Y.Seyidov bu haqda yazır: *“Dünyada bir-birindən aralı, bir-birindən xəbərsiz yaşayan, Azad Azərbaycan həqiqətlərindən xəbərdar olmayan, dövlətçilik dayaqlarına söykənə bilməyən, bəzən də dilini, adət-ənənəsini itirmək təhlükəsi qarşısında qalan azərbaycanlıları oyatmaq, ayağa qaldırmaq, “sən varsan, sən sahibsiz deyilsən, sən doğma vətənin, dövlətin var, sən böyük bir xalqın parçasısan” - deyə kim olduqlarını bir daha onların yadına salmaq lazım idi, dünya azərbaycanlılarının birliyini yaratmaq lazım idi. Bunu da ancaq dövrün dahisi edə bilərdi. Bütün varlığı, canı-başı ilə öz xalqına, Azərbaycan xalqına bağlı olan, vətəni və xalqı uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olan dahi edə*

bilərdi. Heydər Əliyev kimi dahi edə bilərdi və etdi də necə etdi?

1991-ci ilin dekabr ayının 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi öz sədri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə dünya Azərbaycanlılarının həmrəylik günü haqqında qərar qəbul etdi... Bu qərar və təklifə uyğun olaraq 1991-ci il dekabrın 25-də Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurası qərara alır: “Hər il Dekabrın 31-i bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların həmrəylik günü elan edilsin”.

Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyununda xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Avropa, Asiya, Amerika qitələrində olan çoxsaylı ölkələrə səfər etməyə başladı. O, bu ölkələrdə siyasi-diplomatik problemlərlə yanaşı, həmin ölkədə yaşayan soydaşlarımızı toplayıb onlarla görüşlər keçirir. Onları vahid vətən sevgisi, millət qeyrəti ətrafında birləşməyə çağırır və onlar tərəfindən müdafiə olunurdu. Buna görə də dünyanın, demək olar ki, bütün ölkələrində Azərbaycan diasporası təşkilatlanmağa başladı.

Y.Seyidov bu prosesi qələmə alarkən yazırdı: *“Nəhayət, bütün bu işlərin ilkin nəticələrini dünya qarşısında nümayiş etdirmək zamanı gəldi. Prezident dünya azərbaycanlılarının qurultayının keçirilməsi haqqında sərəncam imzaladı. Sərəncamda bu qurultayın*

keçirilməsinin əhəmiyyəti, mənası əsaslandırılır. Sərəncama uyğun olaraq, bu il (2001-ci il – A.B.) dünyanın beş qitəsinin 38 ölkəsindən gəlmiş mindən çox nümayəndənin, bir o qədər də çağırılmış qonağın iştirakı ilə noyabr ayının 9-10-da Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində dünya azərbaycanlılarının qurultayı keçirildi. Öz məqsəd və formasına, məna və mündərəcəsinə görə tarixdə analoqu olmayan bu qurultayda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti geniş nitq söylədi, çıxışlar oldu, bölmələr üzrə çoxlu yığıncaqlar, görüşlər keçirildi. Aparılan müşahidələrdə nümayəndələr Heydər Əliyevin nitqinin təsiri haqqında fikirlərini bildirdilər, dünya azərbaycanlılarının gələcək həyatında Heydər Əliyevin tövsiyələrinin, qurultayın oynayacağı rolun əhəmiyyətini qeyd edirdilər”.

Azərbaycan xalqının bütün tarixi boyu belə bir toplantı keçirilməmişdi. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş azərbaycanlılar bir araya gələrək böyük həsrətlə arzuladıqları vətənlərini ziyarət etdilər, xalqın əsas kütləsi ilə səmimi qıldən danışib öz dərdlərini bölüşdülər. Bu qurultayın sosial-siyasi əhəmiyyəti bir yana bir millətin sovet rejimindən, sibirə göndərilmək təhlükəsindən qorxaraq dünyanın hər yerinə səpələnmiş bir xalqı vətəninə gətirmək, doğma yurdu ziyarət etməyə şərait yaratmaq böyük savab oldu. H.Əliyev onlara bir daha bəyan etdi ki,

*Eşitsin dünyada nə qədər ki, var,
Azər-türk soyundan olan qardaşlar.
Vətən sizinkidir, siz də vətənin,
İstədiyiniz an vətənə gəlin!*

Bu qurultayı bağlayarkən ulu öndərin dediyi – “*Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!*” sözləri hamının qəlbində əks-səda verdi və hamıda öz milli mənsubiyyəti üçün iftixar hissi oyatdı.

Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq konsepsiyasında ana dili problemi. “Dil millətin tək nişanıdır” (Ö.F.Nemanzadə).

Xalqın ana dili onun varlığı üçün hər şeydən əfzəldir. Bir millətə hər şeyi ver, dilini al, onda o, millət olaraq məhv olacaq. Əksinə, millətin əlindən hər şeyi al, dilinə toxunma onda millət yaşayacaq. Bunu sovet imperiya rejimi gözəl bilirdi. Ona görə də türk-müsəlman xalqlarını öz ana dilindən məhrum etməyə çalışdı. Bunun üçün sovet-bolşevik rejimi hər şey edirdi. İş o yerə çatmışdı ki, Mordova MSSR-də və Qazaxıstan SSR-də ana dilində orta məktəb yox idi. Milli dillər bütün böyük məclislərdən qovulmuşdu. Təkcə ermənilər və gürcülərə bu diskriminasiya şamil edilmirdi. 1959-cu ilə qədər Azərbaycan K(b)P MK-nin birinci katibi – 7 nəfər qeyri

millət olmuşdu. 8-ci rəhbərin ad familiyası Azərbaycanlı olsa da, S.Vurğun demişkən uzun illər rəhbərliyi dövründə bir dəfə də bu xalqın dilində danışmamışdı. Heydər Əliyev isə Moskvanın Sov İKP-nin güclü qınağına baxmayaraq Azərbaycan Partiya təşkilatının rəhbəri olduqdan bir neçə ay sonra Bakı Dövlət Universitetinin 40 illik yubileyində ana dilində sərbəst gözəl intonasiya ilə, natiqlik sənətinin bütün tələblərinə cavab verən bir tərzdə çıxış etdi. Bu çıxışı mən radioda dinlədim. Təsadüfən kəndə getdiyim üçün kənd meydanında dirəyə vurulmuş radio-gücləndirici vasitəsilə Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Heydər Əliyev ana dilində danışdı. Mən sevincdən az qala uçurdum. Bu vaxt bizi bir qədər qohumluğu da çatan, savadsız olsa da, özünü hamıdan üstün tutan “N” adlı bir nəfər oradan keçirdi. Mən ona tərəf qaçıb salam vermədən (çünki bu hadisə salamdan daha önəmli idi): Eşidirsən əmioğlu Heydər Əliyev azərbaycanca danışır. O, həmin bu sevincinin mənasını başa düşəcək səviyyədə olmadığından, məni bir növ ələ salaraq;

-Nə olsun, azərbaycanca danışanda nə olar?!

Mən: - Axı o, ana dilində danışır!

O: - Ana dilində danışanda nə olar?!

Mən: - Bunu hər adam başa düşməz! – dedim.

Bu hadisəni ona görə danışdım ki, ana dilinin əhəmiyyətini başa düşməyən adamın əlindən vətəninə də almaq çətin deyil. Adını çəkdiyim N-da vətənsiz və millətsiz adam idi. Dilinin qədrini – əhəmiyyətini bilməyən bir adam insan səviyyəsinə yüksələ bilməz.

Y.Seyidov Azərbaycan dilinin inkişaf işlədilmə tarixini bir neçə dövrə bölür:

“1) Birinci dövr. Şah İsmayıl Xətai dövrü. Bu dövrdə sarayda Azərbaycan Türk dili ümumi ünsiyyət vasitəsinə çevrildi, xarici ölkələrə diplomatik məktublar bu dildə yazılıb göndərildi. Lakin bu proses sonralar davam etdirilmədi.

2) İkinci belə bir dövr 1918-1920-ci illər arasında Azərbaycan Demokratik cümhuriyyətinin bərqərar olduğu dövrdür. Bu dövrdə “Türk dili” adı ilə Azərbaycan dili dövlət dili hüququ aldı... ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilində dövlət himni yarandı... Cümhuriyyətin ömrü uzun olmadığı kimi, dil haqqında tədbirlər də milli əsaslarla davam edə bilmədi. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin yaranması ilə bu tədbirlərə son qoyuldu... Ruslaşdırma siyasəti, bir sıra sahələrdə rus dilinin məcburi tətbiqi, Azərbaycan dilinə rəsmi qayğının aradan qalxması, yalançı internasionalizm milli varlığımıza xeyli zərər vurdu...

1950-ci illərin sonlarında bu sahədə rəsmi bir oyanış göründü (Çünki Stalin dövrünün millətçi damğası bir tərəfə atılmışdı – A.B.).

3) Nəhayət, üçüncü dövr gəldi 1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildi... Bununla da ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində, iqtisadiyyat, mədəniyyət, elm sahələrində, tarixdə bir canlanma əmlə gəldi. H.Əliyevin ziyalılarla ilk görüşü Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki BDU) oldu. Azərbaycan dilində çıxışları müntəzəm şəkil aldı. O vaxt heç kəsə demədi ki, nə üçün başqa dildə danışsən, demədi ki, niyə Azərbaycan dilini bilmirsən ... lakin öz praktik fəaliyyətində bunların hamısını dedi ... bu cəsarət tələb edirdi və xalqa, milli varlığa, ana dilinə məhəbbətdən irəli gəlirdi”.

Bolşevik rejiminin tüğyan etdiyi 1960-1970-ci illərdə açıq şəkildə ana dilini təbliğ etmək olmazdı. Bu, bilavasitə “Kommunist partiyasının və sovet dövlətinin beynəlmiləlçi” siyasətinə qarşı çıxmaq kimi qiymətləndirilə bilərdi. Amma Heydər Əliyev necə deyərlər, altdan-altdan iş görürdü. 1974-ci ildə dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili”nin müəllifləri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görüldülər.

1978-ci ilin, gərək ki, fevralı idi. APXDI-nin rektoru məni çağırıb dedi: - Çox səsə salma, yuxarıdan tapşırılıblar, konstitusiyamıza Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə salınmalıdır. Yaxşı bir təklif hazırla, yaxşı tanıdığın alimlərdən də qoy qol çəksinlər. Amma bunu siyasi cəhətdən əsaslandır:

Mən “Dilçiliyə giriş” dərsi dediyim üçün belə mövzu mənə doğma idi. Yaxşı, əsaslandırılmış bir təklif hazırladım və bunu Sov. İKP-nin Milli siyasətinin təntənəsi kimi qələmə verdim. Amma buna da deməyi lazım bilirəm ki, o vaxt APXDI-nin hansı döşünə döyən dosent və professoruna xahiş etdim ki, mənimlə birlikdə bu yazının altında qol çəksin, heç kəs çəkmədi ki, “qorxuram”. Həmin yazını mən indi də qiymətli bir sənəd kimi saxlayıram. Qeyd edim ki, o vaxt yuxarıdan başqa adamlara da belə bir təklif olunmuş, onlar da yazmışdılar. Bu, bir daha ulu öndərin siyasi və vətəndaş cəsarətinin nəticəsi idi. Moskvanın ciddi müqavimətinə baxmayaraq, o vaxt Heydər Əliyev Azərbaycan SSR konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə saldırdı.

Y.Seyidov göstərir ki, belə bir hərəkət Heydər Əliyevin qəhrəmanlığı idi. Bu, cəsarət tələb edirdi və xalqa, milli varlığa, ana dilinə məhəbbətdən irəli gəlirdi... Vəzifə sahibləri respublikanın birinci şəxsindən nümunə götürməyə başladılar.

1993-cü ilin iyun ayının 15-dən sonra isə ana dilimizin inkişafında əsil Heydər Əliyev mərhələsi başladı. Əgər MK-nin birinci katibi olanda heç kəsə ana dilini bilməməyi nöqsan tuta bilmirdisə, indi nə Moskvanın təsiri var, nə də KQB-nin xəfiyyəçiliyi. İndi ana dilini təbliğ etməyin, ona öyrənməyi tələb etməyin əsil zamanıdır. Y.Seyidov dahi rəhbərin bu sahədəki bütün fəaliyyətini, fərman və sərəncanlarını izləmiş, onlar haqqında məqalə yazmışdır. Yusif müəllim “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalının 1998-ci il tarixli 3-cü sayında dərc etdirdiyi iri həcmli bir məqalədə Heydər Əliyevin dil siyasətinin dövlət səviyyəsində aparılmasını qeyd edir. O, 1996-cı il iyun ayının 18-də Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin geniş iclasında Heydər Əliyevin nitqindən dilimizə aid hissəni misal gətirir. Həmin iclasda Heydər Əliyev ana dilində danışa bilməyənləri tənqid edərək demişdi: *“Nazirlər Kabinetinin iclaslarında və başqa toplantılarımızda mən bizim rəhbər vəzifəli şəxsləri bir neçə dəfə xəbərdar etmişəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət dilimiz, ana dilimiz, Azərbaycan dili bütün sənədlərimizdə, bütün iclaslarımızda toplantılarımızda işlənməlidir. Təəssüflər olsun ki, bəzi rəhbər vəzifəli şəxslərimiz təhsilini keçmişdə rus dilində aldıklarına görə və uzun illər öz işlərində yalnız rus dilindən istifadə etdiklərinə görə Azərbaycan dilini zəif bilirlər. Bu, anlaşıla bilər. Çünki o dövrdə, əvvəlki illərdə keçmiş Sovetlər İttifaqının başqa yerlərində*

olduğu kimi, Azərbaycanda da dövlət işlərində əsasən rus dili işlədilirdi. Mən bir daha demək istəyirəm, bu barədə heç kəsə irad tutmaq, yaxud onları tənqid etmək fikrində deyiləm. Bu, o dövrün tələbləri, o dövrdə yaranmış vəziyyət ilə əlaqədar olan bir haldır. Amma eyni zamanda biz üç ildir ki, yaxud beşinci ildir ki, müstəqil dövlətdə yaşayırıq. Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Üç il dedim, çünki üç ildir ki, mən buraya gələndən, Azərbaycanda bu işə başlayandan həmin məsələləri dəfələrlə irəli sürmüşəm. Hesab edirəm ki, bu müddət bizim hər bir rəhbər vəzifəli şəxsimiz üçün yetərlidir ki, Azərbaycan dilini öyrənsin, mənimsəsin. Ancaq nədənsə bəziləri hələlik bu barədə də iştənilən nailiyyəti əldə edə bilməyiblər.

Mən bu barədə həmişə bir daha müraciət edirəm və xüsusən rəhbər vəzifəli şəxslərdən tələb edirəm ki, onlar dövlət dilini öyrənmək üçün lazımı əlavə tədbirlər görsünlər və buna nail olsunlar. Bunu etmək lazımdır, hətta zəruridir, heç kəs fikirləşməsin ki, sabah yenə də elə bir vəziyyət yaranacaq ki, Azərbaycan dili lazım olmayacaqdır. Azərbaycan dili həmişə lazım olacaq və onsuz yaşamaq mümkün olmayacaqdır”.

Yusif Seyidov prezidentin bu tələbini belə dəyərləndirir: *“Bu, rəsmi tələb idi, Prezidentin tələbi idi. Bu sahədə daha real vəzifə gənclər qarşısında durur. Çünki onlar keçmişdən yenidən ayrılmış ölkənin gələcək*

qurucuları olmaqla millətin də gələcəyini müəyyənləşdirən nəsillərdir”.

Sonra Y.Seyidov Azərbaycan Respublikası gənclərinin 1996-cı il fevral ayının 5-də keçirilən birinci forumunda prezidentin nitqindən iqtibas edir. Orada Prezident gənclərdən tələb edirdi ki, gənclər öz ana dillərini sevsinlər və qiymətləndirsinlər. Çünki “öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz”.

Yusif Seyidov Heydər Əliyevin dil siyasətini o qədər dərinləndirən sevmiş, o qədər dərinləndirən mənimsəmişdir ki, demək olar ki, ulu öndərin dil haqqındakı fikirlərinin hamısını əzbərdən bilir. Məlumdur ki, 1970-ci illərdən başlayaraq Heydər Əliyev Azərbaycanın gənclərini Sovet İttifaqının və Xarici ölkələrin məşhur ali məktəblərində ən müasir ixtisaslara yiyələnmək üçün göndərirdi. Bu, çox böyük və tarixi əhəmiyyətli iş idi. Hər il 800-1000 nəfər gəncin SSRİ-nin ali məktəblərində təhsil alması sanki yeni və çoxixtisas verən bir universitetin Azərbaycana gətirilməsi idi. Bu işi ulu öndər müstəqillik illərində də davam etdirirdi. Heydər Əliyev 1997-ci ildə Azərbaycanın və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş gənclərlə ənənəvi görüşündə onlara çoxlu nəsihətlər verir, onlara vətən, xalq, dil sevgisi aşılayırdı.

Yusif Seyidov bu görüşdəki lazımı məqamlara toxunur, rəhbərin xüsusilə dil barəsindəki tövsiyyələrini ayırır:

“Şübhəsiz ki, siz xarici ölkələrdə dil öyrənməlisiniz. Mən keçmişdə də demişəm, bu gün də deyirəm şəxsən arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çox dil bilsin. Ancaq birinci növbədə öz ana dilini dövlət dilini yaxşı bilsin. Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. Bəlkə də, biz bu dildə danışdığımızı görə öz dilimizin zənginliyini və gözəlliyini: hələ tam dərk edə bilməmişik. Ancaq bilin ki, bu həqiqətdir. Ona görə də bunu heç bir şeyə dəyişmək olmaz. Xarici dil bilmək, əlbəttə, lazımdır, vacibdir. Mən bir daha arzu edirəm ki, vətəndaşlarımız ingilis dilini də, rus dilini də, fransız dilini də, alman dilini də türk dilini də, ərəb dilini də, fars dilini də, hətta çin dilini də bilsinlər. Gənclərimiz nə qədər çox dil bilsələr, bir o qədər zəngin dünyagörüşünə malik olacaqlar. Bu müasir dünyanın tələbidir. Amma ən əsası ondan ibarətdir ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini dövlət dilini mükəmməl bilməlidir. Gənclərə tövsiyə edirəm ki, əgər kiminsə bu barədə çatışmazlığı varsa, çalışın bunu aradan qaldırın. Xarici ölkələrdə təhsil alarkən, həmin ölkənin dilini öyrənərkən, eyni zamanda başqa dilləri öyrənərkən öz dilinizi heç vaxt unutmayın, öz ana dilinizi heç vaxt başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin öz ana dilindən əziz heç bir şey ola bilməz”.

Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq konsepsiyasında dil probleminin ən yüksək məqamını onun Azərbaycan dili haqqındakı fərman və sərəncamları təşkil edir.

Məlumdur ki, hər bir dövlətin rəmzi və atributu olur. Dövlətin rəmzi gerb, bayraq olduğu kimi, atributları da prezident, paytaxt və dövlət dilidir. Bunların biri yoxdursa, demək dövlət də yoxdur. 1978-ci ilə qədər Azərbaycan dilinin dövlət idarələrində işlədilməsi qanunla təsbit edilməmişdi. 1978-ci ildə qəbul edilən Respublika Konstitusiyasına “Azərbaycan SSR-in Dövlət dili Azərbaycan dilidir” - maddəsi salındı. Bu, irəliyə doğru atılan ilk addım olsa da, dilimizin hələ bütün idarələrdə işlənməsi demək deyildi. 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyanın 21-ci maddəsi Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olması haqqındadır.

Qeyd edilməlidir ki, minillik dövlətçilik tariximizdə heç bir hökmdar, heç bir rəhbər Heydər Əliyev kimi ana dilimizin qayğısına qalmamışdır. Milli müstəqillik şəraitində H.Əliyevin Azərbaycan prezidenti kimi verdiyi fərmanlar çox böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı cəmiyyətdə çox böyük ruh yüksəkliyinə səbəb oldu. Doqquz maddədən ibarət olan bu fərman Azərbaycan dilinin keçmişini düzgün və yüksək qiymətləndirdiyi kimi, onun inkişaf perspektivlərini də

müəyyənləşdirdi. Prezidentin 4 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə həmin fərmandan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək üçün prezident yanında və onun sədrliyi ilə Dövlət Dil Komissiyası yaradıldı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin 19 aprel 2002-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikası inzibati xətalər məcəlləsinə əlavə edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”-nu imzaladı. Burada Azərbaycan dilinə qarşı edilən hər hansı bir cəhd üçün inzibati cəza müəyyənləşdirilir.

Bunun ardınca Prezident H.Əliyev 30 sentyabr 2002-ci il tarixdə 3 fəsil, 20 maddə və 43 bənddən ibarət olan “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nu imzaladı. Prezident H.Əliyev “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” 2 yanvar 2003-cü il tarixdə yeni fərman imzaladı. Bu fərmanlar həm Azərbaycan dilinin, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində misli görünməmiş hüquqi sənədlərdir.

Yeri gəlmişkən, göstərmək yerinə düşərdi ki, prezidentin 4 iyul 2001-ci il tarixdə imzaladığı sərəncamla Yusif müəllim də Dövlət Dil Komissiyasının üzvü seçilmişdir. Yusif Seyidov bu fərmanları bir dilçi filoloq alim kimi çox böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşıladı. Prezidentin 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı o vaxtadək analoqu olmayan çox böyük tarixi əhəmiyyəti olan dövlət

sənədi idi. Yusif müəllim bu fərmanı “Həyatın, zamanın tələbi” adlandıraraq bu misli görünməmiş sənəd haqqında bir neçə məqalə yazdı. “Vətən səsi” qəzetində çap etdirdiyi məqalədə alim yazırdı: *“Heydər Əliyevin devizi və ölkənin prezidenti kimi tələbi belədir: “Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir”. Heydər Əliyev belə bir cəhəti də nəzərə alır ki, “Azərbaycan dili çox mükəmməl dildir, çox zəngin dildir, çox inkişaf etmiş dildir, böyük söz ehtiyatına malik dildir”. Bax bu səviyyə, Azərbaycan dilinin dövlət dili hüququ qazanmasına, bu statusu almasına əsas verir. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlətin atributlarından biri olmaqla, müstəqil respublikamızın ilk konstitusiyasında xüsusi maddə kimi həkk edilməsinin təşəbbüskarı olmuş və onu həyata keçirmişdir. Prezidentin dövlət dili haqqındakı fərmanı, eyni zamanda Konstitusiya ilə bağlıdır. Əsas qanunun həyata keçirilməsi deməkdir”.*

Yusif müəllim prezidentin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” məşhur fərmanı haqqında geniş bir məqalə yazmış, həmin bölmələr və bəndlər üzrə şərh etmiş və hər bir bəndin ana dilimizin işlədilməsi, onun qorunması üçün böyük tarixi əhəmiyyəti olduğunu göstərmişdir. Məqalədə müəllif söz və kəlam haqqında dini və fəlsəfi, habelə poetik düşüncələr aləminə səyahət edir, burada sözün, kəlamın dilin əhəmiyyətini oxucunun diqqətinə çatdırır. Məhz belə bir geniş ekskursiyadan sonra

prezidentin fərmanının böyük sosial-siyasi və mədəni-tarixi əhəmiyyəti başa düşülən səviyyəyə gətirilir. Müəllif bu fərmanın tarixi əhəmiyyətini göstərməklə Heydər Əliyev dühasını oxucunun nəzərinə çatdırır. Məqalədə oxuyuruq:

“Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə Azərbaycan dilinə qayğı göstərmiş, onun tətbiqi üçün mümkün olan hər şeyi etmişdir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan dilinin inkişafı üçün hər cür şərait yaradılmış, onun tətbiqi sahələri genişlənməkdədir. Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı bu şəraitdən maksimum istifadə etmək Azərbaycan ədəbi dilinin tətbiqi sahələrini daha da genişləndirmək məqsədi daşıyır. Azad Azərbaycan Respublikasının ilk milli konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili olmaqla xüsusi maddədə qeyd edilməsi tamamilə başqa mənə daşıyır ... Dövlət dili komissiyasının təşkili və bu komissiyaya şəxsən ölkənin Prezidenti Heydər Əliyevin sədrlik etməsi bunu göstərir”.

Dahi şəxsiyyətlərin heç biri bir tərəfli inkişaf etmir. Onlar, ümumiyyətlə, ictimai şüurun bütün sahələrində və öz fəaliyyətlərinin bütün dövrlərində adi insanlardan fərqlənirlər. Yusif müəllim “Dahilik zirvəsi” adlı məqaləsində ulu öndərin istər DTK-da, istər Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi olanda, istər Moskvada SSRİ

rəhbərlərindən biri olanda, istərsə də 1993-cü ildən Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə həmişə öz xalqı haqqında düşündüyünü, açıq və gizli şəkildə milləti, vətəni, xalqının mədəniyyəti və dili haqqında düşündüyünü qeyd edir. Müəllif göstərir ki, bəzən dahi sözünü hər adam haqqında işlədirlər. Ya görkəmli tanınmış sözü əvəzinə dahi sözü işlədilir, belə olduqda dahi sözü kiçilmiş mənada işlənmiş olur. Bəzən bu sözü işlədən adam dahi dediyi şəxsin həyat və fəaliyyətini bilmədən bu sözü işlədir. Bəzən də dahi insan haqqında savadsız bir adam guya fikir söyləyir. Onu kiçildir. Dediklərimizə çoxlu misal çəkmək olar. Amma siyasətçilərin dahilik zirvəsinə yüksəlməsi çətin olduğu kimi, onun qiymətləndirilməsi də çətin olur. Çünki burada konkret meyar yoxdur. Amma hansı meyarı götürürsən, götür, Heydər Əliyev, həqiqətən dahilik zirvəsində dayanır. Yusif müəllim bu barədə yazır: *“Bizim bir sıra görkəmli şəxslərimiz var ki, onlar üçün dahi sözünü işlətmək məsələsi bəzən fikir ayrılığına səbəb olur. Ancaq heç kəsdə şübhə doğurmur ki, müstəqil Azərbaycan Dövlətinin banisi Heydər Əliyev yeni dövr Azərbaycan xalqının ən böyük dahisidir. Məsələ ondadır ki, ədəbiyyatda, sənətdə, hətta elmdə tanınmaq, dahiləşmək nə qədər çətin olsa da, etiraf etmək lazımdır ki, siyasət dahisi olmaq daha çətindir...*

İstər respublikaya rəhbərliyi zamanı, istərsə də SSRİ-nin siyasi rəhbərliyində nələr etdiyi, Respublikada xalq

təsərrüfatının, elminin, mədəniyyətin yüksəlməsindəki fəaliyyəti; SSRİ rəhbərliyində ölkənin daxili və xarici siyasətinin formalaşmasındakı rolu, azərbaycan xalqına da, keçmiş sovet məkanında olan xalqlara da məlumdur. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdandan sonra Azərbaycanın və dünyanın siyasət aləmində oynadığı rol da dünyanın ən böyük siyasətçiləri tərəfindən etiraf edilir və qiymətləndirilir. Heydər Əliyev 1970-ci illərdə Respublikanın o dövrlərə qədər davam edən durğunluqdan, ətalətdən çıxartdı, vətənimizdə bütün sahələr üzrə bir canlanma, bir quruculuq işləri başlandı və həyata keçirildi. Heydər Əliyev Respublikadan gedəndən sonra da, necə deyərlər əli respublikanın üstündə idi. Elə ki o, hakimiyyətdən istefa verdi başımıza nələr gəldiyi indiki nəslin gözləri qarşısında olubdur. Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəldiyi dövrdən keçən səkkiz ildəki hadisələrin də şahidiyik. Ölkəni parçalamaq cəhdləri, hakimiyyətə qarşı silahlı çıxışlar və s. kimi halların qarşısını siyasi yolla almağın öhdəsindən hər dövlət xadimi, hər siyasətçi gələ bilməzdi”.

Çox vaxt vəzifə hərisliyi, yerlicilik, dostbazlıq hssləri o dərəcədə güclənir ki, iradəcə zəif olan adamlar bütün obyektivliyi unudur. Belə adamlar ona vaxtilə edilmiş yaxşılıqları belə unudur, necə deyərlər “çörəyi unudur, suyu danır”. Bəllidir ki, Heydər Əliyev Moskvada işdən uzaqlaşdırılan kimi onun əleyhdarları bütün günahları onun üstünə yıxmağa çalışır, hər cür qara yaxmaqdan

utanmırdılar. Belə adamlar Heydər Əliyevə qara yaxmaq üçün hətta ermənilərlə birləşir, onlarla əlbir olurdular. Belə ki, Telman Qıdılyanın Özbəkistanda törətdiklərini Azərbaycana gətirmək, guya “Heydər Əliyevin rəqəmləri şişirtdiyini” ifşa etməklə üzdənirəq hamilərini xalq nifrətindən xilas etmək istəyirdilər. Hətta Bakıda başlanmış xalq hərəkatını da “Heydər Əliyevin ssenarisi” kimi qələmə verərək ulu öndərin Bakıya gəlməsini əngəlləmək istəyirdilər. Onları maraqlandırmırdı ki, SSRİ süqut etdikdən sonra Azərbaycanın vəziyyəti necə olacaq, dövlətimiz müstəqilliyini itirəcək, ölkəmiz parçalanacaq. 1988-ci ildə dekabr ayının 3-də Azərbaycan KP MK-nın şöbə müdiri Ə.Daşdəmirov “Kommunist” qəzetində “Ağı qaradan seçmək lazımdır” adlı məqaləsində yazırdı:

“Ehtirası qızıqdıranlar iki xalqı qarşıdurma yoluna sövq edənlər üçün millətlərarası düşmənçilik salmaq, özlərinin sosial və mənəvi məsuliyyətsizliyinin ört-basdır etmək üsulu, mühafizəkar qüvvələri sıx birləşdirmək, yenidənqurmanı ləngitmək, xəlvəti iqtisadiyyatı və bu iqtisadiyyatın onlara verdiyi imtiyazları qorumaq vasitəsidir”.

“Azərbaycanda vəziyyət mürəkkəb olaraq qalır, kənarında və Respublikamızın özündə olan müəyyən qüvvələr ən nalayiq vasitələrə əl ataraq ehtirasları qızıqdırmaqdadırlar. Onlar dəridən qabıqdan çıxırlar ki, millətlərarası münasibətlərin normallaşdırılmasına yol

verməsinlər. İki qonşu xalqı bir-birinin üstünə qaldırsınlar”.

Yusif Seyidov çəkinmədən Əfrand Daşdəmirova cavab verir və göstərir ki, sən Akademiyanın adi işçisi idin sənə Heydər Əliyev Mərkəzi Komitəyə işə götürdü. Sənə Akademiyanın müxbir üzvü etdi. İndi niyə ona böhtan atırsan. Ermənini az qala qardaş elan edirsən. Bu, sənənin siyasi savadsızlığındır. Cavabda deyilir: *“Məqalədə, bir dəfə də olsun “erməni ekstremistləri” ifadələrinə müraciət edilməməsi belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, Siz burada azərbaycanlıları nəzərdə tutursunuz, ən yaxşı halda həm erməni ekstremistlərini, həm də öz haqqını tələb üçün nümayiş çıxan azərbaycanlıları nəzərdə tutursunuz.*

Hadisələri qeyri-obyektiv mövqedən qiymətləndirməyin nəticəsidir ki, Sizin nəzəri mülahizələrinizlə faktlara münasibətdə irəli sürdüyünüz fikirlər ziddiyyətli olur. Biz Sizinlə tamamilə razıyıq ki, xalqımızın milli mənlilik şüuru əsrlər boyu təşəkkül tapmış, son hadisələrlə əlaqədar güclənmişdir. Belə olduğu halda başa düşmək olmur ki, Siz milli şüurun praxeik təzahür forması olan xalq etirazlarının əhəmiyyətini nə üçün bu qədər aşağı salırsınız? Yəni Sizinlə tamamilə razıyıq ki, kortəbii hərəkətlərdə səhvlər, hətta ciddi səhvlər də ola bilər. Belə olduğu halda, nə üçün Siz real, uyğunsuz, lap deyək ki, zərərli çağırışları bu tarixi fəlsəfi mövqedən qiymətləndirmir, hər bir kortəbii hərəkətə məxsus səhvlər

kimi izah etmir, düşünülmüş, əvvəldən hazırlanmış, hansısa gizli qüvvələrin əli ilə meydana gələn hərəkətlər kimi təqdim edirsiniz”.

Şəxsiyyətsizlik çox vaxt ikiüzlülükdən başlayır. 1991-ci il Azərbaycan Dövlətçiliyi tarixində xüsusi əhəmiyyəti olan illərdən bəridir. Bu ildə SSRİ dağılır, respublikalar müstəqillik alır, siyasi savadı az olanlar özləri çaşdıqları kimi, başqalarını da çaşdırırlar. Müstəqil siyasi iradəyə və istedadla malik olmayan respublika rəhbərliyi başını itirir. Axı indi yuxarıdan əmr gəlməsə, görəsən respublikanı necə idarə etmək olacaq? Azərbaycanda siyasi baxışlar bir neçə yerə haçalanır. Ermənilər isə ölkəni işğal etməkdə davam edir. Bəziləri məsələn, Əlisaab Orucov M.Nəsirov və onlarla başqaları milli ordu yaranmasının əleyhinə çıxırlar.

Ali sovetə seçkilər keçirilir. Ali sovetin birinci sessiyasında Naxçıvandan seçilmiş deputat Heydər Əliyev çıxış edir. Vaxtilə onun çörək verdiyi, ona yaltaqlanan adamlar bu böyük siyasətçinin sözünü kəsmək, yarımçıq tribunadan salmaq üçün hər cür ədəbsiz hərəkəti özlərinə rəva görürlər. Adını yazıçı, ziyalı qoyan Bayram Bayramovun çıxışı, demək olar ki, bütün Azərbaycan xalqını şok vəziyyətinə salır.

Heydər Əliyev deyəndə ki, Dağlıq Qarabağ əldən gedir, gəlin düşünək əlbir olaq torpaqlarımızı xilas edək. “Ağsaqqal” deputat Bayram Bayramov (sonradan ona vertolyot Bayrat ləqəbi veriləcək) tribunaya qalxaraq

Ə.Vəzirovun ana dilini bilməməyinə haqq qazandırdıqdan sonra Heydər Əliyevə

-Gəl səni mindirim vertalyota, gedək Qarabağa. Onda görərsən ki, Qarabağ indiki qədər heç vaxt bizim olmayıb ... Yusif Seyidov da başqaları kimi, Bayram Bayramovun bu çıxışından qəzəblənərək yazır: *“Biz gizlətmirik ki, bu məqaləni B.Bayramovun Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasındakı (1991-ci il) çıxışı ilə əlaqədar olaraq yazırıq və heç kəsi də müdafiə etmək fikrində deyilik. Onu da gizlətmirik ki, məqaləni əsəbiliklə yazırıq. Çinki elə bilirdik ki, xalqımızın başına gələnlər nə qədər dəhşətli olsa da, siyasi birlik şüuru inkişaf etmişdir və Ali Sovetin sessiyası bu birliyi nümayiş etdirəcəkdir, buna böyük ümidimiz var idi. Ancaq məlum oldu ki, bir çoxları xalqın elçiləri olduqlarını yaddan çıxararaq, öz seçicilərinin iradəsi əleyhinə şəxsi hissələrini vətəndən, xalqdan üstün tutdular və bununla da ümidlərə ağır zərbə endirdilər. Biz bunu nəzərə alırıq ki, xalq üçün yox, öz şəxsi mənafeyi üçün çox müxtəlif vasitələrlə özlərini deputat seçdirənlər var və belələrindən cəmiyyətin xeyrinə heç bir şey gözləmək olmaz.*

Ən iyrənc cəhət odur ki, dünən dediyini bu gün danasan; dansan yenə yaxşıdır, onun tərsini deyəsən. Yaxşı ki, uzaq-yaxın tarixlərin kağızlara həkk olunmuş yaddaşı var. Şahidi olanlar öz yaddaşlarını, şahidi olmayanlar qəzetləri vərəqləsələr, görərlər ki, B.Bayramov Heydər Əliyev haqqında hansı tərifləri

deməyib, onun üçün hansı bənzəyişlərdən istifadə etməyibdir. 1970-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının nailiyyətlərinə görə Heydər Əliyevin rolundan ağızdolusu danışib, “məhəbbət və hörmət” əlaməti olaraq, bir neçə kilabını ona bağışlayıb, üstündə də dəbdəbəli avtoqraflar yazıb, minnətdarlığını bildiribdir. Məsələn, 1981-ci ildə nəşr edilmiş “Gün batanda” adlı kilabına yazdığı avtoqraf: “Əzizimiz Heydər Əliyev. Xalqımıza qeyrətlə və müdrik rəhbərlik etdiyinizə görə Sizə çox sağ olun deyirik. Xalqımızın xalqlar arasında, respublikamızın Respublikalar arasında ön cərgələrə çıxmasında fəvqəladə fəaliyyətiniz, intəhasız fədakarlığınız üçün Sizə ürəkdən var olun deyirik. Daha yeni, daha böyük uğurlar naminə canınız sağ olsun, ömrünüz dağa dönsün. Minnətdarlıq əlaməti olaraq”.

Zaman öz hökmünü verir. Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdır. Düşmənlərin (daxili və xarici) arzuları gözündə qalır. Azərbaycanı parçalamaq arzuları püça çıxır. Heydər Əliyev addım-addım reallaşmaqda olan düşmən planlarını puç edir. Amma bundan sonra da xalqımıza rahatlıq vermirlər. 1996-cı ilə qədər respublikanın hər yerində qiyam və dövlət çevrilişinə cəhdlər edilir. Bəzi dönüklər isə müxtəlif vasitələrlə xalqımızın bu tarixi nailiyyətini əlindən almaq üçün Heydər Əliyevə qarşı birləşirlər. Əslən erməni olan Eduard adlı birisi, kiminsə köməyi ilə Əvəz adına pasport alır. Heydər Əliyevin Azərbaycanın

bütün bölgələri kimi Naxçıvana da getməsinə, o yerlərin adamları ilə mehriban rəftarını, oranın inkişaf etdirilməsi haqqında fikirlərini “Naxçıvanşına” adlı məqalədə öz səviyyəsində, öz əlaqəsinə uyğun şəkildə qələmə alır (“Bakı həftəliyi” qəzeti, 25.08.2002).

Əvəz Zeynallı adlı birisinin “Bakı həftəliyi” qəzetində (25.08.2002) çap etdirdiyi “Naxçı-Vanşına” adlı məqaləsini oxuyanda adamı təəccüb bürüyür və ağıla gətirə bilmirsən ki, insan öz vətəninə bu və ya başqa bir bölgəsinin inkişafı, abadlığı üçün, xüsusən düşmən qarşısında möhkəmləndirilməsi, qorunub saxlanması üçün həyata keçirilən işləri bu qədər hiddətlə qarşılarsın. İstər-istəməz fikirləşməli olursan ki, görəsən bu adam doğrudanmı azərbaycanlıdır - Azərbaycan türküdür? Bəlkə, özünün xəbəri olmadan qan qarışığı var? Görünür, təkcə Naxçıvanın deyil, ümumən Azərbaycanın inkişafı, Azərbaycanın hər hansı bölgəsinin inkişafı belələri üçün qəm-kədər gətirir...

1970-ci illərdən Heydər Əliyevin adı ilə keçmiş SSRİ-də və dünyada tanınıb, indi dünya xalqları bilirlər ki, Azərbaycan adlı bir dövlət var. Söhbət bu və ya digər bir ziyalının, bir dövlətin və dövlət xadiminin Azərbaycanı tanımasından, belə bir ölkənin varlığını təsəvvür etməsindən getmir, dünya əfkar-ümumiyyəsinin bu ölkəni tanımasından gedir. Bu tanımada Heydər Əliyevin xidmətlərini heç nə ilə müqayisə etmək olmaz. Gərək heç bir azərbaycanlı yaddan çıxarmasın ki, Heydər Əliyevin

əli Azərbaycanın üzərindən çəkilər-çəkilməz. Azərbaycanda didişmə başlandı və bu didişmədən istifadə edən erməni quldurlarının əl-qolu açıldı, torpaqlarımız işğal olundu. Yurdlarından qaçaq düşdülər, yüz minlərlə həmvətənimiz Ermənistan Respublikasına qatılmış doğma torpaqlarımızdan qovuldular.

Yusif Seyidov ana vətəni, xalqını, onun dilini böyük məhəbbətlə sevən böyük şəxsiyyət, görkəmli alimdir. Ona görə də vətəninə dilinə Xorbaxan adamın düşməni, vətəni sevənin dostudur. Onun üçün vətən və millət sevgisi öz həyatından da artıqdır. 2003-ci ilin yayında Heydər Əliyev məktəbinin fərqlənmə diplomlu məzunu, ideyalarının cəsarətli və ardıcıl davamçısı İlham Əliyev baş nazir olanda onun nitqinin gözəlliyi terminlərdən və ümumişlək sözlərdən bacarıqla istifadə edə bilməsi ingilis, rus və Azərbaycan dillərində sərbəst danışması, məruzələr etməsi Yusif müəllimin diqqətini cəlb etmişdi. Yusif müəllim qeyd edir ki, 1970-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi kimi Respublikanın rayonlarına gedən, zəhmətkeşlərlə görüşlər keçirən Heydər Əliyev kiçik yaşlı İlhamı da özü ilə götürürdü ki, o xalqı görüb sevsin, torpağı tanısın, sonradan İlham Əliyev ölkə rəhbəri kimi o yerlərə gedəndə keçmiş günləri xatırlayır və əhali ilə daha mehriban olur.

Yusif müəllimin maraq dairəsi geniş olduğu kimi, bilik səviyyəsi də yüksəkdir. Bu keyfiyyətlər böyük vətəndaşlıq xüsusiyyətləri ilə birləşdikdə məhz tam şəxsiyyət – Yusif

Seyidov alınır. Yusif müəllimin qələmi üçün sərhəd yoxdur. Onun söz meydanı genişdir. Hər şeydən yazıb. Əsərlərinin V cildində “Ordan-burdan” rubrikası altında atəşkəsdən tutmuş jurnalist etikasına, küçə və yolların qanunsuz və lüzumsuz sökülməsindən tutmuş erməni məsələsinə qədər bir çox irili-xırdalı problemlərə toxunur. Erməni dərğalıği haqqında yazanda 1917-ci ildə “Molla Nəsrəddinçi – şair Əli Nəzminin şeirini verir və göstərir ki, mötərizədə yazılmışdır Milyukovun dilindən. Bu “Molla Nəsrəddin” üslubudur: öz sözünü başqasının dilindən vermək. Bu şeirin hansı hökumətə (müvəqqəti hökumətə və ya sovet hökumətinə) aid olduğunu müəyyənləşdirmək üçün Yusif müəllim verdiyi şeirə Milyukovun kimliyini əlavə edirik. Milyukov Pavel Nikolayeviç (1859-1943) Rus siyasi xadimi Kadetlərin liderlərindən biri tarixçi Müvəqqəti hökumətin xarici işlər naziri sovet dövlətinə qarşı vətəndaş müharibəsi təşkilatçılarından biri.

Müəllif şeiri onun dilindən verir ki, özünə aid edilməsin. Bundan əlavə, Milyukov özü nazir olduğu hökuməti belə pisləməzdi. Deməli, şeir oktyabr inqilabının verdiyi hürriyyətə aiddir. Şeirin mətni belədir:

*Ölkəmizdə mövcud olan hürriyyət,
Millətlərə böyülə eyləsin qismət;
Fin xalqına yırtıq – yarım istiqlal,
Polyaklara dolu vədə bir çüval,*

*Ukraynaya muxtariyyət, su, torpaq,
Türküstanlı müslimlərə şapalaq.
Litvaliya istəyincə ixtiyar,
Buxaralı, xivəliyə zəhrimar.
Qazaklara zər zad ilə Quban, Don,
Ləzgilərə, çərkəzlərə “paşol von”!
Latışlara ayrılmalı pay çox az,
Cuhudlara, tatarlara beş qapaz.
Xaxollara yerləşməyə buyuruq,
Krimliya, qırğızlara yumuruq.
Ruminlərə yurd və yuva, yol, iqbal,
Yerli-yurdlu gürcülərə infi'al,
Qreyklərə, hər nə desə, çal çəpik,
Azərbaycan türklərinə vur təpik.
Uruslara mümtaziyyət, ağalıq,
Erməniyə imperiyada darğalıq!*

Bu şeirin məzmunu günümüzün hadisələri ilə həmahəng səsləşir.

Yusif müəllimin siyasi görüşləri və Heydər Əliyev olan məhəbbətini kiçik bir məqalədə əhatə etmək olmaz. Yaxşı olar ki, BDU-nun professoru, əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı Azərbaycan Prezidentinin şəxsi təqaüdçüsü Yusif Seyidovun “Yeni Azərbaycan” qəzetində (28.07.2003) özü haqqında dediyi sözlərə nəzər salaq: “*Mən heç vaxt əqidəmdən*

dönməmişəm. Gənc yaşlarımdan Heydər Əliyevi bir ideal şəxs kimi, bir rəhbər kimi, doğma vətəni xalqı, ana dili uğrunda mərd mübariz kimi, dünya siyasətində güclü təsirə malik dahi şəxsiyyət kimi başa düşmüş, qiymətləndirmiş və bacarığım dairəsində onun ideyaları uğrunda mübarizə aparmışam”.

Sizə bu dönməz əqidəmlə uzun ömr arzulayıram, Yusif müəllim! Mən Sizin keçmiş tələbəniz kimi, hər yerdə hər şeyi sizdən öyrənmişəm. Bu, həmişə belə olacaq!

ADU, Elmi əsərlər. Dil və ədəbiyyat seriyası. 2010, №2(13)

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ANA DİLİ PROBLEMİ

Azərbaycan xalqının dünya sivilizasiyasına bəxş etdiyi fenomenal şəxsiyyətlərdən biri, zəmanəmizin ən böyük, cəhanşümul siyasətçiləri sırasında ön mövqeyində duran prezident H.Əliyevin çoxsahəli və çoxşaxəli elmi və siyasi fəaliyyəti onlarla elmi monoqrafiyanın mövzusu olacaqdır. Bu mövzular içərisində son 10 ildə özünü qabarıq şəkildə büruzə verən Azərbaycan dilinə olan qayğı məsələsidir. H.Əliyevin Azərbaycan dilinin qorunması, tətbiq sahəsindəki son fərman və sərəncamları günümüzün ən aktual problemlərindəndir. H.Əliyev və Azərbaycan dili mövzusunda çox deyilmiş, çox yazılmış və hələ yenə də yazılacaqdır. Bu problemlə məşğul olmaq o qədər də çətin deyil. Yəni əgər dövlət başçısının milli qeyrəti varsa, dövlət dili haqqında danışa bilər. Amma ana dili məsələlərindən bəhs etmək üçün kim olursa, olsun onda linqvistik savad, elmi təfəkkür olmalıdır. H.Əliyev məhz belə şəxsiyyətlərdəndir. Onda ana dilinin təbiət və xüsusiyyətlərini duymaq intuisiyası onu dilçi-filoloq səviyyəsinə qaldırır. “Ana dili nədir” sualına H.Əliyev dilçi-alimlər səviyyəsində cavab verir. Məsələn, onun fikirləri ümumi dilçiliyin atası hesab edilən V.F.Humboldtun və başqa alimlərin fikri ilə səsleşir.

Ana dilini bilmədən insanda milli şüur, milli mənlik ola bilməz. H.Əliyev deyir: “Ana dilini unudan adam heç şübhəsiz ki, xırda-xırda öz milliliyini də unudar”.

Eyni məzmunadakı fikri prezident türksoylu mədəniyyət nazirlərini qəbul edərkən də səsləndirdi ki, milli mədəniyyətimizi yüksəltmək üçün milli dilimizi öyrənin, işlədin və qoruyun.

Daha sonra o deyirdi: “Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağım fəxr edirəm”. H.Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin-millî dilin rolunu bir dilçi alim kimi qiymətləndirir. Bu barədə o deyir: “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimbrinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”.

Başqa bir yerdə xalqın millət kimi mövcud olmasının əsas amili, bəlkə də yeganə amili kimi ana dilini qəbul etməsi H.Əliyevi dünya dilçiləri səviyyəsində düşünən bir alim səviyyəsinə qaldırır.

Çox vaxt dili vətənlə müqayisə edib üstünlüyü dilə verirlər. H.Əliyev də bu fikirdədir ki, “ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir”.

Ana dilini sevmək bir türk oğlu türk kimi H.Əliyevə ulu babalarımızdan yadigar qalmışdır. M.Kaşqari hələ XI əsrdə yazırdı: “Bunlara-türklərə yaxın olmaq üçün ən əsas yol onların dilində danışmaqdır. Çünki onlar bu dildə

danışanları sevər və yaxşı qulaq asarlar, özlərinə yaxın tutarlar, onlara zərər verməzlər. Hətta onlara bu dildə pənah gətirənlərin günahından keçərlər...” (“Divanilügəti-türk”, I c. səh. 34)

H.Əliyev məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi xalqımızın gənc övladlarına məsləhət görür və arzu edir ki, Azərbaycan gəncləri ingilis, alman, fransız, çin dillərini də bilsin, amma ilk mövqedə öz ana dilini bilsin.

Bütün bunları nəzərə alan dahi rəhbər milli dilimizin inkişafı, təkmilləşməsi naminə bir prezident olaraq çox iş gördü. O, 2001-ci il iyun ayının 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”, 4 iyul 2001-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında”, 9 avqust 2001-ci il ildə “Azərbaycan əlifbasi və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 30 sentyabr 2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında”, 2 yanvar 2003-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun tətbiq edilməsi barədə” fərman imzaladı. Bu fərmanlar ulu öndərin dilimizin qayğısına nə dərəcədə qaldığını bir daha təsdiq edir.

“Dil millətin tək nişanıdır” (Ömər Faiq) bu sözlər müxtəlif şəkildə ulu öndərin dilindən dəfələrlə eşidilmişdir. Bir millətin dildən əziz heç nəyi ola bilməz. Millət dil ilə yaranır, dil ilə yaşayır. Ulu öndər bizə və

yeni yetişən nəslə məhz dilimizi sevməyi, onu qorumağı tapşırır.

*“Heydər Əliyev və dilimiz, ədəbiyyatımız,
tariximiz” mövzusunda keçirilən
konfransın materialları
(18–19 aprel 2003)*

HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARINA SADIQ GÖRKƏMLİ ALİM

*Ölkəyə, xalqa konkret fayda
gətirən insanlar sırasında
alimlər xüsusi yer tutur.*

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında xüsusi xidmətləri olan, tədqiqatları ilə ana dilimizi daha da zənginləşdirən alimlərimizdən biri də filologiya elmləri doktoru, professor Adil Məhəmməd oğlu Babayevdir. Adil Babayev 28 aprel 1938-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad rayopinin Dirnis kəndində anadan olub. Atasını 1941-ci ildə Böyük Vətən Müharibəsində itirən Adil müharibənin ağrı-acı-sını yaşaya-yaşaya orta məktəbə getmiş, 1956-cı ildə təhsilini başa vurduqdan sonra 1957-ci ildə anası ilə Bakı şəhərinə köçmüşdür. Nəmin ildə də, o, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. A.Babayev 1962-ci ildə Universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirib Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunda (indiki ADU) baş laborant kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. 1962-ci ildən Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənnindən dərs deyən Adil müəllim 1989-cu ildə Ümumi dilçilik fənni üzrə Azərbaycan və rus dillərində proqram

hazırlayıb Ümumi dilçilik fənnini tədris etmişdir. A.Babayevin fəaliyyətini bir neçə cəhətdən səciyyələndirmək olar.

O, hələ laborant işlədiyi zaman müntəzəm olaraq İnstitutda keçirilən elmi konfranslarda məruzələrlə çıxışlar etmiş, repressiya qurbanı olan alim B.Çobanzadə haqqında dəyərli tədqiqat əsəri yazmışdır. Lakin o zaman repressiya qurbanları haqqında həqiqətləri ictimaiyyətə çatdırmaq istiqamətində fəaliyyətini sonralar da davam etdirərək Q.K.Bağirov, X.S.Xosayev, V.H.Xulufu, İ.M.Həsənov, A.Tağızadə, A.R.Zifeld-Sumumyaqi, Əli Səbri, Y.Əliyev, Ə.S.Cəfərov, Ə.M.Dəmirçizadə və başqa görkəmli alimlərin Sovet represiyasının əsas vasitəsi olan DTK zindanlarındakı həyat və faciələrini arxiv materialları əsasında cəsarətlə üzə çıxararaq yeni nəsllə çatdırmışdır. Hörmətli alim 1996-cı ildə zəngin tarixi keçmişə malik olan Azərbaycan dilçiliyinin sistemli və mükəmməl tarixini yazıb, doktorluq işi kimi müdafiə etmişdir. Əsərə yüksək qiymət verən akademik A.Axundov Adil Babayevi Azərbaycan dilçilik elmi tarixinin yaradıcısı adlandırmışdır. B.Çobanzadə ilə bağlı araşdırmalarına görə Krim mədəniyyət fondunun təsis etdiyi B.Çobanzadə mükafatının ilk sahibi də elə Adil Babayev olmuşdur.

1997-ci ildə APXD-də Azərbaycan dili kafedrası yaradılmış və professor A.Babayev kafedraya müdir təyin edilmişdir. Həmin illərdə hörmətli alim tədris edilən

Azərbaycan dili fənninin (rus və türk bölmələri üçün) proqram və dərsliyini yazıb çap etdirmişdir. 2000-ci ildə professor S.Seyidov bu ali məktəbə rektor təyin edildikdən, ali məktəbin adı dəyişdirilib ona universitet statusu verildikdən sonra Azərbaycan dilinin tədrisinə diqqət daha da artmış, Azərbaycan dili kafedrası, Azərbaycan dilçiliyi kafedrası adlandırılaraq universitetin nəzəri qurumuna çevrilmişdir. Adil müəllimin səyi nəticəsində qısa müddət ərzində kafedranın fəaliyyəti xeyli genişləndirilmişdir. İndi burada 2 elmlər doktoru – professor, 7 elmlər namizədi – dosent, 4 elmlər namizədi – baş müəllim işləyir. 2 nəfərin dissertasiya işi müdafiəyə buraxılmışdır. Bunların içərisində A.Babayevin də yetirmələri var. Kafedrada 2 aspirant, 6 magistr, 12 dissertant elmi araşdırmalar aparır. Hörmətli alim onlar üçün proqram və dərsliklər yazıb. ADU-da yeni yaradılmış Azərbaycan filologiya bölməsinin dərslik, proqram və tədris planları ilə təchiz edilməsi də bilavasitə A.Babayevin səyləri nəticəsində mümkün olub. Böyük rus yazıçısı A.P.Çexov yazırdı. *“İnsanı gözəlləşdirən, ona zinət verən ən mühüm cəhədlərdən biri də onun təvəzökar və sadə olmasıdır”*. Adil müəllim də belə insandır. O, kafedrada işləyən müəllimlərin elmi inkişafına qayğı ilə yanaşır. Dilçi alim öz tələbələri ilə də hər zaman səmimi münasibətdədir. Bir sözlə kollektivin, tələbələrin sevimlisidir Adil müəllim.

2001-ci il iyun ayının 18- də Ulu öndər H.Əliyevin imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanla Respublikada “Dövlət Dil Komissiyası” yarandı və professor A.Babayev də bu mütəbər komisiyanın tərkibinə daxil edildi. Komissiyanın üzvü kimi o öz üzərinə düşən məsuliyyəti hiss edərək “Azərbaycan dilinin funksional üslubları” adlı dərs vəsaitini və onun proqramını hazırladı. Bu kitabdan bütün ali məktəblərdə istifadə edilir.

Hörmətli professor Respublikanın elmi həyatında fəal iştirak edərək qəzet və jurnal səhifələrində ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif problemləri və sosial publisistik mövzularda çıxışlar edir.

Türkologiya sahəsində dərin araşdırmalar aparan alim 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş türk xalqlarının tarixində ilk və son böyük beynəlxalq elmi qurultayın stenoqramını və başqa sənədləri bağlı fondlardan əldə edərək bu haqda məqalələr yazmış, yazdığı dörd kitabda məlumat vermişdir. 2006-cı ildə həmin qurultayın 80 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd ediləndə Adil Babayev Respublika Təşkilat Komitəsinin üzvü kimi bir sıra müəssisə və təşkilatlarda maraqlı məruzələrlə çıxış edib, qəzet və jurnal səhifələrində məqalələr çap etdirmişdir. Hörmətli alimin təşkilat komitəsinin sifarişi ilə qurultay haqqında çap etdiyi “Türksoyun birlik səsi” adlı monoqrafiyası konfransın əsas elmi sənədi kimi bütün nümayəndələrə paylanmışdır.

A.Babayev məhsuldar alimlərimizdən biridir. 1992-ci ildən bu günə qədər onun 4 dərsliyi, 4 dərs vəsaiti, 8 proqramı nəşr edilmiş, 4 monoqrafiyası, 3 bəddi əsərlər toplusu, 100 dən artıq elmi-publisistik məqaləsi çap olunmuşdur. A.Babayevin yazdığı “Dilçiliyə giriş”, “Azərbaycan dilçiliyinin tarixi”, “Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları”, “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” adlı dərslik və dərs vəsaitləri Respublikamızın ali məktəblərində əsas elmi-tədris mənbəyidir. Professor A.Babayev Azərbaycan dilçiliyinin tarixi üzrə Respublikamızda məktəb yaratmışdır. Belə ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilçiliyinin minillik tarixini sistemli şəkildə araşdırmış, onu dövrləşdirmiş, dərslik və proqram yazmışdır. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan dilçiliyi tarixi sahəsində 4 nəfər elmlər namizədi dissertasiya işini müdafiə etmiş, 2 nəfər bu sahədə uğurla araşdırmalar aparır.

Hörmətli alim Respublikamızda və onun hüdudlarından kənar da görkəmli türkoloq kimi tanınır. Buna görə də Qara Dəniz Universiteti Assosiasiyasının direktoru, ruminiyalı Eden Mamut Türkologiya sahəsində qazandığı uğurlara görə onu BDU-nun nəzdindəki “Qara Dəniz ölkələri Unviersiteti Assosiasiyasının” B.Çobanzadə adına beynəlxalq türkoloji araşdırmalar mərkəzinə rəhbərliyini təklif etmişdir.

A.Babayev universitetin ictimai həyatında həmişə fəal iştirak edir. Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı sui-qəsdlər

hazırladığı və xalqımıza qarşı min cür parçalanma səyləri yeridildiyi zaman Adil müəllim millətin nicatını H.Əliyevdə görənlərin öncüllərindən biri kimi heç bir tərəddüd etmədən 1993- cü ilin əvvəlində YAP-ın sırasına daxil oldu.

1996-cı ildə onun təşəbbüsü ilə APXDİ-də H.Əliyev muzeyi açıldı, ABabayev də bu muzeyin rəhbəri təyin olundu. 2000-ci ildə muzey təmir olunub, yeni eksponantlar, avadanlıqlarla təchiz edilən muzeyə Muzey-lektoriya statusu verildi.

Hörmətli alim öz qələmini bədii və publisistik sahələrlə də sınımış, bir sıra əsərlər, o cümlədən pyeslər də yazmışdır. “O qızı hər gün görürsən”, “Sarı gəlin” kimi televiziya tamaşalarından yaxşı tanınan A.Babayev ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə həsr etdiyi “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” əsərini qələmə alıb. Əsərin mövzusu keçmiş SSRİ dağılıqdan sonra Azərbaycanda baş verən anarxiya və özbaşınalıqdan Azərbaycan dövlətçiliyinin itirilmə təhlükəsindən, yadellilərin daxili biganələrlə əlbir olub, müstəqilliyimizə qənim kəsilməsindən götürülmüşdür. Əsərdə tarixilik, elmilik, müasirlik vəhdət təşkil edərək, pyesdə Azərbaycançılıq ideyalarının təntənəsi dolğun şəkildə əks olunur. Əsərdə 1992-1993-cü il hadisələrini XVII əsrlə Koroğlu, Dəmirçi oğlu, aşıq Günün, Telli xanım, habelə Babək, Şah İsmayıl, Atatürk, və ən əsası Dədə Qorqudla bağlamaq böyük ədəbi-bədii priyom olmaqdan əlavə,

sənətkarlıq da tələb edir. Pyesdə ya qəhrəmanları XVII əsrdən, hadisəsi isə 1993-cü ildən, ya da hadisə XVII əsrdən qəhrəmanlar 1992-1993-cü ildən götürülərək sintez edilmişdir. Məhz bu formatlar kompleksində Ulu öndər “Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əbədidir, sarsılmazdır, dönməzdir” kimi yüksək ideyalı kəlamlarını deyə bilir. Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının kollektivi tərəfindən tamaşaya qoyulan əsər Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrının səhnəsində tamaşaçılara təqdim edildi. “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” tamaşasının quruluşunu Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, teatrın baş rejissoru Kamran Quliyev vermişdir. Xalq artisti Rza Xudiyev Koroğlunun timsalında uca boylu, düzgün qaməti, məğrur yerişi, kəskin təsirli nitqi ilə əsrimizin yetişdirdiyi dahi bir siyasi xadimin - Heydər Əliyevin obrazını çox gözəl yaratmışdır. Tamaşada bütün aktyorlar öz rollarını ürəklə oynamış, siyasi xadimlər, görkəmli alimlər bu tamaşaya qiymət vermişlər.

Babayev Heydər Əliyev haqqında çoxlu elmi-publisist məqalələr də dərc etdirmişdir.

Hörmətli alim Yazıçılar və Jurnalistlər Birliyinin, Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının, AMEA Rəyasət Heyəti yanında Orfoqrafiya və terminologiya Komissiyasının, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində dilçilik üzrə Problemlər Şurasının, Naxçıvan Dövlət

Universitetinin Dissertasiya Şurasının üzvüdür. A.Babayev Təhsil Nazirliyinin hər il mart ayında keçirdiyi orta məktəb şagirdlərinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənni üzrə Respublika Olimpiadası Münsiflər heyətinin üzvü kimi də fəaliyyət göstərir. O, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, jurnalistlik, habelə bədii yaradıcılıq sahəsində 16 kitab, 12 proqramın müəllifidir. 15 nəfər elmlər namizədinin rəhbəri, 3 elmlər doktorunun məsləhətçisi, 32 nəfərin rəsmi opponenti olub. Onun təşəbbüsü və yaxından iştirakı ilə universitetdə bir sıra elmi-nəzəri, elmi praktik konfranslar keçirilmişdir. “Vektor” Beynəlxalq Elm Mərkəzinin keçirdiyi elmi-kütləvi sorğuya əsasən A.Babayev “XXI əsrin Azərbaycan ziyalıları” Beynəlxalq layihəsinin qalibi diplomunu almış və eyni adlı ensiklopediyaya daxil edilmişdir. Hörmətli türkoloq alimimizə Azərbaycan elminin inkişafında, elmi-pedaqoji fəaliyyətində, bədii yaradıcılığında yeni-yeni uğurlar arzu edirik.

Aidə ARSLAN

filologiya elmləri namizədi, ADU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Jurnalistlər Birliyinin üzvü. “Əsrin ziyalıları” qəzeti. №09(22) 20 iyul 2011-ci il.

“KOROĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ QAYIDIŞI” PYESİ HAQQINDA FİKİRLƏR

İlk tamaşadan sonra Ali Məclisin Sədri Vasif Talibov səhnə arxasında kollektivi həm yubiley, həm də uğurlu tamaşaya görə təbrik etmiş və demişdir: *“Ötən əsrin 90-cı illərin hadisələrini acı olsa da, hər birimiz yaşamışıq. Bizim Vətənpərəvər, uzaqgörən insanlarımızdan biri yazıçı-publisist prof. Adil Babayev ibrət olsun deyə bugünkü və gələcək nəsillər üçün o dövrü qələmə almış və bu yubiley günüündə həmin əsər tamaşaya qoyulubdur. Siz bugünkü ifanızla öz sənətinizə nə qədər vurğun olduğunuzu, ümummilli liderin yoluna nə qədər sədaqətli olduğunuzu bir daha nümayiş etdirdiniz. Yalnız ümummilli liderin yoluna ürəkdən bağlı olanlar rolları ürəkdən ifa edə bilərlər.*

Tarix yazılır, yaşanır və yaşadır. Siz tarixi bir daha bizə yaşatdınız. Sizlər bizim qiymətli insanlarımızdansınız. Siz bizə tarixi yaşadırsınız. Eyni zamanda da mədəniyyətimizi inkişaf etdirirsiniz. Ona görə də mən sizin hər birinizə ayrılıqda təşəkkür edirəm”.

Vasif TALIBOV

Naxçıvan Muxtar Respublikası

Ali Məclisinin sədri

TARİXİLİKLƏ MÜASİRLİYİN VƏHDƏTİ

Professor Adil Babayevin elmi fəaliyyəti ilə bədii yaradıcılığı biri digərini tamamlayır. Adil müəllimin bədii yaradıcılığında tarixilik və elmilik notlarının qabarıq nəzərə çarpması bunu bir daha təsdiq edir. Müəllifin “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” əsərində də tarixilik, elmilik və müasirlik vəhdət təşkil edir. Adil Babayevin prinsipləri vahid məcrada birləşdirməyi bacarması onun əsas uğuru sayıla bilər. “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” Azərbaycan (Naxçıvan) səhnəsində uğurla nümayiş etdirilən vətənpərvərlik dramıdır. Əsərdə xalq qəhrəmanı Koroğlu ilə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin mübarizəsini və idellarını böyük bacarıqla uzlaşdırmışdır. Beləliklə, əsər tarixiliklə müasirliyin vahid mövqedən təqdimi baxımından əhəmiyyətlidir.

Vətənin dar günündə – 1993-cü ilin ortalarında milli Dövlətçiliyimiz təhlükə altında qalanda, Vətənimiz hər gün addım-addım işğal olunanda, igid və qeyrətli oğullarımız şəhid olanda, millətimizin bir türk olaraq minillik əzəmət və vüqarı təhqir olunanda xalqın Ağbirçəyi – vətən timsalı Telli xanım və millətin ağsaqqal nümayəndəsi aşiq Cünun Koroğluya müraciətlə deyir:

Alovlar içində yanır Çənlibel,

Bilmirik haradan əsir qarayel.

Qayıt öz yerinə, alovu söndür,

Vətən əldən gedir yamanca gündür.

Bu sözlərdə tarixiliklə müasirliyin üzvi vəhdətini adi tamaşaçı da başa düşür və hadisələrin mahiyyətini düzgün qiymətləndirir.

Pyes azərbaycançılıq ideallarının təntənəsini dolğun şəkildə əks etirir.

Adil Babayevun “Koroğlunun Çənlibelə qayidişi” mənzum dramı böyük ənənələri olan Naxçıvan teatrında özünəməxsus yer tutan qiymətli tamaşalardan biridir. Əsər tamaşaçının gözlədiyi və xalqın arzuladığı bir sonluqla bitir.

Azərbaycan Dövlət müstəqilliyi təmin edilir, möhkəmlənir. Vaxtilə ona təsəlli və tövsiyələr verən Babəkin, Şah İsmayılın və Atatürkün ruhları ümummilli liderimizi təbrikə gəlir. Ümummilli liderimiz “Koroğlu” operasının üverturasının məğrur sədaları altında şaqraq səslə deyir “Azərbaycanın Dövlət müstəqilliyi əbədidir, daimidir və dönməzdir... Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!”

Bu əsər Adil Babayevin dramaturgiya sahəsində də böyük potensiala, təcrübəyə malik olduğunu göstərir.

Bu gərəkli yolda Adil müəllimə daha böyük uğurlar arzulayıram.

İsa Həbibbəyli

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru,
akademik (indi AMEA vitse-prezidenti)*

ALİM-YAZIÇI ADİL BABAYEVİN “KOROĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ QAYIDIŞI” ADLI ƏSƏRİ HAQQINDA

Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında xüsusi xidmətləri olan, öz tədqiqatları ilə onu daha da zənginləşdirən filologiya elmləri doktoru, professor Adil Məhəmməd oğlu Babayev öz qələmini bədii və publisistik sahələrdə də sınıamış, bir sıra əsərlər, o cümlədən pyeslər yazmışdır. Bu pyeslər Azərbaycanın teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmuş və müvəffəqiyyətlə oynanılmışdır.

Adil Babayevin pyesləri-səhnə əsərləri içərisində son dövrlər yazılmış və Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, görkəmli dövlət xadimi, ulu öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışına, bu qayıdışla Azərbaycan xalqının qazandığı müstəqilliyin sabitləşməsi və ölkəmizə, torpaqlarımıza xəbis gözlə baxan düşmənlərə qarşı apardığı mübarizəyə həsr edilmiş “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” adlı pyes xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu əsər Naxçıvan Dövlət Dram Teatrının səhnəsində 2008-ci ildə böyük müvəffəqiyyətlə, gözəl aktyor oyunları ilə səhnə təcəssümünü tapmışdır.

Ağır zəhmətin bəhrəsi kimi meydana çıxan “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” səhnə əsəri alim-yazıçı Adil Babayevin bədii ədəbiyyat və teatr səhnəsində də

geniř imkanlara malik olduđunu göstərir və biz oxucu v tamařaılar ondan yeni-yeni əsərlər yazmasını gözləyirik.

Sevindik VƏLİYEV

*NDU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının
müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor*

ULU ÖNDƏRİN İLK BƏDİİ OBRAZI NAXÇIVAN SƏHNƏSİNDƏ

Bütün tarix boyu belə olmuşdur. Ədəbiyyat və sənətin başqa növləri cəmiyyət həyatındakı ən önəmli problemləri bədiilik və sənət süzgəcmdən keçirərək tarixə ərməğan etmişdir. Çünki zaman özü də bir müəllif kimi tarixin sosial-siyasi hadisələrini qoruyaraq nəsildən-nəslə ötürmək qabiliyyətində olan qeyri-adi güc sahibidir. Belə olmasaydı, bugünkü nəslin 1000 illər bundan əvvəl baş vermiş hadisələr və böyük şəxsiyyətlər haqqında məlumatı olmazdı. Tip və prototip problemi də belə yaranır. Həm alim, həm də yazıçı-publisist Adil Babayev məhz belə bir çətin problemin həllinə girişmişdir.

Yəni, bədii ədəbiyyatımızın ən məşhur tarixi qəhrəmanının (Koroğlunun) adını XX əsrin son on illiyinə köçürmək, ulu öndər, Azərbaycanın xilaskarı Heydər Əliyevlə bağlamaq, bu dastandakı obrazları müstəqilliyimizin itirilə biləcəyi günlərlə səsələşdirmək, o dövrün hadisələri ilə 15 il bundan əvvəlki hadisələri bağlamaq çox çətin və yaradıcılıq axtarışları tələb edirdi. Əgər müəllif hadisə və qəhrəmanların sintezindən istifadə etməsəydi əsər tarixi hadisələrin çılpaq təsvirindən və qəhrəmanların hamıya məlum portretinin yaranmasından ibarət olmalı idi. Müəllifin bədii priyom kimi istifadə etdiyi tarixi-taktiki gediş əsəri yüksək bədii və ideya

məzmununa malik sənət mərhələsinə yüksəlmişdir. Məhz bu formantlar kompleksində ulu öndər “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, sarsılmazdır, dönməzdir” kimi yüksək ideyalı kəlamlarını deyə bilir.

150-160 illik çar və sovetlər işğalının zəncirindən yaxa qurtarmaq yeni bir tarixi alın yazımızın başlanğıcı olmaqla bərabər, şərlə xeyrin, acizliklə qəhrəmanlığın savaşında xalqımızın tarixi yenidən yazmaq mücadiləsi idi. Meydanlardan başlayan xalq hərəkatı, dağılmaqda olan Sovetlər İttifaqının son cançəkişmələri və qəzəbi, “bulanıq suda balıq tutmaq” meyilli xarici dövlətlərin ərazimizdə öz nəfinə casusluq fəaliyyətləri fonunda millətin azadlığa doğru atılışı az qala boyundan ucaya sıçrayış yerində idi. Belə bir siyasi mühitdə həm milli və dəmir iradəli, həm də siyasi səriştə və bacarığa malik güclü intuiasiyalı, dövlətçilik ənənəsini detallarına qədər bilən yeni öndərin axtarışı mücərrəd məsələ idi. Az bir zaman kəsiyində belə bir şəxsiyyətin yetişməsi də reallıqdan uzaq idi. Lakin bu millətin taleyində az qala ömrünün üçdən ikisini məhz yuxarıda sadalanan keyfiyyətlərin əxzinə sərf etmiş dahi bir şəxsiyyət var idi ki, bu da xalqın qismətinə düşən şərəfli alın yazısı timsalında idi. Bu böyük şəxsiyyəti dram əsərinə daxil etmək, onun bütün məziyyətlərini obrazda cəmləşdirmək və xalqı buna inandırmaq böyük cəsəret tədəb edirdi ki, A.Babayev bu problemin öhdəsindən gəlmiş, onun ikinci səhnə ömrünü uğurlu verə bilmişdir. Tamaşa Naxçıvan

teatrının 125, ulu öndərin 85 illik yubileyinə həsr edilmişdir.

Xalqımızın 1989-96-cı illər siyasi həyatında baş verən (ötən əsrin əvvəllərindən sonuncu hadisəyədək baş vermişlərin acısı yadımızdan çıxmamış olmalıdır) hadisələrə nəzmlə yazılmış bir dram əsərində güzgü tutmaqla bu hadisələrin ən kiçik detallarına qədər qələmə alıb tamaşaçı auditoriyasına təqdim etmək f.e.d., prof. Adil Babayevin böyük dramaturqluq qabiliyyətinin təcəssümü idi.

Məsələ burasındadır ki, A.Babayev “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” əsərində xalqın Milli Azadlıq hərəkatını əngəlləyən amillər və əllamələr səhnə təcəssümünü qeyri-adi ustaqlıqla elə sıralamış, elə təqdim etmişdir ki, tamaşaçı əsərin təsiri ilə yenidən o dövrə düşür, hadisələrin içində yaşayır, ümitsizliyə qapılır və elə o anda da ortalığı çıxan xilaskarın, qeyri-adi gücünün müqabilində inamına işıq düşür, bu ətalətdən silkinərək dərindən nəfəs alır.

Vətən həmişə dara düşəndə mayası, qanı bu torpaqdan yoğrulmuş igidlərinə güvənir, onu köməyə çağırır və sanki bütün daşı, torpağı ilə qəhrəmanın ayağı altında sərtləşərək atacağı addımların müqabilində onu büdrəməyə qoymur. Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrləri belə qarğışlarla və siyasi-tarixi hadisələrlə o qədər sıralanmışdır ki, onun hansı dövrünə üz tutsaq, o dövrdən boylanmış qəhrəmanlığımızın və acı da olsa,

məğlubiyyətlərimiz qarşımızda dayanacaqdır. Zaman-zaman Cavanşir, Tomris, Babək, Koroğlu, Şah İsmayıl Xətai kimi igidlərimiz Azərbaycanın istiqlaliyyəti uğrunda silaha sarılmış, Vətən tariximizin şanlı salnamələrini əbədiləşdirmişlər.

Vətənimizin çətin günlərində Koroğlu igidlərini ətrafına toplayıb xalqı zülümkarlardan qorumuş, torpaqlarımızın müdafiəçilərinə çevrilmişlər. Müəllifin “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” dramında məhz bu ideya əsərin leytmotivini təşkil edir.

1990-1993-cü illərdə Azərbaycan xalqı olum, ya ölüm səddində, “Talış-Muğan”, “Ləzgistan” və “erməni torpağı” iddialı siyasətlərin cəngində didilən bir dövrdə üzünü öz Milli qəhrəmanı, böyük siyasi xadim ulu öndər Heydər Əliyevə tutur, onun köməyinə, dövlətçilik bacarığına və yenilməz iradəsinə güvənməklə bu fəlakətin caynağından qurtulmaq ümidində onun arxasınca gedir. Drama biz bu tarixi hadisələrin xronoloji ardıcılığı ilə bərabər o dövr meydan, radio və televiziyaadan tanış olduğumuz obrazlarla qarşılaşır, həmin dövr hadisələri ilə yanaşı addımlayırıq.

Əsərin qısa məzmunu belədir. Öz havadarlarının hər cəhətli yardımını ilə erməni cəlladları Azərbaycan rəhbərlərinin istedadsızlığından və səriştəsizliyindən istifadə edərək Vətənimizi addım-addım işğal edir, igidlərimiz məhv olur, dönüklərimiz sərvət toplayır, müəllifin dili ilə desək, “Düşmənin qan içir, biz qan

qusuruq” igidlərimizi bəzən arxadan vururlar, məmləkət alovlar içərisində yanır xalqın fəryadı göyə yüksəlir. Vətən timsalları ağsaçlı Cünun və ağbirçək telli xilaskara yalvararaq odu söndürməyi, milləti azad etməyi xahiş edirlər. Aşıq Cünun ölüm-dirim anı olduğunu söyləyir:

*Qırılır Vətənin mərd oğulları...
Qanla suvarılır gözəl Qarabağ
Sinəmizə düşmən çəkir çarpaz dağ.
Alovlar içində yanır Çənli bel,
Bilmirik haradan əsir qara yel...
Qayıt öz yerinə, yanğını söndür,
Vətən əldən gedir yamanca gündür.*

İllərlə Koroğlu süfrəsində ətək salıb çörək yemiş adamlar müasirləşdirilərək 92-93-cü illərə gətirilir. Onlar ölkəni xaosda saxlamaq istəyir. Dönüklərin ruhuna bələd olan sovet rəhbərliyi dönüklərin hərəsinə bir vəd verərək Azərbaycanın xilaskarının (əsərdə Koroğlunun) əleyhinə çevirir. Elə bu vaxt Koroğlunun şaqraq səsi eşidilir:

*Başsızımı sən gördün Azərbaycanı,
Əlini kəsərəm yerini tanı!*

Xilaskarın gəlişi ilə hər şey öz qaydasına düşür xalq rahat nəfəs alır. Əsərin əvvəlində Babəkin ruhu qəhrəmanlığa, Şah İsmayılın Vətən və millətsevərliyə, Atatürkün səbr və müdriqliyə çağırdığı ulu öndər

sınaqlardan qalib çıxır. Dədə Qorqud ona “Oğuz lideri” adı qoyur. Müqəddəs üç ruh (Babək, Şah İsmayıl və Atatürk) xilaskarı təbrikə gəlirlər. Ulu öndər yüksək bir yerə çıxaraq uca səslə deyir:

*Eşidin siz məni, müqəddəs ruhlar,
Eşitsin sözümü bütün insanlar!
Vu gündən Vətənim mərd Azərbaycan
Yazacaq tarixə yeni bir dastan!*

Bu sözlər “Koroğlu” operasının məğrur üverturasına qarışır bütün salon istər-istəməz ayağa qalxır.

“Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” bütün məqamları işıqlandırmaqla bərabər, - Koroğlunun timsalında əsrimizin yetirdiyi dahi bir siyasi xadimin, Heydər Əliyevin obrazını, onun siyasi fəaliyyətinin müəyyən dövrlərini sabitləşdirməsindən, dövrün böyük simasının bütün mübarizələrdən qələbə ilə çıxmasından bəhs edir. Tamaşaya baxdıqca ötən əsrin 90-cı illərində baş verən hadisələr bir daha tamaşaçıların gözləri önündə bütövlükdə canlanır, dahi öndər Heydər Əliyevin ölkəni fəlakətdən xilas uğrunda apardığı qeyri-bərabər mücadilə bir tarix yazısı kimi vərəqlənir.

Xalqımızın taleyində 1993-cü ilin 15 iyun tarixi Azərbaycan dövlətçiliyinin var olması istiqamətində dönüş, yad təsirlərdən qurtuluş və mətin iradə qarşısında milli-mənəvi qayıdışın zaman döngəsi idi. Məhz bu

dönəmin bədii üslubda səhnə təcəssümü də müəllifin uğuru hesab olunmalıdır.

Ölkəmizin bir tərəfdən mənfur erməni hücumları, digər tərəfdən “sapı özümüzdə olan baltalar”ın törətdikləri hadisələr teatr səhnəsindən tamaşaçılara çatdırılır. Omummilli liderin Azərbaycana qayıdışı və ölkəni düşdüyü bəladan xilas etməsi tamaşanın əsas leytmotivini təşkil edir.

Tamaşada Naxçıvan Muxtar Respublikasında Heydər Əliyev siyasətinin uğurla davam etdirilməsi, muxtar respublikamızda gedən hərtərəfli inkişaf da öz əksini tapmışdır. Tamaşanın finalında aktyorların günəşə doğru irəliləməsi ilə Azərbaycanın parlaq gələcəyinə işarə edilir.

“Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” tamaşasının quruluşunu Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, teatrın baş rejissoru Kamran Quliyev vermişdir. Respublikanın xalq rəssamı Hüseynqulu Əliyevin bədii tərtibatı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi Şəmsəddin Qasimovun musiqi tərtibatı uğurlu alınmışdır. Tamaşada Azərbaycanın xalq artisti Həsən Ağasoy - Kaloğlan, Azərbaycan Respublikasının əməkdar artistləri Rza Xudiyev - Koroğlu, Xəlil Hüseynov - Babək, Naxçıvan Muxtar Respublikasının əməkdar artistləri Elmira Kərimova - Telli xanım, Vidadi Rəcəbli - Güloğlan, Bəhrüz Haqverdiyev - I maskalı, Əli Əliyev - Atatürk, Yusif Allahverdiyev - Dədə Qorqud, artistlərdən İdris Osmanov - Dəmirçi oğlu, Əbülfəz

İmanov - Saroğlan, Elxan Şeyxov - Baloğlan, İdris Qasimov - Laloğlan, Vüsal Rzayev - Qaloğlan, Cəbrayıl Nəbiyev - II maskalı, Zakir Əliyev - Şah İsmayıl rollarında çıxış edirlər.

İlk tamaşadan sonra Ali Məclisin Sədri Vasif Talıbov səhnə arxasında kollektivi həm yubiley, həm də uğurlu tamaşaya görə təbrik etmiş və demişdir: “Ötən əsrin 90-cı illərinin hadisələrini acı olsa da, hər birimiz yaşamışıq. Bizim Vətənpərvər, uzaqgörən insanlarımız ibrət olsun deyə bugünkü və gələcək nəsillər üçün o dövrü qələmə alıblar və bu yubiley günündə həmin əsər tamaşaya qoyulubdur. Siz bugünkü ifanızla öz sənətinizə nə qədər vurğun olduğunuzu. Ümummilli liderin yoluna nə qədər sədaqətli olduğunuzu bir daha nümayiş etdirdiniz. Yalnız ümummilli liderin yoluna ürəkdən bağlı olanlar rolları da ürəkdən ifa edə bilirlər.

Tarix yazılır, yaşanır və yaşadır. Siz tarixi bir daha bizə yaşatdınız. Sizlər bizim qiymətli insanlarımızdınız. Siz bizə tarixi yaşadırsınız. Eyni zamanda da mədəniyyətimizi inkişaf etdirirsiniz. Ona görə də mən sizin hər birinizə ayrılıqda təşəkkür edirəm”.

İlk tamaşası ulu öndərin 85 illik yubileyinə həsr edilmiş pyes teatrın repertuarında özünə möhkəm yer tutmuşdur.

Bütün bu deyilənlərdən sonra həm tarixi, həm də tarixi bir şəxsiyyəti əbədiləşdirdiyi üçün biz görkəmli alim, yazıçı və dramaturq Adil Babayevə öz minnətdarlığımızı

bildirməklə yanaşı, ona yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Əbülfəz QULİYEV

AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru,

Firudun RZAYEV

filologiya elmləri namizədi. "Respublika gəncləri" qəzeti.

№02(292), Yanvar, 2009.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN OBRAZININ İLK SƏHNƏ TƏCƏSSÜMÜ

C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı özünün 125 və Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 85 illik yubileyini yazıçı-publisist, filologiya elmləri doktoru, professor Adil Babayevin “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” adlı yeni mənzum pyesi ilə qeyd etmişdir. Bu, teatrın və müəllifin böyük öndərin yubileyinə hədiyyəsi idi. 125 illik ənənəsi olan bu sənət məbədində elə korifey sənətkarlar yetişmişdir ki, onların yaradıcılığı Azərbaycan teatr salnaməsinin ən parlaq səhifəsini təşkil edir. Adını çəkdiyimiz əsərin həm mövzusu, həm də dramaturji məzmunu, həm səhnə həyatı teatrın tarixində özünə möhkəm yer tutacaqdır. Əsasən mövzusu keçmiş SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycanda baş verən anarxiya və özbaşnalıqdan Azərbaycan dövlətçiliyinin itirilmə təhlükəsindən, yadellilərin daxili biganələrlə əlbir olub müstəqilliyimizə qənim kəsilməsindən götürülmüşdür. Dramaturq mövzunu çılpaq şəkildə, iştirakçıları isə öz adları ilə verməməklə taktiki gediş etmişdir. Bu, əslində çətin bir yaradıcılıq imtahanı idi. 1992/93-cü il hadisələrini XVII əsrlə Koroğlu, Dəmirçioğlu, Aşıq Cünun, Telli xanım, habelə Babək, Şah İsmayıl, Atatürk və ən əsası Dədə Qorqudla bağlamaq, əslində, böyük ədəbi-bədii

priyom olmaqdan əlavə sənətkarlıq da tələb edir. Dramaturq hadisələr üzərində o qədər düşünüb-daşınmışdır ki, əsərdəki bir hadisə tamaşaçıda təəccüb və etiraz doğurmur. Əslində, tarixi hadisələrə, onların cərəyan etdiyi vaxta əsər həsr etmək çətin olur. Buna görə də müəyyən zaman keçdikdən sonra həmin hadisəni öz adı ilə adlandırır, onun haqqında ümumiləşmiş bədii fikir demək olur. Müəllif bu cəhətdən uğurlu bir yol seçmişdir: ya qəhrəman XVII əsrdən, hadisə 1993-cü ildən; ya da hadisə XVII əsrdən, qəhrəman 1992-93-cü ildən götürülərək sintez edilmişdir. Əsərdə iştirak edən personajların adları da ağıllı düşünülmüşdür. Belə ki, Kaloğlan və Güloğlan “Koroğlu”da və şifahi xalq ədəbiyyatımızda vardır. Amma əsərdə birinci cümləsindən sonra kimliyi bəlli olan Sarioğlan, Laloğlan, Baloğlan, Qaloğlan müəllifin düşüncəsinin məhsuludur. Eyni sözləri Qarabağ-Qarabağ deyə sinəsini yırtan Nankoryan haqqında da demək olar.

Əsərdə cərəyan edən hadisələrin hamısı 15-16 il bundan əvvəl baş vermişdir. Buna görə də hadisələr hamıya tanışdır:

Azərbaycanın ağır günləridir. Yurdumuz talan, xalqımız rüsvay olur. Bir neçə nəfər Azərbaycan xəritəsi əks olunmuş dairə üstündə didişir. Bu vaxt Telli xanım Dəmirçioğlunu yaralı vəziyyətdə gətirir. Onu vurmuşlar. Telli xanım onu yerə uzadır, Dəmirçioğlu ölərkən deyir:

Koroğlu qılıncın heç kəs qandırmaz,

Telli, haray qopar Koroğlu gəlsin.

Telli xanım - vətən timsalı ağsaçlı ana igidin ölümünü tükürpədicə bir səslə haray qoparır:

*Ana-bacıları apardı, yağı,
Vətənim qanlara qərq oldu haray!
Mən necə soyudum bu böyük dağı?
Qeyrət əldən gedir, haray, ay haray!*

Dəmirçioğlu ölür. Telli özünü onun üstünə atır. Aşiq Cünun əlində saz daxil olur:

*Çənlibel elinin işığı sönür,
Ay aman, çərximiz tərsinə dönür!
Düşmən torpağımı min yerə bölür!
Allah, millətimə özün kömək ol!*

Onun gözü Telliyə sataşır. Telli ölən Dəmirçioğlu olduğunu söyləyir. Vətən timsalı ağsaqqal Cünun və ana vətən timsalı ağbirçək Telli qərara gəlirlər ki, gedib Koroğlunu çağırırlar.

Koroğlu tək dayanmış, fikir dəryasına qərq olmuşdur. Bu vaxt Babəkin, Şah İsmayıl və Atatürkün ruhları gəlir. Onların hər üçü bu dar gündə ruhlarının onunla olduğunu bildirib vətən uğrunda mübarizəyə səsləyirlər.

Babək: *Götür bu qılıncı, bu qılıncla sən*

Düşmənin başına od tökməlisən.

Şah İsmayıl: *Vətən torpağımın bir ovucunu,
Birovuc altundan üstün bildin sən.
Dünya tanıyacaq kım olduğunu.
Xalqını dünyaya tanıda bilsən!*

Atatürk: *Əsrin əvvəlində mən etdiyimi
İndi tale sənə bəxtinə yazmış.*

Koroğlu müraciətlə onların hər üçünə söz verir ki, vətəni, milləti azad edəcək. Onların ruhu çəkilib gedir. Bu vaxt Aşıq Cünunla Telli xanım gəlir. Koroğlu onları mehribanlıqla qarşılayır. Aşıq Cünun gəlməsinin məqsədini deyir:

*Yanıma gəlməkdə məqsədimiz var,
Düşmənin əlindən gəl bizi qurtar...
Alovlar içində yanır Çənlibel,
Bilmirik haradan əsir qara yel!...
Qanla suvarılır gözəl Qarabağ,
Sinəmizə düşmən çəkir çarpaz dağ!*

Koroğlu əvvəlcə küskün bir tonla orada qalmağa, atasının qəbrinə həyan olmağa söz verdiyini bildirir. Aşıq Cünunla Telli xanımın yalvarışlarını görəndə:

Coşdu qeyrət qanı coşdu bədəndə,

Aşiq Cünun gedin, gəlirəm mən də. - deyə söz verir.

Aşiq Cünun və Telli xanımın Koroğlunu çağırmağa getdiyini bilən bədxahlar, illərlə Koroğlunun çörəyini yeyib ona dönük çıxanlar maska geyərək onların qarşısını kəsir. Onların məqsədi Koroğlunun qayıdacağı vaxtı dəqiq öyrənib onu öldürməkdir. Amma hər iki mərd insan Koroğlu sirrini onlara vermir. Həm Aşiq Cünun, həm də Telli xanım ölümdən qorxmayan mərd insanlardır. Aşiq Cünunu öldürmək istəyən I maskalı kəlmeyi-şəhadətini deyə-deyə aşığa müraciət edir. Qoca üzünü qibləyə çevirib əllərini yuxarı qaldırır: *La ilahə illəllah! Yəni Allahdan başqa Allah yoxdur. Azərbaycandan başqa vətən yoxdur, Məhəmməd Allahın rəsuludur Koroğlu bu millətin xilaskarıdır!*

Burada dramatik bir vəziyyət yaranır. Telli xanımın məzəmmətindən sonra II maskalı etdiyindən peşman olub I maskalı öldürür. Bu vaxt Koroğlu gəlib çıxır. Maskalı adam sol tərəfin qorxulu olduğunu deyib, Koroğlunu sağdan aparır. Koroğlu Çənlibelə çatanda Sarıoğlan Kreml ulduzuna söykənmiş kreslodan Baloğlanı, Kaloğlanı, Laloğlanı idarə edir. Nankoryan sevinir. Çünki Sarıoğlan siyasətbazların hərəsinə bir vəd verərək onların başını qatır:

Bunların ruhuna mən bələdəm tək...

*Çoxlu qruplara bölünmüş onlar.
Başını itirib çaş-baş qalmışlar.
Bunların bir nəfər Heydəri vardır,
Dünya sirlərindən o xəbərdardır.
Min cürə tor qurduq, min cür də tələ
Birinə düşmədi, o, sağdır hələ.*

O, Baloğlana Gəncə xanlığını, Güloğlana Şirvanşahlar mülkünü, Laloğlana Lənkəran xanlığını vəd edir.

Koroğlu gələndə uca səslə:

*Başsızımı gördün sən Azərbaycanı
Əlini kəsərəm, yerini tanı, – dedikdə Sarioğlan qaçır.*
Kaloğlan, Güloğlan, Baloğlan, Laloğlan onu ələ salaraq hər biri öz mövqeyindən öz sözünü deyir. Amma Koroğlunun ötkün sözləri qarşısında dayana bilməyib Sarioğlanın dalınca qaçırlar. Onlar yeni planlar qurmaq niyyəti ilə gedərkən bir otağa girirlər. Bu vaxt radio səslənir:

*Əziz eşidənlər, danışır Bakı,
Siyasi mövzudur dalğamızdakı...
Başını uca tut vətən övladı.
Daha bədnam deyil millətin adı.
Erməni böhtanı bütün dünyada,
Bizi vəhşi kimi tanıtmışsa da,
Əliyev dühası Nuh tufanı tək*

Böhtanı dağıtdı çaxaraq şimşək!

Koroğlunun Çənlibelə qayıtması ilə qan tökülməsi dayanır. Səfalətə, aclığa son qoyulur.

Sakitlikdir. Telli xanım gəlib Naxçıvanda işlərin yaxşı getdiyini deyir və xahiş edir ki, Naxçıvana qəhrəman şəhər adı versin. Sonra Dədə Qorqud daxil olub oğuz elinin qəhrəmanı kimi onu təbrik edərək deyir:

*Döyüşlərdən qalib tək döndün geri,
Adını qoyuram oğuz lideri!*

Sonra Koroğlu qələbə zirvəsinə - Babəkin, Şah İsmayılın, Atatürkün yanına çıxır. Son sözünü deyir: *Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!*

Bu vaxt “Koroğlu” uvertürası çalınır. Uvertüranın vüqarlı səsi rəhbərin səsinə qarışır; **MƏN FƏXR EDİRƏM Kİ, MƏN AZƏRBAYCANLIYAM** sözünə bir az da qüvvət verir.

Bir neçə kəlmə də əsərin səhnə həyatı haqqında. Əsəri Respublikanın xalq artisti, Naxçıvan Musiqili Dram Teatrının direktoru və baş rejissoru Kamran Quliyev tamaşaya qoymuşdur. Tamaşa çox uğurlu alınmışdır. Doğrudur, əsərdə hadisələr müxtəlif yerlərdə cərəyan edir.

Amma Kamran Quliyev elə səhnə tərtibatı vermişdir ki, səhnə müxtəlifliyinə ehtiyac qalmamışdır. Dramaturqun ideyası tamaşaçıya çatır. Quruluşçu rəsam, xalq artisti Hüseynqulu Əliyevin işini də uğurlu saymaq olar. Yolların qırmızı verilməsi, Telli xanımın baş örtüyü, koftası və paltarı üç rəngdə - Azərbaycan bayrağı rəngindədir.

Əsərin uğurlu musiqi tərtibatı haqqında da xoş sözlər demək olar. Xüsusilə əsərin finalında səslənən musiqi insanda qələbə əhvalı yaradır.

Ayrı-ayrı obrazların canlandırılması haqqında bir ümumi söz demək olar ki, bütün iştirakçılar ürəklə, ilhamla oynayır. Aktyor ifasından danışanda ilk növbədə, əsərin baş qəhrəmanı Koroğlu rolunun ifaçısı xalq artisti Rza Xudiyevin aktyorluq məharətindən danışmaq lazımdır. Onun uca boyu, düzgün qaməti, məğrur yerişi, kəskin təsirli nitqi Heydər Əliyevə layiq bir surətin canlanmasına xidmət edir. Onun hər hərəkətində bir məna vardır. O, düşmənə qarşı qəzəbli, dosta qarşı mərhəmətlidir. Onun əl hərəkətləri də mənalıdır. Bir sözlə, ulu rəhbərin obrazını məharətlə canlandırma bilir.

Xalq artisti Həsən Ağasoyun Kaloğlanı, əməkdar artist Xəlil Hüseynovun Aşıq Cünunu, Naxçıvan MR əməkdar artisti Elmira Kərimovanın Telli xanımı, Vidadi Rəcəblinin Güloğlanı, Bəhruz Haqverdiyevin I maskalısı, Şirzad Abutalıbovun Nankoryanı, Rövsən Hüseynovun Babəki, Əli Əliyevin Atatürkü, Yusif Allahverdiyevin Dədə Qorqudu uğurlu alınmışdır.

Aktyorlardan İdris Qasimovun (Dəmirçioğlu), Əbülfəz İmanovun (Sarıoğlu), Elxan Şeyxovun (Baloğlu), İdris Qasimovun (Laloğlu), Vüsal Rzayevin (Qaloğlu), Zakir Fətəliyevin (Şah İsmayıl) ifaları da təqdirə layiqdir.

Ulu öndərimizin adına layiq bir tamaşa hazırladığı üçün C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Musiqili Dram Teatrının bütün kollektini və əsərin müəllifi Adil Babayevi ürəkdən təbrik edərək arzu edərdik ki, teatr bu uğurlu tamaşası ilə Bakı tamaşaçılarını da tanış edəydi.

Nəriman SEYİDƏLİYEV

filologiya elmləri namizədi.

“Respublika gəncləri” qəzeti.

№04(293), Fevral, 2009

“KOROĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ QAYIDIŞI”

(Ulu öndərin qayıdış gününə həsr olunur)

*Sən səmada bir günəş tək
Qalxıb şafəq saçmısan,
Xalqımıza, Vətənimə
Nurlu yollar açmısan.
Yad eyləyir səni ellər,
-Öndərimiz-deyərək,
Hər an Allahdan ruhuna
Rəhmətlər diləyərək.*

15 iyun 2011-ci il tarixi...

Ümummilli liderimiz, ulu öndər, dünya şöhrətli siyasətçi, dahi-ölməz, əbədiyaşar Prezidentimiz! Ürəyimizdən, qəlbimizdən gələn kəlamların içərisindən ən zərif, ən lətafətli və ən ləyaqətliilərini arayırıq ki, Rəhbərin xidmətlərinə, xalqa-vətənə olan dərin məhəbbətinə layiq olsun.

Bəli! Bu tarix Heydər Əliyevin Azərbaycana qayıdış günü – Qurtuluş günü olaraq, qeyd olunur hər il. Bu gün də, hər zaman olduğu kimi bütün xalqımız, Azərbaycan ölkəsi Ulu Öndərin Qayıdış gününü qeyd edir. Hər yerdə olduğu kimi Gənc Tamaşaçılar Teatrında da Heydər Əliyevin qayıdış gününə həsr olunmuş tədbir keçirildi:

Tədbirdə görkəmli alim-filoloq Adıl Babayevin qələmə aldığı “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” pyesi tamaşaya qoyulmuşdu.

Teatrın girəcəyində alim-tədqiqatçı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, “Kitab evi” İB-nin sədri, AYB-nin, AJV-nin üzvü, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin müəllimi Salatın xanım Əhmədli bütün qonaqları şəxsən özü qəbul edərək, Ulu Öndərin ruhuna hörmət əlaməti olaraq, saatlarla ayaq üstə oldu. Tamaşaçılar “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” tamaşasına göz yaşları ilə baxaraq, Ölməz Rəhbərin ruhuna salavatlar göndərdilər:

*Sağsan, varsan böyük
rəhbər,
Amalınla Ulu Öndər!*

Gənc Tamaşaçılar Teatrında səhnəyə qoyulmuş “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” tamaşası Naxçıvan MR Musiqili Dram Teatrının aktyorları tərəfindən ifa olundu. Təcrübəli və məharətli aktyorların ifası tamaşaçıları heyran etmişdi: – Tamaşanın quruluşçu rejissoru, Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının direktoru və baş rejissoru, tanınmış xalq artisti Kamran Quliyev, Koroğlu rolunun ifaçısı xalq artisti Rza Xudiyev, Aşıq Cünun rolunun ifaçısı Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti Xəlil Hüseynov, Telli xamm rolunun ifaçısı Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti Elmira

Kərimova, digər rolların ifaçıları – Xalq artisti Həsən Ağasoy, xalq artisti Şirzad Abutalıbov, Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti Əli Əliyev, Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti Vidadi Rəcəbli, Naxçıvan MR əməkdar artisti Əbülfəz İmanov, Naxçıvan MR əməkdar artisti Vüsal Rzayev, Naxçıvan MR əməkdar artisti Bəhrüz Haqverdiyev, Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti Yusif Allahverdiyev, Teyyub Zeynalzadə, Rəhman Dünyamalıyev, Nəsimi Məmmədzadə, Cəbrayıl Nəbiyev, Tahir İsmayılov, Zakir Fətəliyev, tamaşanın quruluşçu rəssamı Hiiseynqulu Əliyev (xalq rəssamı), musiqi tərtibatçısı Şəmsəddin Qasimov (Naxçıvan MR əməkdar artisti) və tamaşanın hazırlamasında böyük əməkləri olan Tahirə Abdullayeva, İlqar Tarverdiyev, Abbas Quliyev, Süleyman İbrahimov, Lalə Əliyeva, Vayna Məmmədəliyev, Elçin Axundov, Canpolad Məmmədov (Naxçıvan MR əməkdar mədəniyyət işçisi), Elxan Şeyxov (Naxçıvan MR əməkdar artisti), Qönçə Bayramova. Xüsusən də Koroğlu rolunda xalq artisti Rza Xudiyev Heydər Əliyev Simasını yüksək istedadla əks etdirdi:

...Heydər Əliyev qayıtdı, yurdumuza sülh gətirdi, səadət gətirdi, əminamanlıq bəxş etdi, inkişaf təməlini, tərəqqi bünövrəsini elə mükəmməl qurdu ki, bu gün də, sabah da, çox-çox uzaq gələcəkdə də Vətənimiz müstəqil, xalqımız fırvan yaşayacaqdır inşaallah, Ölkəmizdə bütün

sahələrdə aparılan islahatlar дума qatanna bənzər bir nizamla gedir.

Naxçıvan MR Musiqili Dram Teatnının bütün kollektivinə, pyesin müəllifi, filologiya elmləri doktoru, professor Adil Babayevə xalqımız adından, yazıçı-ziyalılar adından minnətdarlığımızı bildirərək deyirik:

*Çox insanlar vardı orda hamısı zəngin-ulu,
Bir şəxsiyyət xəyaldaydı qəlbi söz ilə dolu.
Gözlərinə yaş dolmuşdu...*

*O, Öndəri anırdı,
Onunla ötən illəri hey yadına salırdı.
O, gənc ikən Rəhbər onu tanıyırdı böyük tək,
Ulu Öndər O insana etimad bəsləyərək,
Məsul bir iş tapşırılmışdı, metro İdarəsini.
Tağı müəllim çox sevirdi öz gözəl peşəsini,
O hörmətlə qəbul etdi, Öndərin təklifini.
Bu günədək öz ömrünü həsr edərək xalqına,
Şərəflə xidmət eləyir Vətəninə, yurduna.
...İndi əziz xatirələr yaşayırdı qəlbində,
Ulu Öndər məhəbbəti kök salmış ürəyində.
Tağı müəllim sevənlərə dəvətnamə göndərmiş,
“Ulu Öndər qayıdışı” gününə gəlin-demiş.
Ziyalılar, deputatlar, dövlət nümayəndələri,
Hörmətlə yad edirdilər bu gün Ulu Öndəri,
Çox danışmış, çox dedilər ölməz Rəhbərimizdən,
Müstəqil, azad, firavan, gözəl Vətənimizdən.*

*O şəxs isə göstərirdi işi əməlləriylə,
Xalqına xidmət eulayan zəhmətkeş əlləriylə.
Qəlbindəki hörməti əməlinin səsidir,
Tağı müəllimin amalı böyük həyat dərsidir.
Arzumuzdur hələ yüz il o, şəxsiyyət yaşasın,
Dünyada ən uca məqam, o, fəth edib yaratsın.
Salatın tək gözəl yarı, övladları var olsun,
Uca Tanrım hər bir zaman xalqımıza yar olsun.*

Heydər Əliyevin qayıdış gününə həsr olunmuş bu tədbirin təşkil olunmasında yaxından iştirak etmiş və böyük zəhməti olan, Azərbaycanda yetərinə tanınan, sevilən, Bakı Metropoliteninin rəisi Tağı Əhmədova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, alim-tədqiqatçı Salatın xanıma, pyesin müəllifi professor Adil Babayevə və bu tədbirdə azacıq da olsa əməyi olanlara öz təşəkkürümüzü bildiririk, Azərbaycan xalqı adından çox sağ olun - deyirik!

“Elm və Zəka”, №1, 2011

KOROĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ QAYIDIŞI

*Kəssə hər kim tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer üzünü!*

Hüseyn Cavid

İştirak edirlər:

Koroğlu (*Əliyev*)

Atatürk

Babək

Şah İsmayıl

Dədə Qorqud

Dəmirçioğlu

Telli Xanım:

Aşıq Cünun:

Baloğlan:

Laloğlan

Güloğlan

Kaloğlan

Saroğlan

Qaloğlan

Nankoryan

1-ci maskalı

2-ci maskalı

Çənlibel təsəvvürü yaradan səhnə. Arxada güllə, top, maşın səsləri, gurultu eşidilir. Atların kişnəmə səsi. Qadınların və uşaqların hay-harayı fəryad səsləri Kinolentlə 20 Yanvar, Xocalı, Kəlbəcər hadisələri göstərilir. Azərbaycan xəritəsi yanır. 4 nəfər Azərbaycan xəritəsi çəkilməmiş bir yumru gətirir. Hər kəs özünə doğru çəkir, bir-birini vururlar.

Səslər:

Allah, Allah! Bu zülmü görmürsənmi? Uşaqlarımızı qırdılar. Evlərimizi yandırdılar. Ailələrimizi gözümüzün qabağında öldürdülər. Bir maşın qız-gəlinlərimizi apardılar.

Hamı:

Allah, Allah! Hardasan?

Telli xanım Dəmirçioğlunu al-qanın içində gətirir.

Onu yerə uzadıb yarasını sarıyır.

Telli Xanım:

Sənə demədimi oraya getmə,

Səni də arxadan vuracaq onlar.
Onları vətəndaş, insan zənn etmə,
Hələ necə oyun quracaq onlar.

Dəmirçioğlu:

İndi peyda olmuş yeni “dəlilər”,
Hamısı adını sərkərdə qoymuş.
Orduya rəhbərlik edir südəmər,
Vətəni yadlara satan da oymuş.

Telli Xanım (*əlini göyə qaldırır*):

Vətən igidləri qanına qaltan,
Dönüklərsə sərvət toplayır indi.
Bizə rəhm etməzmi bizi yaradan,
Koroğlunu bizə yetirə indi.

Dəmirçioğlu:

Mən Vətən yolunda şəhid gedirəm,
Vətənə “oğlan” yox, oğul gərəkdir.
Əgər qeyrətsizsə, oğlu neynirəm,
Oğul Vətən üçün ölən deməkdir!
Koroğlu qılıncın heç kəs qaldırmaz,
Telli, haray qopar, Koroğlu gəlsin!
Sönmüş vicdanları qandırmaq olmaz,
Telli, haray qopar, Koroğlu gəlsin!

Telli Xanım:

Ana bacıları apardı yağı,

Vətənim qanlara qərq oldu haray!
Mən necə soyudum bu böyük dağı,
Qeyrət əldən gedir, haray, ay haray!

Bu vaxt Dəmirçioğlu ölür. Telli xanım özünü onun üstünə atıb hönkürtü ilə ağlayır. Yenə əvvəlki səslər, ah-fəğan... Aşıq Cünun Vətən timsallı ağsaqqal Pərişan çaşqın, həyəcanlı halda tövşüyə-tövşüyə səhnəyə daxil olur.

Aşıq Cünun:

Çənlibel elinin çırağı sönmür,
Ay aman! Çərximiz tərsinə dönür!
Düşmən torpağımı min yerə bölür,
Allah, millətimə özün kömək ol!
Oğlan da alverdə, gəlin də, qız da,
Təkcə “Tolkuçka”dır dildə-ağızda
Abrımız da getdi torpağımız da,
Allah, millətimə özün kömək ol!
Oğrular doğruya meydan oxuyur,
Yalan həqiqətə “papaq toxuyur”!
Vicdan əldən gedir, insaf qoxuyur,
Allah, millətimə özün kömək ol!
Bazara çəkilməmiş əxlaq və həya,
İnsaf “sandıqçada atılmış çaya”.
Qeyrətimiz bəlli oldu dünyaya,
Allah, millətimə özün kömək ol!
Tərəzidə yüngül ağırı əyir,
Alçaqların başı göylərə dəyir.

Namərdlər atını dörnala səyir,
Allah, millətimə özün kömək ol!
Alimə idrakdan nadan dərs deyir,
Vətəni satarıq pulunu yeyir.
Aşıq Cünun deyir: “başıma xeyir!”
Allah, millətimə özün kömək ol!

**(Sonra o bir müddət halsız vəziyyətdə dayanır.
Əllərini yanına salanda Telli xanımı görür)**

Aşıq Cünun:

Telli xanım, kimdir ölən?

Telli Xanım:

Dəmirçioğlu, kim olacaq!

Aşıq Cünun:

Igidlər qırılır, düşmən sevinir,
Gəl, birgə düşünərək, bir çarə qılaq,
Analar, bacılar qara geyinir,
Gedək, Koroğlunu geri çağırıq.

*(Onlar Dəmirçioğlunu araya alırlar və birlikdə
Koroğlunun dalınca gedirlər).*

Koroğlunun sadə evi. Divarda atasının şəkli, yanında qılınc asılmışdır. Koroğlu arxası salona tərəf oturmuş, üzü görünür. Əlləri ilə başını tutmuşdur. Babəkin, Şah İsmayılın və Atatürkün kölgəsi, ruhu görünür.

Babək:

Götür bu qılıncı, bu qılınca sən,
Düşmənin başına od tökməlisən,
Min il bundan əvvəl bu qılınca mən,
Yadelli düşməyə qalib gəlmişəm.
Qılıncı qınına qoymayasan sən,
Azad olmayınca bu Ana Vətən,
Ruhum sənindir, qorxma heç nədən,
Qılınca düşməyə qalib gələrsən.

Şah İsmayıl:

Vətən torpağının bir ovucunu
Bir ovuc altundan üstün bildin sən.
Dünya tanıyacaq kim olduğunu,
Xalqını dünyaya tanıda bilsən,
Mən də qılınc çaldım Vətən yolunda,
İndi bu qüvvət var sən qolunda.
Atamın adını daşıyırsan sən,
Odur ki, ruhunu sevdim ürəkdən!
Ruhum sənindir, qorxma heç nədən,
Kamalla düşməyə qalib gələrsən.

Atatürk:

Darıxma, a bala, tökülən dolmaz,
Türklərin başından qal əskinin olmaz.
Bilirəm işlərin pis getdiyini
Düşmənlər xalqına bir quyu qazmış.
Əsrin əvvəlində mən etdiyimi,
İndi tarix sənə bəxtinə yazmış.
Ruhum sənindir, qorxma heç nədən
Xalqına güvənsən qalib gələrsən.

Koroğlu qılıncı götürür... Onlara müraciət edir.

Koroğlu: (*Babəkə*)

Ulu Babək, türkün bir adəti var,
Sərkərdə igidə qılınc bağışlar.
Boynuma haqq qoyur bu qılınc mənim,
Azad olmayınca ana Vətənim,
Gecəli, gündüzlü vuruşacağam.
Azad bir Vətənə qovuşacağam.
Sənə tələ quran Səhli Sumbatın
Növəsi Sumbatyan bizə də qurmuş,
Ona qandırırım ki, bu kainatın
Əslində şər deyil, ədalət durmuş.

Koroğlu: (*Şah İsmayıl*)

Doğrudur, Şah Baba qızıldır sözün,
Vətən nə deməkdir, bilirsən özün.
Ruhum da, canım da Vətəndir mənim!
Vətənlə birlikdə yanır bədənim.
Sənə and içirəm bir qarış torpaq,
Ala bilməyəcək o xain alçaq.
Çalışıb kamalla rəftar edərəm,
Yoxsa bu qılıncla tüğyan edərəm.

Koroğlu: (*Atatürkə*)

-Ey Turan elinin ulu öndəri
Gözümü dünyaya açandan bəri,
Milləti canımdan əziz bilmişəm.
Yetmiş il sən deyən yolla getmişəm
Qalan həyatımı bu gündən belə,
Bağışlayıram mən Vətənə elə. (*onlar yox olurlar*)

Aşıq Cünun və Telli xanım daxil olur. Koroğlu ayaq üstə onları qarşılayır.

Aşıq Cünun:

Günaydın, elimin gücü, qüvvəti.
Xalqımın ağzının dadı, ləzzəti.

Koroğlu:

Oho Aşıq Cünun, xoş gördük sizi,

Balam, necə oldu yad etdin bizi?
Telli, əziz bacım, xoş gəldin sən də,
Utanıb əl ilə görüşməsən də,
Bağrıma basaraq hər ikinizi,
Doğmam, əzihzim tək mən öpəcəyəm. *(onların ikisini
də qucaqlayıb öpür)*

Aşıq Cünun:

Yanına gəlməkdə məqsədimiz var,
Düşmənin əlindən gəl bizi qurtar.
Həm də görək necə keçir günlərin,
Yadımıza düşdü gözəl sözlərin.

Koroğlu: (ərklə)

İndi asudəyəm bu yerlərdə mən,
Yaxşılıq edirəm, gəlsə əlimdən.
Gündüzlər qalxaraq qoşa bulağa,
Qoyub xəyalımla dodaq-dodağa,
Yadıma salıram ötən günləri;
Çəkilir üstümə xəyal şəhpəri
Əcəb xatirələr düşürlər yada...
Deyirəm fanidir bu xoş dünya da!
Baxıram: gözəldir Badamlı, Sirab!
Doldurub içirəm gündə neçə qab.
Batabat can verir ruhuma hərdən,
Dalanda seyrinə şəhli şəhərdən...
Nə qədər vüqarla dayanmış dağlar,

İldən-ilə qalır başındakı qar.
Xəyalım bir quş tək uçuur uzağa,
Nuhun gəmisitək söykənir dağa.
Neçədir görəsən bu yerin yaşı?!
Nələr çəkməmişdir bəlalı başı!
Burdan Nuh da keçmiş, atam da keçmiş,
Arazdan düşmən də, dost da su içmiş.
Mən də ayaq tutdum, gəzdim bu yerdə.
Gah şadlığa batdım, gah da ki dərddə...
Xalqımın adını yaşadım deyə,
Mənsəb dünyasında qalxdım göylərə.
Azərbaycan sözünü göylərə yazdım.
Yağı düşmənlərə min quyu qazdım.
Bu qədər çalışdım, vuruşdum ancaq,
Nə bilim qismətim tənə olacaq!...

Aşıq Cünun:

Sənə ki hər yerdə qurban kəsirlər!

Koroğlu:

Bəzən məktub yazıb, rədd ol, deyirlər.

Aşıq Cünun:

Qədrini bilmirsə bir-iki nadan,
Çıxıb getməlimi bu gen dünyadan?
Millət səni sevir, güvənir sənə
Qarışmış dünyaya düzən çəksənə!

Qayıt öz yerinə, yanğını söndür,
Vətən əldən gedir, yamanca gündür.

Koroğlu:

Mən qərar vermişəm burda qalmağa,
Atamın qəbrinə həyan olmağa.
Mən bu gün buradan gedərsəm əgər,
Düşmən bu yerləri də viran edər.

Telli Xanım:

Kaş ki, sağ olaydı bu günlər Nigar,
Mən ona açardım sirri, hər nə var.
O, bizə anaydı, mehriban bacı,
Oydu Çənlibəlin başının tacı.

Koroğlu:

Bəli, məsləhətçim, sirdaşım oydu,
Getdi könül mülküm viranə qoydu.
Bədbinləşən adam, hər kəsə bəlli,
Məhəbbət evində tapır təsəlli.
Eşqimi dəfn etdim, Vətənsə yanır,
Qurduğum bu büsat oda qalanır.
Tüstülər içində boğulur Vətən,
Xalqa başçı olur hər yoldan ötən.
Buna ürək dözüb, necə dayanar,
Kim olsa yerimdə alışıb-yanar. *(O, dalğın dayanır)*

Aşıq Cünun:

Yenə bu nə fikir, bu nə dalğınlıq?

Koroğlu:

Dərdimdən ayırdın məni bir anlıq!
Xalqım fəlakətdə, Vətən dardadır,
Bilmirəm bunların ağılı hardadır?
Birləşməli ikən parçalanırlar,
Hərə bir tərəfə haçalanırlar!
Alovlar içində yanır Vətənim,
Dağlardan da böyük dərdim var mənim... *(Pauza)*

Aşıq Cünun:

Ancaq bu gəlirdi əlimizdən...
Dedik ki, baş çəkək sizlərə barı,
Qırılır Vətənin mərd oğulları.
Qanla suvarılır gözəl Qarabağ,
Sinəmizə düşmən çəkir çarpaz dağ!
Alovlar içində yanır Çənlibel
Bilmirik, haradan əsir qara yel.
Vətən əldən gedir, fikirin nədir?

Koroğlu:

Koroğlu bu işə çox biganədir?

Gecələr yuxum yox, gündüz qərarım,
Gözüm qan ağlayır, çatlayır bağrım... *(Dayanıb fikrə
gedir)*

Dəmirçioğlu dəstəsinin sorağı
Yandırır qəlbimdə ümid çırağı.
Dəmirçioğlu – Koroğlunun dayağı,
Əl açsa, önündə tablamaz yağı!

(Ba vaxt Telli xanım ağlayır)

Koroğlu:

Bu nədir, Telli, de, ağladın nədən? *(Pauza)*

Telli Xanım:

Dəmirçioğlu əl açarmı yenidən?
Onu da susdurdu namərd gülləsi,
Susdu Dəmirçinin oğlunun səsi
Namərdlər arxadan vurdular onu.
Yetişmişdir artıq millətin sonu.

Koroğlu nərə çəkir, hər yer lərzəyə gəlir.

Koroğlu:

Kar ol qulaqlarım, eşitmə bunu,
Dəmirçi oğlunun yox olduğunu.
Vətən çırağını söndürdü düşmən,

Onun da başına od ələrəm mən.
Qorxum yox düşmənin top gülləsindən
Qoy dağlar titrəsin nərə səsindən.

(Burada o sustalır. Ürəyində ağrı hiss edir).

Koroğlu: *(əvvəlcə asta, sonra qızıdır)*

Xalqımın qızların əsir aparmaq
Koroğlu yurdundan torpaq qoparmaq!?
Qılinc əlimdədir, çəkin qıratı,
Alt-üst edəcəyəm mən kainatı!
Düşmən ordusunu talayam gərək,
Yurdunu odlara qalayam gərək
Coşdu qeyrət qanı, coşdu bədəndə,
Aşiq Cünun, gedin, gəlirəm mən də. *(Onlar gedir)*

Dağların arasından yol keçir. İki nəfər maskalı adam kimisə gözləyir.

1-ci:

İndi gəlib çıxar əclaf uşağı,
Gedək o yamacda kəsək qabağı.
Əvvəlcə qorxutma, nə olur görək,
Onların sirrini biz alağ gərək.
Qoca kaftarların işinə bir bax,
Gedib Koroğlunu geri çağırmaq?...

(Onlar gizlənir. Aşıq Cünun və Telli xanım gəlir).

1-ci:

Ey, kimsiniz, dayanın orda!

Aşıq Cünun:

Bizi haqladılar yamanca darda.
Telli, de nə edək?

Telli Xanım:

Gəl geri gedək!

Aşıq Cünun:

Yox, geriyə olmaz!

Telli Xanım:

Bəs onda nə edək, tutarlar bizi.

Aşıq Cünun:

Qaçsaq da kəsərlər əhədimizi...
Tanımışlar bizi qansız əclaflar.

Onların qanında insanlıqımı var?!
Öyrənmək istərlər bilsinlər gerçək,
Koroğlu Çənliyə nə vaxt dönəcək?
Gəl yalan danışaq, deyək onlara,
Ay qardaş, biz hara, Koroğlu hara?
Deyək ki, saz çalıb oxuyuram mən,
Siyasət işləri gəlməz əlimdən.

Telli Xanım:

Nə deyirsən, aşiq, yalan danışaq?
Qoca yaşımızda yaraşarmı heç?
Cəhənnəm oduna düşüb alışıq?

Aşiq Cünun:

Peyğəmbər demişdir: xilaskar yalan.
Yaxşıdır iş əyən əlli doğrudan.
Bu qoca Cünun tanımır onlar!
Sən də möhkəm dayan, qızım, Telli, gəl,
Başının üstünü alsa da əcəl,
Koroğlu sirrini açma yadlara,
Bu ağ saçlarından çəksə də dara!

Telli Xanım:

Başım bədənimdən ayrılsa əgər.
Sən qorxma, mənə də Telli deyərlər.

Aqış Cünun:

Yaxşı, gəl gözləyək.

(O, sazı çiyindənən aşırıb qayaya dayayır. Hər ikisi kiçik bir daşın üstündə oturur. Bu vaxt həmin iki nəfər maskalılar gəlir).

1-ci:

Deyin görüm, kimsiz, hardan gəlibsiz?

Aşıq Cünun:

Ağsaqqal, ağbirçək adamlarıq biz
Süleyman mülkündə yoxdur nəfsimiz.
Bir qoca aşığam sənətə bağlı.
Bu da arvadımdır sinəsi dağlı.
Əlli ildən çoxdur evlənmişik biz,
Heç gülmədi bizə dönük bəxtimiz.
Nə bir uşaq gördük, nə də var-dövlət,
Bütün el içində olduq xəcalət.
Indisə səs batıb oxumuram mən.
Elbəel gəzərək saz çalıb hərdən,
Bir çörək pulunu əldə edirəm.

1-ci:

Demək ki, aşıqsan, dınqıldat sazı!

Aşıq Cünun:

Aşıq dınqıldatmaz, aşıq saz çalar,
Arif ürəklərə o yanğı salar.
Bir də ki, çalmağın öz məqamı var!

1-ci:

İnanma o məqam bir də tapılar,
Bu gün bağlanacaq sizin qapılar.

Aşıq Cünun:

Elə demə, bala, qoyarsa Allah
Xeyir işinizdə çallam, inşaallah.

1-ci: (istehza ilə)

Sən bir bu dılğırın iştahına bax,
Bizim toyumuzda bu saz çalacaq!
De görüm, sən hara bizim toy hara...
Sizin saz yaraşmaz bizim toylara!
Musiğin, sənətin o köhnə irsin,
Tarın, muğamatın gözünə girsin?

Aşıq Cünun:

Deyərlər, gördüyün oxuyar aşıq,
Deyəsən, danışdın burda dolaşığı.
Tənəli sözlərin bağrımı dəldi,
Bax indi çalmağın məqamı gəldi.

(Sazı götürüb sinəsinə basıb çalır. Nəhayət qızışib oxuyur).

Aşiq Cünun:

İgid səndən şikayətə gələrəm,¹
Sənin ona zor qüvvətin çatarmı?
Çəksə qılıncını, girsə meydana,
Vuruşmağa cəsərin çatarmı?
İgidim əyləşib Ağrı dağında,
Neçə pəhləvanlar solu-sağında.
Bu coşqun sinəmin odlu çağında,
Allam canın, heç fürsətin çatarmı?
Niyə boş-boşa danışırısan əfsanə,
Özündən basırısan çox yekəxanə,
Görərlər kim-kimi boyayar qana,
Qoçuluğa qabiliyyətin çatarmı?

1-ci: (əşəbi halda)

Bu alçaq nə deyir, düşdünmü başa.
Tutub saqqalından çırpasan daşa.

¹ Şeir Aşiq Ələsgərdəndir.

Oxumaq bilmirdin bəs, qoca kaftar!

Aşıq Cünun:

Qocanı söyməzlər, sənin atan var.
Yəqin o da mənim tək kaftardır indi.

1-ci: (əşəbi)

Gəl mənim atamı qatma bura sən,
Bir də çərənləsən kötək yeyərsən.
Atam ağayana evdə oturmuş.

Aşıq Cünun:

Yəqin harınlıqdan indi qudurmuş,
Vətənə sənintək oğul vermişdir,
Quldur oğul vermək çox böyük işdir?!

1-ci: (sakit)

Yaxşı, qoca Cünun, hardan gəlirsən?

Aşıq Cünun:

Demək mənim adımı da bilirsən.
Onda bu təhqirlər, tənələr niyə?

1-ci:

Səndən bircə sirri qoparaq deyə,
Çoxlu üsullara əl atırıq biz.
Yoxdur bundan başqa bir niyyətimiz.
Sirrini düz desən azadsan, ancaq
Deməsən, burada ölün qalacaq!

Aşiq Cünun:

Oğul, ayırıdırsa məsləklərimiz,
Axır ki, bir dildə danışırıq biz.
Nə lazım bu qədər çək-çevir sizə,
Burax çıxıb gedək öz evimizə!
Tanıyıram səni, sən də mənimtək,
Koroğlu süfrəsində salıb ətək,
İllərlə bir yerdə çörək yemisən.
Bəs niyə bizlərə dönük çıxdın sən?

1-ci: *(yavaşca 2-ciyə pıçıldayır)*

Bizi tanımışdır qoca qurumsaq,
İnan ki, biz bunu burda sağ qoysaq,
Gedib hər bir yerdə bizi satacaq.

2-ci:

Nə edək, söylə!
Onu da bilmirsən? Bax belə *(öldürməyə işarə edir)*

1-ci:

Cünun, biz bilirik hardan gəlirsiniz,
Koroğluya elçi getmişdiniz siz
Onun gəlmə vaxtını əgər düz desən,
Özünü də, Tellini də xilas edərsən.
Əgər söyləməsən bildiklərini,
Əvvəlcə çıxarıb bəbəklərini,
Sonra al-qanına boyanacaqsan.
Sabah qurda-quşa yem olacaksan!

Aşıq Cünun: (*mərdanə*)

Bilirsən, a gədə, aşıq olur mərd!
Ölüm olmaz heç vaxt onun üçün dərd.
Qeyrətin çatırsa gəl öldür bizi,
Sonra da ataraq cənazəmizi,
Get öyün, fəxr eylə qatilliyinə,
Atan əhsən desin cahilliyinə,
Oğullar düşmənlə vuruşan zaman,
İki qocanı sən əsir almısan.
Vətən torpağında sərbəst gəzdiniz,
Başınızdan aşdı var-dövlətiniz.
Dərdinə biganə olduz millətin,
Onuncün də yoxdur sən qeyrətin.
Dilini bilmirsiniz, yoxdur hayanız,
Çünki qarışıqdır sizin mayanız.
Mən sözümlü dedim buyur gəl alçaq
Öldür ikimizi, rütbən artacaq.

1-ci: (hiddətlə)

Qoca kaftar sənə heç kəs,
Bu sözlərdən sonra mərhəmət etməz!
Şərt qoyduq, sən şərti almadın saya.
İndi öz sirrinlə get o dünyaya.
Dünyadan köçürkən, qoca kaftar, sən.
Kəlmeyi-şəhadətini deyə bilərsən!

Aşiq Cünun: *(yavaş-yavaş qabağa yeriyib əlini göyə qaldırır):*

La İlahə İlləllah!
Yəni Allahdan başqa Allah yoxdur!
Azərbaycandan başqa Vətən yoxdur!
Məhəmməd Allahın rəsuludur!
Koroğlu bu millətin xilaskarıdır!

1-ci: (əsəbi)

Qoca köpək son anda belə, kəlmeyi-şəhadət
Yerinə Azərbaycan və Koroğlu deyir! *(Ağacla Cünun başına vurur)*

Qoca, sən Allahdan savab alınca
Sən get, Koroğlu da gələr dalınca.

(Cünun yıxılır. Qan onun üzünü örtür. 1-ci yaxın gəlib onun qanlı saqqalını kəsir, sazı götürüb sonra uzaqlaşır)

2-ci:

Yaxşı, qarı, yaxın gəl
Deyəsən səninçün çatmayıb əcəl.

Telli Xanım: *(yaxına gəlib qəzəblə)*

Bir üzünü göstər, çıxar maskanı,
Bir gözünə baxım, nifrətin kanı?!

2-ci: *(qəh-qəh çəkir)*

Çox da çərənləmə, söylə sözünü!
Neyləyirsən yad kişinin üzünü?

Telli Xanım:

Tanrının qəribə işləri varmış,
Kişi qadınlardan yaşınarmış.
Sizi Cünun bildi, tanımadım mən
Odur ki, sözümü kəsə deyirəm.
Kişi olan kəsdə qeyrət gərəkdir.
Sanma ki, kişilik erkək deməkdir.
Erkək, ya da oğlan, eynidir, bilsən
Heç nə gözləməyir onlardan Vətən

Oğlanı itlər də, pişik də doğar
Ancaq igid oğul doğar analar.
Oğullar anadan süd əmər ikən,
Sənsə bir yelindən ayrın əmmisən.
Sizlərin qızıldan olsa dirəyi,
Dar gündə xalqının olmaz gərəyi.
Gizlətmə üzünü min bir kələklə,
Günahını yuyum qoy tüpürcəklə.
Qatillik etdiniz, satdız Vətəni,
Gündüzlər çapdınız gəlib-gedəni.
Gecələr böldünüz sərvətimizi,
Yüz çirkli yol ilə itirib izi,
Neçə çıraqları söndürdünüz siz,
Şəhər və kəndləri alt-üst etdiniz!
Tarix işinizə verəcək qiymət.
Döyüşdən yayınıb edin xəyanət!
İşinizə qiymət verən tapılar.
Onda açılacaq bağlı qapılar.
Böyükdür iştahsız, xalqı udursuz
Suyu bulandırıb balıq tutursuz...
Bu sözləri demək istəyirdim mən,
Bütün anların saf ürəyindən,
Ağsaçlı ananın sözüydü bunlar,
Əks-səda versin səsimə dağlar.

2-ci: (*mütəəssir olaraq*)

Yaxşı, Telli xanım, vüqarlı ana,
Bir aşiq Cünundan ibrət alsana!

Telli Xanım:

Dediyin nədir, ağlayımmı mən?!
Aman diləməyəi bizdən görməzsən!
Şişə çəkilsə də bizim ətimiz,
Düşmən qabağında ağlamarıq biz.

2-ci:

Yaxşı, kimdən aldın bu dərsləri sən?

Telli Xanım:

Xislətimiz qalmış ana Tömrisdən!
Mərdliyi Koroğludan öyrənmişəm mən.
Sənsə bir qorxaqsan əlində silah,
Gündə işləyirsən neçə min günah
Üzünü açmaqdan belə qorxursan.
Kişilik adını yerə soxursan.

2-ci: (mütəəssir)

Mənə qorxaq demə, sıxma qoramı.
Necə dəfə sarımısan yaramı,
İgid – deyə üzərimdə əsmisən
Saçın basıb axan qanım kəsmisən.

Telli Xanım:

Bəlkə də bir zaman biz dost olmuşuq,
İndi düşmən kimi qarşı durmuşuq.
Vaxtilə səninlə öyünmüş Vətən,
İndi qabağında sən bir canısən!

2-ci: (*irəli gülüb silahı Telliyə uzadır*)

Telli xanım, sözün kövrəltdi məni,
Yadıma salmaqla ötüb keçəni.
Sənə qurban olum, buyur, bu silah,
Məni öz əlinlə öldür, sən Allah!

Telli Xanım: (*kövrəlir*)

Üzünü aç, bir də götür silahı.
Qoy mən yuyum boynundakı günahı.

2-ci: (*üzünü açır*)

Günahkaram Telli gəl öldür məni.

Telli Xanım: (*onu qucaqlayıb ağlayır*)

Vicdansız, bir söylə, nə oldu birdən,
İgid oğul ikən cani oldun sən?
Vətən bir igidin itirmiş demək,
Sən artıq ölmüsən, daha nə edək.
Sənə yas saxlaram, sən diri ikən,

Çünkü öz xalqına bir düşmənsən sən.
De görüm, sən hara, quldurluq hara,
Nə oldu qoşuldun bu murdarlara?

2-ci: *(ağlamsınır)*

Telli, sənin sözün ayıldı məni,
Al bu tapançanı, bas bu düyməni,
Məni öldürməklə yu günahımı
Qoy dağlar eşitsin ölüm ahımı,
Üzümə tüpürmə, özün bilirsən,
Bu təhqir acıdır yüz min güllədən.

Telli Xanım:

Yaxşı, yaxşı, gəl, əyil aşağı,
Sənə sillə vurum igidsayağı. *(onun hər üzünə bir sillə vurur)*

Günahını indi özün yusan sən,
O zaman təhqirlər yan keçər səndən,
Bilməyin bu günlər belə keçərək,
Odlar yurduna da ağ gün gələcək!
Talançı dəstələr, satqın xainlər
Maskalı əclaflar, qorxaq canilər
Qurduğu torlara özü düşəcək!
Bu yeddi milyondan alacaq bişək,
Bir nifrət damğası, bir də tüpürcək.

2-ci:

Telli, söylə nə edim mən?

Telli Xanım:

O canini öldürüb sən
Cünunun sazını götürə bilsən
Günahından keçər Vətən.

2-ci: *(1-cinin dalınca qaçır)*

Dayanın, xainlər, şərəfsizlər
Məni cinayətə atdınız, yetər.

**(1-cini haqlayıb onunla vuruşur. Ona qalib gəlir.
Aşiq Cünunun sazını gətirir)**

Telli Xanım:

Sağ ol ki, sazı xilas etdin sən,
Namusu itirmək pisdir ölümdən.
İndi gəl dəfn edək Aşiq Cünunu,
Koroğluya danışaram mən bunu. *(Onlar Cünunu dəfn edirlər)*

Əfv etməsə yandıracaq dədəni.

2-ci:

Koroğlunu harda görə bilərsən?

Telli Xanım:

Görək nə olacaqdır sənə sözü!
İndicə gələcək buraya özü.

2-ci:

Sən nə danışırısan, necə, Koroğlu?
Bilirsən Koroğlu gəlsə nə olar?
Burda gün tutular, qiyamət qopar.
Bir dəstə orada gözləyir onu,
Görsələr, bitəcək hər işin sonu.

Telli Xanım:

Bəs siz kimi gözləyirdiniz?

2-ci:

Bilirdik iki nəfər dönəcək geri,
Mənə vermirdilər dərin sirləri.
Bağlıdır bu yandan çayın bir qolu,
Koroğlu gələrsən dəyişək yolu.

Telli Xanım:

Qorxuram desək, dəyişməz yolu,

Bilirsən, düşməndən qorxmaz Koroğlu.
Bir dövrən açmasa, keçməz o burdan!

2-ci:

Dövrən vaxtı deyil, əzizim, inan!...
Xain qəhrəmanı vurur arxadan.
Özümdən qorxmuram, nə olar ölsəm?
Ancaq Koroğlunu düşünürəm mən.
Vətənin, millətin öz düşmənləri
Məhv etmək istəyir o igid nəri.

(Bu vaxt Koroğlu gəlir)

Koroğlu:

Telli, buradasan, getmirsən niyə?
Ya da gedib niyə döndün geriyyə?

Telli Xanım:

Bunları deyərəm sənə sonralar,
Hələlik tezliklə gedək buradan.

Koroğlu:

Bu oğlan da mənə çox tanış gəlir.

Telli Xanım:

Gedək sonra bütün işlər düzələr.

(O, Koroğlunu sağa istiqamətləndirir)

Koroğlu:

Bəs niyə oradan? Yaxındar bu yol.

Telli Xanım:

Sağ tərəf yaxşıdır, qorxuludur sol,
Burada çay daşib yumuşdur yolu,
Körpü getdi o gün yağanda dolu.

**Onlar Koroğlunu başqa istiqamətə aparırlar.
Saroğlan və Nankoryan gəlir. Saroğlan Kreml qülləsi
önündəki kresloda əyləşir.**

Nankoryan:

Ara, bir bura bax, hinger Saroğlan,
İşlər plan üzrə gedir, doğrudan!
Belə getsə planımız dolacaq,
Lap Bakunakert də bizim olacaq!

(Saroğlan ona tərəf nəzər salır)

Saroğlan:

Cəfəng danışırsan yenə Nankoryan,
Böyük olmuş iştahanız hər zaman!

Nankoryan:

Nə üçün? Kaspiyə çıxarıqsa biz,
Bakıdan çəkilməlidir gözlərimiz?
Siz böyük olsaz da bir qardaş kimi,
İşi bir görmüşük, olun səmimi.
Əgər istəyirsən tarixə baxaq,
Gəl onu oxuyaq biz varaq-varaq.
İki yüz il əvvəl Türkmənçayda biz,
Bunların belini qırdıq ikimiz.
Bunları ikiyə böləndə həqqən,
Paskeviç sən idin, Lazarev da mən!
Yüz il bundan əvvəl bunları qıran,
Plan sənin oldu, qıran Şaumyan!
Gördün Xocalını nə günə saldıq,
İşi siz gördünüz, adı biz aldıq.

Saroğlan:

Gəl döşünə döyüb qürrələnmə sən,
Təkcə bir xəyanət gəlir əlindən,
Bircə gün çəkilsəm arxandan əgər,
Səni həşərat tək əzib tökərlər.
Nə etsəm əvvəldən düşünürəm mən,
Sənə pay düşəcək Oğuz elindən.

Bir bax, başlarını necə qatmışam,
Şimaldan, Cənubdan parçalatmışam.
Sənsə düşünə döyüb qürrələnirsən,
Elə bilirsən ki, qalib gəlirsən?... *(pauza)*
Əgər belə getsə bizim işimiz,
Azərbaycana sahib olacağıq biz.
Hamı bilir bizim siz dostumuzsuz,
Müsəlman içində forpostumuzsuz.
Amma bir iş də var, qorxuram ondan,
Qorxuram bu işin pis sonucundan.

Nankoryan:

Qorxma, itiriblər lap özlərini,
Tezliklə kəsərik nəfəslərini.

Saroğlan:

Bunların bir nəfər Heydəri vardır,
Dünya sirlərindən o xəbərdardır.
Mir cür tor da qurduq, min cür də tələ,
Birinə düşmədi o sağdır hələ.
Türklüyündən alır öz qüvvətini,
Gizlətmir fikrini və niyyətini,
Xalq da haray salıb çağırır onu,
Çağırır Vətənin böyük oğlunu.
Xalqına yetişsə Heydərin əli,
Dağılacaq bizim məkrin təməli... *(pauza)*

Amma ruhdan düşmə, bir dayan görək,
Bunların ruhuna mən bələdəm tək,
Çoxlu qruplara bölünmüş onlar.
Başını itirib çaş-baş qalmışlar,
Hərəsinə bir vəd verərək də mən,
Onları bir anda düşmən edərəm.
Sən gözə görünmə, buradan əkil,
Dəstəni götürüb, o yana çəkil (*əli ilə göstərir*).

(Saroğlan yüksək kreslodan durub aşağı enir. Bu vaxt Kaloğlan, Güloğlan, Laloğlan, Baloğlan daxil olur. Qaloğlan onları izləyir. Onlar bir tərəfdə dayanır. Baloğlan Saroğlanı dayandırır.

Baloğlan:

Maa belə gəlir, yoldaş Saroğlan,
Heç vaxt buna dözməz qeyrəti olan.

Saroğlan:

Qeyrətin qaynadı, nə oldu, nədən
Yenə də qeyrətdən dəm vurursan?

Baloğlan:

Bizim torpaq neft verir,
Niyə ona su deyirlər?

Saroğlan:

Anlamadım dediyini.

Baloğlan:

Adını Suverən qoymaram onda,
Neft verən qoyajam rəhbər olanda.

Saroğlan:

Suverən yox, suverendir, a rəhbər,
Bunları düşünmə, vaxtın çox gedər. (*kənardə*)
Savadsız gəvəzə elə bilir mən,
Belə vədi təkcə ona vermişəm. (*Baloğlanın qolundan
tutub onlara doğru ötürür*)
İndilik orda dur, ciddidir işlər,
Rəhbər stoluna çox göz dikmişlər. (*Bir-biri ilə
mübahisə edirlər. Saroğlan qabaqda dayanıb onlara
göstəriş verir*).

Güloğlan:

Hamınızın əli qana bulaşmış
Boynunuzda vardır neçə-neçə qan.
Başçılar satılmış, sərkərdə qaçmış.
Yoxdur içinizdə təmiz bir vicdan.

Kaloğlan:

Bəs sən özün necə, yoxmu günahın?
Xalqına çevrildi sənin silahın!

Laloğlan:

Yaxşı, vaxtı deyil ittihamların,
Gəlin tədbir tökək bu işə birgə.
Koroğlu gələrsə, qudurğanların,
Kökünə dərindən çəkər süpürgə.

Saroğlan:

Mən dediklərimi etməzsəz əgər,
Yaxasın qurtarmaz heç bircə nəfər.

Kaloğlan:

Yaxşı, Koroğlunu “rəd etsək” əgər
Hər şey əldən getsə bizə nə düşər?
Bizə əmr edəndən soruş bunları,
Yoxsa hərif bilir Kaloğlanları?

Saroğlan:

Deyəsən, qeyrətin gəlibdir cüşa,
Yenə də vurursan ayağa, başa.

Kaloğlan:

Qeyrətsiz nə lazım bir baş bədəndə!

Saroğlan:

Dəmirçioğlu yolu gedərsən sən də!

(Pauza; hirsini soyuyur. Onları Azərbaycan xəritəsinin yanına dəvət edir. Əli ilə xəritədə Gəncəni göstərir. Birinə işarə ilə).

Qorxma, sən Gəncənin xanı olarsan,
Cavad xanın mülkü bəsin deyilmi?
Göz dəyməsin, elə xan oğlu xansan,
Həm cavan, həm göyçək, yenə deyimmi?

Saroğlan: *(barmağını başqasına tuşlayıb)*

Bax, bu qardaşım da Lənkəran xanı,
Yoxsa istəyirsən Azərbaycanı? *(Güloğlana doğru)*
Şirvanşahlar mülkü qoy sənün olsun.
İstəsən dənizə çıxıb bilərsən.
Bir tərəf Şah dağı, bir tərəf Xəzər,
Bir tərəf Dağıstan, Salyana qədər! *(barmağını başqasına tuşlayıb)*
Naxçıvan xanlığa bəs kimin olsun?

Güloğlan:

Naxçıvan sözünü gəl qoy bir yana
O, korbağırsaqdır Azərbaycana.
Meyl edir türklərə, gah da İrana.

Kaloğlan:

Bəs Şimal zonamız, o gözəl yerlər?

Saroğlan: *(barmağı ilə Şimali göstərir)*

Ondan ötrü onlar sinov gedirlər!
Oranı satsanız onlara əgər,
Əlinizə çoxlu sərvət də gələr.

Kaloğlan:

Bəs Qarabağ xanlığı kimin olacaq?

Saroğlan: *(gülür)*

Siz özünüz onu satmadınız mı? *(tövrünü dəyişərək)*
Məndən söyləməkdir özünüz bilin.
Xoşbəxt bir gələcək gözləyir sizi!
Yoxsa əli qanlı canilər kimi,
Qazıb atacaqlar köklərinizi!

Hamı:

İndisə gedib plan düşünək. (*Onlar gedirlər. Qaloğlan gəlir*)

Qaloğlan:

Vicdansız əclaflar! Xəyanətə bax!
Mən xalqı qaldırım, onda nolacaq!
Bunların işini pozmaqçün bişək,
Xalq vahid cəbhədə birləşsin gərək.

Onlar gedirlər. Yenə əvvəlki səslər. Hamı ah-fəğan edir. Top, güllə səsləri. Atlar kişnəyir. Millət əldən gedir. Koroğlu özünü yetirir. Əlini Kreml qülləsinə tutaraq-

Başsızımı gördün sən Azərbaycanı,
Əlini kəsərəm yerini tanı

(*Saroğlan “всему конец” deyərək qaçır*)

Koroğlu:

Yağı düşmən sevinməsin bu günə,
Koroğlu Çənliyə gəldi, nə gəldi!
Hoydu dəlilərim düşmən üstünə,
Xalqımın fəryadı bağrımı dəldi.

Arxadan səslər:

Eyeh, sən kimsən?

Koroğlu:

Çənlibel dəlisi, qoç Koroğluyam.

Səslər: (*onu ələ salırlar*)

Hə, kor Alının oğlusan! Ha, ha, ha!..

Koroğlu:

Bir qabağa çıxın, görüm kimsiniz?

Səslər:

Bir neçə dəstəyik, biz az deyilik!
Kaloğlan, Güloğlan, Laloğlan, Baloğlan...

Koroğlu:

Kaloğlan, de görüm, nə istəyirsən?

Kaloğlan:

Deyirəm Çənliyə ayaq basma sən!..
Neçə il Çənliyə başçı olarkən,
Bir hamam, tualet tikdirməmişən!
Qozun qiymətini bilmədiyindən,

Bircə qoz ağacı əkdirməmişən!
Hamam də tikərik, qoz da əkərik,
Sən gəlmə, hər şeyə düzən çəkərik.

Koroğlu:

Güloğlan, bəs sənin dediyin nədir?

Güloğlan:

Sənə qulaq asan bir divanədir,
Neçə il yalandan çaşdırıb bizi,
Çənlidə gülxana tikdirməmişən.
İndi toplayaraq iradəimizi,
Deyirik Çənliyə ayaq basma sən!

Koroğlu:

Bu qədər qəsəbə, bu qədər şəhər,
Bu qədər binalar tikdirmişəm mən.
Atı cilovlayıb, üstündə yəhər
Səni həmin ata mindirmişəm mən!

(sonra Laloğlana)

Laloğlan, sən də burdasan?
Axı sən danışa bilmirdin əvvəl!

Laloğlan:

Əvvəllər heç bir kəs danışmayırdı,
İndi nitq açılıb dil-dil ötürlər.
Zəmanə başqadır, soruşmayırlar,
“Kiminkidir bu mal?” - tez ötürürlər!
Nə bilim, deyirlər, Xəzər qabarmış,
Günahı səndədir – daşan çayların
Dağda külək əsmiş, daşı qoparmış,
Səndədir təqsiri tutqun ayların.

Qaloğlan: (*kənardan*)

Fürsət payı düşüb qeyrətsizlərə,
Qeyrətli acından evdə büzüşüb.
Vətənin sərvəti dövlətlilərə,
Kasıba da “Vətən sevgisi” düşüb.

Koroğlu:

Düşmən yad ölkədən gəlir, bilirsən,
Onlardan qorxulu olur, iç düşmən.
Maska geymiş olsa – necə zirehdən,
Onu qılıncımla yırtacağam mən.

Onlar Saroğlanın dalınca qaçirlar.

GÖRÜNTÜLƏR:

1. 10.10.1993. Heydər Əliyev inaqurasiyası (Bayrağı öpərkən, “Qurani-Kərim”i öpərkən, əlini Azərbaycan Konstitusiyasına basarkən).

2. H.Əliyevin Fransa, Rusiya, ABŞ prezidentləri, Böyük Britaniyanın baş naziri, ÇXR rəhbəri ilə görüşləri (səssiz) bir-birini əvəz edir.

3. H.Əliyevin 1993-cü ilin noyabrında cəbhə xəttində olmasını göstərən görüntülər.

4. H.Əliyev 04.10.1993-cü il tarixdə Hökumət evinin qarşısındakı mitinqdə (səssiz) çıxışı.

5. Prezident Aparatı qarşısındakı çıxış.

6. BMT binası. H.Əliyev çıxış edir.

Boş kiçik bir otaq. Bir stol ətrafında 4 stul vardır. Radioda veriliş gedir.

Əziz eşidənlər, danışır Bakı,
Siyasi mövzudur dalğamızdakı.
Başını uca tut, Vətən övladı.
Daha bədnam deyil Vətənin adı.
Erməni böhtanı bütün dünyada

Bizi vəhşi kimi tanıtmışsa da,
Əliyev dühası Nuh tufanıtək,
Böhtanı dağıtdı çaxaraq şimşək.
Vəhşi türk, adamxor milləttək bizi,
Çəkib göstərmişdi şəklimizi.
Başsız millət kimi başıaşağı.
Yaşadıq məğlub bir tayfa sayağı.
Səsimiz dünyada eşidilmədi.
Nə edək, başçılar özü bilmədi.
Düşmən haray salır, bizsə susurduq,
Onlar qan içirdi, biz qan qusurduq!

(Bu vaxt 4 nəfər daxil olur. Üzləri görünmür. Qulaq asırlar).

İgidlər məhv olur, Vətənsə talan,
Böhtan doğru idi, həqiqət yalan!
İmkanı olanlar qaçdı ölkədən,
Xalqa rəhbər oldu hər gəlib-gedən.
Rəhbərlər dəyişir, vətən yanırdı,
Millət içəridən alovlanırdı.
“Azadlıq” söyləyəcək bir an içində,
Bakını boğdular qan dənizində.
Xalqının qırğının eşidən zaman,
Koroğlu nərəsi gəldi uzaqdan:
“Başsızımı gördün sən Azərbaycanı,
Əlini kəsərəm yerini tanı!”
Xalqının dadına o yetən gündən,

Dəyişdi vəziyyət burda kökündən.
Düşmən atəşini susdurdu qoçaq,
Çıxdı vahimədən hər ev, hər ocaq.
Kiçik bir ölkəni yaşatmaq üçün
O, Yer kürəsini dolandı bütün.
Hamıya bildirdi işimiz haqdır,
Dedi: “Azərbaycan yaşayacaqdır!”

(Onlardan biri radionu söndürür)

1-ci

Səsini kəs, yaltaq göpək,
Nə edirik dayan görək.

2-ci

Hər gün uduzuruq siyasətdə biz,
Çünki birləşməyir dəstələrimiz.

3-cü

Bu işə qazanır qələbə hər gün,
Nüfuzu tutacaq dünyanı bütün.

4-cü

Gəncədə, Qazaxda qaldıraq üsyan,

Bizə qoşulacaq Bakı, Lənkəran.

1-ci

İş aparmalıyıq Naxçıvanda da
Oradakı dostlar düşməyir yada.

2-ci

Belə getsə, heç nə edə bilməzsiz,
Çünki əlaqəsiz iş görürsüz siz.

3-cü

Terrorla, üsyanla başını qataq,
Sonra da özünü süpürüb ataq.

**(Onlar gedirlər. Bir nəfər peyzaj tablosunun
arxasından diktafonu götürür).**

Koroğlu – H.Əliyev kabinetdə oturmuşdur. O, telefonda danışır:

*-Qoy birdəfəlik bilsinlər ki, Azərbaycanın müstəqilliyi
əbədidir, dönməzdir!*

*Bu vaxt Telli xanım nurani, ağbirçək forma da daxil
olur.*

*Koroğlu – H.Əliyev Tellini görüb yerindən qalxıb
Tellini qucaqlayır:*

Koroğlu:

Necə yaxşı oldu, Telli gəldin sən,
Siz azad olsanız güləcək Vətən.

Telli Xanım:

Gəldim təbrik edim Hacı Heydəri,
Ziyarətin qəbul, elin sərvəri,
Allahın nəzəri üstündə olsun,
Peyğəmbər eşqilə ürəyin dolsun.
Gəlməyimin daha bir səbəbi var,
Sənə dua edir naxçıvanlılar.
Sən ordan çıxaraq bura gələndə,
Çoxlarını qoydun dərdə, ələmdə.
Sanki yasa batdı ana da, qız da,
Sənin adın idi dildə, ağızda.
Deyirdilər: Onsuz necə olarıq biz?...
Puç olacaq arzu-diləklərimiz...
Gəldim söyləyim ki, arxayın ol sən
Maşallah yüksəlir sevdiyin vətən.
Yerində qoyduğun o cavan ki, var,
Sən qoyduğun yolla gedir aşikar.
Çayların üstündə körpü saldırır,
Hər yerdə yeni bir bina qaldırır.
Su çıxır su gəlməmiş çöllərə,
Onunçün adı da düşüb dillərə.
Hamı deyir: sənə layiq bir insan,

Yalnız odur Naxçıvanı axtarsan.

Koroğlu:

Çox xoşdur eşitmək belə sözləri,
Ona inanmışam illərdən bəri.
İndi sakitlikdir, ötüb təhlükə,
Mən də darıxmışam, bir gəldim bəlkə.

Telli xanım: (*sevinərək*)

De sağ ol, onda mən daha gedim
Səni sevənlərə sevinc bəxş edir.
Bir arzum da vardır söyləyimmi?

Koroğlu:

Söylə hər arzunu heç çəkinmədən.

Telli xanım:

Hamının qəlbindən xəbər verər,
Naxçıvan adlansa qəhrəman şəhər.

Koroğlu:

Narahat olmayın o da düzələr.

**(Onlar qucaqlaşır Telli gedir. Dədə Qorqud əlində
bir kağız daxil olur)**

Bu torpaqda at oynatmış Bayandır xan, Qazan xan,
İndi də sən sərkərdəsən əlində qılınc, qalxan.
Dava günü öndən təpən alp igidim sən oldun,
Şimşək kimi guruldadın, dalğa kimi duruldun.
Qarqucdan Əlincəyə, Dərəşamdan Əkrəyə,
Qarış-qarış mən dolandım səni taparam deyə.
Orda qoruyurdun ata yurdunu,
Sən əvəz edirdin böyük ordunun.
Amma sağ ol, sən gəlməsən Çənliyə,
Çənlibel dönərdi bir düzənliyə.
Naxçıvanın Dan-Dansux övladları,
Bu ölkəyə buraxmadı yadları.
Naxçıvan tikilir, qurulur yenə,
Güvənib oğlunun dahiliyinə
Döyüslərdən qalib tək dönür geri,
Adını qoyuram Oğuz lideri.
Bəkdüzə dedim, get, gör peyğəmbəri,
Sən də ziyarət et, bir öp Həcəri.
Hər yerdə, hər obada xanım qızlar, bəy ərənlər,
Şəninə dualar edər, səninlə öyünərlər.
Dolaşdığım obalardan sənə məktub yazmışlar,
Bəy igidsən, ərđəmlisən, səndə ümid tapmışlar.
Dədə Qorqud boy-boyladı, tanrı səni qorusun,
Bu məktubu qoy bir nəfər, alp igidin oxusun.
(Məktubu alıb baxır). (Fonoqrama oxuyur).
Koroğlu (Dədə Qorquda).

Peyğəmbərin yaşadı, çox sağ ol, ulu dədəm,
Gərək sənin yaşını dünya üzrə qeyd edəm.

(Qorqud gedir).

Fonoqramdan aydın və məğrurla səslə oxunur:

Ey böyük xalqımın ulu öndəri,
Sənə üz tutubdur vətən ərləri.
Arzunla bağlıdır diləklərimiz,
Şöhrətli adınla fəxr edirik biz.
Xalqımızın qəddi bükülən zaman,
Vətənimdə qanlar tökülən zaman,
Vətən səmasında günəş kimi sən,
Parladın, nurunla nurlandı vətən!
Yurdumuzu tikə-tikə bölənlər,
Vəzifə kürsüsündən ötrü ölənlər,
Duruş gətirməyib qaçdı ölkədən.
Bu vaxt car çəkərək söylədin ki, sən:
“Önümdə haqq yolu Qurani-Kərim,
Arxamca xalq gəlir, öndə gedirəm.
Eşitsin dostlarım və düşmənlərim,
Ömrümü xalqıma qurban edirəm!”
Məşələ çevirib ürəyini sən,
Dedin yad əllərə düşməsin Vətən.
Sənin gəlişinlə, ey böyük insan,
Dayandı vətəndə tökülən al qan.
Qara bağlamadı gəlinlər daha,
Oğullar qayıtdı şükür Allaha.

Xalqını çıxardın “İpək yolu”na,
Allah qüvvət versin sənin qoluna!..
Bakı-Ceyhan ilə birləşən zaman
Sənə ulu öndər deyəcək Turan!
Sən gəncliyi sevdin, gənclik də səni.
Gündüzə qatarıq sən hər gecəni,
Sabit bir həyata çıxardın bizi,
Odur ki, sevirik hər kəlmənizi!
Vətəni, milləti, dili sevməyi,
Bizə sən öyrətdin ey böyük ustad!
Heç zaman itməmiş ustad əməyi,
Hər zaman verəcək bizə qol-qanad.
Bu gün ata kimi fəxr eylə ki, sən
Xalqına qyerətli İlham vermişən.
Vətən üçün yetirdin sə İlhamı,
O hamını sevir, onu da hamı!
Vətən gəmisinin sükanını sən,
İstədiyin anda İlhama versən,
Yararaq dalğalı coşğun dənizi,
Qələbə qütbünə çatdırar bizi.
Böyük sərdar önündə and içirik,
Azadlıq yolunda candan keçərik!
Qarabağ uğrunda vuruşa getsən,
Ardınca gələcək bu böyük vətən.
Arzumuz budur ki, yaxın vaxtda sən
Uca səslə dünyaya car çəkərsən:
“Eşitsin dünyada nə qədər ki, var
Azərtürk soyundan olan qardaşlar!
Bilin, azad oldu sizin vətəniniz,

Vətənlə bir vursun ürəkləriniz!
Vətən sizinkidir siz də vətənin.
İstədiyimiz anda vətənə gəlin,
Tanrı xoşbəxtliyi çağırır bizi,
Haydı birləşdirək iradəmizi!”

Koroğlu:

Babək qılıncını verəndə mənə,
Dedi ki, qınına qoymayasan sən.
Qan uddurmalısan yağı düşməne.
Sonuncu yağıdan qurtarsın Vətən!
Babam Şah Xətai vəsiyyət etmiş,
“Torpağı qızıldan üstün bilin” siz!
Dilin varlığıyla kamala yetmiş,
“Milləti candan da artıq” biliniz!
Əlimdə Babəkin iti qılıncı,
Belimdə Əlinin “Zülfüqar”ıdır.
Qəlbimdə Vətənin eşqi, sevinci
Dilimdə Xətai kəlamlarıdır.
Önümdə haqq yolu Qurani-Kərim,
Arxamca xalq gəlir, öndə gedirəm.
Eşitsin dostlarım və düşmənlərim
Ömrümü xalqıma qurban edirəm!
Qalxın, dəlilərim, köhlən atlara,
Düşmənin yurduna od vuraq indi.
Bir qarış verməyək azğın qurdlara,
Vətən torpağında toy quraq indi!
Ey sevimli xalqım, şadlıq et sən də,

Kədərli günlərin arxada qaldı.
Gül-çiçək bitirin ana Vətəndə!
Bu gün odlar yurdu qələbə çaldı.

Atlar kişnəyir. Qılınc, qalxan səsləri. Işıqlar dəyişir,
səhnədə və irəlidə güllər, çiçəklər görünür. Musiqi,
Gənclər birləşir, yallı gedir, mahnıoxuyurlar.

Bu vaxt Babəkin, Şah İsmayılın və Atatürkün xəyalları
yenidən görünür.

Koroğlu onlara doğru gedir.

Babək:

Mən dedim: qılıncla qalib gələrsən,
Kamalın qılıncdan kəsərli oldu!

Şah İsmayıl:

Bu günlər hamıya göstərdin ki, sən,
Xalqına qüvənən qüvvətli oldu.

Atatürk:

Ömrümdə bir dəfə ağladım mən də,
Bu üç rəngli bayraq yerə düşəndə.
İndi bu bayrağın göy qurşağı tək

Çalış şöhrətini asimana çək!

Onlar günəşə doğru gedirlər. Gedərkən hərəsinin əlində bir rəng parça yellənir. Bu üç rəngdən Azərbaycan bayramı alınır. Göydən Qurani-Kərim yavaş-yavaş enir.

Koroğlu:

Eşidin siz məni müqəddəs ruhlar,
Eşitsin sözümlü bütün insanlar.
Bu gündən Vətənim mərd Azərbaycan,
Yazacaq tarixə yeni bir dastan!

(“Koroğlu” operasının uverturası çalınır. Bu fonda ulu öndərin şaqraq səsi eşidilir).

**Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir,
sarsılmazdır, dönməzdir! Mən həmişə fəxr etmişəm,
bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam.
(O da günəşə doğru irəliləyir)**

S O N

“KOROĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ QAYIDIŞI”

(ingilis dilində)

KOROGLU'S RETURN TO CHANLIBEL

*The great man is that, who by his keen word
Makes the blood running cease in the world!*

Hussein Javid

The scene creating the imagination of Chanlibel. Behind the stage the sounds of bullets, vehicles, a thunder of guns, neighing of horses, the women's and children's screams and their cries for help are heard. The tragic events of 20 January, Khojali and Kelbajar are shown in the footage. The banner of Azerbaijan is under burning. Four men are rolling a big ball with a map of Azerbaijan drawn on it. Each man is pulling it to his side beating one another.

Voices:

Oh, God! Don't you see this oppression? Our children were murdered. Our houses were burned. Our

families were murdered before our eyes. The vehicle crowded by our young girls and brides were captured.

All:

Oh, God! Where are you?

Telli khanum brings Damirchioglu who was all in blood. She lays him down on the ground carefully and puts a bandage on his wound.

Telli Khanum:

Did not I tell you not to go there?

They'll shoot you on your back, too.

Don't believe them to be men of sense there,

How many tricks they'll play on you, too.

Damirchioglu:

There appeared new false courages men,

Each calls himself a brave military man.

The army is commanded by unskilled men,

The Homeland's betrayed just by that man.

Telli Khanum (raising her hands up):

The heroes are being martyred making a big fuss,

The cowards are busy with gathering riches.

I wonder God will have tender mercy on us,

And let legendary Koroglu be within our reaches.

Damirchioglu:

I'm making a martyr of myself for Motherland,

The Homeland does not need "a boy" but a son.

The son is the one, who can martyr for Motherland

If he cannot die for it, it doesn't need such a son!

I say, Koroglu's sword nobody can raise,

Telli, cry for help and let Koroglu come!

The evil conscience nobody can raise,

Telli, cry for help and let Koroglu come!

Telli Khanum:

Our mothers and sisters were captured by the foe,

Our Motherland burst into blood, oh, God, help us!
How can I make these highest mountains cool so?
Our self-esteem was deeply hurt, oh, God, help us!

This time Damirchioglu passes away. Telli khanum throws herself on him bursting into tears. The previous sounds and howling are heard again. Grey-beard Ashug Junun² enters the stage. He is embarrassed, anxious and breathless.

Ashug Junun:

The lamp of Chanlibel is fading away,
The wheels of our fate is going away!
The people of the country are passing away,
Oh, my God, have mercy on us!
Both the boy and the girl are busy with trade,
In the “Tolkuchka” a plenty of goods are laid.
For the occupied lands how it will be paid,
Oh, my God, have mercy on us!

² Ashug Junun – Caucasian folk poet and singer

The honest men to the thieves are giving a way,
The truth from the falsehood are running away.
The clear conscience and justice are going away,
Oh, my God, have mercy on us!

The morality and decency were rolled as a ball,
The justice into the river were going to fall.
The honour of us got to be known to all,
Oh, my God, have mercy on us!

The lightness outweighs the heaviness in the scale,
The rascals' heads reach "the sky" being very pale.
The betrayers gallop their horses without any fail,
Oh, my God, have mercy on us!

The ignorant man teaches the scholar,
He sells his homeland just for a dollar.
Junun says: "when will God give us colour?"
Oh, my God, have mercy on us!

(Then he remains exhausted for a while. On lowering down his arms he sees Telli khanum)

Ashug Junun:

Telli khanum, who is dead?

Telli Khanum:

Who can it be, but Damirchioglu!

Ashug Junun:

The brave are murdered, the foes rejoice,

Thinking it all over, let's make a choice.

Mothers, sisters in black raise their voice,

Let's go and see and call Koroglu back.

(They gather around Damirchioglu and then go together searching for Koroglu)

Koroglu's simple hut. His father's picture and a sword beside it are hanging on the wall. Koroglu is sitting down with his back to the spectators, his face isn't seen.

He is holding his head in his hands. Babek's, Shah Ismail's and Ataturk's silhouettes are seen.

Babek:

Take the sword, lifting it up higher,
You must throw foes' heads into fire.
With this sword a thousand years ago,
Alien conquerors I defeated long ago.
You cannot sheathe your sword until,
The Motherland's under oppression still.
My spirit is with you, do not fear at all,
You'll defeat the foe, you're best of all.

Shah Ismail:

The handful of soil of the Motherland,
You preferred to the handful of gold.
The world will know you and your land,
If you make the world know your folk.
I also used the sword for the Motherland,
I also used the sword for the Motherland,

Now you've got the power in your arm.
You carry my father's name lived in this land,
I loved your spirit as you will bear the palm.
My spirit is with you, do not fear at all,
You'll defeat the foe, you're best of all.

Ataturk:

Don't worry, what's done can't be undone,
You know, Turks' heads are always in danger.
Things are going from bad to worse, my son,
I know the foe exposed your folk to danger.
In the early century by me what was done,
Now you come across with the old danger.
My spirit is with you, do not fear at all,
You'll defeat the foe, you're best of all.

Koroglu takes the sword... . He addresses himself to them.

Koroglu: (to Babek)

Great Babek, there is a custom of the Turk,
The warlord gives the sword to the brave as a gift.
I bear responsibility to the sword on the lurk,
To set free my Motherland with one great real lift.
I do give my word to fight night and day,
To see my homeland quite free some day.
The luring trap set for you by Sahli Sumbat last,
Was laid for us by his grandson Sumbatyan fast.
I'll make him know on the basis of the universe,
Is not the evil but the justice of great worth.

Koroglu: (to Shah Ismail)

It's true, Great Shah, your word is gold,
What homeland means knew men of old.
My Motherland is my spirit and soul!
My body's burning for it as blind coal.
I swear not to give an inch of our native soil,
To the traitorous foe, as it makes my blood boil.
I'll do my best to make the foe with my sword,
Leave our lands, run away and go backward.

Koroglu: (to Ataturk)

Oh, the great leader of the country Turan,
Since I was born, grew up and started to run.
I did love my folk much more than my life,
For 70 years I have gone like you in the life.
The rest of my life since the day I talk,
I'll dedicate to my Motherland and my folk.

(They disappear)

Ashug Junun and Telli khanum enter. Koroglu greets them.

Ashug Junun:

Good morning, the power of the land,
The great leader of the national band.

Koroglu:

Oh, Ashug Junun, good morning, dear,
How could you find me without fear?
Telli, my dear sister, I'm glad to see you, too,
Why do you feel shy of my shaking hands with you
So, dear, let me embrace and kiss heartily you both,
When will we meet once again, who knows?

(Embracing he kisses both of them)

Ashug Junun:

In coming to you we have got a goal,
Kill the damned foe and set free our soul.
And how your days pass on, let us know,
We are sure you will bear hard on the foe.

Koroglu: (in a friendly way)

In these places I am free now,
I try to do good, you know how.
These days climbing up twin springs,

Being alone and lost in deep thought,
I cannot help thinking of passed things.
I strived against evil and for happy lot.
Striking memories are sometimes recalled,
Everything is frail in the wonderful world!
Look, how magnificent Badamli and Sirab are!
To drink them there is no need to go too far!
Gazing at splendid view of Batabat at dawn,
Gladdens my brave heart in the dewy morn.
How proudly the mountains stand high!
All years long snow is left over high.
My thoughts like a pretty bird fly far away,
Lean on mountains like Nuh's ship, I'd say.
I really wonder how old is this place?!
Ill-fated were the mountains of this place!
Both Nuh and my father passed by here,
Both the foe and the friend were in Araz there.
I grew up and started walking all over here,
I either rejoiced or grieved deeply over there.
In order to make my people's name live,

I took up arms and made my folk believe.
I wrote the word of Azerbaijan into the sky,
I dug a thousand of wells for the foe to cry.
I did my best, strived much and fought, but,
I hate to know I would get a sort of bad luck!

Ashug Junun:

But they sacrifice sheep for you everywhere!

Koroglu:

Sometimes they say, go away somewhere.

Ashug Junun:

If one or two men don't know your own value,
How can you leave, go away and be out of view?
The people are fond of and rely on you,
In the complicated world they need you!
Go back to your own place, put out the fire,
Motherland is in danger, take up arms, Sire

Koroglu:

I've made up my mind to stay here,
Of my father's grave to take care.
If I do go away from here today,
The foe'll ruin these places one day.

Telli Khanum:

I wish Nigar were alive today,
I'd reveal the secret of the day.
The mother and a kind sister she was,
The crown of high Chanlibel she was.

Koroglu:

She was an advisor, companion of mine,
She left and tortured me by this fine.
The pessimistic man is known to all,
He takes his ease in the love hut for all.
I berried my love, Motherland is on fire,
The splendour I created is also set on fire.

The Motherland is suffocating in the smoke,
Each passer-by's going to free folk from yoke.
How can my heart tolerate, how can I stand by?
Each for his land must fearlessly fight or die.

(He is standing thoughtfully)

Ashug Junun:

Why are you lost in deep thought, great chief?

Koroglu:

You have diverted my mind from my grief!
My folk's in disaster, Motherland's in trouble,
Where is their reason, they come the double.
Instead of being united they break to pieces,
Each of them is directed to different places!
My fork and Motherland have been set on fire,
My sorrow is bigger and like mountains higher.

(The pause)

Ashug Junun:

What we only could do is to find you, dear Sire ...
We thought to come and see you in the saddle,
As brave sons of the land are killed in the battle.
Our beautiful Garabagh is shedding blood,
The brutal foe should be killed in the bud!
Chanlibel burst into flame, heroism has gone,
I wonder where “black” wind’s blowing from.
Motherland’s in danger, what do you think about?

Koroglu:

You do ask me what I’m thinking about,
I spend sleepless nights, make no doubt.
I’m furious and my heart is breaking out.

(He stops and takes thought)

Damirchioglu also in the battle took part,
His great deed gave me hope in my brave heart.

Koroglu got Damirchioglu's firm support,
With the formidable foe bravely he fought!

(This time Telli khanum cries)

Koroglu:

Tell me, Telli why are you crying?

(The pause)

Telli Khanum:

On the ground Damirchioglu is lying.

He won't fight any more as the foe's bullet,

Shot him and stopped the Smith's son's being!

The traitors shot him from behind with the bullet,

The nation has come up to the end of its being.

(Koroglu gives a roar, everything around shudders)

Koroglu:

May my ears be deaf and never hear it,

I can't believe Damirchioglu's death a bit.

The foe blew out the lamp of my land,
And I'll do throw into fire the bitter band.
I'm not afraid of the foe's cannon noise,
Let mountains shudder of my roar and voice.

(Here he calms down. He feels pain in his heart)

Koroglu: (first slowly and then excitedly)

To capture girls, to tie up the hand, don't dare!
To occupy Koroglu's native land, don't dare!
The sword is in my hand, Girat is near,
I will destroy the universe without fear!
The foe's army must be smashed by me,
The foe's land must be set on fire by me.
The foe made the blood in my body boil,
Junun, you go, I'll follow you along the soil.

(They go away)

They take a path between mountains. Two men in mask are waiting for somebody.

The first man:

The scoundrel will pass along one day,
Let's go to the slope to block his way.
Do not give him a scare, let us see first,
We must uncover the secret of the cursed.
Look, those decrepit old men with the sack,
Had gone to ask Koroglu to come back.

(They hide out. Ashug Junun and Telli khanum are coming).

The first man:

Hey! Who are you? Don't move there!

Ashug Junun:

We've been noticed, what to do here,
Telli, look, there's someone over there.

Telli Khanum:

Ashug Junun, let's go far from here!

Ashug Junun:

No, we cannot go back, no fear!

Telli Khanum:

They'll catch us, they're coming near.

Ashug Junun:

We have no chance to run, it is clear.

These bloody scoundrels got to know us,

Nothing is sacred to them thus and thus.

They'd like to learn for sure immediately,

When will Koroglu come back to Chanli?

Let's tell a lie, we don't know him at all,

Brother, we are old people, and that's all.

I'll only say, I play the saz and sing a song,

We are above politics, don't get us wrong.

Telli Khanum:

What do you say, ashug, to tell them a lie?

Don't forget we're old and I hear death-knell!
Do you want to be thrown into flame of the hell?

Ashug Junun:

The Prophet said: "The upright white lie,
Is better than fifty truth", give a deep sigh.
They don't know this old Junun, believe me,
My daughter Telli, stand firm and follow me.
If the foe tries to hang you by your grey hair,
Do not reveal Koroglu's secret and bear!

Telli Khanum:

They can cut my head off, I don't care,
I'm called Telli Khanum, I'm not scared.

Ashug Junun:

Well, let's wait a little and see to go where.

(Flinging the saz over his shoulder he leans on the rock. Both of them sit on the stones. This time those two men in mask come up).

The first man:

Who are you, where are you coming from?

Ashug Junun:

Grey-beard, white-haired people we are, on
The land of Suleiman we didn't any wrong.
I am an old ashug, singing only a folk song,
And this is my wife of bad fate a lifelong.
More than 50 years our marriage is going on,
The fortune never smiled on us, all has gone.
We had neither a child nor hereditary wealth,
Now we are ill and cannot enjoy good health.
So I've lost my voice and cannot sing a song,
To make my living I play the saz roving along.
Please have pity on us and do not get me wrong.

The first man:

So, you're ashug, then let your saz ding-dong!

Ashug Junun:

Ashug doesn't jingle, he does play saz long.
He sets "tender hearts" on fire since he's born.
To crown it all, he'd like to play in right time.

The first man:

I don't think you've got enough time,
That has come to an end your lifeline

Ashug Junun:

We are all at the mercy of God, my son,
I can play in your wedding, you'll have fun.

The first man: (ironically)

Look, hoping really for happy ending,
The useless man will play at our wedding!
Tell me, how you dare for such a saying,

Your saz is inappropriate for our wedding!
Damn all! Your music, old cultural heritage,
Your tar, mugam, art and your knowledge!

Ashug Junun:

They say, ashug always sings what he sees,
I think your speech is confused like crazy bees.
Your reproachful words broke my heart,
Now it is time to play from all my heart.

(He takes the saz, pressing it on to his breast starts playing. Then getting excited he begins singing).

Ashug Junun:

Look here! I've come to complain of you,
Do you have enough strength to cope with him?
If he calls on the ground for fighting with you,
Do you have enough courage to cope with him?
My brave son's been located on Agri Mountain,
A lot of bold men have been gathered around him.

As my soul's restless, heart's stormy, mind's alive,
I'll kill you; you'll have no chance to survive.
Why are you telling legends wasting your time?
You boastful man, it'll be broken your lifeline.
We'll see who is better; I'll make your blood creep,
I'll teach you my grey hair with reverence to treat.

The first man: (nervously)

What's this rascal saying, did you get him well?
Grab his beard; slam him against the stone to yell.
But you couldn't sing, you decrepit old man, well!

Ashug Junun:

You can't curse old man, you've got dad as well,
No doubt he is a decrepit old man now as well.

The first man: (nervously)

Do not mention my dad, you bad guy!
If do not stop chattering like a magpie,
You'll have to say to this world good-bye

Now my dad is sitting at home like a lord

Ashug Junun:

No doubt now he's a smug and rabid lord!
As he brought up a son for country like you,
As he brought up a guileful robber like you.

The first man: (calmly)

Well, old Junun, where're you coming from?

Ashug Junun:

So, you know my name and where I was born.
Then why do you hurl insults, scolding at me?

The first man:

In order to learn one secret from you, see,
We'll use all the methods that we know,
We haven't got other intention, you know.
If you tell the truth, you will be free, but,
If you tell a lie, I will cut out your gut!

Ashug Junun:

Though different are our persuasions and aim,
I hope the language we speak can be the same.
No need to make much ado of nothing for you,
Please let us go away and pass from your view!
I know you well; you also like me once or twice,
Sitting around Koroglu's cloth ate a lot of rice.
Then for years we shared bread and salt with you,
But why did you betray us, can you tell me in few?

The first man: (whispers to the second man)

He has recognized us, this old rascal.
Believe me, if we leave him here alive,
He'll betray us before you can say knife.

The second man:

What shall we do then? I don't know!
Don't you know? You should do so.

(He hints at his killing)

The first man:

Junun, we know where you're coming from,
For Koroglu as a messenger you had gone.
The day of his coming if you say quite right,
Both you and Telli will be liberated by night.
But if you do not say what you know at all,
First of all I will dig out your right eyeball.
Then I'll beat you black and blue in blood,
You'll be food for wild animals at the flood.

Ashug Junun: (with fortitude)

Look, you bondman, ashug is always brave!
I don't fear, there's one who can my life save
If you have enough courage, come and kill us,
And being proud of yourself throw bodies of us.
Then do boast about your murder thus and thus,
Let your dad praise you for your ignorance, fuss.
While sons were fighting with the foe for the land,

You've taken prisoner two old men with your band.
You freely and loosely walked about the homeland,
You've acquired too much wealth of this land.
You've remained indifferent about the nation,
As you have no honour, courage and passion.
You don't know the language, no sense of shame,
As your fecundation is mixed, you're out of fame.
I said all, you rascal, and don't bare your fangs,
Now, kill us and you will rise in your ranks.

The first man: (furiously)

Look, decrepit old man, nobody to you,
Will show mercy and forgive both of you!
You had a good opportunity of being alive,
You may keep the secret, you won't survive!
Decrepit old man, while changing the world,
Do not forget to utter your sacred word!

**Ashug Junun: (Coming slowly forward, he raises
his hands up)**

La Ilaha Illallah!

There's no God, but Allah!

There's no homeland, but Azerbaijan!

Mohammed is the Prophet of Allah!

Koroglu is the savior sent by Allah!

The first man: (nervously)

Look at this dirty dog, instead of sacred word,

He utters Azerbaijan and Koroglu like a bird!

(He hits Junun on his head with a stick)

Old man, before acquiring merit in God's sight,

You'll die; Koroglu will follow you, that's right.

(Junun falls down. The first man comes up to him and cuts his beard drenched with blood. Then he takes his saz and goes away.)

The second man:

Well, old woman, come up to me, I bet,
It seems your death-hour hasn't come yet.

Telli Khanum: (approaching, fiercely)

Show me your face, pull off the mask,
Let me see your eyes, take you to task!

The second man: (roars with laughter)

Stop chattering and standing at gaze,
You needn't see the strange man's face.

Telli Khanum:

Strange things are happening with men,
They are hiding their faces from women.
Ashug Junun's recognized you but I have not,
So to make a long story short I won't speak a lot.
The man needs having courage, he doesn't fail,
Being a man does not only mean being a male.
The male or the boy is the same, but then,
Nothing is waiting Motherland from them.

Cats and dogs can give birth to males, too,
Only brave sons' mothers give birth, but few.
While sons were sucking their mothers' milk,
You were sucking from udder curdled milk.
Even if you had a strong support of gold,
You won't need it because of your being bold.
Don't conceal your face and change your pace,
Redeem your fault with my spitting in your face.
You committed murder, betrayed your homeland,
You robbed everybody who passed by the land.
In the evenings you shared our wealth and riches,
By lots of tricks you covered your track in pitches.
How many lamps in houses blew out you,
How many towns and villages destroyed you!
The history will give an appraisal of your action,
Evading the fight, go on your betrayal action!
There'll be found the one, who'll value your work,
Then closed doors will be open, you'll have to talk.
You've got a good appetite, you swallow the folk,
You stir up and then fish in troubled waters...

What I wanted to do, to utter only these words,
These were the white-haired mother's words,
Let the mountains produce echo with my words.

The second man: (being touched)

Well, Telli khanum, a brave and proud mother,
Learn a lesson from Ashug Junun, dear mother!

Telli Khanum:

What do you say, shall I cry out for help?!
Don't expect me to ask for mercy and help
Even though you spit my flesh and make me yelp,
I'll never kneel down before a foe crying for help.

The second man:

Well, who did you learn the lesson from?

Telli Khanum:

Mother Tomris I acquired the trait from!
Brave Koroglu I learnt the bravery from.

You're a coward though you've got an arm,
You make thousands of sins a day being calm.
You are afraid of unmasking even your face,
You bring dishonour on men in this place.

The second man: (being touched)

Don't tell me a coward, make not me cry,
Many times you bandaged me, it isn't a lie.
Calling me a brave man, regarded me to be clever,
Ceasing my blood running, you did me a favour.

Telli Khanum:

Maybe we were good friends some time,
We are foes facing one another this time.
Motherland might be proud of you once,
At present you're a criminal in front of us!

**The second man: (comes up to Telli and directs
his gun to her)**

Telli khanum, your words caused my tears,

By reminding me all that passed during these years.
Telli khanum, I beseech you, here is the gun!
For God's sake, shoot at me and let it be done!

Telli Khanum: (tenderly)

Unmask your face and take your gun back,
Let me atone your sin and you come back.

The second man: (unmasks his face)

I am guilty, Telli, come and kill me.

Telli Khanum: (embracing him cries)

You dishonest man, what happened with you?
Once being a brave son, a criminal became you
So Motherland has lost one of her brave sons,
You are dead already and do stop using guns!
I'll mourn for you though you are alive,
As you are a foe of your folk in this life.
Tell me, how did you happen to be a robber?
What caused you to be a miserable robber?

The second man: (sheds a few drops of tears)

Telli, your words woke me up, I confess,
Take the pistol, here is the trigger to press.
Please kill me, atone my sin, I want to die,
Let my last sigh be heard high in the sky.
Don't spit in my face, I can't stand insults,
This abuse is bitter than thousands of bullets

Telli Khanum:

Well, well, come up and kneel down,
Let me slap you in the face, calm down.
(She slaps him in his both faces)
If you atone your sin, make the foe die,
You'll be fine, insults will pass you by.
Don't think days will pass in such a way,
The land of fires will be free some day!
The plundering bands, treacherous traitors,
The masked rascals, cowardly perpetrators,
Will fall into the traps set by them, no doubt!

They will get a death-blow, struck by about,
Nine million folk who will completely rout.

The second man:

Telli, tell me, what shall I do then?

Telli Khanum:

If you bring Junun's saz and leave the band,
Your sin will be forgiven by the Motherland.

The second man: (runs after the first man)

Stay! You traitors and inglorious men,
You've involved me in a crime since then.

(He gets to the first man and fights with him. He gains a victory over him, takes the saz and brings it back)

Telli Khanum:

For rescuing the saz I'm thankful to you,
To lose the honour is worse than the death.

And now let's bury Ashug Junun with you,
Later on I'll tell Koroglu about his death.

(They bury Junun)

If he doesn't forgive you, you'll be dead.

The second man:

Where can you manage to see Koroglu?

Telli Khanum:

I wonder what he will tell you himself!
Just now he's going to come here himself.

The second man:

What do you say, who, Koroglu?
D'you know what will occur if he comes?
The sun will be blacked out if he comes,
There will be created uproar if he comes.
A group of people are waiting for him there,

If they see him, it'll be end of his life there.

Telli Khanum:

But who were you waiting for here?

The second man:

We knew two persons would go this way,
They didn't reveal all the secrets anyway.
This branch of the river is closed for sure,
If Koroglu comes, the path is safe ensure.

Telli Khanum:

If he suspects, he won't change the path so,
You know Koroglu is never afraid of the foe.

The second man:

It's not the heroism time, believe me, dear!
The traitor strikes the hero from the back for fear.
I'm not afraid of being caught and killed at all,
I think only about Koroglu's safety, that's all.

The foes of the Motherland and the folk,
Want to kill that brave man of the folk.

(This time Koroglu comes)

Koroglu:

Telli, why aren't you going away, you're here?
Or you had gone and have come back here.

Telli Khanum:

I'll explain everything to you later on,
Now let's leave here at once and go on.

Koroglu:

Look, this boy's face is familiar to me.

Telli Khanum:

Hurry up! Everything will be all right!
(She directs Koroglu to the right)

Koroglu:

Why are we going that way? It's nearer to the left

Telli Khanum:

The right side is better; it's dangerous on the left.

Here the river has flooded the road,

The bridge has collapsed, and no boat.

They lead Koroglu to another direction. Saroglan and Nankoryan come. Saroglan sits on the sofa standing in front of the picture of Kremlin Tower.

Nankoryan:

'Ara',³ look here, 'hinger'⁴ Saroglan,

Things are going in accordance with plan!

If everything we planned goes quite well,

Even Bakunakert will be ours as well.

³ Ara - in Armenian means look here

⁴ Hinger - in Armenian means comrade

(Saroglan looks at him)

Saroglan:

You're talking nonsense, Nankoryan, again,
You had a big appetite every time in vain!

Nankoryan:

Why? If we reach the Caspian Sea,
Beautiful Baku City ours will be.
Though you're an elder brother of us,
Be sincere, you did everything with us.
If you wish, the history we can look back,
Let's read it page by page and go back.
In Turkmanchai two hundred years ago,
We struck them together with a heavy blow.
When we divided them into two parts indeed,
I was Lazarev; you were Pashkevich to lead!
A hundred years ago when it was done,
The plan was yours, did it Shaumyan!
You saw how Khojaly was ruined by us,

You were to do the job, but they named only us.

Saroglan:

Stop swaging about I would say,
What you can do only is to betray.
If we withdraw and leave you alone,
You'll be squashed as insect all over thrown.
What I do, I do think over it beforehand,
You'll get the portion from Oguz land.
Look, how I made their brains busy,
To shatter the North and South isn't easy
But you are still going on swaging about,
It's not you who gains victory, no doubt.

(The pause)

If everything goes on so well,
Azerbaijan will be ours, as well.
Everybody knows you're our friends,
Among Muslim people real friends.

But there's one thing I fear to think,
I am afraid of the bad ending of it.

Nankoryan:

Don't fear, they've lost themselves at all,
Very soon there will come the end of all.

Saroglan:

They've got a man Heydar by name,
Who has won the international fame.
We set him traps of many kinds to take his life,
He's fallen into neither of them, he's still alive.
He takes his power from being Azerbaijani Turk,
He doesn't hide his aim; I pursue him on the lurk.
And his fork cry for help and call him back,
They wish the great son of homeland be back.
If Heydar manages to reach his men and folk,
Our plans will be frustrated without any talk...

(The pause)

But don't lose your courage, let me see,
To comprehend their spirit I've got the key.
They have been divided into many groups,
They've lost their heads, have been confused.
Giving a false promise to each of them,
I can make them be foes in a moment then.
You don't come in sight, don't stay here,
Take your band and go immediately there.

(He shows with his hand)

Saroglan stands up from the high armchair and goes down. This time Kaloglan, Guloglan, Laloglan, Baloglan enter. Galoglan follows them. They stand in one side. Baloglan stops Saroglan.

Baloglan:

To my mind comrade Saroglan,
Who has honour, won't stand it anyone

Saroglan:

What? Honour? What happened and why?
Are you speaking of honour? Don't tell a lie.

Baloglan:

If our homeland produces oil,
Why is it called water in this soil?

Saroglan:

I didn't get what you said.

Baloglan:

I will not name it then 'Suveran',⁵
If I'm a chief, I'll call it 'Neftveran'.⁶

Saroglan:

Not 'Suveran', leader, but Sovereign,

⁵ Suveran — in Azerbaijani means *giving water*

⁶ Neftveran — in Azerbaijani means *giving oil*

Don't think of it, it will take long.

(being aside)

The ignorant chatterbox, he thinks that,
I've given the promise only to this lad.

*(He takes Baloglan by his arm and leads him
towards them).*

The things are serious, stay there so far,
All think of leadership and have gone too far.

*(All quarrel with one another. Saroglan standing
ahead gives them directions)*

Guloglan:

With blood have been soiled your hand,
Many murders you committed with your band.
The leaders were betrayed, warlords ran away,

The honour of all of you has gone away.

Kaloglan:

But what about you? Didn't you make a sin?
What do the arms directed to your folk mean?

Laloglan:

Well, it's not the time to accuse each other,
Let's take measure and help one another.
If Koroglu comes, he will give us trouble,
He'll root out our dirty deeds 'at the double'.

Saroglan:

If you don't do what I say to you,
Be sure, will escape none of you.

Kaloglan:

Well, if we reject Koroglu then,
And if all is gone, what we'll gain?
Ask these things who orders us,

Maybe Kaloglans are cheated thus.

Saroglan:

It seems you're excited a little bit,
Are you going to get a death pit?

Kaloglan:

Better a death pit than to be dishonest.

Saroglan:

Then you'll be the next to die on the list.

(The pause; he comes down. He asks them to come up to the map of Azerbaijan. He shows Ganja with his hand in the map. He addresses to one of them).

Don't fear, you will be khan of Ganja,
Javad khan's property will be out of danger.
Touch wood! You are a real khan!

You are handsome, tall and young.

Saroglan: (directing his finger to another man)

Look, this brother is Lenkoran khan,
Maybe you want to get Azerbaijan.

(towards Guloglan)

Shirvanshahs' property is yours, you see,
If you do wish, you can reach the sea.
Shah Dagh's in one side, the Caspian Sea another.
Daghistan's in one side and Salyan is in the other!

(directing his finger to another man)

And what about Nahkchivan khan area?

Guloglan:

Don't utter the word Nakhchivan,
That is an appendix to Azerbaijan.

It always inclines to Turkey or Iran.

Kaloglan:

What about beautiful places of North?

Saroglan: (showing the North with his finger)

They are eager to get the North!

If you sell them the areas there,

You'll get lots of riches over there.

Kaloglan:

And who'll be Khan of Garabagh here?

Saroglan: (laughs)

But didn't you sell that area?

(changing his tone)

I said what to do; now it's up to you,

The happy future is waiting for you!

Otherwise as criminals you'll be caught,
As you have not any opportunity to cope!

All: And now let's go and think of a plan.

(They go away. Galoglan comes)

Galoglan:

Dishonest rascals! Look at the treason!
I will raise the folk without any reason.
In order to frustrate their plans, no doubt,
The people must unite in the single front.

They go away. Again the same voices. All scream for help. The sounds of bullets, the thunder of the guns. The horses neigh. The folk is in danger. Koroglu comes in time and directing his finger to Kremlin Tower says.

To Azerbaijan don't stretch your hand,
Know your place, or will be cut that hand.

(Saroglan saying 'vsemu konets',⁷ runs away)

Koroglu:

The bitter foe won't rejoice any more,
Koroglu has come to Chanli, be in fear!
My brave men, come and crash the foe,
My folk, crying for help, do not fear.
Voices from the back:
Hey, who are you over there?

Koroglu:

Koroglu, the brave man of Chanlibel.

Voices: (mocking at him)

Well, you are blind Ali's son! Ha-ha!

Koroglu:

Step up, let me see, who you are?

⁷ Vsemu konets — in Russian means *that's the end of all*

Voices:

We are several groups, not few we are!
Kaloglan, Guloglan, Laloglan, Baloglan ...

Koroglu:

Kaloglan, tell me, what do you want?

Kaloglan:

Not to set your foot on Chanli, - I want!..
Being a leader in Chanli for many years,
You didn't have a bathhouse built in those years!
As far as you didn't know the price of the nut,
You didn't have a single nut tree grown! But,
We'll both build a bathhouse and grow a nut,
You don't come, we'll take care, don't cut up.

Koroglu:

Guloglan, and what do you wish?

Guloglan:

Not to listen to you at all I'd wish!
For many years lying and confusing us,
You didn't set a flower garden for us.
Now expressing our strong will to you,
Not to set your foot on Chanli, - we say to you!

Koroglu:

So many settlements, so many towns,
So many houses have been built by me.
Bridling and saddling the white horse,
You were mounted on it by me!

(then addressing to Laloglan)

Oh, Laloglan, are you here too?
But the words you could utter were few!

Laloglan:

Before everybody lost his power of speech,

Now we have found someone for us to teach.
The time has changed greatly, nobody asks,
“What’s your duty? Why don’t you do your tasks?”
I don’t know, they say the Caspian Sea has risen,
The rivers have flooded without any reason.
The wind’s blown in the mounta’
The dark clouds in the sky have
So you’re guilty of what has hap

Galoglan: (from aside)

Good chance fell to share of dishonest men,
Those who live in want are honest men.
The rich possess the riches of homeland,
The poor possess the love for Motherland

Koroglu:

From an alien country comes the foe,
Much more dangerous is the inner foe.
Though he is in mask or suit of armour,
I’ll pierce him through without clamour.

They run after Saroglan.

*The small empty room. There are four chairs around
the table. There is a broadcast on the radio.*

Dear listeners, this is radio Baku,
The political subject is on air.
Cheer up the son of Motherland,
No disgrace any more upon the folk and the land.
Armenian aspersion made us known,
As a beast in the world, they held their own.
But the genius of Aliyev like Nuh storm,
Broke the aspersion with a lightning stroke.
As a wild Turk and misanthrope nation,
Taking our pictures they created a sensation.
Like folk without a leader with heads down,
We lived like a defeated tribe without crown.
Our voice was not heard in the world,
The false leaders could make only bold.

The foe cried for help, we feared to utter a word,
They were drinking blood, we had bloody vomit!

*(At this time four persons enter. Their faces are not
seen. They are listening to the news on the radio).*

The heroes are perished, homeland's plundered, The
truth was false, the aspersion was right!

The wealthy men ran away from the country, Every
passer-by fought for leadership of country.

The leaders used to change, Motherland's on fire,
The people from the inside were also set on fire. The word
"Freedom" as soon as they uttered,

In the deep sea of blood Baku was drowned.

The bloodshed of the folk when he heard,

Koroglu's deep roar from far was heard:

"To Azerbaijan don't stretch your hand,

Know your place, or will be cut that hand!

Since the day he came to rescue his folk,

The situation's radically changed they talk.

The foe's fire was put down by that brave man,
Each house and home's rescued by that wise
In order to make the small country live,
He walked around the Earth, you can believe.
He said: "Our action is true, we'll lose never,
Our native Azerbaijan will live forever!"

(One of them switches off the radio)

The first man:

Shut up, you wagging dog,
I can't do anything, all's in the fog.

The second man:

We fail in politics every day,
As our bands aren't united today.

The third man:

But he wins victory every day,
He will gain authority day by day.

The fourth man:

Let's rebel in Ganja, Gazakh and thus,
Baku and Lenkoran will join us.

The first man:

We should do the same in Nakhchivan, too,
We have true friends there, let me remind you.

The second man:

You can do nothing, if things go so,
As your actions aren't united and you feel low.

The third man:

Let's make them busy with terror, revolt,
Using the chance, murder that man of note.

(They go away).

Koroglu - H.Aliyev sits in his study. He speaks over the telephone:

-Let them know once and for ever that the independence of Azerbaijan is eternal and steadfast!

This time noble-looking old Telli comes in. On seeing Telli Koroglu - H.Aliyev stands up and embraces her.

Koroglu:

How nice of you, Telli, to come,
If you're free, homeland will have fun

Telli Khanum:

Haji Heydar, I've come to visit you,
May God accept the pilgrimage of you!
May God bless you with a long life!
May your heart be full with Prophet Love!
There is one more reason of my coming,
The folk of Nakhchivan send their praying.
When leaving us, you came here,

You left most of us in sorrow there.
As if girls and mothers fell in mourning,
Your name was in tongues from early morning.
They said: “What will we do without him?...
We won’t be able to get our wish without him.”
I’ve come to say that you can rely on us,
Thank God, Motherland’s getting prosperous.
That young man you left instead of yourself,
Is going obviously the same way by himself.
He has the bridges set over the rivers,
He has new skyscrapers built for years.
There is water supply set in North and South,
Therefore his name goes from mouth to mouth.
The only person who deserves you is the one,
You all look for thoroughly in Nakhchivan.

Koroglu:

It’s very pleasant to hear all that,
For many years I believed in this lad.
Now it’s quiet, the danger is past,

Maybe I'll come, I'm missing you fast.

Telli Khanum:

Now let me say good-bye to you,
Make them happy, who love you.
I've got one more wish, shall say it?

Koroglu:

Without any hesitation you can say it.

Telli Khanum:

I think everybody will be happy,
If Nakhchivan is called a hero city.

Koroglu:

Don't worry, that'll be all right!

(They embrace. Telli goes away. Grandpa Gorgud enters with a sheet of paper in his hand).

Bayandir Khan, Gazan Khan fought with the foe in
this field,

Now you're a warlord, in your hand there's a sword
and a shield.

During the war the one who was in front of the army
you were,

The brave one who would strike like a lightning you
were.

From Garguj to Alinja, from Darasham to Akra
looking for you,

I walked on inch by inch with the hope to find you.

You were defending your Fatherland there,

You were instead of big army there.

But if you didn't come to Chanli in time,

It would turn into flat, you took a strong line.

Brave Dan-Dansukh sons of Nakhchivan

Didn't allow foes to this country to come.

Nakhchivan is being built, constructed again,

Relying on the genius of its son, all isn't in vain.

You came back from battles as a hero, y the name
“Oguz hero”.

I said to Bakduz to go and see the prophet,
And you go to Hajar and pay a surprise visit.
Everywhere brave girls and boys pray for you,
They all do love you and are proud of you.
Through the places I walked they wrote a letter to
you,

As you are brave, they’ve got a hope for you.
Grandpa Gorgud uttered his words, God bless you,
Let one of your brave boys read this letter to you.
*(Koroglu takes the letter. He addresses to Grandpa
Gorgud).*

Thanks, Great Grandpa, with Prophet the same age,
Throughout the world I should celebrate your age.
(Gorgud goes away).
*There a distinct and proud voice is heard on the
phonogram.*

Hey, the great leader of my great folk,

The brave men of the land seeing you talk,
Our intentions are linked with your fame,
We are really proud of your famous name.
When our folk were in danger and in Motherland,
The blood was shed of the brave sons of this land,
Like the sun in the sky of the native homeland,
You shone and lit up with your light Motherland!
Those who were ready to break our country,
Who were eager to get a post in this country,
Couldn't stand it, ran away and left the country.
This time you came and announced like that:
"In front of me is the Quran - the way to justice,
My people are following me, I bring to your notice.
Let my friends and foes hear, at one stroke
I'll give my life as a sacrifice for my folk!"
Holding the torch high in your hand,
You stopped invasion of the Motherland.
Great man, on your arrival at Motherland,
Blood shedding was ceased in this land.
The brides were not any more in black,

Thank God, the brave sons came back.
You've led your folk on "The Silk Way",
May God help you to hold this way!
When our native Baku joins Jeyhan,
You'll be called the great leader of Turan!
You loved the youth and they loved you.
Working hard day and night only you
Provided us with easy life, so we love you!
To love Motherland, language and folk,
Oh, great master, it was you who taught!
As a father you can always be proud of the one,
You have brought up courageous Ilham!
You've brought him up for Motherland,
Therefore everybody loves him in this land!
If the rudder of the ship you give to Ilham,
Whenever you like it will be done.
And breaking through the wavy rough sea,
He will make us reach the peak of victory.
In front of the great leader we swear an oath,
We're ready to give our lives for folk and land both!

If to Garabagh to join the battle you go,
Men of Motherland after you will go.
We wish you would proclaim very soon,
With a loud voice to the world at noon:
“Let all brothers from Azerturk family,
Living in the world, hear the following!
Be informed, your Motherland has got free,
Let your hearts beat together, don't be all at
Motherland is yours, you belong to homeland,
Any time you can come to your Motherland.
God calls us to be strong and happy,
Hey, let's unite our wills and be happy!”

Koroglu:

When Babek gave me his sword,
He told me not to sheathe the sword.
With his own blood to drench the foe,
To free Motherland from the last foe!
Grandpa Shah Khatai made his will,
“Do prefer your land to gold and kill

The foe, love the folk more than your soul!”
I’m holding Babek’s sharp sword from the land,
In my heart I’ve got a great love for Motherland.
In front of me is the Quran - the way to justice,
My people are following me, take notice.
Let my friends and foes hear, at one stroke,
I’ll give my life as a sacrifice for my folk!
Rise, my brave boys, mount your horses,
Now let’s set on fire all foes’ houses.
We won’t give to the foe an inch of the land,
Let’s perform a wedding in the native land!
Oh, my beloved folk, enjoy yourself, too,
The gloomy days have already left you.
Grow up flowers and roses in Motherland!
Today victory is won in the native land.

The horses are neighing. The sounds of swords and shields are heard. The lights change, the flowers are seen on the scene. The music is heard. Young people shoulder to shoulder dance Yalli and sing a song. This time

Babek's, Shah Ismail's and Ataturk's silhouettes are seen again. Koroglu goes towards them.

Babek:

I said you would win with your sword,
But your wisdom was sharper than the sword!

Shah Ismail:

Nowadays you could prove to all,
Those were strong who relied on folk.

Ataturk:

The first time in my life I cried only,
When three-coloured flag lowered, I felt lonely
Now strive for raising the fame high,
Of the flag like rainbow into the sky!

They go towards the sun. While walking each of them is waving a cloth of these three colours. These three

colours make the flag of Azerbaijan. The Quran is slowly lowering down from the sky.

Koroglu:

You holy spirits, do listen to me,
Let all the people also listen to me.
From this day on by brave Azerbaijan,
The writing of the new epos will be done!

(The overture of the opera “Koroglu” is played. In this background the great leader’s ringing voice is heard).

The state independence of Azerbaijan is eternal, invincible and steadfast! I was always proud; today I’m also proud of my being Azerbaijanian.

(He also walks towards the sun).

THE END

APARDI SELLƏR SARANI

4 pərdəli şəkilli pyes

**Əsər Naxçıvanın 1918–1920-ci illərdəki ölüm-qalım
anlarına həsr edilmişdir**

İştirak edirlər

Öndər – 70-75 yaşında

Kazım Qara Bəkir paşa – 36 yaşında

Timsal xanım (Kazım Qara Bəkirin qızı) – 53-55 yaşında

Lətif – 12 və 96 yaşında

Hacı Mehdi – 50 yaşında

Çarşablı qadın (Susanna) – 45-46 yaşında

Gənc Zabit (Armen) – 23-25 yaşında (Susannanın oğlu)

Doktorbəy (Zabit, Komandirin tibbi işlər üzrə müavini) – 28-30 yaşında

Adilə (həkim, Doktorbəyin müavini) – 28-30 yaşında

Kurmay başkanı (ştab rəisi)

Hüseyn Cavid – 36 yaşında

Behbud Şahtaxtinski – 28-30 yaşında

Qurban dayı – 45-46 yaşında

Xəlilbəy (türk zabiti) – 30 yaşında

Əli Səbri Qasımov

Qoca erməni qadını

2 erməni əsgəri

Qadın (erməni) – 70-75 yaşında

I PƏRDƏ

(Naxçıvan rəhbərinin kabinetini. Divarda Öndərin şəkli, əks tərəfdə Azərbaycan xəritəsi. 3 nəfər – Öndər, Timsal və Lətif dəyirmi masa arxasında oturmuşdur. Qabaqlarında çay qeyri-rəsmi söhbət edirlər)

Öndər: Bəli Timsal xanım, bu gün çoxdanki arzumuz gerçəkləşdi. Naxçıvan diyarının tarixində, onun taleyüklü probleminin həllində özünməxsus bir yeri olan, türk dünyasının böyük oğlu Kazım Qarabəkir Paşanın adını əbədiləşdirdik.

Timsal: Özü də necə! Mən sizdən və Naxçıvanın cavan rəhbərindən çox razıyam ki, atamın adını başqa formada yox, məhz dinimizin ən populyar məbədi olan məscidlə əbədiləşdirdiniz. Məscid! Hər gün içində Allah kəlamı – Qurani Kərim oxunan, Kainatın fəxri olan peyğəmbərimizin dinini – islamı təbliğ edən Minarələri göylərə meyl edən müqəddəs bir məkan! Bu müqəddəs məkanda hər gün mənim atamın ruhuna dualar oxunacaq! Bundan böyük xoşbəxtlik ola bilərmi?!

(Elə bu vaxt minarədən əzan səsi eşidilir. Onlar ayağa qalxıb dinləyir)

Əllahu-Əkbər, əllahu-Əkbər

la ilahə illəllah, la ilahə illəllah

Əşhədu-ənnə Muhəmmədən Rəsul illah...

Öndər: *(təkrar edir)* La ilahə illəllah, Məhəmmədən Rəsulillah.

(Bu yeni məsciddən – Naxçıvan şəhərindəki üçüncü məsciddən Kazım Qarabəkir məscidindən eşidilən ilk əzan idi. İndi eyni vaxtda şəhərimizdə 3 minarədən ən gözəl avazla “Əllahu-Əkbər” sədəsi asimana yüksəlir)

Öndər: Möhtərəm Timsal xanım, Siz elə bilməyin ki, Biz kommunist olanda belə müqəddəs fikirlərdən, bu ali-ilahi duyğulardan kənar olmuşuq. Mən hələ Kommunist Partiyasının dünyaya meydan oxuduğu vaxtlarda da bircə an öz türklüyümdən, müsəlmanlığımdan ayrılmamışam. Həmişə Uca Tanrını başımın üstündə hiss etmiş, onu hər yerdə, hər zaman qəlbimdə gəzdirmişəm!

Timsal: Mən bunu bilirəm. Dünyada ilk Hacı prezident siz oldunuz. Türkiyə və İran rəhbərləri sizdən sonra Kəbəni ziyarət edib peyğəmbərin qəbrini öpdü.

Öndər: *(gülümsəyərək)* Doğru dediniz. Bu hörmətli ağsaqqal mənim müəllimimdir. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda oxuyanda mənə Azərbaycan dili və ədəbiyyatından dərs demişdir. Müəllimlərimin içində ən çox sevdiyim bu Lətif müəllim idi. Çünki o, bizə dərstdə elmlə yanaşı, Vətən, millət və din haqqında elə gözəl bilgiler verirdi ki, bizim vətəndaş kimi yetişməyimizə yardımçı olsun. Mən həmişə demişəm ki, məktəbin və

müəllimin vəzifəsi cəmiyyət üçün layiqli vətəndaş yetirməkdir *“Mən müəllim adından yüksək ad tanımıram!”*

Lətif: Əzizim, unutma ki, mən müəlliməmsə, sən bir məktəb, bir universitetsən. Mən bu siyasi universitetin 2 ən parlaq məzununu tanıyıram. Biri bizim İlham balamız, biri də Naxçıvanın indiki rəhbəridir.

Öndər: Doğru deyirsiz ustad. Naxçıvan mənim üçün əvəzsiz bir şeydir. Mən onunla nəfəs alıram. Hələ sovetlər dönəmində mən Azərbaycanın rəhbəri olanda nə qədər əlavə pul ayırırdım, açıq deyə bilməsəm də, həmişə eyham vururdum ki, Naxçıvanı inkişaf etdirmək lazımdır. Amma o vaxt obkom katibləri başa düşmürdü. Amma cəmi dörd ildə bu cavan rəhbər Naxçıvanda çox işlər görmüşdür. Mən onun gələcəkdə doğma diyarı daha da gözəlləşdirəcəyinə, onu yüksəldəcəyinə inanıram. Timsal xanım, İlham da özüm qədər inanıram. Deməli, Lətif müəllim düz deyir.

Lətif: Ən əsası odur ki, xalq özü artıq İlhamı qəbul edir. Bir nəfər professor sizin yenidən hakimiyyətə qayıtmağınız haqqında mənzum pyes yazıb. 2 il bundan qabaq yazılan bu pyesin müəllifi xalq adından sizə müraciətlə deyir:

*Bir ata kimi fəxr eylə ki, sən,
Xalqına İlham tək oğul vermişən.*

*Vətənçün sən yetirdin İlhamı,
O hamını sevir, onu da hamı.
Vətən gəmisinin sükanını sən,
İstədiyın halda İlhama versən,
Yararaq dalğalı coşğun dənizi,
Qələbə qütbünə çatdırar bizi!*

Timsal: Mən sizinlə şerikəm. Mən Naxçıvanı belə görəndə necə sevindiyimi dillə deyə bilmirəm. Bizim böyük şairimiz Ziya Paşa deyirdi ki:

*Ayinəsi işdir kişinin lafa bakılmaz,
Şəxsin görünür rütbeyi-elmi əsərindən!*

Öndər: Niyə Ziya Paşaya bizim deyirsiniz? O eyni zamanda bizimdir. Biz bir millət iki dövlətlik!

Timsal: Bunu atam da, Atatürk də həmişə deyirdi. Doğrudan, bəs bu kabinetin sahibi özü hara getdi? Məscidin açılış törənini yaxşı təşkil etdiyi kimi, gözəl də çıxış etdi. Mən ona təşəkkür etmək istəyirdim.

Öndər: Özü məndən üzrxahlıq edib vacib bir iş üçün getdi.

Lətif: Bəli, çox təvazökar insandır. Həm də qabiliyyətlidir.

Timsal: (*Xəritəyə işarə ilə*) Atam deyərdi ki, kiçik olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dünya üçün nədirsə, Naxçıvan da region üçün odur.

Lətif: (*Ayağa qalxaraq onları xəritənin yanına dəvət edir. Əli ilə Azərbaycanın klassik xəritəsini göstərir*) Bax, qızım Azərbaycanı kiçik günə qoyublar. Yoxsa o, kiçik deyil. Azərbaycanın ərazisi Şimaldan Dərbənd Cəbundan Həmədana Qərbdən Urmiyadan Göyçə; İrəvan-Borçalıdan keçərək Xəzərə qədər olan 300 min kvadrat kilometr olan bir sahəni əhatə edir. Əhalisi isə 56-57 milyondan çoxdur. Amma müstəqil Azərbaycan bu gün cəmi 70 min kvadrat kilometrə nəzarət edir. Əhalisi isə 10 milyondur.

Timsal: Atam bu haqda mənə danışmışdı.

Öndər: Bilirsiniz vətənimizin kiçildilməsinin əsasını kim qoyub?

Timsal: Çox maraqlıdır.

Öndər: Yaxşı olar ki, bu haqda tarixi gözəl bilən alimimiz danışsın.

Lətif: Qızım Timsal, bilirsən bu böyük vətənin parçalanması kimdən başlayır?

Timsal: Kimdən:

Lətif: Özümüzün kəm iltifat padşahlarımızdan. Əfşar tayfasından olan Nadir Şah! Gəncə bəylərbəyi Ziyadoğlu Nadirin Şahlığını qəbul etmək istəmədi. Ona görə də vətən və torpaq sevgisindən məhrum olan Nadir Şah Qazax-Şəmsəddil və borçalı mahallarının idarəsini Kartli-Kaxeti çarlığına verdi. Bu tarixi bəxşiş indi də xalqımızın taleinə qara səhifə kimi düşmüşdür.

Öndər: Timsal xanım, Dünyada elə bir xalq yoxdur ki, ərazisi beş yerə bölünsün. Elə bir xalq yoxdur ki, vətən və millət deyən kimi başından vursunlar.

Lətif: Qızım xəritəyə bax 1828-ci ildə Azərbaycan 2 hissəyə bölündü. Arazdan aşağı – Cənub hissə İran şahlığına, ondan 2 dəfə yarım kiçik olan Şimal isə Rusiya çarlığına verildi.

Öndər: Lətif müəllim düz deyir. O vaxt İran şahları azərbaycanlı idi. Amma onlarda milli mənlük hissi yox idi. Xalqımız isə başdan-başa savadsız idi. O vaxtlar xalq savadlı olsaydı, içərisindən güclü siyasi xadimlər yetirər, millətimiz əsrlərlə ayrılıq izzəti içində, birləşmək arzusu ilə alışıb yanmazdı. Andlaşmanı imzalayan Abas Mirzəyə və Paskeviçə öz yerini göstərərdi.

Timsal: Bəs sonra.

Lətif: (*dərindən ah çəkir*) Qızım bağışla, mən bəzi şeyləri üzündən oxumaq istəyirəm, nə etməli? Qocayam

də. Naxçıvanın geosiyasi mövqeyi elədir ki, onu həmişə başı bəlalı etmişdir. 1905-ci ildən başlayaraq bu günə qədər ermənilər öz din qardaşları ilə birləşərək xalqımıza, xüsusilə Naxçıvana divan tutmuşlar. 1917-1918-ci illərdə bu qırğın qətləmə səviyyəsinə qalxmışdır. Bu illər ərzində ermənilər Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral inqilabından və Oktyabr çevrilişindən istifadə edərək sərsəm “Böyük Ermənistan” ideyalarını bolşevik bayrağı altında gerçəkləşdirməyə ciddi səy göstərdilər. 1918-ci ilin martından erməni daşnak S.Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Kommunası “əks inqilabi ünsürlərlə mübarizə” şüarı altında Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən soyqırımı planını həyata keçirməyə başladı. Nəticədə 1918-ci il martın 31-dən aprelin 2-dək təkcə Bakı şəhərində 12 min nəfərdən çox azərbaycanlı ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qaldı. 100 mindən çox əhalisi olan Naxçıvanın 73720 nəfərini amansızcasına məhv etdilər. Onlar qadın, uşaq, ahıl, körpə bilmədən hamını güllə ilə, nizə ilə öldürürdülər. Mən bunları gözümlə görmüşəm. 1917-1918-ci illərdə ermənilər Zəngəzurda 115, Qarabağda 157, Qubada 122, İrəvan quberniyasında 211, Gəncə ətrafında 272, Ağsu, Kürdəmir və Lənkəranda 130 yaşayış məntəqəsinin əhalisini vəhşicəsinə qırmış, kəndləri talan edərək yandırmışlar. Təkcə 1918-ci ildə Şamaxı şəhərində 7 min, Quba şəhərində 2 min, Zəngəzurda 3 mindən çox, İrəvan Quberniyasında 135 min qətlə yetirilmişdir. (N.E.II c., səh274)

Öndər: Timsal xanım, hələ bu harasıdır, ermənilər hər yerdə türkə qənim olubdur. Bir də... Eh... Timsal xanım, bu məsələdə çoxlu müəammalar var. Xalqımız qəhrəman xalqdır. Amma hər işdə bir rəhbər-təşkilatçı lazımdır. Məsələn, Nehrəm kəndində Hacı Mehдинin bacarıq, cəsəret və qətiyyəti o vaxt Nehrəm kəndini xilas etmişdi. Oranın xüsusi mühiti var. Məlumdur ki, 1918-ci ildə erməni daşnakları Naxçıvana hücum edib əhalini qıran zaman, Andranik ordusu burdan keçən zaman nehrəmlilər onun dərslərini vermişlər. Nehrəm belə qəhrəman insanların kəndidir. Mən bunu bir daha öz həyatımda hiss etdim. 1987-ci ildə ermənilər bura hücum edən zaman... təhlükə olmuşdur ki, ermənilər gəlib mənim büstümü dağıtmaq istəyiblər. Mənə məlumdur ki, nehrəmlilər aylarla gecəgündüz orda növbə çəkmişdilər və bu büstü qoruyub saxlamışlar.

Lətif: Sonra 1920-ci ildə Azərbaycanın ərazisi hesabına Qərbi Azərbaycanda Ermənistan SSR adlanan respublika yaradıldı. (*xəritədə göstərir*)

Timsal: Məni qınamayın. Atamın dediklərindən mən belə qənaətə gəlmişəm ki, o illərdə sizdə güclü siyasətçi olmamışdır. Bax əsrin əvvəllərində şah rejiminə qarşı məşrutə hərəkatı başlandı. Şah qaçdı. Rusiyada bolşeviklərin başı elə qarışmışdı ki, özü yaratdığı Bakı Sovetini saxlaya bilmədi. Bəs nə üçün siz Səttarxana, Şeyx Məhəmmədə cavab vermədiniz?

Öndər: Çünki o vaxt Azərbaycanda çoxlu siyasi qüvvələr var idi. Baş çıxarmaq çətin idi. Bolşeviklər Azərbaycanın çox böyük siyasi qüvvəsini kommunizm cənnətinə, bərabərliyə, azadlığa, suverenliyə inandırmışdı.

Lətif: Qızım vətəni sevmək başqadır. Siyasətçi olmaq başqa. Hər adam dünyada baş verən hadisələrin siyasi mahiyyətini dərk etməz. O vaxtlar, mən deyərdim ki, bizcə Mirzə Cəlil bolşeviklərin vədinə inanmadı. “Azərbaycan” felyetonunda deyirdi ki, bütün dünya ayıldı, bəs sən hardasan? Ay mənim Meşkinli Xoylu Qardaşım. Gəl biz papağımızı qabağımıza qoyub fikirləşək!

Öndər: Lətif müəllim, yadınızdadırmı “Molla Nəsrəddin” 1917-ci ildə gələcəkdə Rus imperiyasını xarakterizə edərək Əli Nəzminin şeirini çap etmişdi. Bu, şeir onu göstərir ki, Mirzə Cəlil çox siyasətçinin görə bilmədiyi şeyləri görmüş və düzgün qiymətləndirmişdir.

Lətif: Yadıma gəlir. Şeir belə idi. Şeiri götürmüşəm özüm oxumağa məqam gözləyirdim. (*Oxuyur*)

*Ölkəmizdə mövcud olan hüriyyət
Millətlərə böylə eyləsin qismət,
Fin xalqına yırtıq-yarım istiqlal,
Polyaklara dolu vədə bir çuval.
Ukraynalıya muxtariyyət su, torpaq,
Türküstanlı müslümlərə şapalaq,
Litvalıya istəyincə ixtiyar,*

*Buxaralı, xivəliyə zəhrimar.
Qazaxlara zər zad ilə Quban, Don,
Ləzgilərə, çərkəzlərə, poşol von!
Latışlara, ayrımlara pay çox az,
Cuhudlara, tatarlara beş qapaz.
Xaxollara yerləşməyə buyuruq,
Krimliya, qırğızlara yumuruq.
Ruminlərə yurd və yuva, yol, iqbal,
Yerli-yurdlu gürcülərə infial.
Qreklərə hər nə desə çal çıpik,
Azərbaycan türklərinə var təpik!
Uruslara mumtaziyyat, ağalıq
Erməniyə imperiyada darğalıq!
(Hər üçü gülür. Onların çayını təzələyirlər)*

Öndər: Gördünüz, Timsal xanım. Elə inqilabın ilk ilində bizə nəinki təpik və qapaz vurdular. Orconikidze, Mikoyan, Stalin üçlüyü təkidlə 1920-ci il dekabrın 1-dən 1921-ci il martın 16-dək Naxçıvan və Dağlıq Qarabağı ermənilərə verdi.

Timsal: Bunların hamısını atam mənə danışmışdı. O vaxtlar Atatürkün işə qarışması, Behbud bəy Şahtaxtinskiyin və Nəriman Nərimanovun səyi nəticəsində əzəli torpaqlarınız daşnakların əlindən xilas oldu. Sonra atamın da iştirak etdiyi, ciddi-cəhd göstərdiyi Qars müahidəsi (1921-ci il 13 oktyabr) mübahisəyə son qoydu.

Öndər: *(güliür)* Yox, Timsal xanım, son qoymadı Kommunist bileti cildi içərisində daşnak biletini gəzdirən A.Mikoyan SSRI Dövlət aparatında yüksək mövqə tutduğu üçün bu məsələyə 5-6 dəfə qayıtmış, lakin məqsədinə çata bilməmişdi. 69 yaşında olanda Mikoyan sovet rəhbərliyinin çox yüksək kabinetinə soxula bilmişdi. Bu dəfə o, Naxçıvan və Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq təklifi ilə 1964-cü ildə Xruşşova müraciət edəndə öz daşnak arzusuna çatacağına inanırdı. Lakin bu yaltaq və şərəfsiz funksionerin dəfələrlə edilmiş yersiz təklifinə Xruşşov rədd cavabı verdi. Avantüra bu gün də davam edir. *(Telefon zəng edir. Öndər cavab verir)*

Öndər: Hə hazırsan. Çox yaxşı gəlirik. *(Dəstəyi yerinə qoyur)* Timsal xanım, bu, siz bəyəndiyiniz işçimiz Naxçıvanın rəhbəri idi. Bizi şəhərə baxmağa, öz planları ilə tanış etməyə dəvət edir. Onun gələcək üçün böyük planları var. Gedək, onun planları ilə tanış olaq, sonra birlikdə nahar edərik. Axşam isə Naxçıvanın xilaskarı sizin atanız – Türk dünyasının məşhur qəhrəman oğlu Kazım Qarabəkir Paşa haqqında tamaşaya baxarıq.

(Onlar ayağa qalxır)

Timsal xanım, bu problem indi daha aktualdır. Ermənilər öz havadarlarının yardımı ilə həmişə qondarma “Genosid” haqqında dünyaya car çəkirlər. Öz vəhşilikləri haqqında isə heç nə demirlər. Baxın, Timsal xanım, iki əl ərzində ermənilər Naxçıvan dairəsində 110 kənddə 7.695 evi

yandırmış, 57.250 dinc sakini qətlə yetirmiş, 15 məscidi yandırmışlar. İqtisadi göstəricilər isə Qarabəkir Paşanın tapşırığı ilə hazırlanmışdır. Orada eşidərik. Bu mövzu çox aktualdır. Çünki ermənilər qondarma Genosidin 100 illiyini qeyd etməyə hazırlaşırlar. Qondarmadır ona görə ki, 1) müharibəyə özləri başlamışlar, biz onlara cavab vermişik; 2) biz deyəndə ki, gəlin ingilis, fransız, alman, rus, türk, hətta erməni arxivlərini açaq, onlar qorxudan bu işə girişmir. Gedək.

(Öndər Timsal xanımın və Lətifin qolundan tutub səhnədən çıxarır).

II PƏRDƏ

Naxçıvanın bir güşəsi Güznüt kəndi Böyük darvazalı bir ev. Ondan irəlidə bir qoca erməni qadını oturmuşdur (O saqqız, siqaret, günəbxan toxumu və s. satır).

İki nəfər qadın dayanıb söhbət edir.

Susanna: Görürsən doda, mən səni zəngin etdim.

Qadın: Cox sağ ol, matanım, amma sənin sayəndə evimdə yatmağa həsrət qalmışam (*gülür*).

Susanna: Nə olar, əvəzindəki çoxlu pul və hədiyyə alırsan.

Qadın: (*onu sağ qolu ilə qucaqlayır*) Matanım sən bu tərəflərdə kişi qoymadın.

Susanna: Hələ görəsən İranda nə qədər müştərim var – lotudan tutmuş mollaya qədər. Bilirsən mollalar mənə necə sarışır: biri deyir “goli-mən”, biri “zendeginye-mən”, biri “Dade-dəhəne mən” (*gülür*). Bunları sən görməmişən.

Qadın: Bəs ruslar – ofiçerlər nə deyir.

Susanna: Onlarda mənim əlimin içində! Nəvazişlə deyirlər: - tı moya krasavisa, tı radoste maya və s.

Qadın: Bəs ermənilər?

Susanna: Eh, onlarda kişilik olsaydı Marks erməni qadınına elə deməzdi. Erməni qadını başqaları üçündür. E!...

Qadın: Bəs türklər?

Susanna: Elə türklərə varam. Onlar da mənə qiymət qoyur. Bilirsən doda, mən farsı farsca, rusu rusca, türkü türkcə danışdırıb toruma salıram. Hamısının dilini gözəl bilirəm.

Qadın: İndiyədək sənin torundan çıxmış kişi balıqları bir yerə yığsan bir ordu olar.?

Susanna: Sən cavanlıqda elə olmamısan? Bütün erməni qadınları elədirdə.

Sonra onlar səkiyə yaxınlaşır.

Susanna: (*Qadını səkidə otuzdurkən*) Bax burda otur, hər tərəfə göz-qulaq ol, kim o qapıdan çıxsın, kim ora girsə mənə deyərsən.

Qadın: Bəs mənə amansız Andronikin əsgərləri gəbərtsə necə?

Susanna: Heç nə olmaz, böyük ermənistan naminə sən ölmək istəməzsən?

Qadın: Əlbəttə istərəm, kim istəməz? Məgər mənim damarlarımdakı erməni qanı deyil?

Susanna: Onda otur. Bir azdan sonra erməni əsgərləri gəlib səni burda ölümlə hədələsə, deyərsən məni öldürməyin, sizə xeyirim dəyər. Soruşsalar nə xeyir? Onda deyərsən. İndi buradan bir qoca çarşablı müsəlman keçəcək, onu generalın yanına aparın.

Qadın: Bəlkə çarşablı qadın gəlmədi.

Susanna: Qorxma mütləq gələcək.

Qadın: Kim olacaq o müsəlman qarısı?

Susanna: Sənə dəxli yoxdur. Nə deyirəm elə. *(O gedir)*

Qadın: *(Mustuqda siqaret çəkir)* Saqqız, semiçka, siqaret var. *(Tez-tez təkrar edir. Oyan bu yana boylanır. Bir azdan iki erməni əsgəri gəlib qadını hədələyir)*

I Əsgər: Ay qarı burda niyə oturmusan? *(Onu vurmaq istəyir)*

II Əsgər: Vurma güllənə heyfin gəlsin, dayan görək! *(Qadına müraciətlə)* Burda nə üçün oturmusan? Ölümün çatıb?

Qadın: Matanım, ölümüm sənin əlindədir. Amma mənə öldürsən çox şey itirərsiz.

II Əsgər: Kim itirər, nə itirər?

Qadın: Bütün erməni xalqı itirər.

I Əsgər: Çərənləmə! *(Ona yüngül bir təpik vurur)*

Qadın: *(özünü düzəldərək)* Mənim erməni olduğumu görmürsən! Axı mən sənə ana hesab oluram.

II Əsgər: Yaxşı, sözünü de.

Qadın: İndi buradan bir müsəlman qadını qara çarşabda keçəcək onu tutub general Nahankapetin yanına apararsız. Pis olmaz.

(Bu vaxt çarşablı qadın görünür. Əsgərlər onu dayandırır içəri aparırlar)

I Əsgər: Dayan müslüman qarı, sən qorxmursan? Nə cəsarətlə bu tərəflərdə dolanırsan.

Çarşablı qadın: Yox, biz niyə qorxuruq! Qoy qorxaqlar qorxsun.

II Əsgər: Bu nə danışıq? Deyəsən burda bir iş var.

I Əsgər: Gəl aparaq ştaba. *(Onu aparırlar. Pərdə qalxır. Ştab-kabinet görünür. Stolun arxasında gənc erməni zabiti oturub)* Cənab zabit, bir şübhəli müslüman qadını gətirmişik.

Zabit: Gətirin. Amma yoxlayın. Silahı olar.

I Əsgər: Eh cənab zabit türkün heç kişisində silah yoxdur. O ki, qaldı qadına. Çünki bizdən əvvəlki rus qardaşlarımız bunların silahlarını yığmışdır.

Zabit: Bilirəm, gətir içəri. *(Əsgər qadını içəri gətirib farağat dayanır)* Gedə bilərsən.

(Əsgər çıxır, qadına) Deyin görək kimsiniz?

Çarşablı qadın: Olarmı çarşabı götürüm?

Zabit: Çarşablı müsəlman qadını cavan erməniyə üzünü açmaq istəyir?! Nə qəribəsən? Axı mən...

Çarşablı qadın: Mən erməniyəm. *(Çarşabı başından atır)*

Zabit: Ola bilməz! De görüm səni bura kim göndərib.

Çarşablı qadın: Görmürsən erməni dilini səndən yaxşı danışıram? Türklər ermənicə bilmir.

Zabit: Yaxşı, tutaq ki, ermənisən, sonra nə olsun?! Bilirsən ki, indi bütün Naxçıvanda, Şərur-Dərələyəz mahalında Andronik, Zəngəzurda Njde və Dro, Şamsaxıda Lalayan, Qubada Əmiryan. Bütün müsəlmanları qırıb qurtarmaq üzrədir! Bütün işlərə mərkəzdən Şaumyan rəhbərlik edir. Sən isə çarşaba bürünürsən!

Çarşablı qadın: Başqa cür mən Nahankapetimiz Andronikin iqamətgahına gələ bilməzdim. Belə etdim ki, mənə sizin əsgərlər döysə də buraya gələ bilim.

Zabit: Generalı görməkdə məqsədin nədir?

Çarşablı qadın: Ona veriləcək bəzi şeylər var.

Zabit: Yemək haqqında düşünmə. Hər adamın verdiyi yeməyi ona vermirik.

Çarşablı qadın: Yox, ona kağız (*sənəd*) verəcəyəm. (*Yaxına gəlir.Onun alt dodağında çapığı görüb, qışqırır*) Armen, Armencan!

Zabit: Sakit olun! Özünüzü toxtaq tutun!

Çarşablı qadın: (*Çilğın və çaşqınlıqla*) Sənə yalvarıram ermənistan xatirinə. Üst dodağında, bığının altındakı çapığı göstər! Yalvarıram!

Zabit: *(Lopa bıqlarını aralayır. Çapıq görünincə qadın özünü onun üstünə atır)*

Çarşablı qadın: Oğlum, mənim balam, düz 29 ildir sizi axtarıram. Səni ölmüş bilirdim.

Zabit: *(Heyrətlə)* Bu necə ola bilər?

Çarşablı qadın: Atan səni və ekiz qardaşını əlimdən alıb evdən qovanda sən dalımca qaçıb üzünü üstə yıxıldın. Dizin sındı. Alt və üst dodağın parçalandı. Sənin adını atan Fərman qoymuşdu. Mən isə Fərman, Armen deyərək səni çağırırdım.

Zabit: *(Heyrətlə)* Necə Fərman. Mən müsəlmanam? Yox ola bilməz! Bunu birdə desən, məni burdan qovurlar. Mən də səni öldürərəm!

Çarşablı qadın: *(Dərindən ah çəkərək)* Qurbanın olum oğul. Bu işin qəribə tarixi var. Mən bütün İranda məşhur olan halvaçı Qasparın qızıyam. Qonşularımız türk *(azərbaycanlı)* olduğu üçün mən türk dilini elə öyrəndim ki, heç kəs mənim erməni olduğumu deyərək bilməzdi. Təbrizdə Tibb Texnikumunda oxuyanda Naxçıvandan gəlmiş Qurban adlı bir oğlanla tanış oldum. Onun çox gözəl səsi var idi. Mənimlə qurulan gözəl ünsiyyət sevgi ilə nəticələndi. O, məni türk qızı kimi qəbul etdiyindən evlənmək təklif etdi. Mən atama dedikdə, o, etiraz etmədi ki, bir nəfər türkü erməni edə bilsən, onda mənim

qızımsan. Həm də türklər qorxmaz olur. Həm atası, həm anası erməni olanlar əslində qorxaq olur. İstəyirəm mənim qorxmaz, igid həm də əsl erməni bir nəvəm olsun. Mən də atana dedim ki, toysuz-filansız məni qaçırt. Biz orta ixtisas alıb Naxçıvana gəldik. Mən ermənicə, azərbaycanca, rusca və farsca elə gözəl danışırıdım ki, heç kəs mənim erməni olduğumu zənn etməzdi. Naxçıvan şəhər poçtunda bu dörd dili mükəmməl bilən adam olmadığından məni poçtun rəisi etdilər. Mən Şaumyanın Andranikə, Andronikin Şaumyana, Njdeyə, Droya teleqramlarını məxfi şəkildə sahibinə çatdırırdım. Daşnaküstün partiyası yarananda mən də onun andını qəbul etmiş, həyat amalına çevirmişdim. Hər səhər durub həyətdə xaç çəkir, qollarımı yana açıb Qara dəniz-Kaspi, Böyük ermənistan – can hayastan deyirdim. Bir gün atan bunu gördü. Mənim evə qayıtmağıma icazə vermədən üstümə tufəng çəkdi ki, illərlə məni aldatmışsan. Mən qaçdım, sən də mənim arxamca qaçanda yıxıldın, alt və üst dodağın parçalandı. Mən səni qoyub qaçdım. Onda sənin üç yaşın var idi. Sonra adamlarımı göndərüb səni Bitlisdəki əmimgilə qaçırdıq. Sonra onlar 1905-ci il hadisələrində oradan müəmmalı şəkildə qeyb oldular. İndi inandınmı oğul?

Zabit: Ah ana! *(Özünü qadının üstünə atır. Onlar qucaqlaşib öpüşürlər. Bu vaxt Andronik çıxıb gənc zabitin türk qadını ilə qacuculaşdığını görüncə, tapança ilə qadını vurmaq istəyir, güllə oğlana dəyir)*

Andranik: Alçaqlar, bunların öpüşməyinə bax.

Çarşablı qadın: Oğlum, canım oğlum, səni vurdular.

Zabit: Ana ağlama.

Andranik: Bu nə demədir. *(Qadını vurmaqdan vaz keçir. O biri otaqdakıları çağırır)* Gəlin bunu götürün. Həkim çağırın. Nəticəni mənə deyin.

Çarşablı qadın: Andronikcan, oğlumun qatili olsan da səni bağışlayıram. Çünki sən türkləri təmizləyən böyük qəhrəmansan! Adın Ermənistanın bütün güşələrində tanınır. Hər yerdə – bütün kilsələrdə keşişlər sənin adına dualar oxuyur, səni Astvaçın əmanətinə tapşırır. Mənim üçün türksüz Ermənistan oğlumdan daha əzizdir!

Andranik: Çərənləmə qadın. Mən Andranik deyiləm!

Çarşablı qadın: Sənə canımız qurban. Mən səni tanıyıram, Andraniksən.

Andranik: Yalan demə, məni ələ almaq asan deyil!

Çarşablı qadın: *(Qorxa-qorxa onun qulağının yoxluğuna işarə edir)* Sənə bütün ermənistan...

Andranik: Yaxşı bura niyə gəlmisən?

Çarşablı qadın: Mən Naxçıvanın mərkəzi poçtunun müdiriyəm.

Andranik: Necə olub ki, naxçıvanlılar o cür vacib sahəni sənə etibar ediblər?

Çarşablı qadın: Andronikcan sən türklərin xasiyyətini bilmirsən. Onlar qadın görəndə dərhal... Bir də mən azərbaycanca elə gözəl danışırım ki, heç kəs məni erməni zənn etmir.

Andranik: Sənin dediklərinə necə inanaq.

Çarşablı qadın: *(Qoynundan bir dəstə kağız çıxarır)* Bax Hinger general, bu Şaumyanın sənə göndərdiyi teleqram. Bu sənin ona göndərdiyin cavab. Bax bu Bayazitli Varomun sənin kürəyinin arxasından xəyanət edərək Şaumyana göndərdiyi teleqram. Gör o həyasız nə yazır? *(Kağızı oxuyur)* Hinger Şaumyan mənim böyük Vətən qarşısındakı xidmətlərim Andronikdən az deyil. Türkə qarşı qəddarlığım siz istəyən səviyyədədir. Ərzurum, Alaça, Təpəköy, İlgə, Yaşılıayla və s. yerlərdə mən heç nəyə baxmır, heç kimə yazığım gəlmirdi... Heç nəyə məhəl qoymadım... Türk əhalisini məhv etdim. Lakin bəzən gülləyə hayıfım gəlirdi. Bu işlər üçün ən doğru üsul döyüşdən sonra salamat qalanlar quyuya doldurmaq və üstünə daş tökməkdir. Elə etmək ki, bir nəfər də salamat qalmasın. Mən belə də etdim, bütün kişiləri, qadınları və uşaqları quyuya doldurub üstünə ağır

daşlar tökdüm, onların hamısının axırına çıxdım. (Ə.Ə. səh.50)

Andranik: *(Əsəbiləşir)* Yalan deyir. O dediyi əyalətlərdə türkləri mən qırmışam. Teleqramı göndərmisənmi?

Çarşablı qadın: Yox, göndərmədim. Çünki səni kiçildib özünü irəli verən adam nifrətə layiqdir.

Andranik: *(Qadını qucaqlayır)* Çox sağ ol indi bildim ki, əsil ermənisən. *(Qadın onun qucağında nazlanır)* *(Kənara)* Bu gözəl afətdən keçməli deyil *(Sonra qadına)* Nə üçün mənə belə yaxınlaşırsan?

Çarşablı qadın: Erməni xalqının dünya şöhrətli sərkərdəsinin davamçısını dünyaya gətirmək istəyirəm.

Andranik: Gözəl arzudur. Mən heç bu haqda düşünməmişdim. Amma...

Çarşablı qadın: Amması nədir?

Andranik: Bəs türkdən olan oğlun – Armen? Mənim davamçıma gələcəkdə düşmən olmaz ki?

Çarşablı qadın: Nə danışırısan, Andranik ağa? Onların hər ikisinə mən erməni südü verirəm.

Andranik: Bəs Armenin qanı türk qanıdır! Niyə belə etmişən?

Çarşablı qadın: İstəmişəm ki, türk kimi cəsur, erməni kimi qəddar olsun.

Andranik: Kimə qarşı?

Çarşablı qadın: Əlbəttə türkə qarşı!

Andranik: Sözün doğru imiş. Armen həm cəsur, həm də qəddardır. Bunu mən onun Ordubad nahiyəsində yəqin etdim. Orada əməliyyata rəhbərliyi Armenə həvalə etdim. Ordubadın Gilançay, Vənəndçay, Culfanın Əlincə çay hövzələrində 80-dən artıq kəndi yandırır və viran qoydu. Əhalisini qırdı. Təkcə Culfanın Yaycı kəndində 2500 türkü qətlə yetirməkdə ən yaxın köməkçim oldu. (*Gülə-gülə*) Sənə qərribə bir şey danışacağam. (*Yaxına gəlib qolunu qadının boynuna salır*) Ordubadın Dırnıs kəndini yandırmış, əhalinin yarısını qırır, yarısını qovmuşduq... Hə, indiki kimi yadımdadır... Qaçanları dağlarda qıra-qıra gedirdik. Dağın dalında kəndin axundu, ağsaqqalı Hacı Rəhim kişi 3 gəlini 6 kiçik nəvəsi ilə kənddən çıxmış, qaçanlarla ayaqlaşa bilmədiyi üçün mağarada gizlənmişmiş. Səhər çayı içəndə Armen onların başının üstünü alır. Uşaqdan-böyüyə hamını soyundurur. Qoca kişinin arxasına qaynar samovar bağlayır, gəlinlərin döşünü kəsib körpələrin ağzına qoyur, hamını oynamağa

məcbur edir. Mən qışqırtıya özümü çatdırdım. Bir gülməli mənzərə idi ki, gəl görəsən!..

Çarşablı qadın: Gör ona kim süd verib?

Andranik: İndi səni başa düşdüm. Arzunu yerinə yetirərəm. İndi gedin. Axşam görüşərik. Həm təzə teleqraf xəbərlərini mənə gətirərsiniz. Sonra isə... *(Qadın gedir. Andranik tək qalır. Əlini stola döyüb zabitləri içəri çağırır. Armen də onların arasında. Onlar oturur. Özü baş tərəfdə dayanır)* *(Gülə-gülə)* Görürsünüz Armen yaralıdır. Onu mən yaralamışam. Bu, bəlkə ilk hadisədir ki, erməni erməniyə güllə atır. İndiyə qədər dünyada belə hadisə olmayıb. Amma mən... Səhv də olsa ermənistan xatirinə etdim. *(Zabitlər əl çalır)*

Armen: *(Ayağa durub fərağat vəziyyətində)* Erməni xalqına xidmət edirəm!

Andranik: Əyləş! *(Sonra o xəritəni açır. Bir-bir göstərir)* Şərur-Dərələyiz arxada qalmışdır. Oraları yaxşıca əzmişik. Baxın, biz indi burada – Güznüt kəndindəyik. Naxçıvan sağ tərəfdədir. *(Əlini birinə tutaraq)* Sən Naxçıvanı bu gecə yerlə-yeksan edəcəksən. *(Sonra başqasına)* Sən arxanı möhkəmlədəcəksən. Bizə gələn xəbərə görə, Nehrəm kəndində bizə tələ qurublar. Bununla belə, bizim öz planımız var. Nehrəmə biz yuxarı tərəfdən, bax bu Çeşməbasardan hücum edəcəyik. Əhalini kənddən Araza doğru qovacağıq. Aşağıda bizə Təzəkənd

erməniləri, Akopun dəstəsi kömək edəcək. Bu kəndin 5 min nəfər əhalsinin yarısını qıracağıq, yarısını da diri-diri Araza töküüb boğacağıq. Bir nəfər canını qurtara bilməməlidir. Nehrəm əməliyyatına özüm rəhbərlik edəcəyəm. Kənddə savadlı və cəsur bir insan yaşayır. Adı Hacı Mehdidir. Onu özüm tutub əsir kimi dolandıracaq, iki qu... yox qolunu kəsəcəyəm! *(Bu vaxt telefon zəng vurur)*

Çarşablı qadın: Hinger nahankapet, sizi təcili görməliyəm. Gecikmək olmaz. Yoxsa məhv olarıq.

Andranik: Yaxşı gəl! *(Zabitlərə müraciətlə)* Vəzifəniz aydındırmı? Gedin sabah səhərə bir saat qalmış hücumla keçib, onlar namaz qıldığı vaxt başlarının üstünü alıb hamısını qıracaqsınız. Çünki müsəlmanlar ölür, namazı kəsməzlər.

Zabit: Namaza başladıklarını haradan bilək.

Andranik: Nə avamsan ə! Bilmirsən məsciddən sübh əzanı veriləndə hamı namaza başlayacaq.

Çarşablı qadın: *(Təngənəfəs özünü içəri salır)* Hinger Nahankapet türk generalı Kazım Qara Bəkir sizi izləyə-izləyə gəlir. Bu gün o, İqdıra çatır. Kaş bu Türkiyə olmayaydı. *(O ağlayır)*

Andranik: Bunu mən gözləyirdim. O, çox cəsur adamdır. Komandir olmasına baxmayaraq, özü top atır. Onu mən Kağızman, Mednik, Qars qalasında gördüm. O, bizə ağır zərbələr endirdi. O mənim 3 generalımı, 6 alayımı, 12 yarıbayımı, 16 sivil məmurumu, yüzlərlə əsgərimi əsir aldı. Onların arasında Qars qalasının əsgəri komandanı və 1 nazir də var idi. Qəribəkir, haman bu Qarabəkir 6 mindən artıq erməni uşağını öz himayəsinə götürdü. “Onlara bir nəfər də toxuna bilməz” - dedi. Bunu amerikalı admiral Bristol da təsdiq etmişdir. Amma bu mənim planımı poza bilməz! Mən sabah Naxçıvanı və Nehrəmi qan dənizinə çevrib sonra buradan gedəcəyəm.

Çarşablı qadın: Hara gedəcəksən?

Andranik: İranda türklərin yaşadığı Səlmas, Xoy, Urmiya əsas hədəfimdir. Bəlkə Təbrizə getdim.

Çarşablı qadın: Bəs mən? Mənim arzum?!

Andranik: O asandır. Səni arzuna çatdırıb İrana gedəcəyəm. Orada bizi qohumlarımız gözləyir. Biz şahın intiqamını Səttarxan tərəfdarlarından alırıq adı altında Səlmas, Xoy, Urmiya və s. əyalətlərdə türklərə divan tutacağıq.

Çarşablı qadın: *(Yaxınlaşıb ona söykənib nazlanır)* Andranikcan, istəyirəm o Qara Bəkirdi nədi onu qara günə qoyum?

Andranik: (*Təəccübəl*) Sən ona nə edə bilərsən?

Çarşablı qadın: Sən bilirsən ki, mən dilləri gözəl bilirəm. Dil dediyin ilanı yuvasından çıxarmağa qadirdir.

Andranik: Başa düşmədim.

Çarşablı qadın: Hinger Nahankapet sən bilmirsən ki, bir gözəl erməni qadını görəndə türk kişiləri hər şeyini unudur?

Andranik: Tutaq ki, unudur. Sonra?

Qadın: Onların etibarını qazanıb düz Qarabəkirin öz otağına yol taparam. Sonra... Onu o söz...

Andranik: Ağlını başına yığ. Birinci – Qarabəkir sən deyən yelbeyin adam deyil ki, gözəl bir erməni qadınından ötrü hər şeyini unutsun. İkinci – sənənin ona gücün çatar? Üçüncü – onu öldürsən onun adamları bizim nəslimizi kəsər. Yaxşısı budur get poçta gələn xəbərlərdən məni hali et.

Çarşablı qadın: Bəs axşam gəlməyim? Axı...

Andranik: Yaxşı, gələrsən. (*Qadın çıxır. Andranik tək*) İşlər çox pis oldu. Bakıda Şaumyan dağ kimi durmuşdu. Milli hərəkətimizi mərkəzdən idarə edirdi. Hamı – Hamazasp, Njde, Dro, Lalayan, Gülbəndyan, Ter-

Martirasyan, Amiryan, Xaçaturov – onun göstərişi ilə hərəkət edirdi. Bolşevik bayrağı altında hamımız eyni məqsəd uğrunda vuruşurduq. Hər bir türkün ölümü bizi bir qarış Böyük Ermənistana doğru qoparırdı. Əclaf Lenin Şaumyanı saxlaya bilmədi... Qarakilsədə bizi məğlub etdilər. Qara təpə civarında Şərurun Yuxarı Noraşen kəndi ilə Naxçıvan arasında bizi mühasirəyə aldılar. Abasqulubəy Şadlinskinin, Fətullanın dəstələri bizi az qala məhv etmişdi. İndi məlum olur ki, Hacı Cabbar, Mirzə Cəlil, Hacıməhdi və başqaları türk hökumətindən kömək istəyib. Alınan xəbərlər ürəkaçan deyil. Şimalda da Qazax-Gəncə istiqamətində türklər qələbə çalır. Gülməli qadın da bu tərəfdən mənə varis əkmək təklif edir. Heç gör yeridir!.. (*Dəlicəsinə gülür*) Lap yaxşı yeridir. Bu axşam öz varisimi əkəcək, sabah Nehrəmi və Naxçıvanın Cənub hissəsini yandıracağam. Mənə də Andranik deyərlər. (*Əllərini bir-birinə sürtərək gülür*) *Baxarıq!*

III PƏRDƏ

Otaq təsvir edilir. Stullar qoyulmuş. Hamı təlaşlıdır.

Hacı Cabbar: Əziz qardaşlarım. Buraya toplaşmağımızın məqsədi aydındır. Burada Naxçıvanın ən yüksək ağılları toplanmışdır: Hüseyn Cavid, Bəhram və Əzizxan Naxçıvanski, Behbud bəy Naxçıvanski, Ə.S.Qasimov, Bağır Rzayev, Məhərrəm Əliyev, Hacı Mehdi. Bildiyiniz kimi, ermənilər rus əsgərlərindən aldıkları silahın köməyi ilə bütün Naxçıvan dairəsində yerli türk əhalisini qırırlar. Ərzurum, Qars, İqdir, Bayazid və başqa Türk əyalətlərdən başlayan ermənilər. Həmin nahiyələrdə ciddi müqavimətə rast gəldilər. K.Qarabəkirin komandanlığı ilə türk qardaşlarımız Andranikin sağ qulağını kəsib sol əlinə verdilər. Doluxanyanın böyük bir əsgəri qüvvəsini geri oturdular. Ona görə də indi ermənilər bu məğlubiyyətin intiqamını Naxçıvan diyarından almaq istəyirlər. Bildiyiniz kimi, erməni amansızlığı tarixdə görünməmişdir. Onların başçısı Şaumyanın vəhşiliyini böyük şairimiz Hüseyn Cavid öz gözü ilə görmüşdür.

Hüseyn Cavid: Əziz qardaşlarım. Bilirsiniz ki, mən həmişə müharibələrin əleyhinə olmuşam. Amma düşmən səni öldürmək üçün başına vuracağı qılıncı öpmək, heç də sülhsevərlik deyil. Bu qırğınları mən Bakıda gözümle gördüm. Daşnaklar bolşevik bayrağı altında müsəlmanı-

türkü öz məqsədləri üçün qırırdılar. Mən də onlara əsir düşmüşdüm. Yaxşı ki, məni tanımadılar. Adi bir kəndli qiyafəsində qaçıb canımı qurtardım. Gördüm ki, Bakıda qalmaq mümkün deyil. Əvvəlcə Təbrizə, oradan Naxçıvana gəldim. Bakıda gördüklərimin təsviri necə kitaba sığmaz. Dəhşətin dərəcəsi isə idraka sığmaz. İndi isə deyirəm:

*Zülmə çox aydın boyun,
Çox əzildin, qalx oyan!*

Əli Səbri Qasimov: Bilirsiniz ki, məni Hacı Mirbağır Heydərzadəni, Eynalı Sultanovu, Ömər Faiq Nemanzadəni müsəlman-türk olduğumuz üçün xüsusi konvoyla İrəvan türməsinə salmışdılar. Onların insanlıqdan uzaq – heyvani hərəkətlərini mən də gözümle görmüşəm. Mən elə indi də ermənilərin rus bolşevik bayrağı altında hər yerdə – Türkiyədə, İranda, Azərbaycanda türk-müsəlman xalqına necə divan tutduqlarını görüb dəhşətə gəlirəm. İnsan nə qədər quduz və vəhşi olmalıdır ki, hamilə qadının qarına süngünü elə vursun ki, arxadan çıxsın? Körpə uşağın başını kəsib nizəyə keçirib göyə qaldırsın. Min cür əxlaqdan uzaq işlər görsün.

Hacı Cabbar: Bilirsiniz ki, Andronik öz iqamətgahını Güznüt kəndində yerləşdirmişdir. Aldığımız məlumata

görə onun məqsədi Güznütdən 5-6 km aşağıda yerləşən Nehrəm kəndini dağıtmaqdır. Nehrəmlilər bərk dayanmaq, kəndi tərk etməmək əzmindədir. Qoy bu haqda həmin kəndin cəsur sərkərdəsi, həkimi, axundu Hacı Mehdi məlumat versin. Əziz qardaşlar, bəlkə bəzimiz Hacı Mehdiyə tanınır. Bir-iki kəlmə onun haqqında demək istəyirəm. O, mükəmməl ruhani və tibbi təhsil almışdır. O, kənd camaatını islama dəvət etdiyi kimi, onlara reseptlə dərman da yazır. *(Bir az gülümsünərək)* İndiyə qədər heç kəsin etmədiyi Hacı Mehdiyənin ağına gəlib. Xəstəyə yazdığı reseptin dalında ona dua da yazır ki, dərmanla olmasa, inamla şəfa tapsın! *(Hamı gülür)* Özü də bunun üçün heç kəsdən heç nə almır.

Hacı Mehdi: Möhtərəm qardaşlarım, sizi gördüyümüz və görəcəyimiz işlərlə tanış etmək istəyirəm. *(o xəritəni divara vurur)* Hacı dediyi kimi, Andranik özünün Ştabını və əsas zərbə qüvvəsini bax burada Güznüt kəndində yerləşdirmiş, özü də oradadır. Onun məqsədi yuxarıdan kəndi top atəşi ilə məhv etməkdir. Andranik bizim kəndi dağıtmaq üçün üç yerdə top yerləşdirmişdir. Biz də ona cavab olaraq İrandan qayıdan rus əsgərlərindən 4 top almışıq. Tüfəng və patronumuz da kifayət qədərdir. Andranik kənd camaatını qorxutmaq, kənddən çıxarmaq və Araza tökmək istəyirdi. Bunları bizə tutduğumuz iki erməni əsri dedi: Andranik kəndə güclü zərbə vurmaq istəyir. Biz də Hacı Əlinin, Kalba Muxtarın, Kazımın və başqalarının köməyi ilə istehkamlarımızı möhkəmlətməmişik.

Kəndin bütün qız-gəlinini Caylaq məhəlləsində Hacı Allahverdinin həyətinə, Hacı Əlinin evinə və məscidə yerləşdirmişik. Məğlub olsaq, öz əlimizlə qız-gəlini məhv edək ki, düşmən əlinə keçməsinlə, “Ləkəli yaşamaqdansa, ölmək yaxşıdır. Biz türk qızıyıq!” - Bu sözləri qadınlarımızın özü deyirdi. Dünən məlumat aldığımız ki, Andranikin qoşunları kəndin yuxarı hissəsində olan İmamzadə məscidinə doldurulmuşdur. Mən topçu Yavərə əmr etdim ki, İmamzadəyə atəş açsın. O, bunun günah olduğunu deyib atəş açmaqdan imtina etdi. Onda mən tapançanı onun alınına dayayıb “Atəş!” - dedim. Onun açdığı atəş İmamzadəni dağıtsa da, düşmənin böyük zərbə qüvvəsi məhv edildi. Bu gün də biz üç topun sıradan çıxmasına baxmayaraq, bir topu müxtəlif yerlərə daşıyıb ayrı-ayrı yerlərdən atəş açırıq. Düşmən bizim çoxlu topumuz olduğunu zənn edib atəşi dayandırdı. Bir nəfər belə öz postunu tərk etmədi. Amma aldığımız məlumata görə, tayqulaq sabah Cənubi Azərbaycana keçmək istəyir.

Kəndin qorunması bizim namus və qeyrət işimizdir. Uşaqdan böyükcə qədər kəndin bütün camaatı səfərbər edilmişdir. Böyük binalardan və möhkəm hasarlardan səngər və barrikada kimi istifadə edirik. Biz gecə-gündüz yatırıq. Kəndin varlıları əsgərlərə könüllü surətdə yemək və çay gətirir. Xalqın əzmini qırmaq olmaz. Biz də itki verdik. Amma ruhdan düşmədik. Məsələn, Kazımın qardaşına güllə dəymişdi. Kəndin əsgərləri yaralının (o artıq ölmüşdü) yanına gəlmək istəyəndə Kazım onlara haykıraaq dedi:

-Qardaşımı özüm götürəcəyəm, siz düşmənin üstünə gedin! Gedin kəndimizin varlıları şəhidlərin dəfnini təşkil edir, ehsan verir. Əsgərlərimizə isə hər qəhrəmanlığı üçün mükafat vəd edirlər! Sizi əmin edirəm biz öləcək, düşmənin qabağından bir addım geri çəkilməyəcəyik.

Hacı Cabbar: Qardaşlar, düşmən çox məkrlidir. Ona heç cür inanmaq olmaz. Məsləhətim budur ki, Türkiyəyə, on beşinci qol-ordu komandanı Kazım Qarabəkirə müraciət edək.

Səslər: Çox gözəl fikirdir.

Hacı Cabbar: Onda icazə versəydiniz Kazım Qarabəkir paşaya yazdığım teleqrafnaməni oxuyardım. (*Oxuyur*)

Müqəddərat və Müqəddəsati ayaqlar altında çeynənməyə məhkum bədbəxt bir kütlənin müdafiə və istimdadına məmur olduğum məsum əfradı adından eydi saidi fitrin təbrikini böyük fəxrlə bildirirəm. Sizin bir qədər dəsti-müavinətinizin uzadılmasına mütəvaqqif olduğunu ikinci dəfə olaraq xahiş edirəm.

Naxçıvan və həvalisində islam əhli vəkili Hacı Cabbar Nağızadə (Os.Az.sənəd. səh.318)

Hacı Cabbar: Onu da deyim ki, Naxçıvan və Şərur-Dərələyəz qəzalarının nümayəndələri də bu günlərdə

Kerim xan İrəvaninin rəhbərliyi altında Sultan Mehmməd Vahidəddinin hüzuruna bir nümayəndə heyəti göndərmişdir. Aldığımız məlumata görə Sultan nümayəndə heyətini qəbul etmiş və kömək edəcəyinə söz vermişdir. *(Onlar çəkilir)*

III PƏRDƏ

IV şəkil

Naxçıvan şəhəri. Küçə. Hamı bir-birinə bu gün Kazım Qarabəkirin gələcəyini müjdə kimi xəbər verir.

Bir nəfər: Kazım Qarabəkiri eşitmisən:

İkinci adam: Onu eşitməyən varmı?

Üçüncü adam: Ə, Kazım kimdi, o nə istəyir?

Birinci adam: Onun kimliyini bilməyən adam deyil! Bilirsiz o necə qəhrəmandır? Onun adı gələndə ermənilər tük tökür. Andranikin qulağını kəsən odur. Ona görə də daşnak Andranik Qarabəkir adını eşitcək tüpürür dabana. İgid Kazım Qarabəkir Aslan dovşanı qovan kimi qovur. Bax mən deyirəm: O gəlsə, tayqulaq harasa qaçacaq.

İkinci adam: Ə deyəsən, sənin dünyadan xəbərin yoxdur. Tayqulaq Andranik dünən gecə Naxçıvandan qaçıb.

Birinci adam: Hara qaçacaq ya İrana, ya da Zəngəzura. *(Onlar aralanıb gedirlər. Bu vaxt 1 nəfər (Qurban) dəli kimi hərəkət edərək gözəl səslə “Apardı sellər Saranı” mahnısını oxuya-oxuya küçəni dolaşır)*

*Arpaçayı aşdı-daşdı,
Sel Saranı aldı qaçdı,
Ala gözlü qələm qaşlı,
Apardı sellər Saranı, bir ala gözlü balanı...
Arpa çayı dərin olmaz,
Axar sular sənin olmaz,
Sara kimi gəlin olmaz,
Apardı sellər Saranı, bir ala gözlü balanı.
(Bu vaxt Hacı Mehdi görünür. O kəndi qiyafəsindədir)*

Qurban: *(Onu itələyir)* Qaç o tərəfə qabağıma keçmə.

Hacı Mehdi: Xanəndə kimi oxuyursan, hərəkətlərin də dəliyə oxşamır. İndi şəhərdə hər cür ünsür var. Səni tanıyıb tutarlar ehtiyatlı ol. Ermənilərdən özünü gözlə, təzə bir şey olsa bizə xəbər ver.

Qurban: *(“Apardı sellər Saranı” mahnısından sonra şikəsteyi-fars üstündə oxuyur)*

*Keçdi meyxanədən el məsti-meyi eşqin olub,
Hansı mələksən ki, yıxdın evin şeytanın.*

Hacı Mehdi: Bax belə indi oldu.

Qurban: *(Əvvəlki mahnı üzrə)*

*Bu gün harda qalacaqsan?
Harda məskən salacaqsan
Məndən çox söz alacaqsan*

Apardı sellər Saranı, bir ala gözlü balanı.

Hacı Mehdi: Qaş qaralanda damcılı bulağın yanında görüşərik. *(Bu vaxt işə gedən Susanna onları görür. Qurbanı tanıyır)*

Susanna: A kişi bu nə erməni mahnısıdır oxuyursan, utanmırsan?

Qurban: Elə hər şeyimizə onlar sahib çıxır. Bu niyə erməni mahnısı olur?

Hacı Mehdi: Bacı fikir vermə bu dəlidir.

Susanna: Dəli ilə sənin nə işin var?

Hacı Mehdi: Oxuması xoşuma gəldi. *(Ayrılib gedir)*

Susanna: Ay dəli kişi, bu oxumaqdan nə qazanırsan.

Qurban: Sənin kimi gözəlin məhəbbətini.

Susanna: Yenə evlənmək istəyirsən?

Qurban: Yox bacı bir süsən aldım Susanna çıxdı. O vaxtdan ağzım elə yanıb ki, bir daha evlənmərəm.

Susanna: Sən dəli, mən falçı gəl sənin falına baxım.

Qurban: *(Onu qucaqlamaq istəyir)* Falıma? Bax qadan alım, bax.

Susanna: Sən bədbəxt adamsan.

Qurban: Yalan deyirsən, paltarın cırıq olması bədbəxtlik, gözəl və təzə olması xoşbəxtlik deyil.

Susanna: İndi düzünü de. Sən dəli deyilsən, niyə özünü dəliliyə vurubsan? Bəlkə səbəbini mən deyim? Bax sən neçə ildir ki, evlənmədən tək yaşayırsan. Arvadının erməni olduğunu biləndən sonra onu evdən qovmusan... Düzdür? Sonra oğlunu oğurlamışlar... Düzür.

Qurban: *(Qadının qollarından tutub)* Bəs sonra.

Susanna: Sonrası sonra. İndi mənə burax vaxtım yoxdur. *(Qurbanın əlindən buraxılıb qaçır)*

Qurban: Dayan falçı bacı dayan. *(Qadın gedir)* Qurban dalgın şəkildə halsız dayanır. Bu vaxt bir neçə 12-14 yaşlı uşaq ağacdən at düzəltdib küçədə qaçırlar. Birinci uşağın adı Lətifdir, başında oasmanlı papağı.

Lətif: Ehey çəkilin, Kazım Qarabəkir gəlir. Mən Kazım Qarabəkirəm.

Qurban: Ey Kazım Qarabəkir, bilirsən naxçıvanda nələr oldu hə?

Lətif: Nə olmuş ay kişi de görüm.

Qurban: *(Oxuyur)*

*Apardı sellər Saranı
Bir ala gözlü balanı.*

Lətif: Nə olsun?

Qurban: Elə sel gəldi. Düşmən tərəfdən elə yel əsdi ki, nəinki bir Saranı bütün qız-gəlinlərimizi, cavanlarımızı apardı. *(Bu vaxt iki türk əsgəri onlara yaxınlaşır)*

Lətif: Mən Kazım Qarabəkirəm bu adam da dəlidir.

Türk əsgəri: Bəlkə sən dəlisən? *(Onun qolundan tutur)*

Lətif: Qolumu burax, sənə nə var mən dəliyəm.

Türk əsgəri: Düşün qabağıma. Sizi Ştaba aparacağam. Qorxmayın sizə heç kəs heç nə deməyəcək. *(Əsgər Qurbanı və Lətifi Ştaba gətirir. Qapıdakı zabıtdən icazə alıb onları həyəətə keçirir. Kazım Qarabəkir və Hacı Mehdi çay içirlər. Əsgər ayaqlarını cütləyib, əli ilə çəst verir)*

Əsgər: Cənab komutanım, 2 nəfər şübhəli adam gətirmişik.

Kazım Qarabəkir: Onları gətir. Özün gedə bilərsən. *(Əsgər onları gətirir)* Cocuq sən kimsən, sokakda nə yapırsan?

Lətif: Mən Kazım Qarabəkirəm.

Kazım Qarabəkir: *(Heyrət və maraqla)* Yaxşı bəs adamların, atın hanı?

Lətif: Atım budur *(deyə əlindəki uzun çubuğu göstərir)*, adamlarımı isə əsgərləriniz qovdu.

Kazım Qarabəkir: Yaxşı Kazım Qarabəkir, özün kimsən.

Lətif: Mən böyük sərkərdəyəm, gəlmişəm adamları ermənilərin əlindən alım.

Kazım Qarabəkir: Atan kimdir?

Lətif: Atamı, anamı, iki bacımı, üç qardaşımı ermənilər öldürdü.

Kazım Qarabəkir: Necə öldürdü?

Lətif: Mən həyətimizdəki uca tut ağacına çıxmışdım. Erməni əsgərləri qəflətən həyətə doluşdu. Hərəsi bir süngünü, atamın anamın və s. bacı qardaşımın qarnına

soxdu. Uşaqların öldüyünə inanmaq üçün onları süngüdə göyə qaldırdılar. Bu anı görmək... *(deyə o ağlayır)*

Kazım Qarabəkir: Ağlama yavrum. Kazım Qarabəkir ağlamaz, o ağladar. Qorxma. Amma de görüm belə küçədə at çapmağına səbəb nə?

Lətif: Onu heç kəsə demərəm.

Kazım Qarabəkir: İgid oğlansan Qarabəkir, sirrini Qarabəkirə də deməzsən?

Lətif: Yox. Ona canım qurban, amma sənın Qarabəkir olmağını nədən bilim? Atam deyirdi oğul, canından keç, amma vətəndən, millətdən, namusdan keçmə! Sırr özü də namusdur?

Kazım Qarabəkir: Sənə artıq yavru demək olmaz, sən igidsən. Mən isə Qarabəkir. İndi sirrini deyərsən.

Lətif: Qoy düşmənimı əzən əlindən, Vətənimı addım-adım gəzib xilas edən ayağından öpüm. Ancaq sirri təkçə sırr sahibinə təslim edərlər.

Hacı Mehdi: Oğlum mən burdayam.

Lətif: Hacı Mehdi əmi, bəs mən səni niyə görmədim!

Hacı Mehdi: Mən özüm yana çəkildim ki, görüm sən özünü necə aparacaqsan? Sınaqdan əla çıxdın?

Lətif: Hacı Mehdi əmi, bu doğrudan Kazım Qarabəkirdir?

Hacı Mehdi: Bəli oğul, türk dünyasının ünlü sərkərdəsi, Naxçıvanın və harda varsa müsəlmanın xilaskarı Kazım Qarabəkir paşadır.

Lətif: *(Kazım Qarabəkirin əlini öpür. Sonra Hacı Mehdiyə)* Hacı əmi icazə verirsən danışım?

Hacı Mehdi: Görürsənmi Paşam, bu hələ Naxçıvanın yeni yetməsidir! Ölər də sirrini məndən başqa heç kəsə deməz.

Kazım Qarabəkir: Bu zəncir qırılmaz. Bu oğlan bizim Mustafa Nazim paşadan, Əli Kamaldan, Rza Tofikdən daha qeyrətlidir.

Lətif: Biz bir neçə uşaq ilə Güznüt tərəfə getmişdik. Biz bələd olduğumuz dağ-daşı onlar bilmir. Hacı əmi, Andranik indi özü Naxçıvanda deyil. Gecə Cənubi Azərbaycana keçib. Amma burada müxtəlif yerlərdə qoşun hissələri və 4 top qoymuşdur. Onlar qəflətən hücum edəcəklər.

Kazım Qarabəkir: Çox sağ ol oğul. Bunu nəzərə alarıq. Sən get. (*Lətif gedir*) Dəlini gətirin (*Qurbanı gətirirlər*) De görüm kimsən nə kimi bir dəlisən.

Qurban: Dəli, dəli, nə dəli, nə dəlidi. Dəli nədi, Dəli, Ha, Ha.

Hacı Mehdi: (*Yandan çıxır*) Qurban qorxma, bu bizim uzun müddət gözlədiyimiz insandır. Danış görək nə var? Andranik hardadır?

Qurban: (*Kazım Qarabəkire*) Bağışlayın üzr istəyirəm. Belə lazım imiş. Dünən axşam Andranik Arazı keçdi. Amma hələ burada çoxlu qoşun hissəsi və top qoymuşdur. Bir də lazımlı bir məktub almışam. Orada çox şey var.

Hacı Mehdi, Kazım Qarabəkir: Oxu, oxu görək kim yazıb, nə yazıb.

Qurban: Bu məktubu mənə 22-23 il bundan qabaq evdən qovduğum erməni qızı yazıb.

Kazım Qarabəkir: Görürsən, Hacı nə maraqlıdır.

Hacı Mehdi: İranda oxuyanda bu bir gözəl qızla tanış olur. Qız türkcə, farsca o qədər gözəl danışır ki, onu qeyri-millət hesab etmək çox çətindir. Bunlar evlənir. Qızı buraya gətirir. 4 ildən sonra qızın gizli xaç çəkməyindən və əlini yanlara açıb dənizdən-dənizə deməyindən erməni

olduğunu bilib. Evə girməyə qoymur onu. Qovur, 3 yaşlı bir oğlu sonra itgin düşür.

Kazım Qarabəkir: Yaxşı məktubu oxu.

Qurban: (*Oxuyur*) Qurban, bir neçə gün bundan qabaq səni görmək istədim. Sən özünü dəliliyə vurduğun kimi, mən də falçı oldum. Amma sən heç nə başa düşmədin. Ermənilər nahaq deməyib ki, müsəlmanın son ağılı mənim olaydı. Ağılı olsa, məni tutsan məndən çox şey qoparardın. Oğlum Farmanı mən oğurladıb Armen etdim. İndi o Andranikin ən yaxın adamıdır. Məni arama, tapa bilməzsən. Tapsan da xeyri yoxdur. Çünki mən qarnımda Andranikin gələcək davamçısını gəzdirirəm. Qarabəkir paşaya de qorxmayın! Onu burada öldürməyəcəklər. Mən ona sui-qəsd təşkil edib öldürmək istəyirdim. Andranik özü qoymadı ki, onu öldürsən, onun zabitləri bizim nəslimizi kəsər. Həm də onun Türkiyədə himayə edib saxladığı 6000 erməni uşağı məhv olar. Qurban, sənin səmimi və gözəl insan olduğun üçün yüzlərlə türkün qanını sənə bağışlayırım. İnsan kimi səni yenə sevirəm. Buna görə də sənə bir məlumat verirəm ki, lazımı yerlərə çatdırasan. Dünən Eçmədzində Katalikos qoşun komandanını və bölmə komandirlərini Incilin altından keçirib xeyir-dua vermişdir. Bu, o deməkdir ki, tezliklə sizi qıracaqlar. Hamınıza ölüm!

Kazım Qarabəkir: (*Qurbana*) Sən get. Sağ ol. (*Qurban gedir*) Bax bu qəribədir. Bu haqda düşünmək

lazımdır. Məktub şübhəlidir. Ona inanmaq da, inanmamaq da olar.

Hacı Mehdi: Hamısı bir tərəfə qalsın. Axırınıc xəbərdarlığa mən inanıram. Çünki ermənilərin bütün hərbi yürüşləri İncilin altından keçmədən başlanır. O ki, qaldı sizə sui-qəsd məsələsi bu da kiçik şey deyil. Ehtiyatlı olmalıyıq. Əgər sizə qadın sui-qəsd etməyəcəksə, başqası edə bilər.

Kazım Qarabəkir: Andranik doğru deyib, onlar qorxudan məni öldürməzlər.

Hacı Mehdi: Qardaşım, onlar öz başına işləmir ki, deyəsən Andranik belə deyib. Onları xristian qardaşları – bolşeviklər idarə edir. Onlar öz siyasəti üçün milyonları qurban verə bilər.

Kazım Qarabəkir: Doğrudur. Tezliklə hazırlaşmalıyıq. Vedidən və Qərb tərəfdən qorxum yoxdur. Orada Abasqulu bəy Şadlinski və Balabəy Vəkilov vardır. Onların hərəsi bir polka bərabər igidlərdir.

Hacı Mehdi: Abasqulu bəyin cəsür və qorxmazlığı hamını heyran qoyur. Bir dəfə ermənilər danışıq bəhanəsi ilə Abasqulu bəyi dayanmış qatarın vaqonuna dəvət edirlər. O, vaqona qalxan kimi qatar hərəkətə gəlir, bir də İrəvanda dayanır. Onu daşnaklara təhvil verirlər. Daşnaklar ona deyir: “Bilirsən ki, canın bizim əlimizdədir.

Amma səni öldürmək istəmirik. Geri qayıt. Vedlilərin bütün silahını toplayıb bizə ver”. Abasqulu bəy deyir: “Silah əhalinin özünüdür. Silahı onlardan toplamaq üçün silah tətbiq edilməlidir. Biz sizə çoxlu ərzaq verə bilərik”. Sonra bütün İrəvan mahalının 3 nüfuzlu ağsaqqalı Əli Abbasov, Hüseyn bəy və Cavanşir bəy çoxlu qızıl və ərzaq hesabına onu girovluqdan, əsirlikdən, ölümdən xilas edir.

Kazım Qarabəkir: Şərur camaatından, onların dəyanətindən də razıyam. Orada Zeyvəli Məmmədrza, Fətulla Hüseynov kimi igid ərlər var. Ədif bəyin və Həsən Bəsirin rəhbərliyi altında qoşun hissəsini Cülfa və Ordubad tərəfə göndərəcəyəm. Xəlilbəy burada qalacaq. Qoy Doktorbəyi çağırmaq, görək onun vəziyyəti necədir. *(Doktorbəy daxil olur. Ayaqlarını cütləyib çəst verir)*

Doktorbəy: Buyurun paşam. Əmr edərsiniz.

Kazım Qarabəkir: Əyləşin, məlumat verin görək vəziyyət necədir. Sabah Cənuba yürüş edə bilərikmi?

Doktorbəy: Paşam, qaygınız sayəsində, demək olar ki, bütün yaralılara hər gün üç dəfə xidmət göstəririk. Naxçıvanlılar bizə bu sahədə yaxşı kömək edir. Travmatoloji xəstələrimizə, hətta dairədə məşhur olan sınıqçılar da kömək edir. Cəmi iki nəfərin ayaqları, 4 nəfərin də qolu amputasiya edilərək arxaya göndərilmişdir. Yerli adamların bütün ərzağını ermənilər

talan etdiyi üçün onlara da ərzaq yardımı edirik. Ərzağımız yetərincədir. Dava-dərman vaxtında çatdırılır. Yay olduğu üçün əsgərlərimiz çox vaxt çayda çimir. Hamama ehtiyac qalmır. (*Gülür*)

Kazım Qarabəkir: Bəs sarğı materialı və bununla bağlı məlzəmələr necə?

Doktorbəy: Bu işdə tibb heyətimiz çox yaxşı çalışır. 15 dəqiqəyə qədər sizə müfəssəl məlumat verərik. Qoy öz köməkçimi çağırım. İkimiz birlikdə sizə istədiyiniz məlumatı verəcəyik.

Kazım Qarabəkir: Adiləni deyirsən? Onda iki əla keyfiyyət görmüşəm, həm vətən sevardır, həm də işgüzar. Bu yaxınlarda onun hərbi rütbəsini artıracağam! Hacı biz bu iki həkimi tək buraxaq. (*Onlar gedir. Adilə hərbi geyimdə daxil olur. Ayaqlarını cütləyib çest verir*)

Doktorbəy: Azad! Cənab Adilə xanım.

Adilə: Buyurun, cənab Doktorbəy.

Doktorbəy: Deyin görək tibb ləvazimatımız çoxdurmu.

Adilə: Bəli. Bu gün də İstanbuldan çoxlu dərman və tibbi məlzəmə aldım. İstədiyiniz qədər, yetərincə hər şeyimiz var. Yerli əhali də çoxlu tibb ləvazimatı verir. Amma...

Doktorbəy: Amması nədir?

Adilə: Bircə sən. Sən mənim nəyimdən narazısan? Bir ildən artıqdır qəlbimi sənə açmışam. Bu 2 ildə nə gülüş və sevgi baxışlarım, nə vüsal həsrətli tökdüyüm göz yaşları sənə qəlbini yumşalda bilmədi.

Doktorbəy: ...

Adilə: Bax bir ildir susursan. Sənə and içirəm ki, indiyə qədər qəlbimi heç kəsə açmamışam. Heç kəsin əli əlimə toxunmamışdır.

Doktorbəy: (*Baxır*) ...

Adilə: Axı niyə bir söz demirsən, sənə qurban olum. Əgər xoşuna gəlmirəmsə və ya başqa bir səbəb varsa mənə de. Səndən incimərəm.

Doktorbəy: (*Baxır*) ...

Adilə: Niyə dinmirsən? Əgər məni özünə layiq bilmirsənsə, açıq de. İncimərəm. Mən gecə-gündüz sənə bu mübhəm sükutunun səbəbini axtarıram. Danış, dilinə qurban! Ya da məni vur, əlinə qurban. (*O yaxınlaşıb doktorun iki qolundan tutur. Düz onun gözlərinin içinə baxır*) Mənə nifrət edirsən? Nifrət etmə, axı məhəbbət – Ülvi məhəbbət hər şeydən ucadır. Amma sən bu

məhəbbətə məhəl qoymursan! *(Başını onun köksünə söykəmək istəyir. Doktor ah çəkərək qızı bir qədər özündən aralayıb gözlərinə baxır)*

Adilə:

*Güzgü tək gözlərinə eşqimin əksi görünür,
Etməsən də sən özün eşqini izhar mənə.
Güvəncim ağlım idi, aldın əlimdən əzizim,
Ağıllı ol deməyin eyləyərmə kar mənə.
Xəyalın şübhə qədər fikrimin mehmanı olur,
Peşiman olmuram, qoy olsun yuxu zinhar mənə.*

Doktorbəy: Ah...

Adilə: Özün bilirsən ki, əlimdə hər cür dərman var, döyüş meydanında yaralıları götürəndə özümü gülləyə də verə bilərəm. Danış ya hə, ya yox!

Doktorbəy: Ah...

Kazım Qarabəkir: *(Daxil olaraq)* Doktorbəy gedə bilərsiniz. Kolordunun Kurmay başkanı gəlsin. *(1 nəfər daxil olur)*

Kurmay başkanı: Əmr edərsiniz cənab general.

Kazım Qarabəkir: Yaz. Tam məxfi. 5-7 sayılı alay 2 gün hazırlıqdan sonra səhər saat beşdə Arazı keçib Maku,

Səlmas, Xoy istiqamətində, 4-6 süvari alayı Culfa, Mərənd istiqamətində, 1-3-cü alay mənim komandam altında Cülfa-Şəbustər-Təbriz istiqamətində hərəkət edəcək.

Qurban: *(Bir gün sonra Qurban oxuya-oxuya Ştabın qabağında dolanır. Oxuyur)*

*Paşanın qeyrəti coşdu,
Amma qabaq cəbhə boşdu.
Apardı tellər xəbəri,
Andranik qaçdı bəri.
(Onu Paşanın yanına gətirirlər)*

Kazım Qarabəkir: Qurban yenə oxuyursan. Oxu görüm mahnında nələr var?

Qurban: Sizin Cənuba doğru hərəkətiniz təfəsilatı ilə Andranikə çatdırılmışdır. Hətta sizin məxfi əmrin surəti də əllərdədir. Bax, birini də mən gətirmişəm. *(Kağızı Paşaya verir)*

Kazım Qarabəkir: Demək belə. Ayıq olmaq lazımdır. Yaxşı, bu məxfi sənədlər kimin əlinə keçə bilər. *(Əlində zəngi vurur, 1 nəfər daxil olur)* Təcili olaraq, Əli Səbrini, Hüseyn Cavidini, B.Şahtaxtinskini, Hacı Mehdi xəbərdar edin. Onlara sui-qəsd hazırlana bilər. Bizim Kurmay başkanı çağırın. *(Özü otaqda var-gəl edir)* Burada çox

incə və peşəkar bir əl var. Naxçıvanda elə bir apparatura yoxdur ki, mənim məxfi əmrimin şifrəsini tutub açsın.

Qurban: Vardır Paşam. Naxçıvan mərkəzi poçtuna ermənilər yaxşı apparatura gətirmişlər.

Kazım Qarabəkir: Poçtun rəisi kimdir?

Qurban: Bilmirəm.

(Bir azdan adları çəkilən və başqa adamlar gəlir)

Kazım Qarabəkir: Əziz qarlaşlar, ayıq və sayıq olmaq lazımdır. Şəhərdə böyük xəfiyyə fəaliyyəti vardır. Bizim məxfi sənədlər haqqında düşmənlərə xəbər verirlər. İnanıram ki, bunu Mərkəzi poçtun rəhbəri gözəl bilir. İndi adamlarım onu bura gətirəcək. Əgər türk olsa, onu özüm millət və Vətən xaini kimi məhkəməsiz güllələyəcəyəm!

Səslər: Bəli bu adam ən böyük cəzaya layiqdir. *(Bu vaxt poçt rəisi Susannanı gətirirlər. O, hamilədir)*

Kazım Qarabəkir: Poçt rəisi sənsən?

Susanna: Bəli.

Kazım Qarabəkir: Nə oldu ki, sən öz xalqına xəyanət etdin?

Susanna: Mən öz xalqıma xidmət etdim?

Kazım Qarabəkir: Bəs sən türk qızı deyilsən.

Susanna: (*Gözü Qurbana sataşmış*) Bunu bu dəlidən soruş...

Qurban: Deməli o günki falçı sən imişsən? Yaramaz!

Susanna: Mən yaramaz deyiləm, sənin və Qarabəkir Paşanın həyatını bir dəfə sizə bağışlamışam.

Kazım Qarabəkir: Bəs indi niyə belə xəyanət etdin!

Susanna: Çünki siz də mənim xalqımın qəhrəman oğlunu təhqir etmiş, onun qulağını kəsməklə ürəyimizə dağ çəkmisiz. Bax bu gün – sizin böyük şairiniz Cavid, Əli Səbrini, Behbud bəyi gecə yarı oğurlayacaqlar. Mən isə fəxr edirəm ki, bətnimdə, erməni xalqının böyük oğlu Andranikin davamçısını, oğlunu daşıyıram.

Kazım Qarabəkir: Süsən xanım!

Susanna: Artıq çoxdandır ki, mən Susannayam. Sözünü de.

Kazım Qarabəkir: Deyin görüm, mənim yerimdə Andranik, sənin yerində bir türk qadını olsa idi, o nə edərdi?

Susanna: Düzünü desəm buraxarsan? Lap 80 yaşlı qarı da olsa Andranik ona təcavüz edər, sonra süngünü hamilə qarına soxub uşağı da, qadını da məhv edərdi.

Kazım Qarabəkir: İnanıram. Andranik və onun adamları yüzlərlə belə cinayət törətmiş, allahsızlıq etmişdir. Biz heç vaxt heç kəsin namusuna zorla təcavüz etməmişik. Bətnindəki uşağa isə mərhəməti Peyğəmbərimiz bizə vəsiyyət etmişdir. İndi gedə bilərsiniz. Amma evinizə, oradan da İrandakı qardaşingilə. Poçt sənin üçün bağlıdır. Get bütün ömrün boyu türkə dua et. Yadında saxla ki, türk kişisi kişidir. Sizin dığalar kimi vacdansız deyil!

Susanna: *(Qapıdan çıxarkən)* Məni öldürmədiyiniz üçün sağ ol. Amma mənim qanım erməni qanıdır. Oğlumu da sizə düşmən böyüdəcəyəm. Elə bilməyin ki, iş bununla bitir. Yeni Andraniklər meydana gələcək, sizi əbədi olaraq narahat edəcək. Əslində nə böyük Ermənistan var, nə də onun dənizdən-dənizə ərazisi. Bu heç vaxt olmayıb. Amma biz həmişə balalarımıza bunu vəsiyyət etmişik. Bax bütün erməni anaları kimi buna da dediklərimi vəsiyyət edəcəyəm. *(Qarına əlini vurub qapıdan çıxır)*

Kazım Qarabəkir: Gördünüzümü, qardaşlar. Bunlar belədir, nə vicdanları var, nə allahları. Sizdən müvəqqəti ayrılıb Cənuba gedirəm. Eşitdiyimə görə sünni olduğumuza görə bizi yaxşı qəbul etməyəcəklər. Amma oradakı türk qardaşlarımız bizi gözləyir. Məsələn, Məşrutə Partiyasının rəhbəri Hacı Mirzə Billuri mənə ayrılığına qarşı çıxaraq demişlər: “Osmanlılar bizim canımız, ciyərimizdir. Ancaq orduları Culfadan keçərkən qabaqlarına çıxıb heç olmasa xoş gəldiniz deyən də olmadı”.

Behbud Şahtaxtinski: Paşam, bu şahın siyasətidir. Onlar fars Şovinizminin təsiri ilə Cənubi Azərbaycanı əritmək, özünüküləşdirmək istəyirlər. Buna görə də Cənubda türkün qırılmasına sevinirlər.

Əziz Paşam, Cənubi Azərbaycandakı vəziyyət, türk qardaşlarımızın güzəranı haqqında qısaca tarixi məlumat vermək istəyirəm ki, sizin oradakı hərəkətlərinizə, müxtəlif zümrələrə münasibətlərinizə aydınlıq gətirsin. Bildiyiniz kimi, 1828-ci ildən yəni öz aralarında Azərbaycanı ikiye böldükdən sonra millətimizin istiqlalı əleyhinə onlar bir cəbhədə birləşdilər. İndi də bu siyasət davam etməkdədir. Fars Şovinizmi – şah rejimi Azərbaycan xalqının milli kimliyini, dilini, ənənəsini təhrif edərək onu məhv etmək istəyir. Hələ 1908-ci ildə xalq qəhrəmanı Səttarxan Şahın 40 minlik basqınçı ordusunu əzib kənara atanda Azərbaycan xalqı dərindən nəfəs aldı ki, Allah sənə şükür, millətimizin sahibi çıxdı. Amma 1914-cü ildə fars polisi xəyanətlə Səttarxanı

aradan götürdü. Bu saat Təbrizdə inqilabi hərəkata xalq hərəkatına Şeyx Məhəmməd Xiyabani başçılıq edir. Keçən il Azərbaycan Demokrat Partiyasını yaratmışdır. O, məzhəb alverçilərinin təsiri altına düşür. Alınan məlumata görə, şah rejimi ona təsir edə bilmədiyini görüb məzhəb ziddiyyəti zəhəri ilə onun şüurunu zəhərləmişlər ki, sünnilər gəlib səni asacaq. Buna görə də ayıq-sayıq olmaq lazımdır. İmkanımız olsaydı xalqımızın bu böyük oğlunu başa salardıq ki, türklər sənin qan qardaşındır. Şahin şovinistləri və məzhəb alverçiləri islamdan dövlətçiliklərini qorumaq üçün istifadə edirlər. Bunları demək istəyirdim əziz qardaşım!

Sizə qələbələr arzulayırıq. İnanırıq ki, bir-iki aya Cənubdan qələbə ilə qayıdacaqsınız. Yolunuz açıq, işiniz uğurlu, atəşiniz sərrast olsun!

(Hamı gedir. Pərdə)

IV PƏRDƏ

Sınıf otağı kimi stollar qoyulmuş. Adamlar əyləşmişlər. Hüseyn Cavid qabaqda dayanmışdır. Əlində kağızlar vardır. Həyəcanlıdır.

Hüseyn Cavid: Əziz qardaşlar, buraya Naxçıvan diyarının sey-seçmə insanlarını dəvət etmişik. Hər şeydən əvvəl sizi buraya toplamaqda xüsusi əməyi olan Qurbana və yeniyetmə Lətifə çox sağ ol deyirəm. Onlardan biri mahnı oxuya-oxuya digəri isə çubuq atını çapa-çapa sizi erməni terrorundan qorunaraq buraya çağıra bilmişdir.

Naxçıvan diyarının qeyrətli oğulları! – Daha doğrusu, mənim əziz qardaşlarım, mənim sizin toplantınızı bu günə oktyabrın 22-nə təyin etməyimin səbəbi var.

Mən Bakıda, Təbrizdə, İstanbulda, Şərurda, Naxçıvanda törədilən erməni vəhşiliklərindən dəhşətə gəldim. Bu dəhşətli qırğınları törədənlər kimlərdir. İblis sifətli insanlar. 1914-cü ildə Amerika Prezidenti Harold Vilson göy karandaşla Türkiyənin üstündən çarpaz xətt çəkmişdir. İngiltərənin baş naziri Lloyd Corc və Bolşevik Rusiyası ona dəstək vermişdir. Minlərlə insan qanının tökülməsinə, evlərin dağılmasına, qız-gəlinlərin namusuna təcavüz edilməsinə səbəb olanlar. Bunlar iblis deyil, bəs nədir. Mən bu günlərdə tamamladığım əsərin adını “İblis” qoydum. Ondan seçdiyim bu günə aid hissəni sizə təqdim edirəm.

*İblis!... O böyük ad nə qədər qalibi-heyrət!
Hər ölkədə, hər dildə anılmaqda o şöhrət,
Hər gülbədə, kaşanədə, viranədə İblis!
Hər Kəbədə, bütxanədə, meyxanədə İblis!
Hər kəs bəni dinlər, fəqət eylər yenə nifrət,
Hər kəs bana aciz qul ikən, bəslər ədavət.
Lakin bəni təhqir edən, ey əbləhü-miskin!
Olduqca müsəllət sana, bil nəfsi-ləimin,
Pəncəmdə dəmadəm əzilib, qıvrılacaqsın,
Daim ayaq altında sönüb məhv olacaqsın,
Bənsiz də, əmin ol sizə rəhbərlik edən var:
Qan püskürən, atəş savuran kinli krallar,
Şahlar, ulu xaqanlar, o çilğın dərəbəklər,
Altın və qadın düşkününü divanə bəbəklər.
Bin hiylə quran tilki siysilər, o hər an
Məzhəb çıxaran, yol ayıran xadimi-ədyan;
Onlardı bütün fitnəvi şər, zülmü xəyanət,
Onlar duruyorkən bəni təhqirə nəhacət?!
Bən tərək edərim sizləri əlan nəmə lazım!
Heçdən gələcək, heçliyə olmaqdayım azim.
İblis nədir?*

-Cümlə xəyanətlərə bais...

Ya hər kəsə Xain olan insan nədir?

-İblis!... (Hamı əl çalır...)

Iblislərin kimlər olduğunu göstərə bilmişəmmi?

Səslər: Afərin, Əhsən.

Hüseyn Cavid: Azadlığımızı, vətənimizi, qeyrətimizi, canımızı, qanımızı əlimizdən alıb bizi məhv edirlər. Bilin insana haq verilmir, onu o, özü qazanmalıdır. Mən də bu əsərdəki mənim qəhrəmanım Arif də bu qərara gəlmişik ki,

*Bir düşün, əldə dururkən şu silah,
Böylə təhqirə dayanmam...*

Bilirsinizmi qardaşlar, İblislər türkün başına nə fəlakət açır? 22 gün bundan əvvəl sentyabrın 30-da Mudros liman şəhərində bir anlaşma imzalanmışdır. Bu anlaşma Osmanlı Türkiyəsinin varlığına son qoyur. Türkiyənin ərazisi on dəfə kiçilir. Dəniz yolları, İstanbul şəhəri Amerikanın və İngiltərənin ixtiyarına keçir. Azərbaycan, onun nefti və dəniz yolları ingilislərin ixtiyarına verilir. Bu bədnam sənədə imza atmaq üçün Türkiyəni məcbur etmişlər. İblislər hər şeyi götür-qoy etmişdir. Türk qoşunları Azərbaycanı tərk etməlidir. Bu da erməni iblislərinin fitnəsi və qələbəsidir. Bu gün biz burada əbəs yerə toplaşmamışıq. Bu gün Kazım Qarabəkir paşa da Cənubi Azərbaycandan Culfaya, oradan Naxçıvana gələcək. Öz ordusu ilə bərabər Naxçıvanı tərk edəcək. Onda biz özümüz öz haqqımızı, öz gücümüzlə qorumalı olacağıq. Türk birliyi olmasa, bizi iblislər məhv edəcək. Mənim qənaətimə görə indi Kazım Qarabəkir Paşa Naxçıvana varid olmalıdır.

(Bu vaxt Kazım Qarabəkir bir neçə zabitlə daxil olur)

Hüseyn Cavid: *(Onu qucaqlayaraq)*

*Xoş gəldin sən, türkün qəhrəman oğlu,
Açılsın önündə qələbə yolu!
Babəkin, Tarkanın, Qara Muradın,
Soyuna bağlıdır şərəfli adın,
Qoy vahid ordumuz qələbə çalsın.
Şah İsmayıl, Sultan Səlim dərs alsın
İblis girməsəydi ürəklərinə,
Tanrı da çatardı köməklərinə.
Qardaşlıq etsəydi şah ilə sultan,
Göydən nur tökərdi xaliqi-subhan.
(Onlar əl-ələ verib oturanlara tərəf gəlirlər)*

Kazım Qarabəkir: Dəyərli qardaşlarım, sizin hər gün görüb adi adam hesab etdiyiniz bu Hüseyn *(ərklə əlini onun kürəyinə vurur)* əslində bütün türk dünyasının bəşər sivilizasiyasına verdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biridir. Mən onu 10-12 il bundan əvvəl, hər ikimiz İstanbul Universitetinin tələbəsi olduğumuz zamandan tanıyıram. Axı biz eyni zamanda onunla bir yaşdayıq. 2 gün bundan əvvəl Hüseynin 36 yaşı tamam olmuş, 6 gündən sonra mənim 36 yaşım tamam olacaq. 11 il bundan öncə İstanbulda hər ikimiz 25 yaşımızı qeyd etdik. *(Oturanlar əl çalır)*

Dəyərli qardaşlarım, bildiyiniz kimi, mən Cənubi Azərbaycandakı türk qardaşlarımızı erməni qətliamından xilas etmək üçün Arazın o tayına getmişdim. Bəziləri bizi

xilaskar insan kimi qarşılasa da, bəziləri bizə əhəmiyyət vermədi. Heç xoş gəlmisiniz də demədilər. Yəqin ki, bilirsiniz burada Mollaların təriqət təbliğatı öz işini görmüşdü. Bildiyiniz kimi, qardaşım Hüseyn bu məsələləri həmişə tənqid etmiş məzhəbin müsəlmanlar arasında nifaq salmasına qarşı həmişə etiraz etmişdir. Amma nə etmək olar?

Hüseyn Cavid: Qardaşım Kazım elə XVIII-XX əsrdə İran şahlığı zəiflədiyi məqamda vahid Azərbaycan dövləti yaratmaq üçün gözəl şərait yetişmişdi. Buna kiçik bir ölkə daxilində mövcud olan xanlıqlar arasındakı məzhəb ayrılıqları səbəb olmadımı. Yoxsa indi vahid, parçalanmamış, güclü bir Azərbaycan müsəlman-türk respublikası var idi. Nə etməli, xalq mollalara inanır, mollalar da öz mənafeyini dövlətçilikdən və millətdən üstün tutur.

Kazım Qarabəkir: Məni məmnun edən odur ki, Andranik məndən qorxub Zəngəzura və Naxçıvanın Şimal-Şərq tərəflərinə qaçıb.

Hüseyn Cavid: Türkün bir məşhur məsəli var... Qulağını kəsəndən qorxar. Siz isə...

Kazım Qarabəkir: Mənə məlumdur ki, o ərazilərdə Andranik Njde və Dro ilə birləşərək çoxlu kəndləri yandıraraq insanları qətlə yetirib. Ədib bəyin topçuları ona yaxşı cavab vermişdir.

Hüseyn Cavid: Bu gün kədərli bir xəbər də almışıq. Andranikin dəstələri Ordubadın Düylün, Dizə, Dırnıs, Culfanın Yaycı, Gilançay, Əlincəçay vadisində səksəndən artıq kəndi yandırmışdır. Onun bu işindən daha da qəzəblənən polkovnik Həsən Bəsir Dırnıs kəndi uğrunda gedən müharibədə böyük sücaət göstərmişdir. Düşmənin kənddən tamamilə çıxıb getdiyini zənn edən Həsən Bəsir kəndin Şimal-Qərb tərəfində dağın zirvəsində olan Çalağan daşının üstünə çıxıb binoklla (*durbinlə*) kəndə baxırmış. Qəflətən açılan düşmən gülləsi böyük sərkərdənin başına dəyir. O, qayadan yıxılır. Bunu gören əsgərlər cəsur sərkərdənin meyidini götürür. Kəndin mollası molla Qafarın qıldığı namazdan sonra onu torpağa tapşırırlar.

Kazım Qarabəkir: Heyf səndən Həsən! Sənin qanını yerdə qoymayacağam. Madros anlaşması əslində bizim Osmanlı dövlətinə son qoydu. Yaxşı ki, çıraqımızın yenidən yanması gözlənilir. General Mustafa Kamal adlı bir qəhrəman oğlumuz var. O, İtalya-Türkiyə, II Balkan Birinci Dünya müharibələrində böyük sərkərdə olduğunu sübut etmiş, canı ilə qanı ilə türk dövlətinin varlığını qoruyacağına, onu yenidən quracağına söz vermişdir. Mənə məlumat vermişlər ki, o, Mudros sazişini ləğv etməyə and içmiş, yeni hərəkət, müstəqil müasir Türkiyə uğrunda ölüm-dirim savaşı açmışdır. İndi hər bir namuslu türk Kamalçılar hərəkətinə qoşulmalıdır. Mən də onunla

həmfikirəm, onun rəhbərliyi ilə vuruşan orduda fəal çalışacağam.

Hüseyn Cavid: Bu gün gedirsinizmi?

Kazım Qarabəkir: Bəli, bu gün Qarsa gedirəm. Tezliklə Mustafa Kamalla görüşməliyəm.

Hüseyn Cavid: Mustafa Kamalı nə mən, nə də buradakı naxçıvanlılar görmüşdür. Amma türkün xilasını üçün kim ayağa qalxsa, biz onun arxasında olacağıq. Bizim salamımızı da ona çatdır.

Kazım Qarabəkir: Baş üstə çatdıraram. O, özü də sizinlə – bütün Azərbaycanın taleyi ilə maraqlanır.

B.Şahxatinski: Möhtərəm Paşam, sizin qısa müddətdə Naxçıvanda olmanız bizim üçün çox önəmli oldu. Çar hökuməti müsəlmandan-türkdən əsgər aparmırdı. Bu bir tərəfdən bizə xeyir idisə, digər tərəfdən ziyan idi. Bax bir ildir ki, çar hökuməti yıxılmış, bolşevik bayrağı altında daşnaklar bizim millətə nə divan tutur özünüz bilirsiniz. Bizim adamların çoxu hələ tufəng atmağı bacarmırdı. Bu, bütün Azərbaycan xalqının tarixinə şərəfli bir səhifə kimi yazılacaq ki, siz yerli əhalini toplatdırıb kiçik hərbi hissələr yaratdınız. Onlara təlim verdiniz. İndi gənc və orta yaşlı kişilərimiz erməni gələndə onların qabağına silah ilə çıxma biləcək. Bu sizin tarixi və qardaşlıq xidmətinizdir.

Hüseyn Cavid: Mənim qardaşımın (*Qarabəkirə işarə ilə*) Naxçıvana gəlməsi müharibə və dağıntılar diyarında mədəni həyat canlandırdı. Əziz qardaşım, sizin gətirdiyiniz bir vaqon kitabla Naxçıvan şəhərində kitabxana yaratdıq.

Naxçıvan şəhərində teatrın işini bərpa etdiniz. Naxçıvanlılar türk dramaturqlarının əsərləri ilə tanış oldular. Hələ bu azdır, erməni quldur dəstələri məktəbləri dağıtmış, müəllim və şagirdləri qaçaq salmışdı. Siz məktəblərin işini bərpa etməklə yanaşı, şagirdlərə çoxlu dərslilər də gətirdiniz.

Kazım Qarabəkir: Mən hələ həm Araz kənarından, həm də Zəngəzur-Qafan-Bakı istiqamətində yol açıb Naxçıvanı Bakı ilə birləşdirmək istəyirdim. Amma nə etməli? Düşmənlər Türkiyəni dizə çökdürür. Tezliklə Qarsda olmalıyam.

Baxın, bizim müsəlman-türk əxlaqımıza. Biz bir erməninin namusunu təhqir etmədik, bir yerdə talançılıq edib ərzaq qoparmadıq. Ərzağımızı da, dava-dərmanımızı da Türyədən özümüz gətiririk. Bu qardaşım (*yanındakılardan birinin qolundan tutur*) ərzaq məsələsi üzrə mənim müavinimdir. Ordumuz bir gün aclıq görməmişdir. Bax bu (*gülür*) mənim tibbi-müalicə, sağlamlıq üzrə müavinim Doktorbəydir. (*Sağ əli ilə onu qucaqlayır*) Neçə ildir ki, mənimlə bərabər mərdliklə vuruşur. Söz vermişik ilk qələbədən sonra toyumuz olacaq. Elə deyilmi Doktorbəy (*deyə onun papağını*

götürür. Qız arxaya çevrilib bığını çıxarır. Hamının gözü qarşısında gözəl bir qız dayanır). Əsil adı Aygündür. (Bu vaxt burada durmuş gənc həkim Adilənin ürəyi gedir, Xəlil bəy onu stulda əyləşdirir. Aygün özünü ona yetirib, burnuna naşatır spirti tutur. Adilə ayılır)

Aygün: *(Adiləni öpərək)* Mən bunun üçün susur, sənin ülvi-təmiz eşqinə cavab verə bilmirdim.

Xəlilbəy: Aha, deməli doktor Adilə xanım mənim də eşqimi buna görə susmaqla qarşılamışdır.

Adilə: Bəli mənimlə Aygünün arasındakı sükut, eyni ilə səninlə mənim aramızdakı sükutun səbəbi idi. Əslində mən səni də sevirdim. Ancaq bir ürəkdə iki sevgi daşınmaz! Onu səndən daha əvvəl sevdiyimə görə sənənin yalvarışlarını susmaqla qarşılayırdım.

Xəlilbəy: Daha susmayacaqsan ki?

Adilə: Susmağa ehtiyac yoxdur. Sən harda, mən də orda.

Kazım Qarabəkir: Çox yaxşı. Onda Xəlilbəylə Adilə xanımı burada qoyub gedirik. Mən inanıram ki, Aygünün sevgilisi Adilə Xəlilbəyə həm gözəl arkadaş, həm də vəfalı həyat yoldaşı olacaqdır. *(Sonra H.Cavidə və B.Şahtaxtinskiyə)*

Əziz qardaşlarım, biz gedirik. Hələlik siz özünüzü müstəqil elan ediniz. Bolşeviklər yavaş-yavaş güclənirlər. Bu, ermənilərin güclənməsi öz fitnəkar qətlam siyasətlərini davam etdirməsi deməkdir. Sizdən xahişim budur ki, özünüzü müstəqil elan edib respublika yaradasınız. Məsələn, adını Araz-Türk Respublikası qoyasınız. Mən bu barədə Mustafa Kamala da danışacağam. Bura Şərqi qapısıdır. Buranı göz bəbəyi kimi qorumalıyıq. Biz gedirik yenə gələcəyik. Sizi heç vaxt tək buraxmayacağıq. Allah türk qovmini özü sevib yer kürəsinin ən gözəl, yeraltı və yerüstü sərvətlərlə zəngin, Şimalın soyuqluğundan, Cənubun istisindən, uzaq güşəsində yerləşdirmişdir. Allahın adı ilə getdik!

Buradakılar: Gedin sizi Allahın əmanətinə tapşırıraq. Yolunuz işıqlı, işiniz uğurlu olsun! Allah amanında.

(Onlar çıxırlar. Pərdə)

Ümummilli Lider Heydər Əliyev haqqında gələcək möhtərəm oxuculara geniş bilgi vermək məqsədilə biz onun həyat və fəaliyyəti haqqında qısa məlumatı təqdim etməyi özümüə borc bilirik.

HEYDƏR ƏLİRZA OĞLU ƏLİYEV¹

Heydər Əlirza oğlu Əliyev 1923-cü il mayın 10-da Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan şəhərində anadan olub.

1939-cu ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti) memarlıq fakültəsinə daxil olub, lakin İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ona təhsilini başa çatdırmağa imkan verməyib.

Heydər Əliyev 1941-1944-cü illərdə əvvəlcə Naxçıvan Muxtar Respublikası Xalq Daxili İşlər Komissarlığında arxiv şöbəsinin məxfi hissəsinin müdiri, sonra isə Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetində ümumi şöbənin müdiri vəzifələrində işləyib.

1944-cü ilin may ayında dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında işə göndərilib.

¹Məlumat www.president.az saytından götürülmüşdür.

1949-1950-ci illərdə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin Leninqraddakı (indiki Sankt-Peterburq) Rəhbər Kadrların Hazırlığı Məktəbində təhsil aldıqdan sonra, 1950-ci ildə Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində bölmə rəisi təyin edilib.

1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsinin qiyabi şöbəsini bitirib.

1958-ci ildə Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, 1964-cü ildə DTK-nın sədr müavini təyin edilib.

1966-cı ildə Moskvada DTK-nın F.E.Dzerjinski adına Ali Məktəbinin rəhbər heyətin təkmilləşdirilməsi kurslarını müvəffəqiyyətlə bitirib.

1967-ci ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri vəzifəsinə təyin edilib və həmin ildə də ona general-mayor rütbəsi verilib.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1969-cu il iyulun 14-də keçirilmiş plenumunda Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilib.

Heydər Əliyev 22 il Azərbaycan SSR Ali Sovetinin və SSRİ Ali Sovetinin deputatı olub. 1974-1979-cu illərdə

isə SSRİ Ali Soveti İttifaq Sovetinin sədr müavini vəzifəsini tutub.

1976-cı ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizəd, 1982-ci ilin dekabrında isə Siyasi Büronun üzvü seçilən Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edilib. Bu vəzifədə işləyərkən Heydər Əliyev SSRİ-nin iqtisadi, sosial və mədəni həyatının ən mühüm sahələrinə rəhbərlik edib.

Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən baş katib Mixail Qorbaçovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz olaraq tutduğu vəzifələrdən istefa verib.

Heydər Əliyev 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qanlı faciə ilə əlaqədar, yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyində bəyanatla çıxış edərək, Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayətin təşkilatçıları və icraçılarının cəzalandırılmasını tələb edib. O, Dağlıq Qarabağda yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyətlə bağlı SSRİ rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq, 1991-ci ilin iyulunda Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk edib.

1990-cı il iyulun 20-də Bakıya qayıdan Heydər Əliyev iki gün sonra Naxçıvana yola düşüb, həmin ildə də

Azərbaycan SSR xalq deputatı və Naxçıvan MSSR xalq deputatı seçilib.

1991-ci il sentyabrın 3-də Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilib və müvafiq qanunvericiliyə əsasən həm də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini olub. Bu vəzifədə o, 1993-cü ilə kimi çalışıb.

Heydər Əliyev 1992-ci il noyabrın 21-də Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şəhərində keçirilmiş təsis konfransında partiyanın sədri seçilib.

1993-cü ilin may-iyun aylarında ölkədə vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yarandığına görə, Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsi tələbini irəli sürüb və ölkənin o dövrlük rəhbərliyi onu Bakıya dəvət etməyə məcbur olub.

Heydər Əliyev 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilib, iyunun 24-dən isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başlayıb.

1993-cü il oktyabrın 3-də ümumxalq səsverməsi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilib.

O, 1998-ci il oktyabrın 11-də xalqın yüksək fəallığı şəraitində keçirilən seçkilərdə səslərin 76,1 faizini toplayaraq, yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilib.

2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilən prezident seçkilərində namizədliyinin irəli sürülməsinə razılıq vermiş Heydər Əliyev səhhətində yaranmış problemlərlə əlaqədar namizədliyini İlham Əliyevin xeyrinə geri götürüb.

2003-cü il dekabrın 12-də Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev Amerika Birləşmiş Ştatlarının Klivlend Klinikasında vəfat edib və dekabrın 15-də Bakıda, Fəxri xiyabanda dəfn olunub.

Heydər Əliyev beş dəfə keçmiş SSRİ-nin Lenin ordeni ilə, Qırmızı Ulduz ordeni və çoxsaylı medallarla təltif edilib, iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına, həmçinin müxtəlif ölkələrin ali mükafatlarına, nüfuzlu ali məktəblərin fəxri adlarına layiq görülüb.

Möhtərəm oxucu, Azərbaycan xalqının dünyaya bəxş etmiş olduğu ən böyük və nadir simalardan biri Heydər Əliyev haqqında bəhs edərkən dünyanın böyük şəxsiyyətləri – alim və dövlət xadimlərinin fikirlərindən istifadə etmişik. Həmin fikirlərdən bəzilərini sizin diqqətinizə çatdıraraq güman edirik ki, siz də Ulu Öndərimiz haqqında nə vaxtsa bəhs edərkən həmin fikirlərdən istifadə edə bilərsiniz.

DÜNYANIN TANINMIŞ ŞƏXSİYYƏTLƏRİNİN AZƏRBAYCAN XALQININ UMUMİLLİ LİDERİ, BÖYÜK DÖVLƏT XADİMİ, SİYASƏT NƏHƏNGİ, TARİXİ VƏ ƏFSANƏVİ ŞƏXSİYYƏT HEYDƏR ƏLİYEV HAQQINDA DEDİKLƏRİNDƏN

Mənim Heydər Əliyevə böyük sevgim, hörmətim və ehtiramım vardır. Bunun kökündə onun insani xüsusiyyətləri, Azərbaycan millətinə, xalqına xidmətləri, Azərbaycan dövləti, müstəqilliyi naminə gördüyü işlər durur. Mənim tanıdığım Heydər Əliyev Azərbaycan vətənpərvəridir, bir o qədər də türk vətənpərvəridir.

Azərbaycanda nə varsa, hamısı Heydər Əliyevin xidməti sayəsində yaradılmışdır. Hörmətli Heydər Əliyevin Azərbaycana gətirdiyi ən önəmli məsələlərdən biri də

möhkəm sabitlikdir. Atəşkəsə nail olunaraq, ölkənin digər işləri ilə məşğul olmaq imkanı yaradıldı. Daxili sabitlik bərqərar edildi, iqtisadi inkişaf, quruculuq işləri başlandı.

Hörmətli Heydər Əliyevin gördüyü ən böyük işlərdən biri məhz bu ölkədə sabitliyin, asayişin bərqərar olunmasıdır. Bu, asan iş deyildi. Heydər Əliyevə qarşı sui-qəsdlər hazırlanırdı. Ancaq Azərbaycan xalqı üçün, mənim qardaşlarım üçün ən vacib olanı müstəqil dövlətin yüksələn bayrağıdır. Yüksələn bayraq enməz! Azərbaycanın müstəqilliyi güclüdür, əbədidir.

**Süleyman Dəmirəl,
Türkiyənin IX Prezidenti**

Dünyada tanınmış görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin şəxsiz liderliyinə, cəsarətinə, misilsiz dünyagörüşünə və nadir natiqlik istedadına valehəm.

**Core Buş,
ABŞ-ın sabiq Prezidenti**

Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanda deyil, bütün türk dünyasında tanınan və sevilən lider idi. Türkiyə-Azərbaycan dostluğunu çox gözəl ifadə edən “Bir millət, iki dövlət” ifadəsi də ona məxsusdur. Biz çalışmalıyıq ki, bu hikmətanə deyimin ifadə etdiyi amal bundan sonra da

davam etsin. Böyük Heydər Əliyevin ruhu şad olsun deyə biz türk dünyasının birliyini və qardaşlıq münasibətlərini qoruyub möhkəmləndirməyə çalışmalıyıq.

**Rəcəb Tayyib Ərdoğan,
Türkiyə Prezidenti**

Heydər Əliyev, həqiqətən, Rusiyanın böyük dostu idi, biz bunu hiss edirdik və çox qiymətləndiririk. Azərbaycan bütün bu illər ərzində MDB-nin az-az ölkələrindən biri idi ki, orada rusdilli məktəblər bağlanmamış, rusdilli nəşrlərin sayı nəinki azalmamış, hətta Sovet İttifaqı dövründəkindən də çox olmuşdur.

O, böyük dövlət xadimi idi. Mübaliğəsiz demək olar ki, siyasi nəhəng idi. Mən ona sadəcə böyük hörmətlə yanaşmırdım, mən ona məhəbbət bəsləyirdim.

**Vladimir Putin,
Rusiya Prezidenti**

Demokratiya və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedən müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın son illər möhkəmlənməsində, iqtisadi islahatların aparılmasında və bu işdə böyük uğurlar əldə edilməsində Prezident Heydər Əliyevin xidmətlərini yüksək qiymətləndirirəm...

Prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan müstəqillik yolunda qarşılaşdığı çətinliklərin dəf edilməsində böyük müvəffəqiyyətə nail olmuşdur.

**Bill Klinton,
ABŞ-ın sabiq Prezidenti**

Bu qeyri-adi şəxsiyyət Azərbaycanı tərəqqi yoluna gətirib çıxarmışdır. Müxtəlif görüşlərimiz zamanı, xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında müzakirələr apararkən münaqişənin sülh yolu ilə həllində onun göstərdiyi cəsarəti, müdrikliyi və qətiyyəti yüksək qiymətləndirdim.

Azərbaycanın bəxti onda gətirib ki, bu ölkəyə Prezident Heydər Əliyev kimi böyük siyasi iradəyə, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik, müdrik, uzaqgörən və nüfuzlu dövlət xadimi rəhbərlik edir.

**Jak Şirak,
Fransanın sabiq Prezidenti**

Heydər Əliyev yenicə ayağa qalxan Azərbaycan Respublikasının sabitlik və tərəqqiyə qovuşmasında təsirli rol oynamış, gözəl Azərbaycan xalqının rifahı, asayışı naminə səy göstərmiş təcrübəli və məşhur siyasət xadimi olmuşdur.

Cənab Heydər Əliyevin regional sülh və dostluğa nail olması, iki dost, qardaş ölkə olan İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əlaqələrin dərinləşdirilməsi yolunda xidmətləri heç vaxt xatirələrdən silinməyəcəkdir.

**Seyid Məhəmməd Xatəmi,
İranda sabiq Prezidenti**

Heydər Əliyev kimi görkəmli dövlət xadimi ilə görüşüb danışıqlar aparmaq böyük şərəfdir. Böyük Britaniya Azərbaycan Respublikası ilə, Prezident Heydər Əliyevlə əlaqələrin daha da sıxlaşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verir. Biz Azərbaycanı və Prezident Heydər Əliyevi özümüzün strateji müttəfiqimiz hesab edirik. Son beş ildə Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu sahəsində Prezident Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə görülən işlər Britaniya hökuməti tərəfindən diqqətlə izlənilir və alqışlanır.

**Toni Bleyer,
Böyük Britaniyanın sabiq Baş naziri**

Heydər Əliyev mənim yaxın dostum və ən çox hörmət etdiyim bir siyasətçi idi. Heydər Əliyev həm MDB ölkələri, həm də öz xalqı üçün çox işlər görmüşdür. Onun öz xalqı qarşısında xidmətlərinin əsl qiymətini gələcək

nəsillər verəcəkdir. Əziz və unudulmaz dostum haqqında keçmiş zamanda danışmaq mənim üçün çox ağırlı olsa da, deməliyəm ki, Heydər Əliyev son nəfəsinə qədər öz xalqının rifahı üçün çalışmışdır.

**Nursultan Nazarbayev,
Qazaxıstan Prezidenti**

Azərbaycan xalqına həsəd aparıram, çünki onun dəqiq, aydın, ardıcıl siyasəti, mövqeyi olan lideri var.

**İslam Kərimov,
Özbəkistanın sabiq Prezidenti**

Heydər Əliyev həqiqətən də tarixi, hətta əfsanəvi bir şəxsiyyətdir. Bu, sovet dövründə də belə idi, bugünkü MDB məkanında da, xeyli çətinləşmiş müasir dünya şəraitində də belədir. Heydər Əliyev hər zaman xalqının xidmətində olmuşdur.

Heydər Əliyev onun yaşlılarının və hətta ondan cavan olan bir çox siyasi xadimin bacarmadığı xüsusiyyəti – müasir dövrün ən aktual çağırışlarına hazır olmağı nümayiş etdirə bilmişdir. Məhz Heydər Əliyevin zəngin siyasi təcrübəsinin və humanitar dünyagörüşünün genişliyi nəticəsində indi Azərbaycanda sabitlik,

tolerantlıq, mədəniyyət, maarifçilik hökm sürməkdədir. Bütün bunlar isə Azərbaycan dövlətinin müasir inkişafını və tərəqqisini təmin edəcək əsas amillərdir.

Heydər Əliyev XX əsrin ən böyük liderlərindədir. O, müasir demokratik Avrasiyanın yeni tarixinin bugünkü qurucularından biridir.

**Çingiz Aytmatov,
məşhur qırğız yazıçısı**

Qafqazın müstəqilliyi və azadlığı işində Heydər Əliyev fenomeninin indinin özündə nə qədər böyük rol oynadığını xalq hələ sonra biləcək.

Heydər Əliyev dünya qarşısında xidmətlərinə görə beynəlxalq aləmdə tanınmış siyasət və dövlət xadimi kimi, Gürcüstanın və gürcü xalqının dostu kimi bizə əziz və doğmadır. Qəzetlərimizin “polad iradəli Əliyev” yazdığı kimi, o, həqiqətən də polad iradəyə malik nadir şəxsiyyətdir. Məhz onun cəsarəti sayəsində Azərbaycan güclü, müstəqil, firavan bir ölkəyə çevrilməkdədir. Heydər Əliyev siyasət meydanına Azərbaycanın ağır, mürəkkəb vaxtında yenidən gəlmişdir, bir çox çətinliklərə sinə gərərək, Azərbaycanı böhranlı vəziyyətdən xilas etmişdir.

Azərbaycan xalqının əsl xoşbəxtliyi ondan ibarətdir ki, xalqın, dövlətin ən çətin, böhranlı vaxtında görkəmli siyasətçi, böyük şəxsiyyət cənab Heydər Əliyev məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdür.

**Eduard Şevardnadze,
Gürcüstanın sabiq Prezidenti**

Heydər Əliyev siyasi cəhətdən möhkəm, məntiqli, zəkalı, istədiyini tez çatdıran şəxsiyyət – bir sözlə, şəxsiz liderdir.

**Zbiqnev Bjezinski,
Məşhur ABŞ politoloqu**

Qüdrətli öndərsiz bir millət heç nəyə nail ola bilməz.
Heydər Əlirza oğlu Atatürk qədər qüdrətli bir türkdür.
Heydər Əlirza oğlu min ildən bir yetişən dahilərdəndir.

**Bülənd Ecevit,
Türkiyənin sabiq Baş naziri**

Prezident Heydər Əliyev çox maraqlı simadır, onun dünya miqyaslı liderlərindən biri olduğunu nəzərə alsaq, görürük ki, o, çox parlaq şəxsiyyətdir. Onunla mən hələ prezident seçilməzdən əvvəl tanış olmaq istəyirdim. Lakin təəssüf ki, buna müvəffəq olmadım. Bizim ilk ünsiyyətimiz

Lissabonda oldu, sonra başqa beynəlxalq tədbirlərdə görüşdük.

Zənnimcə, Heydər Əliyev dünya siyasətində çox mühüm rol oynamışdır və oynayacaqdır. Bu gün mən onun daha bir keyfiyyətini – bir sıra nəsillər üçün nəzərdə tutulmuş mühüm layihələrə qoşulan böyük dövlət xadimi keyfiyyətini kəşf etdim. Mən müəyyən dərəcədə tarixi fürsət olan İpək Yolunu nəzərdə tuturam. Ən başlıcası, öz xalqından istifadə etmək deyil, əksinə, öz xalqına xidmət etməkdir.

Prezident Heydər Əliyev görkəmli siyasətçidir və qarşılıqlı maraq doğuran məsələləri son illər ərzində onunla bir neçə dəfə səmimi və konstruktiv şəraitdə müzakirə etmək mənə nəsib olmuşdur.

**Emil Konstantinesku,
Rumıniyanın sabiq Prezidenti**

Azərbaycanın əvəzsiz lideri Heydər Əliyev mənim və Ukrayna xalqının yaxın dostu idi. Bizim dostluq münasibətlərimiz onun sayəsində inkişaf edib möhkəmlənmişdir. Heydər Əliyev dahi insan, müdrik şəxsiyyət idi. Əminəm ki, Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin böyüklüyünü hələ bundan sonra daha dərindən dərk edəcək.

**Leonid Kuçma,
Ukraynanın sabiq Prezidenti**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin simasında özümə yaxın dost və sirdaş tapmağımdan məmnunam. Mən Heydər Əliyevə böyük hörmət və ehtiram bəsləyirəm, onun siyasi fəaliyyətini və məharətini, uzaqgörənliyini yüksək qiymətləndirirəm.

**Butros-Butros Qali,
BMT-nin sabiq baş katibi**

Heydər Əliyevin Azərbaycanın inkişafında və ölkələrimiz arasında əlaqələrin gücləndirilməsində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. 1998-ci ilin iyul ayında Birləşmiş Krallığa səfəri zamanı onunla olan görüşümüzü çox yaxşı xatırlayıram.

Kraliça II ELİZABET

Beynəlxalq aləmdə tanınmış siyasətçi, Çin Xalq Respublikasına dostluq münasibəti bəsləyən, Çin xalqının qədim dostu olan cənab Heydər Əliyev Çin-Azərbaycan

dostluq münasibətlərinin inkişafında böyük rol oynamışdır.

Xu SZINTAO,
Çin Xalq Respublikasının Sədri

Hörmətli siyasətçi və dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin adı və nüfuzu Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq birlikdə qazandığı layiqli yerlə qırılmaz sürətdə bağlı olacaqdır.

Biz müasir beynəlxalq gerçəklik şəraitində Bolqarıstan-Azərbaycan dostluq münasibətlərinin inkişafına və möhkəmlənməsinə Heydər Əliyevin böyük şəxsi töhfəsini yüksək qiymətləndiririk.

Georgi PIRVANOV,
Bolqarıstan Respublikasının prezidenti

Moldova Respublikasında Heydər Əliyevi həmişə böyük vətənpərvər kimi, ölkələrimiz arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi uğrunda, Avropada və bütün dünyada demokratiya idealları uğrunda, sabitliyin və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması uğrunda mübariz kimi tanımış və qiymətləndirmişlər.

Vladimir VORONİN,
Moldova Respublikasının prezidenti.

Heydər Əliyevin simasında Azərbaycan Respublikası uzun illər ərzində ölkənin bütün həyatına dərindən nüfuz etmiş və Azərbaycanın tarixində əbədi yer tutmuş böyük dövlət xadimini itirmişdir.

Onun adı ölkənin müstəqilliyinin bərqərar olmasında qazandığı tarixi nailiyyətlərlə daim bağlı olacaqdır.

Gerhard ŞRÖDER,
Almaniya Federativ Respublikasının federal kansleri

Onun adı doğma torpaqla qırılmaz surətdə bağlıdır. Müstəqil və suveren Azərbaycanın çiçəklənməsi və tərəqqisi, ölkədə ictimai-siyasi vəziyyətin sabitləşməsi və regionda yorulmadan möhkəm sülh axtarışı Heydər Əlirza oğluna bütün dünyada yüksək nüfuz və səmimi hörmət qazandırmışdır. Onun işləri və xidmətləri qədərbilən Azərbaycan xalqının və bütün xoşməramlı insanların xatirəsində əbədi yaşayacaqdır.

Emoməli RƏHMONOV,
Tacikistan Respublikasının Prezidenti

Qırğızıstanda Heydər Əlirza oğlunu müstəqil Azərbaycanın təşəkkülünə və inkişafına misilsiz töhfə vermiş görkəmli dövlət xadimi, dünya miqyaslı siyasətçi kimi yaxşı tanıyırdılar.

Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası müstəqil inkişaf yolunda böyük uğurlar qazanmış, dünya birliyinin tanınmış və hörmətli üzvü olmuşdur. Heydər Əlirza oğlu özünün bütün istedad və müdrikliyini, Vətənə məhəbbətini, əməksevərliyini və fədakarlığını Azərbaycanın tərəqqisi işinə həsr etmişdir.

**Əsgər AKAYEV,
Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti**

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə müstəqil Azərbaycan Respublikası son illər dünya birliyində layiqli yer tutmuşdur. Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu, iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi sahəsində görülən işləri diqqətlə izləyir və onları dəstəkləyirəm.

**II İohan Pavel,
Roma papası**

Mərhum Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən idarəçiliyi sayəsində Azərbaycan bu gün xarici siyasətində etibar və sabitlik amili kimi çıxış edən, iqtisadi inkişaf və sosial rifah yolunda möhkəm addımlarla irəliləyən, beynəlxalq birliyin nüfuzlu bir üzvü kimi etibarlı mövqeyini gündəngünə təmin etməkdə olan ölkədir. Azərbaycanın bu gün yürütdüyü uğurlu və tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin memarı olan Heydər Əliyevi itirməyimiz tarixi və mədəni tellərlə bir-birinə bağlanmış olan xalqlarımızı dərindən kədərləndirmişdir.

Abdullah GÜL,
Türkiyə Respublikasının xarici işlər naziri və
Baş nazirin müavini.

Rusiya üçün Heydər Əlirza oğlu Əliyev tarixə XXI əsrdə hərtərəfli Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin, iki dövlətin strateji tərəfdaşlığının möhkəmlənməsinin əqidəli və fəal tərəfdarı kimi daxil olmuşdur.

Vyaçeslav TRUBNIKOV,
Rusiya Federasiyası xarici işlər nazirinin birinci müavini.

Dağıstanlılar Heydər Əlirza oğlunu yaxşı tanıyırdılar və onun Dağıstana xoş münasibətini həmişə xatırlayacaqlar,

çünkü onun bu münasibəti sayəsində xalqlarımız arasında dostluq və mehriban qonşuluq ənənələri yaranmışdır və uzun illərdən bəri mövcuddur. Onun adı xatirimizdə həmişəlik qalacaqdır.

**Məhəmmədəli MƏHƏMMƏDOV,
Dağıstan Respublikası Dövlət Şurasının sədri.**

Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin siyasi həyatında Heydər Əlirza oğlunun oynadığı rolu lazımınca qiymətləndirmək çətinidir. Müdrik siyasətçi olaraq o, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə konstruktiv qərarlar tapmağı bacarırdı. Təkcə Azərbaycan deyil, həm də postsovet məkanının bütün ölkələri nüfuzlu dövlət liderini itirdilər.

**Mintimer ŞAYMIYEV,
Tatarıstan Respublikasının Prezidenti.**

Heydər Əlirza oğlu böyük siyasətçi, dahi dövlət rəhbəri və vətənpərvər, gözəl, istedadlı insan kimi məşhur idi. Sovet dövlətinin, sonralar MDB-nin və Azərbaycan Respublikasının tarixinin bir çox parlaq və əhəmiyyətli səhifələri onun adı ilə bağlıdır.

Murtaza RƏHİMOV,
Başqırdıstan Respublikasının prezidenti.

Bütün postsovet məkanında müasir siyasətçilərin bütöv bir nəslinin yetişdirilməsində Heydər Əlirza oğlunun xidməti misilsizdir. Dünya səviyyəli görkəmli dövlət xadimi kimi Heydər Əlirza oğlu ilə şəxsi görüşlərimlə bağlı xatirələri qəlbimdə həmişəlik saxlayacağam.

Kirsan İLYUMJİNOV,
Kalmıkiya Respublikasının Prezidenti,

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında dərin kökləri olan tarixi və mədəni bağlar vardır. Hörmətli Əliyev tarixdən gələn bu bağların yenidən canlandırılması və Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərin inkişafı üçün fəvqəladə səylər göstərmişdir.

Bülənd ECEVİT,
Demokratik Sol Partiyasının sədri.

Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi sayəsində Azərbaycan keçmiş Sovetlər Birliyinin lider dövlətləri ilə müqayisədə

həddindən çox nailiyyətlər əldə edibdir. O, həqiqətən yeni Azərbaycan dövlətinin qurucusudur.

**Timm Eqqar,
Böyük Britaniyanın energetika naziri.**

Mən Azərbaycanı, Azərbaycan xalqını Heydər Əliyev qədər sevən ikinci adam tanımıram.

**Nikolay Baybakov,
keçmiş SSRİ Dövlət Plan Komitəsinin sədri.**

Prezident Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqillik qazanmasının, ölkənin bugünkü inkişafının təməlini qurmaqla bərabər, regionda sülh və sabitliyin qorunması istiqamətində misilsiz xidmət göstərən əvəzolunmaz lider idi.

**Dzünitiro Koidzumi,
Yaponiyanın Baş naziri**

Uzaqgörən və istedadlı idarəçiliyi sayəsində Azərbaycanın hər sahədə inkişaf etməsini və bugünkü nüfuzlu mövqeyə çatmasını təmin edən Heydər Əliyevi şəxsən tanıdığımıza görə böyük şərəf və xoşbəxtlik hissləri keçirirəm.

Azərbaycanın əmin-amanlığı və çiçəklənməsi üçün göstərdiyi səylərlə yanaşı, Heydər Əliyev bütün Qafqaz bölgəsinin sülhün bərqərar olduğu bir məkana çevrilməsi istiqamətindəki fəaliyyəti ilə də daim xatırlanacaqdır.

Heydər Əliyevin dəyərli töhfələri ilə başlanmış müştərək layihələr dost və qardaş dövlətlərimizi bir-birinə daha da yaxınlaşdıraraq, ölkələrimiz arasındakı münasibətlərin sarsılmaz təməllər üzərində qurulduğunu bir daha sübut etmişdir.

Əhməd Nəcdət SEZƏR,
Türkiyə Respublikasının prezidenti

Heydər Əliyev haqqında XX əsr və XXI əsrin birinci rübündə dünya siyasətində seçilib-sayılmış dünya liderləri onu bütün sahələrdə örnək kimi göstərmişlər. Onun haqqında deyilən bu yüksək fikirlər Ulu Öndərin dünya şöhrətli siyasətçi, nadir dövlət xadimlərindən biri olduğunu əyani şəkildə təsdiqləyir.

Heydər Əliyev nadir və qadir dövlət rəhbəri kimi istedadlı və geniş daxili zənginliyə malik bir insan olaraq insan düşüncəsinin və sosial həyatın bütün sahələrinə aid çox müdrək, qısa, koloritli həmişəyaşar fikirlər söyləmişdir. Bu fikirlərdən bəzilərini möhtərəm oxucuların diqqətinə çatdırmaq istərdik.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜDRİK KƏLAMLARI

Böyük siyasəti kiçik hisslərə, xırda mənfəətlərə bağlamaq olmaz.

Kim müxalifətdə durursa-dursun, ancaq Vətəninə, xalqına, mənəviyyatına, məsləkinə müxalifətdə durmasın.

Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır.

Həqiqi mənəviyyəti milyonlara, milyardlara da almaq mümkün deyildir. Amma milyonları, milyardları olan adamlar cəmiyyətdə mənəviyyətsiz heç bir şeydirlər.

Tarix həmişə hər şeyi öz yerinə qoyur.

Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar.

Azadlıq və istiqlaliyyət hər bir xalqın milli sərvətidir.

Başqasının fikrinə hörmət etmək, ondan faydalı bir şey götürmək qabiliyyəti hər bir adama lazımdır.

Bir hadisənin qarşısını almaq, o hadisə baş verəndən sonra onun nəticələrini aradan götürməkdən daha asandır.

Hər bir insan həyatda öz yerini tapmalıdır. Amma öz yerini, özünə məxsus olan yerini tapmalıdır.

Heç kim əbədi qalib ola bilməz.

Heç bir ölkə, ən böyük bir ölkə də yalnız öz çərçivəsində iqtisadiyyatını lazımi səviyyədə inkişaf etdirə bilməz.

Kim ki, biliyindən, bacarığından artıq iddialar edir o, həmişə məğlub olur.

Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir.

İnsanların mənəvi sərvətlərinin hamısından dinin fərqi ondadır ki, o, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq həmişə insanları dostluğa, həmrəyliyə, birliyə dəvət etmişdir.

Sənətdə hər kəsin öz yeri var. Heç kəs kiminsə yerini almır.

Heç bir ölkəni özünə düşmən hesab etməməlisən.

Həyatda şərəflə şərəfsizliyi, şəxsi rifahla ictimai borcu, tamahkarlıqla vicdanlılığı hər bir kəs özü seçir.

Rüşvətxoru, oğrunu qəhrəman etmək öz xalqına xəyanət etməkdir.

Ədalətsizliklə ədaləti bərpa etmək olmaz.

İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir.

Sülh danışıqlarını cəsarətlə apara bilmək üçün güclü orduya malik olmaq lazımdır.

İlk işə başlayan şəxslərin üzərinə həmişə çox böyük, şərəfli vəzifələr düşür.

Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır!

Ağıl olan yerdə zora ehtiyac yoxdur.

Rüşvətxorluq bizi içimizdən yeyir.

Yol – iqtisadiyyat, mədəniyyət, bir sözlə həyat deməkdir.

Xalqı həmişə mənəviyyat birləşdirmişdir. Çünki başqa əsaslara nisbətən mənəvi əsaslar daha üstündür.

Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirə, onun saxlanılması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir.

Vəzifədən ötrü yaşayan adamlar bədbəxt adamlardır.

Dövlət xalqın işi olmalıdır.

Dövlət onun ərazisində yaşayan əhalinin təminatçısı olmalıdır.

Bizim bütün təbii sərvətlərimiz xalqa məxsusdur və bu sərvətlərdən istifadə olunmasında heç kəsin müstəsna haqqı yoxdur.

Həqiqəti gizlətmək, həqiqətin üstünü basdırmaq olmaz.

Heç bir vətəndaş ictimai-siyasi həyata biganə qalmamalıdır.

Xalqla ordunun birliyi həm xalqın qüdrətini artırır, həm də ordunu daha qüvvətli edir.

Dünya ümumiyyətlə quruculuqla, tikib-yaratmaqla yaşayıb, inkişaf edib.

Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir.

Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək, həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcəkdir.

Mədəniyyət bəşəriyyətin topladığı ən yaxşı nümunələrlə xalqları zənginləşdirir.

Müstəqillik yolu qədər çətin yol yoxdur.

Ölkələr arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmlənməsinə mədəniyyət və elm sahəsində əlaqələrin təsiri böyükdür.

Xalq həmişə öz ziyalıları, öz mədəniyyəti, öz elmi ilə tanınır.

Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın.

Tariximizin hər səhifəsi bizim üçün əzizdir.

Tarixi olduğu kimi qəbul etmək, dərk etmək və olduğu kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Tariximiz bizim üçün dərs olmalıdır.

Tarix heç nəyi silmir.

Xalq milli əhvali-ruhiyyə ilə milli mənlük zirvəsinə qalxırsa, onun başında duran adamlar isə öz şəxsi mənafeələrinə görə xalqın başından basırlarsa, bax, bu, xalqın ən böyük faciəsidir.

Kiməsə qarşı ədalətsizlik edilibsə, bu ədalətsizliyin qarşısını ədalətlə almaq lazımdır. Amma ədalətsizliyə qarşı daha böyük bir cinayət törətmək, ədalətsizlikdən də bətərdir.

Heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacağıq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq!

Qurani-Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa, cəsarətə, cəsurluğa dəvət edən tələblərdir, tövsiyələrdir.

Biz təbiətə qarşı zor işlədə bilmərik.

Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi bir çox cəhətdən indi gənclərimizə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılı olacaqdır.

Rəhbərlik etmək, yəni adamları öyrətmək və tərbiyələndirmək üçün gərək mənəvi haqqın olsun.

İnsan mənəviyyat üçün yaşamalıdır. Mənəviyyatını qoruyan, yaşadan insan əbədi olacaqdır.

Hamı bir boyda ola bilməz, hamının eyni fikri ola bilməz.

Fikir müxtəlifliyi təbii hadisədir.

Qurani-Kərimin bütün kəlamları bu gün Azərbaycanda Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəldir.

Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.

Dil böyük bir aləmdir.

Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir.

Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur.

Xalq azadlıq uğrunda mübarizə apararkən qurbanlar verməlidir. Keçmişdə də belə olmuşdur, bu gün də belədir, gələcəkdə də belə olacaqdır.

Hər bir alim qiymətlidir. Ancaq nəzəriyyəni təcrübə ilə birləşdirən, fikirlərini tətbiq edə bilən və onlardan əməli

nəticə götürə bilən, cəmiyyətə, ölkəyə, xalqa konkret fayda gətirən insanlar alimlərin sırasında xüsusi yer tuturlar.

Görkəmli şəxsiyyətlər xalqın zəkasını, elmini, mədəniyyətini, mənəviyyatını dünyaya nümayiş etdirirlər.

Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik inqilabla olmur, təkamül yolu ilə, tədricən gedir.

Vətən müharibəsi bütün xalqın, hər bir vətəndaşın öz şərəf və namusunu qorumaq üçün aparılan müharibədir!

Ziyalıların, mədəniyyət xadimlərinin, elm xadimlərinin cəmiyyətdə hörmətini qaldırmaq lazımdır.

Ziyalılıq kütləvi ola bilməz. Alim, şair, bəstəkar, rəssam, yazıçı, artist – bunlar fitri istedada malik olan nadir adamlardır.

Milli azadlığa nail olmaq üçün milli oyanış, milli dirçəliş, milli ruhun canlanması lazımdır.

Vətənpərvərlik insanın daxilindəki duyğulardır. Əgər bunlar yoxdrusa, o insan mənəviyyatsızdır.

Gərək nəbzini Vətənin nəbzi ilə vursun.

Tənqid həmişə işə kömək edir.

Xalqın, Vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir!

Heydər Əliyev təhsil haqqında

Təhsil millətin gələcəyidir.

Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir.

Bizdə təhsil çox inkişaf edibdir. Azərbaycanda demək olar ki, təhsil almayan adam yoxdur.

Mən dünyada müəllimlikdən yüksək ad tanımıram.

Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq.

Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşıyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Müəllifdən.....	5
Ulu öndərə böyük məhəbbətlə <i>(Redaktorun ön sözü).....</i>	8
Azərbaycanı yalnız Heydər Əliyev yaşada bilər <i>(27.10.1992-ci il tarixdə APXDİ-də keçirilən böyük mitinqdə A.Babayevin çıxışı).....</i>	15
Bizə sən öyrətdin, ey böyük ustad! (<i>“Respublika gəncləri” qəzeti. №32, 2000</i>).....	17
Yurdumuza doğan günəş (<i>“Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı”</i>).....	20
Azərbaycan dilinin dövlət statusu (<i>“Milli müstəqilliyimiz, milli dövlətçiliyimiz, milli dilimiz”. Respublika elmi-praktik konfransının materialları. ADU, Bakı, 2001</i>).....	22
“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı milli dilimizin və dilçiliyimizin tarixində yeni mərhələdir (<i>“Azərbaycan müstəqillik yollarında” mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları (tarixi həqiqətlər, faktlar və reallıqlar). BDU nəşriyyatı, 2002, 2 may</i>).....	26
Ana dilimizə qayğı diqqət mərkəzindədir (<i>“Poliqlot”. Azərbaycan Dillər Universiteti №12(13), Sentyabr,</i>	

2001).....	38
Milli Qurtuluş Günü (<i>“Poliqlot”. Azərbaycan Dillər Universiteti №11(47), İyun, 2003</i>).....	45
Tufanlar içində yanan çıraq (<i>“Yeni əsr, yeni nəsr”. Aylıq ictimai-siyasi dərgi. №1, May, 2003</i>).....	48
Dünya, basın sağ olsun! (<i>I məqalə</i>) (<i>“Müdrilik zirvəsi”. “XXI əsr” qəzetinin xüsusi buraxılışı. 2003</i>).....	65
Dünya, basın sağ olsun! (<i>II məqalə</i>) (<i>“Təhsil” qəzeti, №17, 19 dekabr 2003</i>).....	69
Heydər Əliyev və dilimizin dövlət statusu problemi	71
Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.....	73
Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	94
Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.....	98
Azərbaycan Respublikasında Dövlət Dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.....	103
Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.....	119

Heydər Əliyev və dilimizin funksional üslubları.....122

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı..... 124

Sərhəd Qoşunlarının 82-ci ildönümünə həsr olunmuş tənənəli yığıncaqda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi..... 134

Milli kimliyimizin simvolu..... 142

Dilimizi kim qoruyacaq (*“Respublika gəcləri” qəzeti. Dekabr, 2006*).....166

Dil millətin tək nişanıdır (*I məqalə*) (*“Respublika gəncləri” qəzeti. №37(328), Dekabr, 2009*).....176

Dil millətin tək nişanıdır (*II məqalə*) (*“Respublika gəcləri” qəzeti. №38(329), Dekabr, 2009*).....184

Ziyarətgaha çevrilmiş guşə (*Adil Babayev. H.Əliyev adına Muzey-lektoriyasının rəhbəri “Poliqlot” qəzeti 10 oktyabr 2005*).....190

Milli varlığımız milli dilimizdən asılıdır (*“Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi”. Elmi-metodiki jurnal. №3(233), İyil-Sentyabr, 2012*).....194

Azərbaycan dili haqqında prezident sərəncamı əsas sosiolinqvistik faktordur (*“Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri”. Beynəlxalq elmi konfrans. Bakı,*

2012).....	201
Milli varlığımızın təmali – ana dilimiz (21 fevral Beynəlxalq Ana Dili Günüdür) (“Təhsil”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı. №02(53), Fevral,	
2015).....	206
Heydər Əliyev dühası Yusif Seyidovun siyasi təfəkküründə (ADU, Elmi əsərlər. Dil və ədəbiyyat seriyası. 2010, №2(13)).....	214
Heydər Əliyev və ana dili problemi (“Heydər Əliyev və dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz” mövzusunda keçirilən konfransın materialları (18-19 aprel 2003)).....	246
Heydər Əliyev ideyalarına sadıq görkəmli alim (Aidə Arslan, filologiya elmləri namizədi, ADU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Jurnalistlər Birliyinin üzvü. “Əsrin ziyalıları” qəzeti. №09(22) 20 iyul 2011-ci il).....	250
“Koroğlunun Çənlibelə qaydıışı” pyesi haqqında fikirlər (Vasif Talibov. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri).....	258
Tarixiliklə müasirliyin vəhdəti (İsa Həbibbəyli, Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru, akademik (indi AMEA vitse-prezidenti)).....	259
Alim-yazıçı Adil Babayevin “Koroğlunun Çənlibelə qaydıışı” adlı əsəri haqqında (Sevindik Vəliyev, NDU-	

<i>nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor)</i>	261
Ulu öndərin ilk bədii obrazı Naxçıvan səhnəsində (<i>Əbülfəz Quliyev, AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru; Firudun Rzayev, filologiya elmləri namizədi. “Respublika gəncləri” qəzeti. №02(292), Yanvar, 2009</i>).....	263
Ulu öndər Heydər Əliyevin obrazının ilk səhnə təcəssümü (<i>Nəriman Seyidəliyev, filologiya elmləri namizədi. “Respublika gəncləri” qəzeti. №04(293), Fevral, 2009</i>).....	272
Koroğlunun Çənlibelə qayidişi” (<i>Ulu öndərin qayidiş gününə həsr olunur</i>) (<i>“Elm və Zəka”, №1, 2011</i>).....	281
“KOROĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ QAYIDIŞI” pyesi (<i>Azərbaycan dilində</i>).....	286
“KOROĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ QAYIDIŞI” pyesi (<i>İngilis dilində</i>).....	341
APARDI SELLƏR SARANI PYESİ	413
AZƏRBAYCANIN ÜMUMMİLLİ LİDERİ HEYDƏR ƏLİYEV	481
Tanınmış şəxsiyyətlərin Heydər Əliyev haqqında dediklərindən	486
<i>Heydər Əliyevin müdrik kəlamları</i>	504

ADİL BABAYEV

ƏSƏRLƏRİ

ON YEDDİ CİLDDƏ

XII CİLD

**SİYASİ DÜŞÜNCƏMDƏ HEYDƏR ƏLİYEV
FENOMENİ**

Naşir: Valeh Mayılov

Korrektor: Xanəhməd Novruzov

Çapa imzalanıb: 10. 05. 2023

Kağız formatı 60x84 1/16.

H/n həcmi: 32,5 ç.v.

Tiraj 25.

“MSV NƏŞR” MMC-nin mətbəəsində
çap edilmişdir.

Tel.: 012 539 54 69

Mob.: 055 640 00 94

